

liberal düşünce

Yıl 28 Sayı 110 Bahar 2023

LiBeRtE

liberal düşünce

Üç Aylık, Yerel-Sürelî Dergi
Yıl 28, Sayı 110, Bahar 2023

liberal düşünce, hakemli bir dergidir

Yayın Kurulu

Dr. Adnan Küçük, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Prof. Dr. Ahmet Uzun, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas
Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram, Marmara Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Ahmet Nuri Yurdusev, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Atilla Yayla, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Bahadır Akın, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya
Prof. Dr. Bahattin Karademir, Çukurova Üniversitesi, Adana
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Buğra Kalkan, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cemal Fedayi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Doç. Dr. Cennet Uslu, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Fuat Oğuz, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara
Dr. Hakan Şahin, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Haluk Alkan, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Hamit Emrah Beriş, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza Al, Sakarya Üniversitesi, Sakarya
Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir, Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Hayrettin Özler, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya
Doç. Dr. Hüseyin Bal, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Dr. Levent Korkut, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Mehmet Turhan, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Metin Toprak, Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul
Dr. Murat Yılmaz, Ankara
Dr. Oğuzhan Yanarışik, Polis Akademisi
Prof. Dr. Ömer Çaha, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Selahattin Togay, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Salih Zeki Haklı, Polis Akademisi, Ankara
Prof. Dr. Tanel Demirel, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Dr. Yasemin Abayhan, Hacettepe Üniversitesi, Ankara

Uluslararası Danışma Kurulu

Prof. Dr. Angelo Maria Petroni, Roma Sapienza Üniversitesi, İtalya
Prof. Dr. Chandran Kukathas, Singapore Yönetim Üniversitesi
Prof. Dr. Hardy Bouillon, Trier Üniversitesi, Almanya
Dr. İmad-Ad-Dean Ahmad, Hürriyet Minaresi Enstitüsü, ABD
Prof. Dr. Pascal Salin, Fransa
Prof. Dr. Richard Epstein, Chicago Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Suri Ratnapala, Avustralya
Prof. Dr. Victoria Curzon-Price, İsviçre
Dr. Stephen Davies, Ekonomik İşler Enstitüsü, İngiltere
Prof. Dr. Pierre Garelo, Aix-Marsilya Üniversitesi, Fransa
Prof. Dr. Deirdre McCloskey, Illinois Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Jason Brennan, Georgetown Üniversitesi, ABD

Yönetim Yeri

Liberte Yayın Grubu®

GMK Bulvarı No:108/16, Maltepe, Çankaya / Ankara

Tel: (312) 230 87 03 Faks: (312) 230 80 03

İnternet Sitesi: www.liberaldusunce.com.tr | Yazı İşleri: yaziisleri@liberal.org.tr

Abonelik ve İrtibat:

www.liberte.com.tr/ld-abonelik

info@liberte.com.tr

Baskı

Reprobir Matbaa

İvedik Organize Sanayi Bölgesi Matbaacılar Sanayi Sitesi

1514. Cad. No:23/25 Pk: 06105 Yenimahalle / Ankara

Sahibi

Liberte Yayıncılık A.Ş. adına,
Hatice Özlem Yılmaz

Editör

Prof. Dr. Alim Yılmaz

Yardımcı Editör

Dr. Abdulkadir Pekel

Yazı İşleri Müdürü

Dr. Büşra Sönmez

ISSN 1300-8781

e-ISSN 2667-6486

Basım Tarihi: 20 Haziran 2023

İç Tasarım: Serpil Koçtürk

Kapak Tasarımı: Emre Turku

Liberal Düşünce dergisi

TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından

dizinlenmektedir.

Dergide yayınlanmak üzere makalelerin

dergipark.gov.tr/liberal adresinden

gönderilmesi gerekmektedir.

Liberal Düşünce dergisi

ASOS İndeks, Crossref,

İdeal Online ve SOBIAD

Atıf Dizini'nde

taranmaktadır.

MAKALELER/ARTICLES

- Rıza Tevfik'in Felsefi Kimliği ve Tarih Felsefesi Hakkındaki Yaklaşımları**
Rıza Tevfik's Philosophical Understanding and His Approaches to the Philosophy of History
Emine Altunay Şam 1
- Manchester Okulu ve Serbest Ticaretin Önemi**
The Manchester School and the Importance of Free Trade
Özlem Kırılı 21
- Dış Ticaret Kontrolünde Kontenjan Usulü ve İktisadi Hayata Etkisi**
Quota Procedure in Foreign Trade Control and Its Impact on the Domestic Economy
Kader Akdağ Sarı 41
- Pozitivist Düşüncenin Kemalist Modernleşme Üzerindeki Etkileri**
The Effects of Positivist Thought on Kemalist Modernization
Arda Göbel 65
- From Sustainable Bodies of Bio-Politics to Disposable Bodies of Bio-Capital**
Biyo-Politikanın Sürdürülebilir Bedenlerinden Biyo-Kapitalin Kullan-At Bedenlerine
Osman Özarslan 97
- Avrupa'daki Popülist Aşırı Sağ Partilerin Göç Meselesine Yaklaşımları:
Fransa Ulusal Birlik Partisi Örneği**
*Approaches of Populist Far-Right Parties in Europe to the Immigration Issue: The Case of The
French National Rally Party*
Murat Saraçlı 123
- Geçici Misafirlikten Kalıcı Yerleşmeye Evrilen Süreçte Türkiye'deki
Suriyelilerin Yaşadıkları Sorunları Yeniden Tartışmak**
*Problems Faced by Syrians in Turkey in the Process Evolving From Temporary Guests to Permanent
Resettlement*
Hilal Barın 147
- Gönüllü Geri Dönüş: Uluslararası Deneyimler ve Türkiye**
Voluntary Repatriation: International Experiences and Turkey
Selda Geyik Yıldırım 181
- Sinan Çetin'in Kâğıt Filmi Üzerinden Bürokrasi Kavramına Bir Bakış**
A Review of The Concept of Bureaucracy Through Sinan Cetin's Paper (Kâğıt) Movie
Bilal Çavdar 207
- İbadet Boyutunun Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisi**
The Effect of Worship Dimension on Voter Behavior
Hüseyin Çavuşoğlu & Büşra Aslan 225

Türkiye oldukça hareketli bir ülke. Bu hareketliliği ya da dinamizmi yaratan birbirine bağlı çok sayıda faktör bulunmaktadır. Siyasal, iktisadi, demografik, sosyal ve coğrafi faktörler bunların başında yer almaktadır. Coğrafi faktörler Türkiye'nin komşularıyla olan ilişkileri bakımından önemli avantajlar yarattığı gibi, bazen güvenlik gibi hususlarda ciddi sorunlara da yol açmaktadır. Bu bağlamda yaşanan çok sayıda sorun ve bu sorunlara yönelik ortaya konan çözüm iradesi anılan dinamizmin önemli unsurlarından olmaktadır. Nitekim uluslararası ilişkiler bağlamında gerek bölge ülkelerinin tutumları gerekse küresel güçlerin müdahaleci tutumları karşı eylemleri zorunlu kılmaktadır. Türkiye'yi siyasal ve askerî bakımdan olduğu kadar teknoloji geliştirmeye yönelen hareketliliği sağlayan ve ataletten kurtaran sürecin temel nedenlerinde biri de bu husustur.

Şüphesiz sadece coğrafi faktörlerin neden olduğu pozitif ve negatif ilişki ağından kaynaklanan temel dinamizmden söz edilemez. Bizatihi ülkenin sosyo-politik yapısı da anılan dinamizmi yaratan temel unsurlardan biridir. Kültürel, etnik, dinî ve bölgesel çeşitliliğin sebep olduğu gerilim büyük oranda somut ve olumlu hareketlerin ortaya çıkmasını sağlayarak çeşitli boyutlarda üretim süreçlerini geliştirmektedir.

Kısa süre önce yaşanan ulusal seçim süreci de bu dinamizmin temel göstergesidir ve tarihi kayıt olarak yerini almıştır. Ulusal Parlamento seçimi ve devlet başkanını belirleyen seçim sürecinde ortaya çıkan siyasal dinamizm oldukça çarpıcı olmuştur ve bu açıdan demokrasi kültürünün Türkiye'de yerleşmesine önemli katkılar sunmuştur.

Geleneksel siyasal yelpazenin kabaca sağında ve solunda yer alan aktör ve yapılar arasında akışkan geçişler gerçekleşmiş ve bu açıdan bir yandan karşıt hareketlerin iki ana ekseninde karşıt olarak oluşmasına yol açarken, diğer yandan belirginsizleşen siyasal kimlikler arasında daha ziyade çıkar ekseninde iş birlikleri gelişmiştir. Oldukça yeni bir tecrübeye işaret eden mezkûr hadiselerin ne kadar kalıcı olacağı gelişen sosyo-politik süreçlerde somutlaşacaktır.

Buna rağmen Türkiye’de yaşanan tüm bu dinamik oluşumların gelecekte olumlu sonuçlar doğuracağı da açıktır.

Türkiye’nin dinamik yapısını oluşturan temel unsurlardan biri olan coğrafi konumu sadece siyasal açıdan değil aynı zamanda üzerinde yer aldığı yeryüzünün fizikî özellikleri açısından da epey hareketli olduğu ve hareketlerinin belli periyotlarda deprem ürettiği de bilinen bir husustur. Doğudan Batıya, Kuzeyden Güneye üzerinde yer aldığı fay hatlarının tarihsel olarak büyük depremlere yol açtığı bilinen Anadolu coğrafyası kısa süre önce birbirini takip eden iki büyük depremle büyük yıkımlara sahne olmuştur.

6 Şubat’ta yaşanan ve çok sayıda cana mal olan depremin ortaya koyduğu manzara çok üzücü olmuştur. Can kayıplarının önlenmesi için alınması gereken tedbirler arasında daha iyi ve sağlam evlerin inşa edilmesinin öncelikli olduğu aşikârdır. Yaşanan bu olumsuz tablodan olumlu sonuçlar çıkarmak da mümkündür. Bazı istisnaları saymazsak, ülke genelinde beliren toplumsal dayanışma arzusu oldukça önemli sonuçlar yaratmıştır. Yardım faaliyetleri, sorunların çözümüne duyulan ihtiyaç ve bu konularda ortaya çıkan örgütlenme kapasitesi vurgulanması gereken temel hususlardır.

Tüm bu düşünceler ışığında daha müreffeh ve daha dinamik bir Türkiye ve dünyada dergimizin yeni sayısını okumanız ve faydalanmanız dileğimle!

Alim Yılmaz

Editör

Rıza Tevfik'in Felsefi Kimliği ve Tarih Felsefesi Hakkındaki Yaklaşımları*

Emine Altunay Şam**

Öz

Osmanlı düşünce tarihinin ele alındığı kayıtlar arasında Rıza Tevfik'in yazıları önemli yer tutar. Rıza Tevfik, felsefe, tarih, edebiyat, eğitim ve bürokrasinin de dahil olduğu pek çok alanla meşgul olmuş, Osmanlı döneminde felsefenin ilk kurucularından sayılmıştır. Felsefi problemleri ortaya koyuş biçimi, yorumlaması ve kendine has üslubuyla döneminde iz bırakmıştır. Bu alanda belli bir sistem oluşturamamış bile olsa felsefeyi sevdirmeye çalışmış, orta öğretim programlarına felsefeyi ders olarak koydurmayı başarmıştır. Rıza Tevfik, modern Türk tarihinin ilk felsefe ders kitabını yazmış ve hem lisede hem de Darülfünunda felsefe okutmuştur. Tarih felsefesi ile de ilgilenen düşünür, tarihî kayıtların tutulmasındaki ilkelere işaret ederken, Osmanlı dönemi eserlerini de kesin bir dille eleştirmekten çekinmemiştir. Bu çalışmada, Rıza Tevfik'in tarih felsefesi üzerine görüşlerini ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, düşünürün *Musavver Muhit* Dergisinde "Tarih ve Felsefe-i Tarih Hakkında" başlıklı makalesi analiz edilmiştir. Araştırmadan elde edilecek sonuçların tarihçilik, tarih felsefesi alanı ve tarih öğretimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Musavver Muhit* Dergisi, Felsefe, Tarih Felsefesi, Rıza Tevfik.

Rıza Tevfik's Philosophical Understanding and His Approaches to the Philosophy of History

Abstract

Rıza Tevfik's writings have an important place among the records dealing with the history of Ottoman thought. Rıza Tevfik was engaged in many fields including philosophy, history, literature, education and bureaucracy and was considered one of the first founders of philosophy in the Ottoman period. With the way he presented philosophical problems, his interpretation and his unique style he left a mark in his period. Even though he could not create a certain system in this field, he tried to popularize philosophy and succeeded in putting philosophy as a course in secondary education programs. Rıza Tevfik wrote the first philosophy textbook in modern Turkish history and taught philosophy both in high school and in Darülfünun (university). The thinker, who is also interested in the philosophy of history, did not hesitate to criticize the works of the Ottoman period, while pointing out the principles of keeping historical records. In this research, Rıza Tevfik's views on philosophy of history were tried to be revealed. For this purpose, the thinker's article titled "About History and Philosophy of History" in the journal *Musavver Muhit* was analyzed. It is thought that the results to be obtained from the research will contribute to the field of historiography, philosophy of history and history teaching.

Keywords: *Musavver Muhit* Journal, Philosophy, Philosophy of History, Rıza Tevfik.

*Bu çalışma 7. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu'nda (17-19 Eylül 2021, Tokat) sunulan bildirinin yeniden düzenlenmiş ve genişletilmiş halidir.

**Prof. Dr. | Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi | emine.sam@amasya.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2140-3450 | DOI: 10.36484/liberal.1248331
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:110, Bahar 2023, ss.1-20.
Gönderim Tarihi: 6 Şubat 2023 | Kabul Tarihi: 14 Haziran 2023

Giriş

İbn Haldun ile başlayan tarih felsefesi, Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketlerinin etkisiyle ivme kazanmış, kilisenin ilim ve bilimler üzerindeki baskısının yıkılmasıyla daha da gelişmiştir. İtalyan düşünür Vico'nun felsefe ve tarihsellik kavramını bir arada işlemeyle, tarih-felsefe arasındaki ilişki güçlenerek devam etmiştir. Bu ilişki Hegel, Rothacker, Heideger gibi düşünürler sayesinde olgunlaşarak günümüzdeki düzeye ulaşmıştır (Karakuzu ve Acar, 2015).

Osmanlı tarihçileri Tanzimat'a kadar, tarihi olayları İslâm dini çerçevesinde açıklamışlardır. Tarihçilik ve tarih felsefesinin Türkiye'deki seyrinde Tanzimat Dönemi dönüm noktası olmuş, kaynakların kullanımı, zaman ve mekân anlayışı, tenkit, ilmi tarih anlayışı yönleriyle batıdaki yeni metotlar örnek alınmıştır. 19. yüzyıl vakanüvis ve devlet adamı Ahmed Vâsıf Efendi (ö. 1806), tarihi olayları aktarırken daha rasyonel bir üslup kullanmıştır. Vâsıf'ın tarih anlayışı ve felsefi fikirlerini inceleyen Menchinger (2014), argümanlarının gayet akli ve de basit kadercilikten uzak olmasının yanında, imparatorluğun bu fırtınalı döneminde ortaya çıkan tarihî ve ahlakî meselelere de eğilmiş olduğunu ileri sürer. Ahmed Vâsıf Efendi, sadece Osmanlı'nın askerî mağlubiyetlerini ve ıslahat ihtiyacını ön plana çıkarmamış, aynı zamanda yaşadığı dönemin özelliklerini, vakalar arasındaki nedenselliği ve tarihsel değişimi, yine kendisinin geliştirdiği kuramlarla geniş bir çerçevede açıklamaya çalışmıştır (Menchinger, 2014:141).

Türkiye'de tarih felsefesine ilişkin yaklaşımların ortaya konduğu ve tartışıldığı süreç, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Dönemin devlet ve fikir adamlarından Ahmet Cevdet Paşa, tarih yazıcılığına metot yönünden önemli yenilikler getirmiştir. Tarihi belgelerin kullanılması, belgelerin tahlil ve tenkit süzgecinden geçirilmesi ve mukayeseli tarih alanında öncülük etmiştir (Köken, 2014:19-21).

20. yüzyıl Dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de tarih felsefesinin zirveye çıktığı yüzyıldır. Fuad Köprülü'nün, 1913 yılında yayınlanan "Edebiyatı Tarihinde Usul" başlıklı makalesi, Türkiye'de tarih felsefesine yön veren önemli bir eserdir (Bıçak, 2011:231-232). Köprülü, Osmanlıdan Cumhuriyete uzanan süreçte, Avrupa'nın ilmî usul ve anlayışını Türkiye'ye taşıma gayreti içinde olmuş, Türk tarihçiliğinin romantik tarihçilikten rasyonel ve bilimsel tarihciliğe geçişinde belirleyici bir rol oynamıştır (Cihan, 2014: 233-260). Leiser (2008), Köprülü'nün "Edebiyatı Tarihinde Usul" başlıklı makalesi ile 19. yüzyılın sonlarına ait Fransız edebiyat tarihindeki yöntem düşüncesini ve bunun

Türk edebiyat tarihine uygulanabilirliğini anlattığını ve 20. yüzyıl Türk düşünce tarihinin gelişmesinde bir mihenk taşı olduğunu ifade eder.

1908'den 1918'e kadar Batının tüm yeni felsefi ve sosyolojik akımları, Türk düşünürlerini de etkilemiş, bu etki sadece nazari alanda kalmayarak, pratik hayata da tesir etmiştir. Bu dönemde Rıza Tevfik (1868-1949), Mehmed Cavid ve Ahmet Şuayb tarafından kurulan *Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*ndaki yazılarıyla Spencer (1820-1903) Schaeffl ve R. Worms'un fikirlerini savunmuştur. Rıza Tevfik, agnosticisme üzerine, Mehmed Cavid hür değişim iktisadına, Ahmet Şuayb da, Taine ve Renan'dan esinlenerek sanat felsefesine dair yazılar yazmıştır. *Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, Aguste Comte (1798-1851) ve Le Play'ın fikir ve eserlerinin tanıtıldığı mecra olmuştur. Türkiye, dergide yazıları çıkan Salih Zeki ve Halide Salih ile Comte'u ve pozitivist felsefeyi tanımıştır. Rıza Tevfik ise J. Stuart Mill (1806-1873) ve Spencer'in felsefeleriyle ilgili makaleler yazmıştır (Çetinkaya, 2002:70-72).

Türkiye'de Bergson'dan ilk defa Ziya Gökalp, Ahmet Şuayb ve Rıza Tevfik söz etmiş, bu düşünürlerin yanı sıra Fuat Köprülü ve Mehmet Ali Aynî gibi isimler de bu akımla kısa süre ilgilenmiş, fakat bu ilgi uzun süreli bir felsefi tercihe dönüşmemiştir (Yıldız, 2011:334). Meşrutiyet devri mütefekkirlerinden Ahmet Şuayb, Türkiye'de pozitivistimin itirazsız ve tenkitsiz savunucularından biri olmuştur (Çetinkaya, 2002:73).

Namık Kemal, Münif Paşa, Ahmet Mithat Efendi, Filibeli Ahmet Hilmi gibi dönemin önde gelen birçok düşünürü, tarih ve tarih felsefesi sorunlarıyla ilgilenmişlerdir. Onların tarih felsefesiyle ilgili ele aldıkları ilk sorun terakidir (Bıçak, 2011:231). Terakki (ilerleme, progression) fikri, yüzlerce yıldan bu yana, tabiat felsefesi kadar tarih, toplum ve siyaset felsefelerini de meşgul etmiş ve hala etmektedir. Mustafa Şekib'in "Terakki Fikri, Menşei ve Tekâmülü" adlı kitabında, tabiat felsefesinde ilerleme ile, evrendeki sürekli değişim vurgulanırken, bu değişimin hiçbir şekilde geriye doğru gitmediği, tam aksine ileriye doğru olduğu vurgulanmıştır. Tarih, toplum ve siyaset felsefelerindeki ilerleme ise, toplumsal koşulların daima ileriye doğru iyileşmesi ve bu iyileşmenin tam adalete doğru gidiş olarak gerçekleşmesi olarak ifade edilir (Özlem, 2005:206).

19. yüzyıl Osmanlı devlet adamları ve aydınlarının devletin gerilemesine karşı çözüm arayışı, bu kavram üzerinde yoğunlaşmanın esas nedenlerinden olmuştur. Erdem (1987)'e göre Osmanlı'nın tedavisi için, iki fikir gurubu cereyan etmiştir; Hüseyin Hilmi ve Said Halim Paşa vb. yer aldığı birinci gurup, kurtuluşu İslam ahlakı ile Batı kültür ve medeniyetinin birleştirilmesinde ararken, Ziya Gökalp ve Türkçülük akımı savunucuları, İslam ahlakı ile Türk

törelere uzlaştırma temelinde, Avrupa'nın ilim ve tekniğini alarak kalkınmaya temayül etmişlerdir (Çetinkaya, 2002:68).

Filozof olmaktan çok, bir siyasal-kültürel ideolog sayılan Ziya Gökalp, Türkiye'de felsefe geleneğinin kurucusu bilinir. Onun asıl etkisi, Osmanlı Devleti'nin çöküşü nedeniyle ulusçuluk fikrini temellendirmesiyle gerçekleşir (Bıçak, 2011:260). Ziya Gökalp, dönemin tarih felsefesine mühim katkıları olan düşünürlerinden biridir. Tarihi vakaları olduğu gibi görmenin yeterli olmadığını düşünür. Bilimsel tarihçiliği esas alır ve tarihçinin görevleri üzerinde durur. Ona göre, tarihçi, öncelikle, ilgilendiği konuyla ilgili bütün vesikaları toplamalı, vesikaların kaynağını, manasını ve yeterli olup olmadığını denetlemelidir. Sonraki aşama vesikaların tahlil edilerek düzenlenmesidir. Tahlil, tenkit temelinde oturtulmuştur. Bundan sonraki aşama terkip aşamasıdır ki bu kısımda felsefe devreye girer (Bıçak, 2011:238-239).

Kafesoğlu, "Türk tarihçiliğini bir yerlere oturtmaya çalışırken, modern tarih araştırmalarına intibak edebilmek için biz de herşeyden önce araştırmalarımıza konu olacak problemlerin seçiminde rehber vazifesini göreceğiz ve bu arada Türk toplumunun ideallerini yöneltebilecek şuurlu bir tarih felsefesinin kurulması lazım" demiştir (Özbaran, 1992:67).

Bu araştırmanın amacı, Osmanlı döneminde felsefenin öncülerinden sayılan ve düşünce tarihinin önemli düşünürlerinden olan Rıza Tevfik'in tarih felsefesi üzerine görüşlerini ortaya koymaktır. Bunun için Rıza Tevfik'in Musavver Muhit dergisinde "Tarih ve Felsefe-i Tarih Hakkında" başlığı ile kaleme aldığı makalesi incelenmiştir.

Rıza Tevfik'in Musavver Muhit dergisinde "Tarih ve Felsefe-i Tarih Hakkında" başlığı ile kaleme aldığı ve derginin 10, 11, 12 ve 13. sayılarında dizi olarak yayınladığı makalesinin transkripsiyonu yapılmış, sadeleştirilen makalede düşünürün tarih felsefesine ilişkin görüşleri analiz edilmiş, düşünürün görüşleri yer yer diğer filozofların görüşleriyle karşılaştırılmıştır.

Rıza Tevfik'in Felsefi Kimliği

II. Meşrutiyet döneminin öne çıkan portrelerinden biri olan Rıza Tevfik şair, siyasetçi ve felsefeci kimlikleriyle çok yönlü bir kişiliğe sahipti. Felsefe eğitimi almamasına rağmen İslâm felsefesi yanında batı felsefesi birikimine de sahip bir münevver olarak bilinir. Bu birikimin oluşmasında ve fikirlerinin şekillenmesinde Descartes, Spencer, Mill ve Bergson son derece etkili olmuştur (Tığlıoğlu,2010: 9; Turhan, 2010: 85).

Rıza Tevfik, dogmatizmin kalıplarını kırmak istemiş, skolastik düşünceye karşı serbest tartışma yolunu seçmiş, felsefeyi doğuda şeriatın dışına aktarma cesaretini göstermiştir. Taassubun karşısında durmuş, yeniliğin ve çağdaşlaşmanın taraftarı olmuş, ancak tarihî Türk kültürünü de savunmuştur. (Çubukçu, 1989:139,145).

Hilmi Ziya Ülken, Rıza Tevfik ile ilgili olarak; “geniş bilgisi, hoş sohbetliği, şairliği ile sistemci filozoflara, kuru âlimlere hiç benzemeyen Rıza Tevfik felsefe kadar tarih, edebiyat ve şiir vâdilerinde dolaştığı halde daima filozofluğu benimser, en çok bundan hoşlanırdı. Bu hiç bir zaman heveskârlık değildi. İnsanlık tarihinde fikir çığırları açmış, sistem kurmuş filozoflara bakıp da ondan bu sıfatı esirgiyenler haksızlık etmişlerdir” demiştir. Sabah, İkdâm gazetelerinde felsefî yazılar neşreden Rıza Tevfik, dönemindeki diğer felsefecilerle birlikte "İstılahat-ı Felsefe Lûgatçesi" ni hazırlamıştır (Ülken, “Sosyolog Gözü ile Filozof Rıza Tevfik”, <https://core.ac.uk/download/pdf/38327819.pdf>). Cumhuriyet öncesinde yayımlanma şansı bulan ilk felsefe sözlüğünün yazarı olma özelliği taşıyan Tevfik bu itibarla da sonrakileri birçok açıdan etkilemiştir (Alpyağıl, 2011:423).

Rıza Tevfik, gerçeği aramak üzere başladığı felsefî ve dinî araştırmaları sonunda Türk milletinin manevi yönünü dile getiren tekke ve halk edebiyatı örneklerini keşfetmiştir. 1914-1922 yılları arasında konuyla ilgili yazdığı yazıları, Millî Edebiyat hareketi fikrinin oluşmasına önemli katkılar sağlamıştır (Uçman, 2008: 68-70).

Rıza Tevfik, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e devreden felsefe birikimimiz açısından ayrıcalıklı bir yere sahiptir (Utku, 2011:107). Rıza Tevfik, felsefeyi bilen, seven ve sevdirmeye çalışan bir düşünürdür. Belli bir sistem oluşturamamış olsa bile felsefî problemleri ortaya koyuş biçimiyle, yorumlaması ve kendine has üslubuyla döneminde iz bırakmıştır. Felsefenin orta öğretim programlarına ders olarak ilk kez konulma başarısı ve ilk ders kitabının yazılması Rıza Tevfik'e aittir. Rıza Tevfik, felsefenin birbirinden farklı tariflerinin yapılacağına dikkat çekmiş, son dönemlerde yapılan tariflerdeki belirsizliği dile getirmiştir. Çalışmalarında bu tarifleri altı grupta toplaması onun felsefî yorum kabiliyetini ortaya koymasına bakımda ayrı bir öneme sahiptir. Kendisi ise felsefeyi kısaca, bir taraftan tevhid-i ilim, diğer taraftan bir birlik ilkesi (mebde-i vahdet) arama çabası olarak tanımlamıştır. Felsefî düşüncenin doğuş sebepleri arasında gösterdiği şüphe kavramı ise Rıza Tevfik için oldukça önemli sayılmıştır (Vural, 2018:43; Demircioğlu, 2014:258; Odabaş, 1990: 89-90). “Rıza Tevfik, ilkçağdan başlayarak izini sürdüğü düşünürlerden istifade ederek felsefenin çeşitli tanımlarını yapmıştır. Bunların başlıcaları;

“Felsefe, varlığı hattı zatında olduğu gibi bilmektir”. “Felsefe, Allah ve insanla ilgili şeylerin bilimidir”. “Felsefe ölümü düşünmektir”. “Sanatların sanatı, bilimlerin bilimidir”. “Bilimlerin birliğidir”. “Hariçteki varlıkları öz yapısında olduğu gibi bilmektir”. “Sebepleri ve sebep olunanları tanımlamak bilimidir”. “Yeterli sebepler bilimidir”. “İmkân âlemini mümkün olması dolayısıyla bilmektir”. “İlk ilkelerden açık olarak istidial edilen şeylerin bilimidir”. “Duyulan ve soyut kalan gerçeklerin bilimidir”. “İnsan akimin, zorunlu amaçlarla bilgilerin ilişkilerini araştırması ve saptamasıdır”. “Mutlak varlığın bilimidir”. “Duyulan gerçeklerle gizli gerçeklerin aynı olduğunu ispat bilimidir” (Çubukçu, 1989:139).

Rıza Tevfik’in, Bergson felsefesini ana hatlarıyla tanıtması, felsefe tarihinin temel sorunlarını felsefe akımlarıyla ilişkilendirerek konumlandırması batı felsefesi ile ilgili okumalarının sonucudur. Rıza Tevfik, natüralizm, mekanizm, materyalizm gibi akımların, determinizmi insan ve hayat alanına da uygulamaya kalkarak irade ve özgürlüğü tehlikeye attıklarını vurgularken, Bergsoncu sezgiciliği klasik ve bilimsel felsefeye karşı bir reaksiyon olarak değerlendirmiştir (Utku, 2011:119). Materyalist felsefenin yetersizliği karşısında, beşerî hamle gücünü ruhta bulan Bergson felsefesini, Osmanlı fikir hayatına kazandıranlar arasında yer alan Rıza Tevfik’in 1913’te kaleme aldığı “*Henri Bergson ve Felsefesi*” adlı yazısı, Bergsonculuğa gösterilen ilgiyi biraz daha arttırmıştır. Rıza Tevfik yazısında Bergson’un felsefe tarihindeki yerini belirlemeye çalışmış, Bergson’un çağdaş Batı felsefesi açısından değerini, sezgiciliği yeniden canlandırması olarak betimlemiştir (Tıǧlıoǧlu, 2010:105; Yıldız, 2011:337).

Rıza Tevfik, felsefî düşüncenin doğmasında, soru sorma, anlam arama ihtiyacının olduğunu sık sık vurgulamış, farklı dönemlerde ortaya çıkan düşüncelerdeki ortak noktanın da hep bu ortak ihtiyaçtan doğduğunu düşünmüştür (Tıǧlıoǧlu,2010: 43). Düşünür, filozofların üzerinde durduğu hayret kavramını da tahlil etmeğe çalışmıştır. İnsanın dış âlem karşısındaki hayretinin, onu sebep aramağa yönelttiğini belirtmiştir (Çubukçu, 1989:139).

Rıza Tevfik’e filozof unvanı, üniversitede felsefe dersleri verdiği ve tamamlanmamış çok dilli iki ciltlik bir felsefe sözlüğü derlemesi hazırladığı için verilmiştir (Wastı, 2002:96). Modern Türk tarihinde ilk kez felsefe ders kitabını yazmış ve hem lisede hem de Darülfünunda felsefe okutmuş olan Rıza Tevfik’in “feylesof” unvanını kullanması ve eserlerine bu şekilde imza atması uzun yıllar eleştirilmesine neden olmuştur. Eleştirilerin çoğu “feylesof” unvanını kullanmaya hakkının olmadığı, felsefe tarihi ve felsefe dersi anlatmakla filozof olmak arasında derin farklılıklar olduğu yönündedir ((Tıǧlıoǧlu,2010: 28).

Rıza Tevfik hür ve isyankâr bir ruha sahipti. İlk ciddî mücadelesini, skolastik ve sınırlayıcı bulduğu din merkezli dünya görüşünün yıkılması üzerine

verdi. Pozitif bilimler, Onun bu uğurdaki dayanak noktası oldu. Rıza Tevfik, pozitif bilimler ve Batı edebiyatı ile beslediği fikri temelleri sayesinde, İslam ve yeni Batı felsefesini özümsemiş, objektif bir bakışla mukayese ederek harmanladığı bilgiyi, pozitif bilgilere dayanan özgün bir felsefi anlayışa uyarlamıştı. Gerekçeleri ise aşıkardı: Alışık olunmayan Batı medeniyet anlayışına ancak İslam medeniyetinin kaynaklarından faydalanmak suretiyle girilebilirdi (Ada, 2010:93-94). Nitekim, yazılarında ileri sürdüğü görüşler, esin kaynağı olan Batı ve İslâm medeniyeti kaynaklarına vurguların yapıldığı bir sentez sunar.

Rıza Tevfik, Darülfünunda verdiği derslerle ilgili hazırladığı notlarını, talebe için litograf baskı ile yayınlamıştır. Bu ders notlarının önemli özelliklerinden biri, Rıza Tevfik'in daha önceki makale ve kitaplarının, özellikle de Felsefe Dersleri'nin devamı niteliğinde olmalarıdır. Bu notlar Rıza Tevfik'in geniş felsefi birikiminin tarihsel belgeleri niteliğindedir (Utku, 2011:106,112).

Pozitivist akımın içinde değerlendirilen düşünürler arasında zikredilen (Vural, 2018:39) Rıza Tevfik, felsefi birikiminin temellerini teşkil eden Kant, Spencer, Hegel, Darwin ve Bacon gibi Pozitivist/Materyalist filozofların fikirlerini ülke gündemine taşımış, II. Meşrutiyetin “özgür” ortamında serbestçe savunduğu Spencer'in subjektivist felsefesi ile de toplumu bireysel özgürlükler hususunda uyandırmaya çalışmıştır (Ada, 2010:85; Tıǧlıoǧlu, 2010:37).

“Ulum-u İctimaiye” dergisinin çıkışında katkıları bulunan Rıza Tevfik, 1913-1915 yılları arasında bu dergide makaleler neşretmiştir. Daha sonra, “Edebiyat-ı Umumiye”, “Düşünce” ve “Bilgi” dergilerinde de makaleler yayınlayan, Rıza Tevfik'in eserleri arasında, felsefe üzerine dersler ve Ömer Hayyam'ın rubailiği ve felsefesi üzerine bir kitap da bulunmaktadır (Odabaş, 1990: 4; Wastı, 2002:96).

Rıza Tevfik felsefe ve ilimler arasında bağ kurmuş, ilmin araştırma sahasında çözemediği problemlerin felsefenin alanına girdiğini belirtmiştir. Tevfik'e göre felsefe aynı zamanda, bilimlerin ortaya koyduğu sonuçları düzenlenmesi ve sınıflandırılmasında bilimin ihtiyaç duyduğu bir sahadır. Bu nedenle felsefenin olduğu kadar bilimin de felsefeye ihtiyacı vardır (Tıǧlıoǧlu, 2018:48). Felsefe, diğer ilimlerin ötesinde, hayat-memat meselesi bir zihni faaliyet ve ilimlerin gelişmesiyle önemi artmış bir sahadır. Hiçbir ilim, felsefe kadar kapsamlı ve insan aklıyla uyumlu bir nazariye geliştirememiştir (Odabaş (1990).

Rıza Tevfik tarih felsefesine de eğilmiştir. Onun tarih felsefesine ilişkin görüşlerini ortaya koyduğu Musavver Muhit dergisinde kaleme aldığı ve dört bölümden oluşan “Tarih ve Felsefe-i Tarih Hakkında“ başlıklı makalesi bu araştırmanın konusudur.

Musavver Muhit Dergisi

Musavver Muhit Dergisi, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra yayın hayatına başlamıştır. Dönemin siyasi, sosyolojik ve edebî ortamını yansıtan derginin sahibi Faik Sabri Bey'dir (Türk, 2015:174-175).

Dergi, misyon olarak II. Meşrutiyet'in ilk yılı içinde teşekkül eden Fecr-i Ati topluluğunun yayın organı gibi tanıtmasıyla bilinir. Genç yaşlarına rağmen Türk edebiyatına belli bir nitelik kazandırmaya gayret eden topluluğun birlikte hareket ettiği mahfillerden biri de Musavver Muhit dergisi olmuştur (Bozdoğan, 2014:59). Dergi, 23 Teşrin-i Evvel 1324 (5 Kasım 1908)'ten 30 Temmuz 1325 (12 Ağustos 1909)'e kadar iki cilt halinde 39 sayı devam etmiştir (Türk, 2015:176-177).

Rıza Tevfik, "Tarih ve Felsefe-i Tarih Hakkında" başlıklı yazı dizisi Musavver Muhit Dergisinin düzenli aralıklarla yayınlandığı döneme rastlar ve aşağıdaki tarih ve sayılarda neşrolunmuştur.

1 Kanun-i Sâni 1324 Perşembe (14 Ocak 1909) Cilt 1 Numara:10

5 Kanun-i Sâni 1324 Perşembe (18 Ocak 1909) Cilt 1 Numara:11

15 Kanun-i Sâni 1324 Perşembe (28 Ocak 1909) Cilt 1 Numara:12

22 Kanun-i Sâni 1324 Perşembe (4 Şubat 1909) Cilt 1 Numara:13

Rıza Tevfik'in Tarih Felsefesine İlişkin Görüşleri

Rıza Tevfik'in incelediğimiz makale dizisinde pozitivist etkinin yoğun olarak izlendiğini belirten Tıgıloğlu (2010), dönemin tıbbiye öğrencilerinin ellerinden düşürmedikleri Darwinist-materyalist yazarlara ait eserlerin Rıza Tevfik üzerinde de etkili olduğundan söz eder.

Rıza Tevfik "Tarih ve Felsefe-i Tarih Hakkında" başlıklı makalesine, medeniyetin birinci amili ile girizgâh yapar. Bu, insanın varoluşundan bu yana zorunluluklar gereği birlikte yaşama alışkanlığıdır.

İnsanlarda var olan birlikte yaşama olgusu, aslında hayvanlarda da mevcuttur ancak incelenmesi gereken temel sorun, insanların bunu neden tercih ettikleridir. Rıza Tevfik, bu soruya yine kendisi cevap verir (Rıza Tevfik, 1324, 1/10, 150):

"Vahşi hayvanlarla aynı ortamda yaşayan insanların, bir taraftan onların saldırısına karşı kendilerini korumak ve hayatta kalabilmek ve diğer taraftan da yaşamak için lazım gelen zaruri havayı tedarik etmek mecburiyeti, en mühim ve en eski iki unsurdur"

İlk insanların hayvanlara ve diğer tehlikelere karşı kendilerini koruma içgüdüleri onları mağaralarda, ağaç kovuklarında ve yüksek tepelerde yaşamaya sevk etmiştir. Bu tedbirlerle bir dereceye kadar kendini korumaya çalışan insanın aldığı tedbirlerden en önemlisi ise zaman içinde hemcinsleriyle bir arada yaşama çabası olmuştur. Onun bu fikri Spengler'in görüşüyle tutarlıdır. Spengler (1973), benzer şekilde insanın var olduğu günden beri hükmetmeye çabaladığını ve hayat taktiğinin hayvaninkine benzediğini ifade eder.

Rıza Tevfik, birçok alim ve bilginin de belirttiği gibi insanoğlunun korku ile ihtiyaca bağlı olarak birleşme ve bir arada yaşamaya meylinin medeniyetin temelini oluşturduğunu belirtir. Hukuk namına insanlar arasında yavaş yavaş meydana gelen ilişkiler ve bağların başlangıcı budur. Rıza Tevfik'e göre, cemaat halinde toplu yaşamının başlıca gayesi, umumun selameti ve bu amaçla birbirine yardım etmektir. Zamanla bu türlü ittifaklar gittikçe büyüyerek çoğalmış ve sağlam birlikler, soylar, kabileler meydana gelmiştir (Rıza Tevfik, 1324, 1/10, 150).

Rıza Tevfik, tarihin insanın toplumsallaşmasıyla başladığını belirtir. Düşünürün bu yaklaşımı 20. Yüzyıl düşünürlerinden Carr'ın tarih tanımıyla özdeşleşir. Carr, tarihi, bireylerin toplumsal varlıklar olarak içine girdikleri toplumsal bir süreç olarak tanımlamıştır (Duman,2010:52).

Rıza Tevfik, tarih ve toplumsal yaşam arasında kurduğu sıkı bağa rağmen insanlığın ilk dönemlerini de göz ardı etmez. Toplumsal olgunlaşma ve gelişmenin koşullarını anlayabilmek adına insanın ilk dönemlerinin de nazarı itibara alınması mecburiyetine işaret eder (Rıza Tevfik, 1324, 1/10, 150).

Rıza Tevfik, topluluk halinde yaşayan insanların sosyal hayatının tabii kurallarla birlikte pek çok kaideye, adet ve inanca, maddi manevi menfaatlere bağlı olduğunu belirtir. Medeniyetleri meydana getiren insan topluluklarının zaman içinde güçlü bağlar kurarak bir arada yaşamasıyla meydana gelen gelişmelerin birbirinden bağımsız konular olabileceğinden söz eder. Sınıflara ayrılan bu konuların ilimler olduğunu, hukukun da bunlardan biri olduğuna dikkat çeker (Rıza Tevfik, 1324, 1/10, 150-151).

Rıza Tevfik, bazı sosyal bilimlerin hangi koşullarda doğduğunu da izah etmiştir. Sözelimi, ilişkileri düzenleyen kuralların belirlenmesi, onaylanması, hükme bağlanması ve uygulanmak üzere kayıt altına alınmasıyla devletlerin hukuk sistemi ortaya çıkmıştır. Ekonomi bilimi, insanların ve toplumlararası ilişkilerin temelini teşkil eden zaruri ihtiyaçlardan doğmuştur. Üretilen ürün fazlasının bölüşümü, mübadelesi ve elden ele değişimi ile günümüz ekonomi biliminin temelleri atılmıştır(Rıza Tevfik, 1324, 1/10, 150-151). Düşünürün

bu tespitleri, toplumsal bir varlık olan insanın meydana getirdiği tüm olguların, bilim ve sistemlerin tarihi süreç içinde gerçekleştiğini ima etmektedir.

Rıza Tevfik'e göre, beşeriyet tümüyle oldukça karmaşık bir yapıdır, bir kökten dal budak salarak genişler ve bu genişliğe ve karmaşaya rağmen homojen bir yapı arz eder. Toplumlar tarihteki faaliyetleriyle çeşitli ilimleri ortaya koymaktadır (Rıza Tevfik, 1324, 1/10, 150-151). Hegel'de benzer şekilde, her devletin, kendine has, bir ahlak, hukuk, din, sanat ve felsefe geliştirdiklerini ileri sürer (Kerimoğlu,2016:332). Düşünürün ilimlerin doğuşuna ilişkin görüşleri, Mornet'in düşüncesiyle de benzerlik gösterir. Mornet'e göre tarih, konusu insan olan ve insanlığın maddî ve manevî faaliyetlerini konu edinen bütün ahlâkî ve hümanist bilimlerde en önemli yeri tutar. İnsani ve sosyal bilimler, hukuk, ahlak, siyaset, dil, edebiyat, güzel sanatlar, felsefe ve din böylece yeni bir anlam kazanır. Tarihi destekleyen bilimler listesine beşerî coğrafya da girer. Bu itibarla bu kadar genişlik kazanmış bir kavramı gereksiz sınırlı bir tanımla küçültmek elbette tarihinin işi değildir (Lieser,2008:59). Bu bağlamda her üç düşünür de tarihin diğer ilimleri de kapsayıcı bir alan olduğuna vurgu yapmaktadırlar.

Tarih ilminin başlı başına müstakil bir ilim olduğunu belirten Rıza Tevfik'e göre tarih, bir milletin sosyal yaşantısını teşkil eden olayların bir bütün içinde zaman ve mekânsal boyutlarıyla meydana gelen gelişmeler değişimler ölçeğinde kaydedilmesidir. Bunu yaparken değişime etki eden unsurları da keşfedebilmektir. İşte tarihin konusu budur. Eğer sadece günlük olaylar parça parça kayıt altına alınır da bununla yetinilirse ve olayların bütününe etki eden veya olaylar arasındaki gizli veya açık olan ilişkiler göz önünde bulundurulmazsa ortaya çıkan kayıtlar ilkellikten öte gidemez. Rıza Tevfik'e göre, tarihi bir vakanın tahlili sadece olayın örüntüsü ile sınırlı değildir. Vakayı ilgilendiren her gelişme irdelenmelidir (Rıza Tevfik, 1324, 1/10, 150-151). Rıza Tevfik, Ranke ve Voltaire gibi, tarihçilerin geriye dönük anlamlandırma çabalarını ve geçmişi, kendi renkleriyle ortaya koymayı önemsemiştir (Duman, 2010:54).

Rıza Tevfik, tarihi kayıtların tutulmasındaki ilkelere dikkat çekerken Osmanlı döneminde tarih adıyla yazılmış olan eserlere de gönderme yapar ve çok kesin bir dille eleştirerek tüm eserlerin istisnasız bu düzeyde kaldığını belirtir. Eleştirisi kendi ifadeleriyle şöyledir:

“Bizim Osmanlı lisanımızda şimdiden tarih namıyla yazılmış olan eserlerin cümlesi bilâ istisna bu değerde kalmışlardır. Bu mülâhazatımla kuyudat-ı cüziye (parça parça resmi kayıtlar) mazbutiyetinde lüzumsuzluk farz ediyorum. Zan olunmasın bilakis tarihin malzeme-i inşâiyesi ancak bu gibi vukuattır. Ve evvel emirde bunlardır. Fakat yalnız taş toprak tuğla kereste ve kiremit toplamakla kendi kendine bir bina tesis

edilemeyeceği gibi yalnız parça parça olayları kaydedip bırakıyor olmakla tarih yazılmış olmaz demek istiyorum” (Rıza Tevfik, 1324, 1/10, 150-151).

Rıza Tevfik bu ifadeleriyle, tarih yazımının resmi kayıtları aktarmanın ötesinde incelik isteyen bir uğraş olduğuna dikkat çekerken, incelenen olayların öncelikle kanıtlarıyla, şahitleriyle değerlendirilmesi ve olaylar arasında bağların kurulması gerektiğini vurgular:

“Küçük olaylar hakkında etraflı bilgi edinmek suretiyle genel hakikatlere dair bir yargıya ulaşmak ve bazen tek başına kanunlardan anlam çıkarmak suretiyle, kavim veya milletin gelişim ve olgunlaşma evrelerinde ne gibi durumlara şahit olunuyor ve böyle bir olgunlaşma süreci ne gibi tabi şartlar dahilinde tahkik edilebiliyor...” (Rıza Tevfik, 1324, 1/10, 150-151).

Rıza Tevfik'in bu görüşleri, Mornet'in görüşüyle örtüşür. Mornet'e göre, tarihçinin amacı; münferit ve benzersiz olayların önemini olabildiğince gerçekçi bir şekilde incelemektir (Lieser, 2008:59). Düşünür, gerçeği aktarırken belgelere sadık kalmanın yanı sıra belgeleri doğrulayıcı kanıtlayıcı diğer kaynakların da önemine işaret etmektedir. Düşünür, ortaya koyduğu bu yaklaşımlarıyla dönemin tarih felsefesi kuramları üzerinde derin etkiler yaratan Ranke'nin bu konudaki hassasiyet ölçeğiyle benzeşir. Ranke, tarihçinin belgelerden sahtekârlıkları ve yanlışlıkları söküp atması ve gerçekleri ortaya koymasına gerektiğine ilişkin ilkesel yaklaşımı ile tarihsel araştırmalarda can alıcı önemini korumayı sürdürmektedir (Duman, 2010:54). Rıza Tevfik, bu açıdan İbn Haldun ile de aynı payda da buluşur. İbn Haldun, tarih felsefesinde yöntem konusunda dikkat edilecek en önemli hususun, alınan haberlerin tutarlılık ve gerçeklik bakımından değerlendirilmesi olduğunu belirtir. Buna dikkat edildiği takdirde yalan haberlerin doğru haberlerden ayrılması da sağlanmış olacaktır. Bu prensip, geçmiş haberlerde doğrunun yanlıştan ayrılmasını sağlayacağı gibi, günümüzdeki durumların değerlendirilmesinde de yanlışla düşmemize engel olacaktır (Akyol, 2011:49).

Rıza Tevfik, elde edilen malumatın kapsamlı ve genel bir bilgi olarak aktarılabilmesi için ayrıca olayın ne gibi aşamalar geçirdiğini, yarattığı etkileri ve değişimi ve gelişmeyi ne yönde etkilediğinin de araştırılması gerektiğini vurgular (Rıza Tevfik, 1324, 1/11, 167-168).

Rıza Tevfik, tarih ilmi ve tarih felsefesi arasındaki ilişkiye de vurgu yapar. Elde edilen tarihi verilerden sabit bir hakikati elde edebilmek, sonuç çıkarmak suretiyle, işlerin idaresinde yol gösterici bir ilmi fikir ortaya konulması gerektiğini belirtir. Bu aşamada izlenecek yol, tarihin, felsefi eksende anlamlandırılmasıdır. Böylece tarih ilmi toplumları ileriye taşıma vazifesini haiz olur (Rıza Tevfik, 1324, 1/11, 167-168).

Tarihi olayların birbiri arkasına meydana gelmesi, kesintisiz devam etmesi olayların birbirine bağlı olduğunun göstergesidir. Yani bugün meydana gelen bir olayın dünkü olayla bağlantılı olduğunu ve sonuçsuz kalmayacağını ve kendisinden sonra gelecek olayı etkileyeceğini dikkate almak gerekir.

Rıza Tevfik bunu bir örnekle açıklamıştır (Rıza Tevfik, 1324, 1/11, 167-168):

“Bir balıkçı tutacağı avın her sene belirli ve uygun zamanını keşfedebilmiş ve tedbir ve hazırlığını ona göre yapmıştır. Araştırmanın henüz bu derecesine müşahede deriz. Ve müşahede birinci şart yanılmamak, yani hadısı olduğu gibi hakıyla görmektir...”

Rıza Tevfik’in bu fikri, Colingwood’un tarihteki olayların arkasındaki nedenlerin keşfedilmesi gerektiği ilkesiyle örtüşür. Collingwood (2015), tarihsel bilgiye ulaşabilmek için olayların iç yanına nüfuz edebilmek ve sürece etkisi olanların düşüncesini fark edebilmek gerektiğini savunur. Rıza Tevfik de benzer şekilde tarihi olayların bu ilkeler ışığında kaydedilmesi halinde tarih ilminde de diğer ilimlerin seviyelerine ulaşabileceğini ifade eder.

Makalesinde tecrübe ve müşahede hususlarındaki görüşlerine geniş yer veren Rıza Tevfik, olayların ilk bakışta görüldüğü gibi basit olmadığını, karmaşık olaylar, sağlam bir bakışla değerlendirilmediği için insanların sıklıkla yanlış olduklarını ifade eder. Müşahede edememenin nedenlerinden ilki olayların bir kısmının karmaşık olması, bir kısmının da duygularımızın sahasından hariç bulunmasıdır. Rıza Tevfik’in müşahedeye atfettiği önem, İbn Haldun’un bu konudaki görüşleriyle aynı eksendedir. Mukaddimede müşahadenin önemine vurgu yapan İbn Haldun, tarihçilerin nakledilen olayları eleştirmeden sorgulamadan, olduğu gibi kabul etmelerinin onları yanlış sürüklediğini ifade eder. Bu tavır yanlış bilgilerin aktarılmasına neden olur (İbn Haldun: 2017:165).

Rıza Tevfik, müşahedeyi tecrübenin tamamladığını belirtir. Tecrübe etmeyi en basit ifadesi ile, aynı cinsten olan olaylara tekrar tanıklık etmek olarak tanımlar. Bunu da bir tabiat olayı ile açıklar. Örneğin; gayet bulutlu ve yıldırım bir havanın çoğunlukla yağmur ya da kar ve dolu getirdiğini insanlar pek eskiden beri tanık oldukları için tekrar ettiği için tecrübe etmişlerdir. Fakat tecrübenin daha mükemmel aşaması vardır ki o da bazı evvelki düzen ile gizliyi arayan meraklı birinin tabiatı ayrıntılı biçimde nedenlere yönelik sorgulamasıdır. Onun tecrübeye ilişkin bu yorumu, tecrübenin sorgulamaya dayalı ileri aşamasıdır (Rıza Tevfik, 1324, 1/10, 150-151).

Rıza Tevfik, tecrübenin bu aşamasının zihnin kapılarının tam bir irade ile ve tümüyle açılmasıyla kazanıldığına dikkati çeker. Ancak tecrübe ile elde edilen verilerin ancak fenni sahada olabildiğine işaret eder ve yine tabiat olaylarından

örnekler sunar. Örneğin, tabiatta doğrudan doğruya gözle görülemeyen birçok olgu vardır ve bazı olaylar da vardır ki onu tecrübe etmek, beşerin iradesi haricindedir. Örneğin insanoğlu gökcisimlerinin hareketlerini değiştiremez, bundan acizdir. Yine toplumsal olayları doğrudan doğruya tecrübe altına alamayız. Örneğin, milletin belirli tükenme çökme nedenlerini tayin edebilmek amacıyla bir araştırmaya girişip bir topluluğun bazı koşullar altında perişan olup olmayacağını veyahut harp tekniğinin o kavmin bekası yönünde iyi veya kötü ne gibi etkiler edebileceğini tecrübe edemeyiz ve bu gibi bilgilere bizim eski âlimlerimizin “ulum-i nazariyye” (Rıza Tevfik, 1324, 1/11, 167-168) olarak adlandırdığını belirtir. Düşünür, bu gibi hususlarda yalnızca olaylarla ilgili bilinen ve görülenlere dair fikir ve görüş bildirmekle yetinmenin zaruri olduğunu ve insanoğlunun iradesinin bundan ilerisine gidemeyeceğine işaret eder.

Rıza Tevfik'in insanoğlunun iradesi dışındaki olaylarla, iradesi ile değiştirebileceği olaylar arasındaki mukayesesi, Mengüşoğlu'nun bu konudaki yorumuyla benzerlik göstermektedir. Mengüşoğlu'na göre; doğal olaylar, tabiat yasaları nedeniyle kendiliklerinden birbirlerini etkilerler, ya da birbirlerinin etkisine engel olabilirler. Bu bir döngü halinde sürer gider ve durdurulamazlar. Halbuki insanın başarıları kendisinin ürünüdür, yani uğraşmaları, edinmeleri, didinmeleri dünya ile bilgisinin ürünüdür. İnsan bunları kendisi ortaya koymak zorundadır. Burada şaşılacak şey, insanın kendi kendisinin ürünü olan şeylerin yine kendisini etkilemesidir. Bu bize tarihsel varlık alanındaki nedenselliğin doğal varlık alanındaki nedensellikten çok farklı olduğunu gösteriyor. Çünkü insan “önceden gören”, gördüklerinin yönünü “önceden belirleyen” bunun için önlemler alabilen bir varlıktır. Tabiat ise bu niteliklerden yoksundur. İnsan doğal faktörlerin, ilkelerin yönünü değiştiremez, onları ortadan kaldıramaz. Ancak onlar için engeller hazırlayabilir. Örneğin insan soğuğu yok edemez ama önlemini alabilir. Bu açıklamalar, tarihsel varlık alanındaki nedenselliğin de doğal varlık alanındaki nedensellik gibi bir önceki olayın bir sonraki olayı determine etmesidir. Bunun için insanın tarihsel varlık alanında olup biten olayların kendisinden sonraki olayları etkilemesi için, bu olayların, başarı ya da başarısızlıkların bilinmesi bu konuda bilinçli olunması gerekir (Mengüşoğlu, 1997:170-171). Her iki görüş, Kessler'in ileri sürdüğü yaklaşımla da benzerdir. Kessler'de tabiat olayları ile tarihi kıyaslar. Rüzgâr ve dalgalar tabiatın kanunlarıyla kendiliğinden oluşur. Tarihte ise düşünen insanların tesir ve faaliyetleri hâkimdir, insan tabiatla bağlantıları olan bir varlık olmakla birlikte, meydana gelen olaylar kendi şuur ve aklı ile gerçekleşir (Kessler, 1938:725).

Rıza Tevfik'e göre, irademizle değiştirebileceğimiz olayları konu edinen ilimlerin tümü “ulumi ameliyye” adıyla anılmıştır. Halbuki bugün teori ve pratik tabirlerinin anlamca farkları vardır. Ve teorik olarak tecrübeye

gidemediğimiz olayları kıyas yoluyla yine tecrübe üzerine doğrudan araştırmak mümkündür. Bunun da yolu öncelikle benzer olayların tekrar etmesi durumunun bilhassa olayın cereyan edişiyile ilgili tüm şartları göz önüne alarak kaydetmektir. Ondan sonra olayın her meydana gelişinde ya da tekrarı durumunda edinilen tecrübe vasıtasıyla onu hemen o zaman ve mekânda sebep ve koşullarıyla etraflıca ve sonuçlarıyla araştırmak ve araştırma sonucunda sabit bir karara varmak ve bu karardan bir kanun-i sabit keşfetmek suretiyle istifade etmektir ki tarihin bilhassa yapabileceği tecrübe, tutabileceği yol budur “(Rıza Tevfik, 1324, 1/11, 167-168).

Rıza Tevfik tarihi olayların tetkikini fenni olaylarla da kıyaslamıştır. Platonun meşhur olan tecrübesi ile gök cisimlerinin bizzat güneşin maddesinden nasıl ayrılıp teşekkül ettiğini ve bu tecrübenin zuhal yıldızında gördüğümüz birçok halkanın ilmi bilgisini anlamaya nasıl vesile olduğunu belirtmiştir.

Rıza Tevfik, birbirine benzeyen tecrübeler sayesinde, tecrübemiz sahasına dahil olamayan olayları da gerçeğe daha yakın bir surette anlamamızın mümkün olabileceğini ileri sürer ve yine bir tabiat olayını örnek verir. Sıcak maden suyu kuyularının birbiriyle kesişmesiyle meydana gelen fışkırtma ve kaynamanın bunu pek güzel ispat ettiğini bildirir. O kadar ki artık kaynağın merkezine gidip aslını görmeye gerek kalmaz der (Rıza Tevfik, 1324, 1/11, 167-168).

Düşünürün tabiat olaylarıyla ilgili verdiği örneklerdeki kasıt, tarihi olayları tahlil ederken de sorgulayıcı bir bakış açısıyla incelemek ve çıkarımlarda bulunabilmektir diyebiliriz. Örneğin, geçmişte ekonomiyi altüst eden bir olayın nedenleri, sonraki dönemlerde de benzer koşulların oluşması halinde yine aynı felakete uğrama ihtimaline neden olabilir. Bunu daha somut bir örnekle açıklayacak olursak; Osmanlı Devleti’ni dış borçlanmaya iten nedenler ve borçlanmanın yarattığı ekonomik kriz gibi...

Rıza Tevfik tecrübe etmenin önemine bu defa toplumsal olaylar boyutunda örnek verir. Kanunların konulduğu dönemlerde o kanunların toplumun farklı sınıflara nasıl yansıdığını, ahlaki, siyasi ve ekonomik yönde yaratacağı etkileri kaydetmenin bir tecrübeye bedel olduğunu belirterek şöyle devam eder:

"... Diyelim ki bir devletin himaye usulünü kabul etmesi ve desteklemesi, iyi biliyoruz ki fabrikatörlerin menfaatine hizmet etmiş olmakla beraber genel olarak fiyatların yükselmesini ve dolayısıyla ahalinin ve özellikle ahali arasında daha muhtaç olan amelenin zararına sebep olur. Amele aldığı ücretle eskisi gibi geçinemeyeceğinden zorunlu olarak fabrikatörler aleyhinde kalkışarak o katiyen düzenlenemeyen ücret ve emek süresi meselesinin yeni baştan gündeme getirilmesine (söylenmesine) sebep olur. Ve ihtimal bu heyecan o kadar çabuk geçmez ve bir ihtilali davet edecek neticeye kadar varabilir. Bu münasebetle o memleketin sanayi ürünleri milyonlarca zarar görür. Fabrika dahi himaye ve devlet desteğinden umduğu fazla kar ve faydanın bedelini büyük bir ziyanla öder" (Rıza Tevfik, 1324, 1/11, 167-168).

Rıza Tevfik'in açıklamalarından da anlaşıldığı gibi, yaşanan ekonomik krizler, devlet, işveren ve işçi arasındaki ilişkiler, beraberinde meydana gelen değişim ve dönüşüm toplumdaki kurumların temsilcilerin ve kitlelerin davranışlarıyla ilişkilidir. Tarihi veriler ise edinilen tecrübeler olarak bugünü ve geleceği planlama da dikkate alınması gereken önemli kayıtlardır. Rıza Tevfik verdiği örneklerle tarihi hadiselerde de fenni hadiselerde olduğu gibi tecrübeler edinilebileceğine işaret eder. Böylece meydana gelen benzer olaylara tekrar tanıklık edilirse, tarihi tecrübe ile sonuca müdahale edilebilir. Bu tespit, David Hume'nin görüşüne yakındır. Hume (1771-1776), her şeyin bir nedeni olduğunu ve belli şartlar altında aynı nedenlerin aynı sonuçları doğurabileceğini ileri sürer (Kale, 2009:43).

Tarihî Olayların Sebep-Sonuç İlişkisi

Rıza Tevfik, olayların sebep-sonuç ilişkileri ilkesine İngiltere'den bir örnek vererek açıklık getirmektedir. İngiltere'de bundan 60-70 sene evvel hububat hakkında geçerli olan usul-ı himayenin toprak sahibi olan lordlara ve genellikle İngiltere aristokrasi sınıfına ne kadar kuvvet ve nüfuz vermekte olduğuna işaret eder. Bunun toplumda yarattığı travma önemli bir değişime neden olmuştur. Nitekim Düşünür, bugünkü koşullarda bunun kabul edilemez olduğunu ve hububatın bir hükümetin kontrolü altına alınması meselesinin, demokrat ve avam taraftarı olanlarca ya delalet ya hıyanet olarak yorumlanacağını belirtir (Rıza Tevfik, 1324, 1/12, 184).

İşte tarihi olaylar sayesinde yapabileceğimiz tecrübeler bu türdendir diyen Tevfik, bu usule alıştıktan sonra geçmişteki olayların da önemli bir kısmının rahatlıkla yorumlanabileceğini ve değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Bu tezini papalık ile derebeyleri arasında serf mülkiyeti hakkındaki zıtlığın protestanlığın çıkışına sebep oluşuyla açıklık getirmiştir. Çünkü mezhep, kilisenin dünya malı ile alakası olamayacağını savunmuştur. Bu nedenle papanın hükümet/yönetim üzerindeki kontrol ve yetkisini inkâr etmiştir. Arazinin/toprağın kilise tarafından işgal edilmiş gibi görüş beyan ederek derebeylerine yardım etmiştir. Bunun sonunda da yardım kuvvetlerini yanına çekebilmiştir. Böylece bir memlekette savaş ve fütühât ve cihangirlik arzularında yani, emperyalizm temelli hükümet tarzına ve baskıya karşı direnç gösterme insanlık tarihinde tecrübe olunan önemli olaylardandır. İşte şu bir iki mesele; tarihi olaylar sahasında gözlem ve tecrübenin nasıl icra edilebileceğini anlatmak için kafidir demektedir (Rıza Tevfik, 1324, 1/12, 184). Düşünür, tarihi olayların aktarımında neden sonuç ilişkilerinin önemine yaptığı vurgu ile İbn Haldun'un düşüncesiyle örtüşür. İbn Haldun tarihçinin olayları neden

sonuç ilişkisi içerisinde incelemesi gerektiğini bu yapılmazsa tarihin özüne inmenin mümkün olamayacağını ifade eder (Yumuk, 1978:230).

Rıza Tevfik, tarihi vakalar dediğimiz hadiselerin toplumların genel faaliyeti olduğunu toplumların ise ayrı ayrı bireylerden meydana geldiğini belirtir. Her ferdin eylemleri, temelde kuvvetli sebeplere ve vicdanına bağlıdır, bununla beraber, iradesiyle verdiği karara itibar edilir (Rıza Tevfik, 1324, 1/12, 184). Bundan hareketle Düşünür; Kanuni Sultan Süleyman, Napolyon gibi büyük şahsiyetlerin tarihi olayların seyrini etkilediğini, ancak bunlar gibi liderlerin istisna olduğuna işaret eder. Zira tarihsel vakalar değerlendirilirken ilgili zaman ve mekanda toplumun her bireyinin şahsi hareketlerini hesap ve takdir etmeye imkan olmayacağı gibi lüzum da olmadığını belirtir. Bunu ihmal edebiliriz ve bu ihmalimizden dolayı tarih, bir ilim olmak haysiyetini kaybetmez der (Rıza Tevfik, 1324, 1/13, 200).

Rıza Tevfik, bunu biraz derinleştirerek, ilmin en kapsamlı ve en kesin sonuçları olan fenn-i ilimlerden örnekle açıklar. Zirai alanda icat edilen makinelerin her ayrıntısı ve hareketinden öte, toplam katma değeri ve yükseliş ve gelişmeye etkilerinin önemine vurgu yapar. Bunu bir örnekle açıklar:

“Farzen gazların ısıyla genişerek çoğalmaları irdelenip de bu hadisede sabit bir nispet muntazam sıralı (muttarit) bir düzen var mı, yok mu, anlamak için ayrı ayrı her zerrenin hareketini ve o kargaşalıkta hangi zerrenin hangi zerreye karşılık düştüğünü ayrıca düşünmeye hacet yok; nitekim imkân da yok. Burada esas olan ve yapılabilecek şey, sıcaklığın derecesi ile gerilim derecesi arasında sabit bir oran bulmak ve gerilimin her iki yönden son sınırını tayin etmektir” (Rıza Tevfik, 1324, 1/13, 199).

Düşünür, bu fikriyle, fenni araştırmalarda ortaya çıkan kesin sonuçların ve kanunların toplam etkinin tespitiyle ortaya çıktığını ifade etmektedir. Buna bağlı olarak tarihte de benzer şekilde, birbirine benzer durumların yarattığı genel etki ve sonuçların kaydedilmesi gerektiğini belirtmekte ve tarihte de gereksiz ayrıntılardan uzak kalınması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Rıza Tevfik, fen sahasında izlenen bu yolun, tarih ilminde hangi ilkeyle izah edileceğini ifade etmiştir ve makalesinde şu açıklamayı yapmıştır:

“Mesela biz de tarih sahasında gerek dâhili gerek harici bazı siyasi ve toplumsal etkilerin bir milletin fertlerinden falan veya filana ne gibi hususi bir tesiri olacağını araştırmayacağız. Çünkü tarih; cemaatin hadiselerini araştırır demiştik, zeyd veya Ömer’in değil! Nitekim bütünüyle toplumsal sebeplerin ne gibi etkileri olduğunu araştıracamız. Bunun için ise sebeplerin ve sonuçların etkilerini zabt ve kayd ederek karşılıklı etraflıca düşünerek incelemek esas maksada kifayet eder. İşte bu kadarı pek mümkün ve kâfidir.” (Rıza Tevfik, 1324, 1/13, 199).

Düşünürün bu yaklaşımı, İbn Haldun’un tarihi olaylara nesnel ve ön yargılardan bağımsız bir tutumla ele almaya çalışmasıyla benzeşir (Özlem, 2010).

Rıza Tevfik, fenni ilimlerin yasalarının tespitinde izlenen yol ile tarih ilminin ilkeleri arasında bağlantılar ortaya koymaya çalışmış bununla beraber, fenni ilimler ile toplum bilimleri arasındaki farkı da ortaya koymayı ihmal etmemiştir. Birincisi hakkında asırlardır değişmez ve kesin esaslar kurulduğu halde, toplum bilimlerinin kanunları itibariyle tartışmalardan kurtulamadığını belirtmiştir. Onun bu görüşü Günümüz düşünürü Aysevener (2015)'in görüşüyle örtüşür. Aysevener, tarihin tabiat bilimi sınıfında yer almadığını, tarihsel olayların tabiat olayları gibi ele alınamayacağından söz eder.

Düşünürün bu husustaki ifadeleri şöyledir:

“Şurasını da unutmayacağız ki her ilimde olduğu gibi buradaki hakikatlerin de ancak bir (kıymet-i nisbiyesi) kıymet derecesi olabilir. Ve bu hadiselerin etraflı araştırma yaparak elde edeceğimiz (istihraç) edebileceğimiz kanunların hükmü de o cins hadiselerin (daire-i şümülünü) kapsama alanını aşamaz, bir de şurası sözü edilmeye değerdir ki bir ilmin konusu olan öncelikle hadiseler ne kadar kapsamlı(mufassal) ve karışık (müşevveş) ise kanunların kapsamı da o kadar sınırlı ve çevresi kuşatılmıştır. Toplumsal olaylar dediğimiz cins hadiseler şüphe yok ki en ziyade karışık olanlarıdır. Ve bu sebeptendir ki iki bin seneden beri hendese ve riyaziyat kat'i bir ilim şeklini alabilmiş ve dört beş yüz sene evvel hikmeti tabiyyenin bir ilmi kat'i olarak, esasları kurulmuş, 100-120 sene evvel kimya bir fen olmuş iken toplum bilimleri henüz esasları ve kanunları itibarıyla tartışmalardan kurtulamamıştır” (Rıza Tevfik, 1324, 1/13, 200).

Sonuç

Şair, eğitimci, siyasetçi ve felsefeci kimlikleriyle çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Rıza Tevfik, felsefe eğitimi almamasına rağmen İslâm ve Batı felsefesi hakkında kapsamlı bir felsefi birikimine sahipti. Felsefeye katkısı, yeni bir akıma öncülük etmekten ziyade, felsefi bilgileri yorumlamak ve bunlarla modern görüşler arasındaki dikkate değer benzerlikleri saptamak olmuştur.

Rıza Tevfik, tarih felsefesine de eğilmiştir. Onun gerek felsefe gerekse tarih felsefesi ile ilgili fikirleri, birikiminin kaynağı olan Batı ve İslâm medeniyeti verileriyle örtüşür. Onun ileri sürdüğü görüşler yer yer günümüz düşünürlerinin yaklaşımlarıyla da benzeşir. Nitekim incelediğimiz makalede onun görüşlerini mercek altına alırken bu tespitlere de elimizden geldiğince yer vermeye çalıştık.

Rıza Tevfik, toplumların tarihteki faaliyetleriyle çeşitli ilimler ortaya koyduğunu, tarih ilminin ise başlı başına müstakil bir ilim olduğunu ifade eder. Düşünür, tarihin konusunun, bir milletin sosyal yaşantısını teşkil eden olayların bir bütün içinde zaman ve mekânsal boyutlarıyla meydana gelen gelişmeler, değişmeler ölçeğinde kaydedilmesi ve bunu yaparken değişime etki eden unsurların keşfedilmesi olarak tanımlamıştır. Tarihi olayların günlük

olaylar halinde parça parça kayıt altına alınmasına ve bununla yetinilmesine karşı çıkmış, olayların bütününe etki eden gizli veya açık olan ilişkilerin göz önünde bulundurulmasının önemine işaret etmiştir. Tarihi kayıtların tutulmasındaki ilkelere dikkat çekerken Osmanlı döneminde tarih adıyla yazılmış olan eserleri de kesin bir dille eleştirerek tüm eserlerin istisnasız, bu düzeyde kaldığını iddia etmiştir.

Rıza Tevfik, olayların birbiri arkasına meydana gelmesinin, olayların birbirine bağlı olduğunun göstergesi olduğunu belirtir. Dolayısıyla bugün meydana gelen bir olayın dünkü olayla bağlantılı olduğunu ve sonuçsuz kalmayacağını ve kendisinden sonra gelecek olayı etkileyeceğine dikkat çeker. Düşünür, incelenen olayların öncelikle kanıtlarıyla değerlendirilmesi ve olaylar arasında bağların kurulması gerektiğini ifade eder. Bu görüşüyle, objektif tarihçiliğin öncüsü, Leopold, Ranke ve Collingwood ile aynı çizgide buluşur. Collingwood, tarihi olayları anlamlandırabilmenin tek seçeneğinin geride kalan kalıntılar, belgeler ve eserler olduğuna işaret etmiştir (Yediyıldız, 2003:176-177).

Rıza Tevfik, tarihi kanıtlar yoluyla elde edilen malumatın kapsamlı ve genel bir bilgi olarak aktarılabilmesi için ayrıca olayın ne gibi aşamalar geçirdiğini, yarattığı etkilerin de araştırılması gerektiğini vurgular. Düşünür bu görüşüyle, Ranke'nin tarihi olayları değerlendirme ilkesine benzer bir yaklaşım sergiler. Ranke, tarihi olguların o dönemin koşulları çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini savunur (Öztürk, 2011:43). Her iki düşünürün bu yaklaşımları aynı zamanda düşünsel bir inceleme sürecidir ve Hegel'in tarih felsefesi tanımına uyar. Hegel, tarih felsefesini "tarihin düşünsel yoldan incelenmesinden başka bir şey değildir" (Duman, 2010:60) sözleriyle tanımlamıştır.

Rıza Tevfik tarihi olayların tetkikini fenni olaylarla da kıyaslamıştır. Düşünür, bazı olayların tecrübe edilemeyeceğini bunun beşerin iradesi dışında olduğunu belirtir. Buna örnek olarak gök cisimlerinin hareketlerini verir. İnsanın bu hareketleri değiştirmekten aciz olduğunu ifade ederken toplumsal olayları da buna benzetir ve doğrudan doğruya tecrübe edilemeyeceğini ifade eder. Bununla beraber, teorik olarak tecrübeye gidemediğimiz olayların kıyas yoluyla doğrudan araştırılarak anlaşılmasının mümkün olacağını belirtir. Bunun yolunun da öncelikle benzer olayların tekrar etmesi durumunda olayın cereyan edişiyle ilgili tüm şartları göz önüne alarak kaydetmek olduğuna işaret eder. Rıza Tevfik, felsefe alanında belli bir ekolün temsilcisi olamasa da, felsefi problemleri ortaya koyuş biçimiyle, yorumlamasıyla, tarih felsefesine ilişkin fikirleriyle ve eğitimci, siyasetçi, edebi kimlikleriyle yaşadığı döneminin önemli simalarından biri olmuştur.

Kaynakça

- Ada, T. (2010). II. Meşrutiyet döneminde Rıza Tevfik ve felsefi yaklaşımları. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, 6 (12), 85.
- Alkan, N. (2019). Geçmişten günümüze dünyada tarih yazıcılığı. Ahmet Şimşek (Ed.) *Tarih İçin Metodoloji* içinde (s.37). Ankara:Pegem Akademi, 2019.
- Akyol, A. (2011). İbn Haldun'un ilim anlayışında felsefe ve tarih tasavvuru. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(10), 29-59.
- Bıçak, A. (2011). Tarih felsefesinin Türkiye'deki seyri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (17), 229-274.
- Altyağlı, R. (2011). Latin harfleriyle yazılan ilk felsefe sözlükleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 9 (17), 421-432.
- Aysevener, K. (2015). *Tarih felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Bozdoğan, A. (2014). Fecr-î Ati Topluluğu ve "Musavver Muhit" Mecmuası. *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, 35, Bahar, 59.
- Cihan, C. (2014). Fuad Köprülü ve Türk tarihinde kökenler; süreklilik, dış tesir ve hususi tekmül. *Turkish Studies*, 9 (7), 233-259.
- Collingwood, R. G. (2015). *Tarih tasarımı*. (Çev. K. Dinçer) Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Çetinkaya, B.A. (2002). Modern Türkiye'nin felsefi kökenleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 6(2), 65-91.
- Çubukçu, İ. A. (1990). Şair Rıza Tevfik Bölükbaşı ve felsefesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AİFD)*, 31(40), 137.
- Demircioğlu A. (2014). An Evaluation of the Concepts and Problems of Philosophy of Religion in terms of Teaching Religion: A Study into the Units of Philosophy of Religion and Religious Concepts in the Programs of Teaching Philosophy. *Wjeis journal of educational and instructional studies*, 4(1), 80-88. <https://www.researchgate.net/profile/Aytekin-Demircioglu/publication/282246773>. Erişim tarihi:17.05.2023.
- Doğan, Ş. (2018). *İbn Haldun ve Oswald Spengler'in tarih felsefesi anlayışları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2018, s.2-10.
- Duman, O. Ö. (2010). Tarih bilimi ve bilgisi açısından aydınlanmadan günümüze sorularla tarih felsefeleri ve kavrayışları. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7, 51-69.
- Erdoğan, E. (2019). Tarih felsefesinin genel hatları ve Collingwood'un tarih düşüncesi, *Medeniyet ve Toplum Dergisi (METDER)*, 3(1), 72.
- Uludağ, S. (Yay. Haz.) (2017). *Mukaddime*, Dergâh Yayınları.
- Kale, N. (2009). *Felsefiyat*. Ankara: Pegem Akademi.
- Karakuzu, H. ve Acar, E. (2015). Türkiye'de tarih felsefesi çalışmaları bibliyografyası. *Turkish Studies*, 10 (5), 204. <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/254719> erişim tarihi: 17.05.2023.
- Kerimoğlu, N. (2016). *Felsefenin Kısa Tarihi*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Kessler (1938). Tarih felsefesi meseleleri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 4(16), 720-727. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/pub/iuhfm/issue/9181/114939/5.02.2023>.
- Köken, N. (2014). Cumhuriyet dönemi tarih anlayışları ve tarih eğitimi (1923-1960). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

- Leiser, G. (2008). Method in Turkish literary history. (Köprülü, M. F/Translated by Gary Leiser) *Middle Eastern Literatures*, 11(1), 53-84.
- Menchinger, E. (2014), A reformist philosophy of history: the case of Ahmed Vâsif Efendi. *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLIV, 141-168.
- Mengüşoğlu, T. (1997). *Felsefeye giriş*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Odabaş, U. K. (1990). *Rıza Tevfik ve felsefesi (Yayımlanmamış doktora tezi)*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Erzurum.
- Özbaran, S. (1992). *Tarih öğretimi*, İzmir: Cem Yayınevi, 67.
- Özlem, D. (2005). Terakki (ilerleme) fikrinin kaynağı ve gelişimi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 203-209.
- Özlem, Doğan (2010). *Tarih felsefesi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2010.
- Özlem, D. (2015). *Tarih felsefesi*. İstanbul: Notos.
- Öztürk, İ.H. (2011). Bilimsel (modern) tarihten parçalanmış (postmodern) tarihe. Ahmet Şimşek (Ed.) *Tarih Nasıl Yazılır?* içinde (s.43). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Rıza Tevfik (1324). Tarih ve felsefe-i tarih hakkında. *Musavver Muhit*, 1(10/11/12/13), Der-saadet, 150-151/167-168/184/199-200.
- Spengler (1973). *İnsan ve teknik*. çev. Kamil Turan, Ankara: Töre Devlet Yayınevi, 44.
- Şulul, K. (2000). Batı tarih felsefesine giriş. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 111.
- Tıgınoğlu, D. (2010). *Osmanlı-Türk fikir hayatında felsefe arayışı: Feylesof Rıza Tevfik ve felsefesi üzerine bir araştırma (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
- Topçu, B. (2017). *Wilhelm Dilthey'in tarih felsefesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum.
- Türk, H. (2015). II. Meşrutiyet döneminde bir magazin dergisi: Musavver Muhit. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi (KSBD)*, Süreli Yayınlar Özel Sayısı, 7(4), Kış 174-175.
- Uçman, A. (2008). Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) feylesof lakabıyla tanınan II. Meşrutiyet devri şairi, edebiyatçı, felsefeci ve politikacı. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 35, .68-70.
- Uludağ, S. (1999). İbn-i Haldun (1.bölüm), *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 19, 542. Erişim adresi: <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/19/C19023343.pdf>.
- Utku, A. (2011). Rıza Tevfik: dârülfünûn kürsüsünden metafizik ve estetik dersleri. *Kutadgu-bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 19, 105-122.
- Ülken, H. Z. "Sosyolog gözü ile filozof Rıza Tevfik", Erişim adresi: <https://core.ac.uk/download/pdf/38327819.pdf> /08.01.2022.
- Vural, M. (2018). *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Felsefe*. Ankara: Elis Yayınları.
- Yıldız, Y. (2011). Bergsonculuğun Türkiye'ye girişi ve Türk felsefesine etkisi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 9 (17), 333-356.
- Yediyıldız, M. A. (2003). Tarih Felsefesi Üzerine Bazı Düşünceler, *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 176-177.
- Yumuk, R. (1978). "İbn Haldun'da devlet görüşü", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(2), 230.
- Wasti, Syed T. (2002). Feylesof Rıza, *Middle Eastern Studies*, Vol.38, No.2, pp.83-100, Frank Cass, London.

Manchester Okulu ve Serbest Ticaretin Önemi

Özlem Kırılı*

Öz

Ekonomik ve politik açıdan tartışılan liberal ekollerden birisi olan Manchester okulunun düşünceleri İngiltere'nin politik ve ekonomik yaşamından etkilenmiş ve karar alıcıları da etkilemiştir. Manchester okulu klasik liberallerin öngördüğü serbest piyasa alanından daha fazlasını arzu ettiği için liberteryen düşüncenin entelektüel kaynaklarından birisidir. Daha fazla piyasa ve daha sınırlı devlet vurgusu yapan, elitizm karşıtı bir tutum sergileyen, her türlü ekonomik ve siyasal ayrımcılığa karşı duran Manchester okulu, dönemin birçok tartışma konularında siyasal ve ekonomik özgürlük mücadelesi yürütmüştür.

Çalışmanın amacı, Manchester okulunun ekonomik felsefesinin temel ilkelerini ve klasik iktisattan farklılaştığı noktaları değerlendirmektir. Manchester Okulu'nun, klasik iktisat veya diğer entelektüel gruplaşmaların bulunmadığı bir okul olduğunu bilmek başlangıç için yardımcı bir çıkarım olacaktır. Manchester okulunun ekonomiye ve siyasete ilişkin her konuyu tutarlı bir şekilde ele aldıklarını söylemek mümkün değildir. Meta bir teori veya doktrinden ziyade, dönemin tartışılan belli başlı konuları hakkında fikir beyan eden bir topluluk olduklarını söylemek daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Manchester Okulu, Tahıl Yasası, Tüccarların Dilekçesi, Serbest Ticaret.

The Manchester School and the Importance of Free Trade

As one of the economically and politically debated liberal schools, the ideas of the Manchester school were influenced by the political and economic life of the UK and accordingly influenced decision-makers. The Manchester school is one of the intellectual sources of libertarian thought as it aspired for more than the free market space envisioned by classical liberals. Emphasizing more markets and a more limited state, taking an anti-elitist stance, and opposing all kinds of economic and political discrimination, the Manchester school had fought for political and economic freedom in many controversial issues of the period.

The aim of this study is to evaluate the basic principles of the economic philosophy of the Manchester school and the points where it differs from classical economics. It is helpful to start by recognizing that the Manchester School was a school without classical economics or other intellectual groupings. It is not possible to say that the Manchester School dealt with every issue related to economics and politics in a coherent way. Rather than a meta-theory or doctrine, it would be more realistic to say that they had constituted a community that expressed opinions on the major issues debated at the time.

Keywords: Manchester School, Corn Law, Merchants' Petition, Free Trade.

*Doç. Dr. | Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
ozlemkirli@mu.edu.tr | ORCID: 0000-0002-2824-1725

DOI: 10.36484/liberal.1265727

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:110, Bahar 2023, ss 21-40.

Gönderim Tarihi: 15 Mart 2023 | Kabul Tarihi: 18 Mayıs 2023

Giriş

Özgürlük, bireycilik, mülkiyet, haklar, hukuk devleti gibi konuların değerlendirilişi ve özellikle devletin alanının/ sınırlarının ne olması gerektiğine ilişkin tartışmalar zaman içerisinde klasik liberalizmden farklılaşan, sosyal liberal veya liberteryenizm gibi ekoller meydana getirmiştir. Liberalizm farklı şekillerde ifade edilse de, tarihsel süreçte liberalizmin temellerinin, tartışma alanlarının belirlendiği önemli isimlerin şekillendiği dönem 17. ve 18.yüzyıllardır. İngiltere başta olmak üzere Kıta Avrupa'sındaki tartışmalar, yaşanan tarihsel, toplumsal ve siyasal dönüşümler liberal ilkelerin belirlenmesinde etkili olmuştur. Liberal düşüncenin şekillenmesinde ilk olarak Magna Carta ve daha sonra Orta Çağ döneminde anayasacılık, siyasal iktidarın sınırlandırılması, hukuk devleti ilkelerinin benimsenmesine yönelik çabaların önemi bir yeri vardır. Geç Orta Çağ Salamanca Okulu ve Rönesans düşünürleri hümanizmin; İber Yarımadası, İskandinavya, Polonya, Litvanya'ya gibi ülkelerden Orta Çağ'dan itibaren anayasal hükümet ve monarşi gücünün sınırlandırılmasına yönelik çabalar liberal düşüncenin ilk temel ilkelerinin olgunlaşmasında kritik aşamalardır. Klasik liberalizmin entelektüel, ekonomik ve politik bir teori olarak şekillenmesinde İngiltere (Anglo Sakson) geleneğinin önemli katkısı vardır. Liberal gelenek içerisinde çok da çalışılmayan ancak hem liberalizm hem de İngiliz tarihinde önemli bir grup olan Eşitlikçiler (Levellers) özgürlük mücadelelerinde toplumun önemli bir kesimi tarafından desteklenmiştir. 1650'lerde eşitlikçiler İngiltere'nin düşünsel ve toplumsal yapısını etkilemiştir. John Lilburne (1614- 57), bireylerin doğuştan vazgeçilmez hakları olduğunu ve bu hakların siyasal otoriteler tarafından bahşedilmediğini güçlü bir şekilde dile getirmiştir. Richard Overton (1610-63) Lordlar Kamarası'nın yargısal otoritesini tanımayı reddetmiştir. Overton, mülkiyet hakkının kutsallığı ve bireyselliğine vurgu yapmış, yazılı anayasal bir yönetimin önemine değinmiştir. Siyasal yönetimlerin temelinde halkın rızasını gösteren toplum sözleşmesinin olmasını talep etmiştir (Butler, 2018, ss. 12, 36-7, 41-2).

Siyasal alanda özgürlük, hukuk devleti, hak özellikle mülkiyet hakkı çerçevesinde başlayan entelektüel arayışlar, iktisadi arayışlarla da desteklenmiştir. Serbest ticaret ve özgürlük ilişkisini ilk kez Adam Smith (1723-90) *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde anlatmıştır. Manchester okulu İngiltere'de devletin iktisadi süreçlerdeki sınırlı olması gerektiğini Smith'in düşüncelerini aşan görüşlerle savunmuştur. Okulun görüşleri ucuz gıda, demokratikleşme, oy hakkının genişlemesi, anti-emperyalizm ve serbest ticaret aracılığıyla gerçekleştirilecek kalıcı barış çerçevesinde özetlenebilir. Manchester

okuluna bağlı ekonomistlere göre, müdahalesiyle ekonomik güçlerin işleyişini bozan devlet, zor kullanarak gerçekte özgür bireylerin tercihlerini, kararlarını ve eylemlerini engellemektedir. Belli bir kesimin ekonomik ve siyasi ayrıcalıklarını korumak için öngörülen kamu borçlanma araçları ve para üzerindeki tüm ayrıcalıkları reddederler. Manchester okulunun düşünceleri kendi döneminde ütopya olarak nitelendirilmiştir.

Çalışmanın amacı özgürlük- piyasa, serbest ticaret- barış, ticari yaşamın canlılığı ve siyasal haklarda ilerleme arasında bağ kuran Manchester okulunu tanıtmak ve okulun iktisadi görüşlerini değerlendirmektir. Ekonomik politikalar açısından klasik liberal argümanları aşan görüşleri ile, 20. Yüzyılda klasik liberal değerlerin unutulduğunu hatırlatan liberteryen düşünceye entelektüel bir kaynak sağlayan Manchester okulunun, her ne kadar liberal gelenek içerisinde çok güçlü bir düşünce geleneği olarak değerlendirilmese de dönemin İngiltere'sinin ekonomik ve politik yaşamını etkilemesi nedeniyle ele alınması önemlidir.

Manchester Okulunun Tarihi

İthalat ve ihracat özellikle ithal edilen buğday/ mısır/ tahıl ürünleri üzerinde koruma amaçlı vergilerin kaldırılmasını talep eden, Tahıl Vergileri Yasası Karşıtı Birlik Manchester Okulunun veya Manchester liberalizminin öncüsüdür. Okulun kurucu isimleri Richard Cobden¹ (1804-65) ve John Bright (1811-89) dır. Bu isimler ticaret, sanayi ve işgücünde serbest ticaret politikalarını (Butler, 2018, ss. 41-2) hem ekonomik hem siyasal hem de uluslararası düzlemde savunmuşlardır.

Manchester Okulu veya Viktorian liberteryenizmi (Bresiger, 1997, s.48) veya ekonomik liberalizm -eleştirmenlerin deyimiyle "Manchesterizm"- (Schumpeter, 2006, s. 341) terimi ilk kez Cobden'ın baş düşmanı Benjamin Disraeli tarafından aşağılayıcı bir amaç için verilmiştir. Disraeli, 1846 yılında Parlamento'da yaptığı konuşmada, diğer ulusların serbest ticaret anlaşmalarına gönüllü bir şekilde imza atacaklarına dair inançlarını alaycı bir şekilde

¹ Cobden, Viktorya dönemi İngiltere'sinin kamusal yaşamında önemli figürlerden birisidir. Cobden, serbest ticaret ve barış hareketlerinde ve önemli siyasi olaylarda gerçek bir hareket ettirici olmuştur. John Bright ile birlikte, endüstriyel orta sınıfın bir süreliğine sahneye çıktığı bir "çağı" ya da "dönemi" belirtmek için kullanılır. Henüz 30 yaşına gelmeden Manchester'da ticari başarı kazanan Cobden, hiç ara vermeden sosyal ve siyasi değişim için ajitatörlüğe başladı. Bir amaç için kamuoyu oluşturma yöntemleri para toplama, gazete ve broşür baskılarını besleme, konferansçılar bulma, toplantılar, komiteler, çay partileri önerme gibi konularda kendini uzmanlaştırdı. Tahıl Yasası Karşıtı Birlik kurulduğunda zaten tecrübeliydi. Kendisinin geçim kaynağı olan işini tamamen yok olması pahasına, hayatının en yorucu yedi yılını Tahıl Yasası davasına adadı. Kurduğu birlik ülke meselelerinde önemli bir faktör olarak ortaya çıktı. Muhafazakârlar için Cobden korkunç bir adam grubunun lideri olarak tanımlanacaktır (Donaldson, 1971, ss. 34-5).

naiflikle suçlamıştır (Richardson, 2015, s. 31). 1848'de Whig'ler, Tory'leri, 1842 ve özellikle 1846'da tahıl yasalarının yürürlükten kaldırıldığı tarife indirimleriyle, gelirlerini feda etmekle suçladı. Meclis, yalnızca İngiltere'nin diğer ülkelerle karşılıklı ticaret anlaşmaları müzakere edeceğine söz verildiği için yürürlükten kaldırılmasını onayladığını söyledi. Disraeli daha sonra, tarifelerin karşılıklı olarak düşürülmesine asla inanmayan, bunun yerine "özel bir dille ifade edilen yeni ilkeler" - ucuza alıp satma ilkeleri - öne süren "Manchester okulu" tarafından ülkenin kandırıldığını söyleyerek okulu dışlamaya devam etti. Disraeli'ye göre kabul edilen ilkeler yağmacıların ve işportacıların ilkeleriydi ve serbest ticaretin tamamen zıttıydı. Oysa Disraeli kendisini gerçek bir serbest tüccar olarak görürken, Manchester okulu temsilcileri gerçek tüccar değildi (Grampp, 1960, s. 3). Disraeli'nin eleştirilerini haklı çıkaracak şekilde, "bilimsel" sosyalist temelli bir cumhuriyet yönetiminin oluşmasında Disraeli'nin muhafazakâr paternalizminin Manchester liberalizminden daha uygun bir temel oluşturduğunu düşündüğü için Liberal (whig) bir milletvekili, muhafazakâr (tory) partiye geçmiştir (Dewey, 1950, s. 201).

Manchester okulu İzolasyonist (ayrımıcı) olarak nitelendiren Viktorya dönemi İngiltere'sindeki milliyetçiler ve şovenistler tarafından da alay edilen bir felsefeydi. 19. yüzyıl ortalarında İngiltere'nin önde gelen bakanı olan Lord Palmerston, açıkça okulun görüşlerini saçmalık olarak değerlendiriyordu (Bresiger, 1997).

Manchester Okulu'ndan, uzunca bir dönem neredeyse tükenmiş bir mezhepmiş gibi, acıyarak ya da hor görerek bahsedilmiştir. Manchester Okulu'nun 1842'den itibaren İngiliz ticaret politikasını yönlendirmiş ve her iki büyük partinin dış ve sömürge politikası üzerinde çok büyük bir etkiye sahip olsa da istikrarlı ve ikna olmuş taraftarları, hiçbir zaman Avam Kamarası'nın onda birini oluşturmamıştır. Sir Robert Peel ve Bay Gladstone, uzun zaman sonra Manchester okulunun savunduğu Serbest Ticaret doktrinine yeniden dönen isimlerdi. Felsefi Radikallerle birlikte yalnızca İngiliz politikasının gidişatını değiştirmekle kalmayan, aynı zamanda yasaları yeniden yazan ve tüm Britanya İmparatorluğunun anayasasını yeniden şekillendiren Manchester okulunun ilkeleri hiçbir zaman tam bir ilke olarak sunulmadı (Hirst, 1903, ss. ix-x).

Okulun genel olarak düşüncelerinin neler olduğu, Cobden, Hume, Bright ve diğerlerinin katkı sunduğu broşür, dilekçe, konuşmalar, *Trade and Other Fundamental Doctrines of the Manchester School* adlı kitapta bir araya getirilmiştir. Eserin yayınlanmasında amaç, yalnızca ortak bir siyasi hedefi paylaştıklarını göstermek değildi. Asıl hedef Tahıl Yasalarının yürürlükten kaldırılması idi. Ayrıca bu farklı öneriler geliştiren isimlerin entelektüel olarak

birbirlerine bağlı olduklarını ve tutarlı bir doktrin veya ekol oluşturduklarını/ oluşturabileceklerini göstermekti.

Manchester Okulu 1857'de Plymouth Mail için yayınlanan bir yazı dizisinde ise, daha olumlu anlama gelecek şekilde "Manchester Partisi" olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamada Cobden, Bright, William Huskisson, John Bowring gibi isimler ve çağdaşları, Tahıl Yasası Karşıtı Birliği içindeki siyasi reformculardan oluşan çekirdek grubu tanımlamak için kullanılmıştır. 1851'de Bright bir konuşmasında "Manchester partisine" ait olmaktan ve Manchester Okulunun kurulmasına katkılarından dolayı gurur duyduğunu açıkça belirtir.² Her ne kadar okul ekonomik ve siyasal bir etiket olarak kabul edilse de, doktrinsel terimlerle Manchester Ekonomi Okulu'nu inşa etmek Hirst ve diğer arkadaşlarına kalmıştır (Magnusson, 2004, s. 47).

Okul görüşlerini yayabilmek adına özellikle broşürlerden yararlanmıştı. Manchester'daki Lig arşivlerine ek olarak, çok sayıda broşür, el ilanı, genelge ve kitap yayınlayan okulun resmi organları arasında Tahıl Yasası Karşıtı Genelge, Ekmek Vergisi Karşıtı Genelge ve serbest ticaret ideolojisinin, resmi politikanın ve yaygın faaliyetlerin raporlandığı ve açıklandığı The League yer almaktadır (Spall, 1988, s. 406).

Manchester okulunu, 1838 ile 1846 yılları arasında tek bir amaçla -tahıl yasalarının tamamen ve derhal yürürlükten kaldırılması- birleşmiş bir okul olarak tanımlamak mümkündür. 1838'den önce, serbest tüccarlar olmasına rağmen Manchester okulu yoktu. 1846'dan sonra ise okul Cobden ve Bright'ın takipçilerinden oluşuyordu.³ Bu dönemde okulun çevresinde toplanan kişilerin ortak noktaları, belirli bir amaç veya inançlar dizisi değil, bu iki yetenekli adama duydukları hayranlıktı. Okulun diğer üyeleri onları bazı konularda destekliyor, bazılarında onlarla açıkça aynı fikirde olmadığını söylüyordu.

2 Manchester halkının Cobden'a ve Manchester Okulu'na sadık kaldığı söylenebilir. Serbest Ticaret Salonu, 1853-1856 yılları arasında Cobden tarafından bağışlanan arazi üzerine- St Peter's Fields- Manchester'da inşa edildi. Cobden'in de bir heykeli Manchester'da St Ann's Square'a, halkın bağışlarıyla dikildi. Heykelden elde edilen gelir, Owens College'da (daha sonra Manchester Üniversitesi) bir Politik Ekonomi Kürsüsünün finanse edilmesi de dahil olmak üzere eğitim amaçlı kullanılmıştır. Heykelin açılışı 1867 yılında, liberallerin katılımıyla yapılmıştır. Açılış sırasındaki pankartlar dikkat çekici idi: iki ekmek somununun daha büyük olanında 'Serbest Ticaret', daha küçük olanında ise 'Korumu' yazılıydı (Richardson, 2015, s. 31).

3 Özellikle okulda Cobden'in etkisi daha fazla hissedilir. "Manchesterlı bir imalatçı" takma adıyla yayınladığı yazılar Cobden'i girişimci sınıfların açık sözlü bir temsilcisi olarak kalmasına imkan verdi. Cobden sanayiye aristokratik devletin zorlamalarından kurtarmaya çalıştı, toprak ağalığına veya bölgeliliğe karşı düşmanlık besledi. Cobden'in aristokrasi karşıtı duyguları, barış ve dış politikada reform kampanyaları, sömürgeci genişlemeye karşı çıkması ve mali ve toprak reformu kampanyaları tüm kariyeri boyunca devam etti. Birçok yönden daha tutarlı bir dünya görüşüne sahipti (Howe, 2015, s. 8).

Çoğu kendi fikirlerini savunuyordu, bazıları ise Cobden veya Bright'ın fikirlerini tamamen kabul ediyordu (Grampp, 1960, ss. 3-4).

Manchester okulunun hem sağ hem de sol ideolojik tarafta görüşlerinin olduğu söylenebilir. İngiltere'nin toprak sahibi eşraf ve aristokrasiye karşı mücadelesi Manchester okulunu ideolojik olarak daha çok sola yaklaştırır. Bu açıdan sosyalist Silvio Gessell'in de ilham kaynaklarından biridir. Bright adaleti ve özgürlüğü severdi, halka inanırdı ve yönetici sınıflardan nefret ederdi. Bright için İngiltere'deki yönetici sınıflar toprak ağaları ve papazlardı. Her iki sınıfın tekelciliği ve adaletsizliği temsil ettiğini düşünüyordu. Piskoposlar, özellikle de Yerleşik Kilise'nin piskoposları, Bright'ın en nefret ettiği kişilerdi. 1847'de Manchester'da yaptığı konuşmada, o bölgede yakın zamanda bir piskoposluk kurulmasına atıf yapıp bunu şehrin başına gelen felaket olarak tanımlayacaktır (Bright, 1868, s.301,401). Bright bir tory değildi. Bright "muhafazakâr parti (tory) için büyük bir üzüntü duyduğumu söylemeliyim, çünkü bana öyle geliyor ki siyasi yaşamları değişmez bir üzüntü ve hayal kırıklığı hâkim olacaktır" der (O'brien, 1910, s. x). Cobden de aristokrasinin ekonomik, kültürel ve politik gücünün, ulusal kaynakları tüketen bir yapı olduğunu iddia eder. Aristokrasinin toplumda belli bir kesimin yararlandığı savaşların peşinde koştuğunu ve koloni edinilmesinde kilit bir unsur olduğunu savunmuştur (Richardson, 2015, s. 24).

Manchester Okulu, serbest ticaretin jeopolitik dostluklara imkân vereceğine inanan çoğu ticaretle geçimini sağlayan kişilerden oluşuyordu. Serbest ticaretin küresel karşılıklı bağımlılığı arttırarak, dünya barışına katkı sunacağından, genel oy hakkının kabul edilmesinin bir süre sonra toplumsal refahın gelişimini olumlu etkileyeceğine kadar birçok gelişmeyi tetikleyeceğine inanırlar. Müdahaleci olmayan politikaların desteklenmesi ve serbest ticaret ile fiyatlar düşecek, ürünler bollaşacak ve yoksullar daha ucuz gıda ile besleme imkânına kavuşabilecektir. Özellikle Tahıl Yasalarının taraftarları tarafından sembolize edilen korumacılık ve haksız tekele karşı piyasayı öne çıkartmaları ve bu mücadelede başarılı olmaları onları sağ ideolojik konumda olduğunu düşündürür (Magnusson, 2004, s. 50).

Tahıl Yasasına Yönelik Mücadele

Manchester Okulu'nun ilk büyük başarıya ulaşmış çalışması Tahıl Yasalarının yürürlükten kaldırılmasıydı. Tahıl Yasası Karşıtı Birlik, 1839'da kurulmasından yedi yıl sonra Sir Robert Peel tarafından tahıl yasalarının askıya alınmasına kadar, neredeyse kesintisiz olarak, yabancı tahılların Büyük Britanya'ya ithalatını yüksek ithalat vergileriyle kısıtlayan tüm yasaların tamamen ve

derhal yürürlükten kaldırılması için ajitasyon yaptı. Büyük ölçüde önde gelen orta sınıf kuzeyli sanayiciler ve Radikaller tarafından yönetilen ve merkezi kumaş üretiminin başkenti Manchester'da bulunan Birlik, belki de Büyük Britanya'nın o güne kadar gördüğü en iyi finanse edilmiş ve örgütlenmiş siyasi baskı grubuydu. Birlik çabalarını, tahıl ve erzak yasalarının yürürlükten kaldırılması üzerine yoğunlaştırdı (Spall, 1988, s. 405).

1830'da Cobden ve arkadaşları Tahıl Yasalarına karşı yayınladığı broşürde; Kalıtsal Onurların Kötülükleri ve Hizmet ve Liyakatin Doğuştan Üstünlüğü, Ulusal Borçların Kademeli Ama Kesin Olarak Kurtarılması Planı, Yasaların Birleştirilmesi ve Basitleştirilmesi, Kölelerin Kaldırılması, Kolonilerimizin Özgürleştirilmesi, Sınırsız Ticaret ve Dünya Çapında Serbest Ticaret. Bu broşürlerde serbest ticaret ile birlikte, İngiltere ve farklı bölgelerinde tartışılan konulara çözüm arayışı belirgindir (Magnusson, 2004, ss. 57-58).

“Serbest ticaret hareketi 1820” (Merchants' Petition- Tüccarların Dilekçesi)⁴, serbest ticaret ve tarifelerin kaldırılmasına yönelik beklentileri arttırmıştır. W. J. Fox tahıl yasasının kaldırılmasına yönelik yaptığı konuşmasında, serbest ticaret davasının birbirini izleyen tüm aşamalarında, adil ve barışçıl araçların kullanıldığını iddia eder. İktisatçıların görüşleri ile başlayan süreçte düşünsel ve politik değişimi yavaş yavaş gerçekleştirmiş, hukuksal bir dönüş mümkün olmuştur. Serbest ticaret 1800'lerde daha çok bilimsel eserlerde entelektüel bir çaba olarak görülüyordu. Smith başta olmak üzere birçok iktisatçı serbest ticaretin önemi ve faydalarına yönelik görüşler geliştirilmiş olsa da, ülke içinde serbest ticaret yaygınlaşamadı. Tahıl yasasına karşı yürütülen mücadelede bir sonraki aşama, serbest ticaretin entelektüel çabalardan, politikaya dönüşmesi olmuştur. Serbest ticarete yönelik ilkelerin neler olabileceği ele alınarak, ülkenin pratik sorunlarına nasıl uygulanabileceğine odaklanıldı. Özellikle Peronet Thomson, Huskisson, Joseph Hume ve Sir H. Parnell gibi isimlerin gayretleri ile 1820 ve 1830'larda gümrük tarifesinde bazı iyileştirmeler yapılmış olsa da, tahıl yasaları büyük ölçüde olduğu gibi kaldı.

4 Bu dilekçeye yol açan olaylar çok kısa bir şekilde özetlenebilir. Bu ciltteki ilk belge olan Cobden'in büyük broşürü 1835 yılında yayınlanmıştı. Ertesi yıl Londra'da Francis Place tarafından bir Tahıl Yasası Karşıtı Dernek kuruldu ve Joseph Hume, Grote, Molesworth, John Temple Leader, Albay Peronet Thomson, Leeds'li John Marshall, Manchester'li Archibald Prentice ve diğerleri bu derneğe katıldı. Ancak Londra'daki pek çok örgüt gibi bu örgüt de hiçbir şey yapmadı. 1837 yılının sonbaharında (ciddi sıkıntıların yaşandığı bir yıl) İngiliz Derneği Liverpool Porter'da toplandı ve diğer iktisatçılar da tartışmalara katıldı. Cobden da oradaydı ve toplantılardan birinden sonra arkadaşı Henry Ashworth'a şöyle dedi: 'Sana ne yapacağımızı söyleyeyim; Manchester Ticaret Odası'nı Tahıl Yasalarını yürürlükten kaldırmak için bir ajitasyon kullanacağız. 1838 Ağustos'unda buğday 77'lere yükseldi ve sonunda Lancashire ve Yorkshire ciddi bir şekilde harekete geçmeye başladı. 1839 baharında Tahıl Yasası Karşıtı Birlik haline gelecek olan Manchester'da bir Tahıl Yasası Karşıtı Dernek kuruldu. Bu arada Cobden'in fikri hayata geçirildi. O, J. B. Smith ve Henry Ashworth, gönülsüz üyelerle bir süre mücadele ettikten sonra, Manchester Ticaret Odası tarafından neredeyse oybirliğiyle kabul edilen dilekçeyi hazırladılar (Hirst, 1903, s. 139).

İngiltere’de hala korumacı politikalar ön planda idi. Bu ise ürünlerin ülkeye gelmemesi ve insanların açlıktan ölmesine yol açıyordu. Serbest ticaret henüz yaygın benimsenen bir politika değildi. Whigler ve Toryler eski sloganları ve koruyucu politikaları İngiliz çıkarlarına uygun görüyordu. Cobden kuzeyli imalatçıları ikna ederek, Tahıl Yasası Karşıtı Birliğini örgütleyene kadar yasanın değişimine yönelik olumlu bir sonuç elde edilememiştir. Bu sürece kadar hiçbir İngiliz siyasetçi, ihracat- ithalat dengesi, ithalat ya da ihracat üzerine herhangi bir vergi koymanın sanayideki gelişimi engelleyebileceği ve zenginliği azaltabileceğine dair şüphe duymadı⁵ (Hirst, 1903, ss. xiii-xiv).

J. Hume’un Tahıl Yasasına yönelik görüşleri İngiltere’nin merkantilist anlayışına eleştiri idi. Hume’un itirazları başta her ithalatın bir ihracatla ödenmesi gerektiğine yönelik anlayış idi. Diğer temel itirazı Tahıl Yasası ve buna benzer yasalarla birlikte belli bir gruba tanınan ayrıcalıklar ve bunun meclis tarafından desteklenmesi ve ekonomik mantaliteden uzak benimsenen politikalar idi. Eğer ithal edilen buğdayın her çeyreği, bu ithalatı ödemek için bir imalatçıya istihdam sağlıyorsa, Meclis’in “Tarımda el emeği istihdamı artırılabilir mi? sorusuna cevap vermesi gerektiğini söyler. Oysa böylesi kararlar istihdamı çok az arttıracaktır. Toprağın işlenmesinin bir sınırı olsa da, talep yetersizliği dışında, imalatta istihdamın artırılmasının bir sınırı yoktur. Talep eksikliği ise diğer ülkelerin ürettikleri malları almayı reddetmeleri ile olacaktır. İngiltere’nin tüm ithalatı ise maliyeti düşük olan hammaddedir. Bu ise sermaye ve ücretlerin kârının artması anlamına gelmektedir. Bu nedenle, ülkenin mamul mallarının ihracatını artırmak için her türlü aracın benimsenmesi çok önemlidir; bu sayede nüfus, malların üretiminde ve buna bağlı işlemlerde istihdam edilecektir. Tarım bölgeleri ise, şu anda doldurdukları işsiz yoksulların bakım yükünden kurtulmuş olacaklardır. Manchester, Birmingham ya da çok sayıda zanaatkar ve emekçinin bulunduğu herhangi bir kentte durgunluk yaşandığında, istihdam edilenlerin ücretlerinde bir düşüş olduğunu; et, tereyağı ve toprağın diğer ürünlerinin fiyatlarının düştüğünü ve sayıları ne kadar fazla olursa olsun işsizlerin, mümkün olan en kötü şekilde, yoksul oranlarıyla geçindirilmek üzere derhal taşra mahallelerine geri

5 Oysa birçok Manchesterlı işadamı 1815 ile 1832 arasındaki dönemde başta yerel ticari faaliyetleri etkileyebilecek kararlarda olmak üzere, serbest ticaret ve bağımsız ekonomik kararları alabilecekleri bir ortam talep etmiştir. 1815’te Taylor, Shuttleworth, Potterlar ve Baxter gibi Manchesterlı işadamları, pamuklu yün ithalatı ve diğer ürünlerde yeni vergiler getirilmesine karşı kampanya yürütmüşlerdir. Bu kampanyalar hem muhafazakar hem de liberal eğilimli yerel gazetelerin desteğini almıştır. Gümrük vergileri ve kısıtlamalardan ise sadece yabancı imalatçıların fayda sağlayabileceği vurgulanmıştır. Avrupa Manchester’ın pamuk ticaretini tehdit edecek sermayeye ve yerel avantajlara sahip iken aynı avantajlı koşullar İngiltere için geçerli değildir. Uygulanan politikalar nedeni ile Kıta Avrupa’sında pamuk endüstrisi 1808’den bu yana beş kat büyürken, Britanya’da herhangi bir olumlu değişiklik gözlenmemiştir. Bu tabloya diğer ülkelerdeki işgücü piyasasının yarı fiyatla ücretlendirilme koşulları eklenince pazar kaybı kaçınılmaz olmaktadır (Turner, 1994, s. 220).

atıldığını görecektir (Hirst, 1903, s. 129). Bu nedenle İngiltere tarihinde tahıl yasası ile mücadele toplumsal bir dönüşümü de işaret etmektedir.

1830'ların sonlarından itibaren, Tahıl Yasası Karşıtı Birlik, toprak sahibi sınıflara karşı, eleştirilerini yoğunlaştırmıştır. Aristokrasi sadece halkı yiyecekten mahrum bırakan açgözlü bir zorbalar grubu olarak gösterilmekle kalmadı, aynı zamanda kiracılarından aşırı kiralara talep ederken ulusal vergiden paylarına düşeni almaktan kaçınan ve tarım işçilerini neredeyse feodal bir esaret altında tutan baskıcı bir toprak ağaları sınıfı olarak da tasvir edildi. Tahıl Yasalarının yürürlükten kaldırılması, toprak sahiplerinin çıkarlarına, gelirlerine ve siyasi güçlerine yönelik geniş kapsamlı bir saldırının başlangıcıydı. Anti-aristokratik vurgu ile birliğin, toprak ağalarına yönelik saldırısı kırsal reform programını da içeriyordu. Alternatif bir tarımsal örgütlenme modeli olarak toprağın halk arasında bölünmesini içeren tartışmalar yürütülüyordu. Cobden, toprağın birkaç soylunun elinde olması, halkın enerjisinden, öz saygıdan ve zekadan yoksun olmasına yol açacağını; ancak İsviçre gibi yerlerde uygulandığı gibi nüfusun geneli tarafından toprak paylaşılırsa, gelişen ve tutumlu bir toplumun oluşabileceğini söyler. Tahıl Yasalarının yürürlükten kaldırılması, toprak aristokrasisinin Jakoben tarzı bir kamulaştırılmasına yol açmadı. Manchester radikalleri için toprağın bölünmesine yönelik, miras ve miras yasalarının reformu, özellikle de primogenitenin kaldırılması, toprakta serbest ticaretin daha az dramatik bir şekilde başarılmasına dayanıyordu (Cobden, 1903, ss. 115-6, 289).

Bright "...her ne kadar miras ve soy yasalarının aristokratik kurumların devamı için gerekli olduğu söylenecek olsa da, bütün bir ulusun korkunç durumda olmasındansa aristokratik kurumların yok olmasını tercih ederim" diyecektir. Aristokrat ailelerin çocuklarını yetiştirirken iş alışkanlıkları ve bazı görev ve sağduyu kavramlarına dikkat ederek yetiştirirlerse zararlı düzenlemelere gerek kalmayacağını ve en azından toplumun geri kalanının çıkarlarıyla uyumlu olduğu kadar büyük mülkleri ellerinde tutabileceğini söyler. Bright şu soruyu sorar: Eğer miras ve primogeniture yasaları sağlam ve adilse, bunları mülkiyette olduğu gibi neden kişisel kazanımlara da uygulamayalım? Bunların toplumun orta sınıflarında yürürlükte olduğunu düşünün; doğal olmayan aristokratik sistemin evrensel olması halinde karışıklık yaratacağı ve karışıklığın da tamamen kaldırılmasını gerektiği hemen görülecektir (Bright, 1868: 310).

Tahıl Yasası Karşıtı Birlik, Tahıl Yasalarına karşı halktan geniş çaplı destek bulurken, toprak reformunda aynı destek gerçekleşmedi. Toprak reformunda mülkiyetin köylülerde olması, ütopyik köy toplulukları ve toprağın

kamulaştırılması gibi öneriler geliştirilse de, hiçbiri ikna edici olamadı. Çartistler ve Leaguer'ler toprak sahiplerinin gücünü zayıflatma noktasında hemfikir olsalar da çözümde tamamen anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Tüm farklı gruplar Tahıl Yasası Karşıtı Birlik ile güçlerini birleştirmeye isteksizdiler. Uzun vadede, Birlik üyelerinin toplumsal destek bulma noktasında sıkıntıya düşmesi neticesinde, radikal söylemleri yumuşamak zorunda kaldı. Cobden'ın sık sık belirttiği gibi, ticaret ve sanayinin gelişiminin emek ve sermaye için yeterli bir rahatlama sağlaması, Ricordocu anlamda toprak kıtlığını ekonomik bir sorun olmaktan çıkardı. Toprak sorunu bazen dillendirilse de, toprak sahiplerine karşı meydan okuma Cobden'in "toprak ağası" olarak tanımladığı şeye karşı güçsüz olduğu kanıtlandı (Howe, 2010, ss. 71-2).

Aslında İngiltere'de yaşanan monarşinin serbest piyasayı güçlendirme aşamasında ekonomik liberalizmin temsilcisi olarak görülen Manchester okulunun söylediklerini bir süre yerine getirmek, daha önce köylüler için yaptıklarını işçiler için de yapılması gereken ne varsa yaparak eski geleneklerine ve kodlarına geri dönmek olmuştur (Schumpeter, 2006, s. 341). A. Smith ve Manchester Okulu'nu zorlayan şey toplumsal dinamiklerin çok kolay ve hızlı değişmemesidir. Tahıl Yasası gibi yasaların kaldırılmasında tepkilerin olması yasanın değişimini kolaylaştırırken, diğer düzenlemelerde toplumsal etkiye ilişkin sürecin nasıl ve neden ortaya çıktığını çetrefilli bir konu olarak durmaktadır. Manchester okulu piyasa sürecine ilişkin düzenlemelerin nasıl ve neden mevzuata dönüştürüldüğünü veya dönüştürülemediğini daha toplumsal temelli açıklamak zorundadır (Dewey, 1950, s. 201).

Cobden'e göre Tahıl Yasaları, koruyucu sistem içindeki tekelin kırılmasında kilit taş idi. Yasanın yürürlükten kaldırılması, Kilise ve Devletteki aristokratik yapının zayıflatılmasına yönelik başka reformların kilidini açtı. Birlik teoloji, seküler radikalizm ve eski popüler anti-aristokratik ahlaki ekonomik kavramları kullanarak yasaya karşı entelektüel fikir oluşturmaya çalışmıştı. Pratik anlamda, yasanın yürürlükten kaldırılması farklı grupları, sınıflar ve sektörleri dahil eden bir davaydı. Marx'ın belirttiği gibi, birliğin amacı "çok genel, çok popüler, çok hissedilebilirdi" (Bannerman, 2015, ss. 11-2). İngiliz ticaretinin genişlemesi birlik üyelerinin bireysel mali çıkarlarıyla ne kadar örtüştüğü zaman zaman tartışılrsa da, birlik üyelerinin yayınları ve özel belgeleri ile Tahıl Yasasına ve aristokrasiye karşı duruşları nettir (Spall, 1988, s. 406).

Manchester Okulunun Yapısı

Tahıl Yasası Karşıtı Kampanyası sırasında okulda birbirinden oldukça farklı beş grup belirginleşmeye başladığı görülür. Bunlardan ilki, serbest ticareti

isteyen iş adamlarından oluşuyordu. Bu kesim kanunun kaldırılması ile tekstil ürünlerine olan talebin artacağına, ücretleri ve diğer maliyetleri düşüreceğine, yurtdışındaki tekstil fabrikalarının büyümesini durduracağına ya da her üçünü de yapacağına inanıyorlardı. Bu iş adamlarının çoğunun serbest ticaret ideolojisine bağlılıkları zayıf ve kendi çıkarlarını daha çok dillendiriyorlardı. Genellikle Manchester Okulu'nun tamamını onların oluşturduğu ya da politikasını onların belirlediği düşünülür. Sayısal olarak tartışmasız bir öneme sahiptiler ve kampanyanın ihtiyaç duyduğu büyük mali desteği sağladılar. Ancak okuldaki tek kişi onlar değildi ve okulun faaliyetleri onların muhalefetine rağmen başladı. Manchester okulunun liderliğini onlar yapmadı ve onların tavsiyeleri her zaman dikkate alınmadı. Zaman zaman okuldaki diğer kişiler tarafından, ülkede reform yapmaya çalışmadan önce kaba bir şekilde çıkarıcı söylemleri bırakmaları konusunda eleştirilmişti (Grampp, 1960, s. 5). En çok tartıştığı konulardan birisi Manchester'ın ihracat ticareti ve pamuk endüstrisinin ucuz işgücüne olan ihtiyacıydı. Daha liberal felsefeyi benimsemiş iş adamları ise, tahıl yasalarına karşı muhalefetin sadece ucuz işgücü ve Manchester'ın ihracat ticareti argümanlarına dayandırılmayacağını, bunların meselenin sadece bir kısmını oluşturduğunu düşünüyordu. Tahıl yasaları, işveren ve işçi olmak üzere tüm toplumu etkiliyordu ve kira, tarımsal üretim ve çiftçilik uygulamaları ile üretim bölgelerinin ihtiyaç ve istekleri gibi konularla bağlantılıydı. Bu hususlar Shuttleworth tarafından "Tahıl Yasaları Üzerine Sade Gözlemler" başlıklı yazısında açıkça ortaya kondu. Shuttleworth, toprak kiralalarının barış zamanında düşmesinin doğal ve doğru olduğunu, çünkü kira artışlarına neden olan koşulların artık değiştiğini savunuyordu. Geçimlik fiyatların yüksek olması emeğin ve tüm metallerin fiyatlarını zorunlu olarak yükseltiyordu, ancak bu bağlantı sabit değil değişkendi (Turner, 1994:231).

İkinci grup, yardımsever ve daha insancıl iş adamlarından oluşuyordu. Serbest ticareti bu gruptaki iş adamları desteklediler. Alt sınıflara ellerinden gelen her şekilde yardım etmenin görevleri olduğuna inanıyorlardı ve uygulanan yasaların adaletsiz ve yoksullaştırıcı olduğuna inandıkları için tahıl yasalarına ve gıda vergilerine karşı çıkıyorlardı. Bu ise onları örnek iş adamları yaptı. İşçilerinin sağlığına dikkat ettiler, çalıştırdıkları çocuklara okul sağladılar ve diğer şekillerde onlara gelenekten daha düşünceli davrandılar; işçilerin ücretlerini harcamak zorunda oldukları yüksek fiyatlı şirket mağazalarını, ulaşım araçlarını veya şirket konutları kiralamayı reddettiler; bazen mevcut ücret oranından daha yüksek ücret ödüyorlardı ve sağladıkları kolaylıklar dikkate alındığında işçilerinin gerçek gelirleri genellikle ortalamanın üzerindeydi. Kooperatifler ve işçi eğitim grupları gibi kendi kendine yardım örgütlerini desteklediler. Ancak bu kesim özellikle işçi kesim tarafından kişileri

olabildiğince alçakgönüllü ve üreticilerin isteklerine itaatkâr hale getirmeye çalıştığını ve işçilerin sendikalardan uzaklaştırmaya çalıştıkları iddia edilmiş ve eleştirilmişlerdir (Grampp, 1960, ss. 5-7).

Üçüncü bir grup, Cobden ve daha az ölçüde Bright'ın temsil ettiği pasifistlerden oluşuyordu. Cobden'in başarısının bir yönü kendisini Manchesterlı bir imalatçı ya da Sussexli bir çiftçi olarak aynı derecede etkili bir şekilde sunabilmesiydi. Bu ikili kimlik, onu iki kesim için anlamlı olmasını sağladı: serbest ticaret için kampanya yürüten pamuk tüccarı ya da toprak reformu çağrısı yapan kırsal tarımcı. "Manchester Okulu olarak John Bright, Archibald Prentice, Edward Miall ve J. B. Smith gibi radikal iş dünyası liderleriyle etkili bir şekilde çalıştı (Richardson, 2015, s. 31). Serbest ticaretin dünyanın her yerindeki alıcı ve satıcılara, hükümetlerini savaş yapmaktan alıkoyacak kadar güçlü bir ekonomik çıkar sağlayacağına inanıyorlardı. Manchester Okulu'nun sadece bu grubuna özgü olacak şekilde sömürgeciliğe ve imparatorluğa karşı görüş geliştirmişlerdir. Sömürgeciliğe ve imparatorluğa karşı muhalefet bu grupla sınırlıdır ve okulun diğer grupları bu görüşleri paylaşmamıştır. Pasifistlerin fikirleri daha çok Ricardo kaynaklıdır (Grampp, 1960, ss. 7-8). Ancak Ricardo'nun argümanında bir değişiklik yapmışlar, bu ise onların yol gösterici ilkesi olmuştur. Savaşın ve ticaretin bir arada olamayacağını, birinin diğerine yol vermesi gerektiğini savunmuşlardır. Savaşı en güçlü ekonomik çıkarı olan kazanacaktır. Çünkü kişisel çıkarın gücüne inanıyorlardı. Okulun görüşüne göre bazıları savaştan kâr elde edecek, ancak kazançları ulusun geri kalanının barıştan elde edeceği kazançtan çok daha az olacaktır. Pasifistler, serbest ticaretin her ulusun ihracatçıları ve ithalatçıları ve onların arkasındaki üreticileri ve tüketicileri, gelirden o kadar güçlü bir ortak çıkarla bağlayacağına ve hükümetlerinin savaşa girmesine izin vermeyeceğine inanıyorlardı.

Bir diğer grup ise faydacılığın resmi temsilcileri olan ve bunu otuzlu ve kırklı yılların siyasi meselelerine uygulayan Felsefi (ya da Londra) Radikalleri idi. Bazıları J. Bentham'ın ve James Mill'in öğrencisi olmuştur. Ancak doktorinleri, *laissez faire*'in faydacı bir versiyonu olmasa da çok sayıda hükümet müdahalesinin gerekçesi haline geldi. Bu grup -taleplerinin çok azını karşılamış olmasına rağmen- 1832 Reform Yasası için yürütülen kampanyanın sol kanadında yer almışlardır. 1836'da ise Londra'da Tahıl Yasası Karşıtı Derneği kurmuşlardır. Charles Villiers, John Bowring, William Molesworth, George Grote, J. A. Roebuck, Joseph Hume, Perronet Thompson ve Francis Place bu grubun önemi isimlerindendi. Bu ekol Manchester Okulu'na entelektüel bir ayırım ve farklılaşma da getirmiştir (Grampp, 1960, s. 8).

Son grup, orta sınıf radikalleri idi. Bu grup, Londra radikallerinden, sosyal kökenleri ve meslekleri bakımından farklıydılar. Çoğu iş dünyasında yer alan isimler idi. Enerji, sebat, yaratıcılık, cesaret ve toplumsal güç bakımından Manchester okulundaki en önemli gruptu. Londra'daki radikallerden sosyal kökenleri ve meslekleri bakımından farklıydılar; çoğu iş dünyasındaydı ve reformun ideolojik gerekçelerinden çok, bunu sağlama yöntemleriyle ilgilmiyorlardı. Bu grupta Archibald Prentice, J. B. Smith, Edward Miall, Joseph Brotherton, Joseph Dyer, George Wilson, kölelik karşıtı hareketin lideri Birminghamlı iş adamı Joseph Sturge, siyasal reform isteyen ve Quaker olan John Bright gibi isimler vardı. On dokuzuncu yüzyıl reform hareketlerinde yükselen orta sınıfın önemli bir yeri vardı. Çoğu reform hareketleri orta sınıf tarafından başlatılmış, devam etmiş ve büyük ölçüde başarıya ulaşmıştır. Serbest ticarete ilişkin, İngiliz kolonilerinde köleliğin kaldırılması ve köle ticaretine son verilmesi için de mücadele yürütmüşlerdir. İngiltere için cezai reformu, idam cezasının kaldırılması, eğitim hakkının yaygınlaştırılması, ilk Fabrika Yasası'nın çıkarılması ve genişletilmesi, toprak reformu ve basından alınan vergilerin kaldırılması, kuruş ve madeni paraya yönelik düzenleme, Seyrüsefer Kanunlarının yürürlükten kaldırılması, silahsızlanma ve anlaşmazlıkların uluslararası düzlemde giderilmesine yönelik mücadele yürütmüşlerdir. Bu grubun toplumdaki birçok kesim tarafından desteklenen çabaları, tahıl yasalarının yürürlükten kaldırılması ve oy hakkının genişletilmesi de dahil olmak üzere Parlamento reformu olmuştur. Orta sınıf radikalleri sayesinde sokaktaki insan dahil herkes serbest ticaretin faydalarını konuşabiliştir. Onlar olmasaydı, serbest ticarete yönelik hareket durdurulabilirdi. Manchester Okulu'nun klasik ekonomiden çok, orta sınıf radikalizminin bir ifadesi olduğu söylenebilir. Radikalizm, serbest ticaret kampanyasının başarılı olmasının nedenlerinden biriydi. Serbest ticaret istiyorlardı, çünkü koruma yerleşik düzenin bir parçasıydı (Grampp, 1960, ss. 9-11).

Kısacası Manchester Okulu homojen bir okul değildi. Okul içinde fikirler, stratejiler ve kurallar konusunda ciddi anlaşmazlıklar vardı. Bu ise okulun tutarlı ve kapsamlı bir doktrine sahip olamamasına yol açmıştır. Okul içerisindeki farklı grupların her biri serbest ticareti temel ilke olarak kabul etme noktasında istekli idi. "Bırakınız yapsınlar" ilkesinin özünün serbest ticaret olduğuna inanmışlar, serbest ticaret isteyen herkesin böyle bir doktrine sahip olması gerektiğini varsaymışlardır. Okulun ilginç bir özelliği, serbest ticaretin olumlu çıktılarının insanlar üzerinde olumlu intiba bırakacağı ve liberal ekonomi politikasına özel bir ilgi duymadan çalışabileceklerini göstermesidir ve İngiltere'de liberalizmin şekillenmesi ve politikaların belirlenmesinde hatırı sayılır bir öneme sahip olmalarıdır. Hirst farklı grupları "felsefi

radikaller” ve “Manchester Okulu” olarak adlandırdığı gruplar arasında ayırım yaparak gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Ancak gerçekte bu iki grup arasındaki sınır çizgileri bulanıktır. Hirst ilk grubun Bentham’a ve A. Smith’e olan bağlılıklarının belirgin olduğu ve bu fikir birliği sayesinde bir arada tutulduğunu, Manchester grubunun ise entelektüel kaynağının Smith ve Bentham’ın fikirlerin olduğunu söylemenin daha zor olduğunu, daha çok iş adamlarından oluştuğunu söyler. Magnusson’a göre Manchester okulu özellikle serbest ticarete olan yaklaşımları ile bir ölçüde A Smith ve J. Bentham’ın takipçileri kabul edilebilir (Magnusson, 2004, ss. 48-50).

İngiltere’nin Gücü: Serbest ticaret ve Ekonomik Özgürlük

Manchester Okulunda farklı gruplar tarafından toplum ve ekonomi hakkında farklı görüşler geliştirilmiştir. Onları bir arada tutan şey serbest ticarete olan genel inançları idi. Manchester Okulu’nun öncülerinin kendi aralarında neden bu kadar tartıştıklarını ve farklılaştıklarını, kamuoyunun liberal bir anlayışla dönüştürmekte ne kadar zorlandıklarının da kanıtı gibidir. 19. Yüzyıl başlarında aslında serbest ticaretin Manchester’da ve İngiltere’de çok da kabul edilmediği bir dönemde, Manchester’da serbest ticarete bağlılığın sıkı bir ideolojik çerçevede yayıldığı görülür. Liberal reformcular dahil olmak üzere çok sayıda tüccar ve imalatçı, serbest piyasayı desteklemiştir. Tarihsel süreçte korumacılar, ilerici olduğu varsayılan Manchesterlı serbest tüccarlar kadar ayırt edici bir ideolojik pozisyona bağlılıkları söz konusudur (Turner, 1994, s. 217).

1800’lerde İngiltere’de politikacılar tarafından alınan önlemler, saf ekonomik doktrinlerin söylediklerinden farklı saiklerle alınmakta idi. Ticaretin tam olarak nasıl yapılması gerektiğini anlamayan erken Viktorya dönemi İngiltere’sinde, ticaret küçük ölçekli alım satım faaliyetleri olarak değerlendiriliyordu. Ticaretin kısıtlılığı ve emperyalizm arasındaki ilişkiden de rahatsızlık duymayan bir düşünce hâkim idi. Örneğin İngiltere’de bu yıllarda en çok tartışılan İngiltere’nin imalat üstünlüğünün güvenliğine ilişkin kaygılar dile getirilerek, serbest ticarete konu edinmesi açısından ikircikli tutum sergilenen konular arasında makine ihracatı, yetenekli zanaatkârların göçünün yasaklanması, iplik ve büküm ihracatının sınırlandırılması idi. Güney Lancashire pamuk endüstrisinin üretici güçlerini koruma arzusu, serbest ticaret fikirleriyle çatışıyordu. Yerel düzeyde iş adamlarının serbest ticarete yönelik tutumlarının arka planında kişisel çıkarları belirleyici oluyordu. Teorik bir tutarlılık yoktu, pratik ticari kaygılar ve serbest ticaret fikri çatışmaya girdiğinde serbest ticaret terk ediliyordu. Serbest ticaret ideolojisinden ziyade üyelerinin çıkarlarının korunması konusunda her zaman daha kaygılı olan Ticaret Odası, gerektiği

zaman korumacı düzenlemelerin devamını arzu edebiliyordu. Okul ise kısıtlamaların serbest ticaretin önünde bir engel teşkil ettiğini ve dolayısıyla kötü bir politika olduğunu düşünüyordu. Ürünlerin yurtdışına satmakta özgür olmak istiyorlardı, böylece iç pazara bağımlı kalmayacaklar ve iç talep durgun olduğunda bile müşteri bulabileceklerdi (Turner, 1994, s. 227).

1830-40 yıllar İngiltere için ciddi ekonomik politik dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Buharlı gemiler ve demiryollarının gelişimi işçilere ilk kez hareket özgürlüğü vermiştir. Üretim hızla artmış, işçi ve orta sınıflar gelişmiş, iş adamlarının gücü artmıştır. İngiltere’de o dönemde uygulanan korumacılık politikaları soyluların çıkarlarını korurken; artan gıda fiyatları işçiler ve kapitalistler için kabul edilebilir değildi. Tahıl yasaları ve kısıtlamalarının kaldırılması piyasada serbest ticaretin savunulması Manchester okulunu Adam Smith, Jeremy Bentham, J.S.Mill ve David Ricardo’nun görüşlerini yakın kılmıştır.

Manchester Okulu iktisatçıların ne kendilerinin ne de doktrinlerinin Tahıl Kanununun yürürlükten kaldırılması kampanyasıyla kalıcı bir bağlantısı vardır. Felsefi Radikaller kısmen bunu yaptı ve bazen Ricardocular olarak düşünülüyorlardı. Ancak ekonomi ile ilişkileri aslında çok azdı. Serbest ticareti savunmalarına rağmen okulun içinde ünlü ekonomist yoktur. Klasik iktisadi okulla ilişkilendirilebilecek bir nokta olan serbest ticarete ilişkin herhangi bir güçlü felsefi temellendirmeden uzaktır. Bu yüzden de okulun daha çok tahıl yasalarına karşı çıkan bir grup iş adamı olduğuna yönelik görüş daha yaygın kabul edilen görüştür (Grampp, 1960, s. 16).

Gıda kıtlığı, işsizlik ve benzeri olumsuz tablolar siyasal karar alıcıları, daha somut çıktılar ve toplumun genel refahının sağlanabilmesi için dönem dönem piyasa lehine karar almaya zorlamıştır. İngiltere’de dahi 1820’lerde tam olarak liberal uyanıştan bahsetmek oldukça zordu. İktidara yön verenler serbest ticareti tam olarak uygulama konusunda isteksiz ve isteksizliğinin temelinde sonuçlara ilişkin tedirginlik vardı. Manchester okulu üyeleri ise kendi ekonomik ve politik amaçları için Smith’in serbest ticarete ilişkin düşüncelerinden büyük ölçüde faydalanmıştır. Hatta Cobden serbest ticareti evanjelik bir politik ekonomik amaç olarak kullanmıştır. Serbest piyasa doğal bir isleyişi yansıttığı gibi, serbest ticaretin savunucuları ekonomik dünyadaki yapay desteklerin kaldırılması ile istikrarın daha kolay sağlanacağını ve ahlakın gerçekleştirilebileceğini kabul ettiler (Magnusson, 2004, ss. 52-55). Serbest ticaretin ekonomik avantajları yanında, ahlaki açıdan benimsemek Manchester okulu için olmazsa olmaz bir özellik idi. Ricardo, Smith,

Bentham, Mill'in görüşleri ticaret ve ahlak bağlantısı açısından Manchester okuluna entelektüel destek sağlamıştır.

Smith'in görüşlerinin özünde evrensel barış ve uyumun yattığı görüşünü en etkili biçimde savunan isim Richard Cobden idi. Kariyeri boyunca kendi görüşlerine destekleyecek şekilde Smith'in *Ulusların Zenginliğine* atıf yaptı. Bright ile birlikte Cobden, serbest ticaretin, temel ihtiyaç maddelerini herkes için ulaşılabilir kıldığını ve daha eşitlenebilir bir toplum yarattığını savunur. Smith gibi ekmek fiyatlarını yükselten ve sıklıkla kıtlığa neden olan şeyin ithal edilen buğday üzerindeki koruyucu gümrük vergileri olduğunu vurgularlar (Butler, 2018, ss. 121-2). Cobden kurumlara ve olaylara herhangi bir grubun ya da sınıfın bakış açısından değil, kendi bakış açısından görüyordu. Cobden'in fikirleri ilerleme ve ekonomik büyüme felsefesini 18. yüzyılın insan rasyonalitesine olan güveniyle birleşimdir. Derin bir Hristiyan kültürünün ahlaki zorunluluklarının da farkında olarak üç aşamalı bir gelişim sürecinden bahseder: zenginliğin, refahın ve ahlakın geliştirilmesi (Jordan, 1971, s. 36). Bu görüşlerinde de Smith'in etkisi hissedilir.

Thomas Perronet Thompson (1783-1869), Manchester Okulu'nun önemli isimlerinden biridir. Thompson, Tahıl Yasalarını (yabancı tahıl ve sığır ithalatının kalıcı yasayla yasaklanması) ilerlemeye ve büyümeye karşı bir yasa olarak değerlendirir. Thompson doğrudan Ulusların Zenginliğine atıf yaparak, uygulanan Tahıl Yasasından hedeflenen ülke içinde üreticinin korunmasının başarılamayacağı gibi, olumsuz bir çıktı olarak orta ve uzun vadede hammadde sıkıntısı yaşanacağını söyler (Magnusson, 2004, ss. 57-58). Oysa Manchester okulu ekonomik görüşüne göre, serbest piyasanın aktif bir şekilde işlemesi, devlet müdahalecinin olmaması, kıtlığı ortadan kaldıracaktır. Çünkü kıtlıkların nedeninin büyük ölçüde gıda maddelerinin dağıtımından kaynaklandığı görülmüştür. İletişim araçlarının iyileştirilmesi, ticari yaşamın canlanması, bankacılık olanaklarının genişletilmesi vb. düzenlemeler ile serbest ticaret krizlerin nedenlerini ortadan kaldırılabılır. Serbest ticaretin öncelikle insanlara fiziksel rahatlık ve refah sağladığını, ikinci olarak gelişmiş entelektüel anlayış ve ahlaki avantajlar sunduğunu söyler (Jordan, 1971, ss. 34-37). Cobden'in ticari özgürlük savunuculuğu, finans, toprak ve ekonominin birçok alanı kapsar. Her alanda serbest ticaretin daha iyi bir ekonomik ve siyasal sistemi üreteceğini ve serbest ticaretin kaçınılmaz olarak farklı imkanların değişimine olanak sağladığını iddia eder. Madenler, toprak, coğrafi konum, iklim, bilgi, sermaye, emek gibi kavramlar üzerinden zenginlik ve yoksulluğun coğrafya kaynaklı eşitsizlikler olarak değil, kullanılacak/ değerlendirilebilecek farklılıklar olarak görür. Farklılıkların tanınması ve değer verilmesi ile herkes için eşit fırsat olasılığını birleştirme becerisinde yatmaktadır. Bu,

insanın ilerlemesine işaret eder. Serbest ticaretin -İskoç Aydınlanma düşünürlerinde olduğu gibi- sempati ve kişisel çıkarın toplumsal faydayı arttırdığına ilişkin ahlaki argümanları, Manchester okulunun temeli olarak bakılabilir (Sheppard, 2005, ss. 153-54).

Bununla birlikte, Smith'in savunma adına "yerli sanayiye teşvik etmek için yabancıya biraz yük yüklemenin" avantajlı olabileceğine yönelik argümanını burada vurgulamak gerekiyor. Serbest ticaretin sınırlandırılmasına ilişkin iki kritik husus ulusal güvenlik ve savunmaya ilişkindir. Bu, Smith'in (ticari gemiciliği koruyan) Seyrüsefer Kanunlarını onaylamasına benzerdir (Smith, 2010, ss. 403, 416-7). Ayrıca ürünün yurt içi hasılatını artırmak için bir vergi konulmuşsa ve daha sonra artış gerekliliği ortadan kalkmışsa, verginin yalnızca yavaş kademelerle ve bol miktarda rezerv ve rezervle kaldırılması gerektiğini savunmuşlardır. Ayrıca, yerli üretimin vergilendirilip vergilendirilmemesine ve üretimi artırmaya yönelik bir teşvik olarak kullanılıp kullanılmadığına bakılmaksızın koruma vergisi milletin savunmasına katkıda bulunuyorsa haklı olduğu kabul edilmiştir. Serbest ticaret hareketinin ilk doğal müttefiki olduğunu düşündüğü şeyle, klasik ekonomiyle savaşmak zorunda kalması, Manchester okulunun ironilerinden biridir. Korumacılar, toprak vergilerinin yüksek olduğunu ve tahıl üzerinde önemli bir vergi oluşturduğunu belirttiler. Yerli tahıl vergilendirilseyse, yabancı tahılın da vergilendirilmesinin uygun olacağını belirttiler. Tahıl yasalarının Britanya'nın gıda için yabancılara bağımlılığını azalttığını ve dolayısıyla onu barışta yurtdışındaki mahsul kıtlığına karşı ve savaşta ithalatının kesilmesine karşı koruduğunu iddia etmişlerdir. Manchester Okulu'nun bir üyesi olan Henry Ashworth, Tahıl Yasalarını toplumun diğer tüm kesimlerini ezen yasal bir otorite tarafından kendilerini zenginleştirmek için toprak sahiplerinin aleni bir planı olarak değerlendirmiştir (Bresiger, 1997, ss. 45-60).

Oysa Ricardo'ya göre tahıl vergisi düşürülmeli, ancak ortadan kaldırılmamalıdır. Bir sınıf olarak onlardan nefret ettiğini belirtmekten çekinmeyen Ricardo'nun toprak ağalarının gözüne girmek karakterine uygun değildi. Ricardo *Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri* adlı eserinde rant ve kâr teorilerini özetlemektedir. Aynı zamanda Manchester Okulu için çok zahmetli hale gelecek olan ücret teorisini de ana hatlarıyla belirtir. Tahıl fiyatı düştüğünde parasal ücretlerin düşmesi gerektiğini vurgular. Yüksek ücretler, çiftçinin, imalatçının ve tüccarın kârlarını eşit olarak etkiler. Ricardo'ya göre kârları yüksek tutmanın ücretleri düşük tutmaktan başka bir yolu yoktur. Kâr yasasına ilişkin bu görüşte, zahire gibi zorunlu bir gerekliliğin, ücretleri bu kadar güçlü bir şekilde etkilemesinin, düşük bir fiyattan olmasının ne kadar önemli olduğu hemen görülecektir. İthalata karşı yasaklarla, artan nüfusu

beslemek için daha fakir toprakları ekime yönlendirilme toplum için zararlı olacaktır. Fiyatlar yükselecek, karlar azalacak, büyüme yavaşlayacaktır (Moss, 2010, ss. 474-6).

Manchester okulu üyeleri sadece tahıl yasaları üzerindeki tartışmalarda değil, serbest ticarete konu olan diğer ürünlere ilişkin de Ricardo'nun argümanlarını kullandı. Tekstil endüstrisindeki parasal ücretlerin düşürülmesi için ilk başlarda Manchester Okulu serbest ticaretin gerekli olduğunu kanıtlamak istemişler, kampanyalarının ilk aşamalarında bu fikri savunmuşlardır. Ancak daha sonra şiddetle tekstilde serbest ticareti reddetmişlerdir (Grampp, 1960, s. 40).

Manchester okulu geleneksel para sisteminin kusurlarından kaynaklanabileceği, ekonomik krizlerin sadece serbest ticaret ile ortadan kaldırılabileceğini düşünüyordu. Para politikasının ve ekonomik zorlukların nedeni serbest piyasa değil, hükümet regülasyonları ve para sabitlemesiydi (Castorina, 1976, ss. 90-4). Serbest ticaret yoluyla, ekonomik yaşamın tam etkinlikte tutulması ile faiz düşecek ve rant kontrol altına alınabilecektir. Nüfusun vergilendirme kapasitesinin artması ile kamu borcu yükü kontrol altına alınabilecektir. Manchester okulu ekonomistleri, faiz oranının kademeli olarak sıfıra düşmesini arzu ettiler. Bu beklenti, piyasanın görece olarak kredi ve para ilişkisinde İngiltere'nin iyi bir konumda olmasından kaynaklanıyordu. İktisadi/ üretim güçlerinin serbest bırakılması ve bunların serbest bir şekilde piyasa sürecine dahil olması, borç para teklifindeki artışla birlikte faizi ortadan kaldıracaktır (Bresiger, 1997, s. 50). Manchester okulunun toprak ile ilişkili olan parasal görüşleri S. Gesell'in görüşlerine benzer. "Öyleyse paranın ayrıcalıkları ortadan kalksın! Para, bir meta olarak, tasarruf sahipleri, spekülörler ve kapitalistler de dahil olmak üzere hiç kimse için marketlerin, dükkanların, demiryolu hangarlarının içeriğinden daha iyi olmamalıdır. Bu nedenle para, metaller üzerinde herhangi bir ayrıcalığa sahip olmasına izin verilmezse, metaller gibi paslanmalı, küflenmeli, çürümeli; yenmeli, hastalanmalı, kaçmalı ve öldüğünde, sahibi yine de onu koruyanın ücretini ödemelidir. Ancak o zaman para ve metallerin eşit düzeyde olduğunu ve tamamen eşdeğer şeyler olduğunu söyleyebileceğiz (Gesell, 1918, ss. 11-2). Kâğıt paranın siyasal kontrole tabi olması değişim amacı dışında kullanılması ve gücü politikacılar tarafından toplaması Cobden'i de rahatsız eden özelliklerdendi (Costarina, 1976, s. 92). Cobden imtiyaz ve eşitsizleri kabul etmeyen ahlaki tutumunu her zaman korumuştur.

Sonuç

Manchester okulu İngiltere'de 19. yüzyılda etkileri olmuş, liberal iktisadi bir okuldur. Okul içerisinde işadamları veya felsefi radikallerden oluşan farklı

gruplar etkili olmuştur. Manchester Okulu'nun klasik iktisat veya diğer entelektüel grupların olduğu anlamda güçlü bir okul olmadığı ve tam, tutarlı bir doktrin geliştiremedikleri, hiçbir zaman çok büyük bir okul/ ekol olmadığı söylenebilir. Manchester okulunu Tahıl Yasalarının yürürlükten kaldırılması, toprak reformu ve uluslararası barış ve imtiyaz haklarının reformu için kampanya yürüten, ancak tutarlı bir entelektüel içeriği olmayan belirli bir grup olarak değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Tanınmış ekonomistlerin hiçbirinin adı Manchester Okulu'nun temsilcileri değildir. Ancak dönem dikkate alındığında Manchester okulunun Parlamento içindeki ve dışındaki popülaritesi göz ardı edilemez.

Okula ilişkin söylenebilecek 1940'lardan itibaren İngiltere'de liberal anlayışın şekillenmesinde ve iç politikaya yönelik kararların alınmasında etkili olduklarıdır. Okulun etkisi ilk 1832 Reform Yasasında hissedilmiştir. Dilekçenin verilmesinden sonra 1836- 1846 yılları arasında Tahıl Yasası Karşıtları Birliği (Anti-Corn-Law League) serbest ticarete yönelik talepleri dillendirmeye devam etmiştir. Richard Cobden ve John Bright'ın öncülüğünde Adam Smith ve klâsik iktisatçıların beklentilerinden daha fazla bırakınız yapsınlar (laissez faire) talebi Manchester okulu tarafından güçlü bir şekilde dillendirilmiş ve büyük ölçüde kabul görmeye başlamıştır. Pazarın kutsallığı üzerinden radikal sayılabilecek liberal vurgularla ekonomileri rekabetçi mantıkla düzenleme hedefinde olan Manchester okulu, firmalar, sendikalar, bankacılık gibi kurumlarda devlete karşı mücadele alanlarını daha rahat temellendirebilirken; özgürlükler, bireysel her türlü farklılıklar, çevre gibi konularda görüşlerin etik ve felsefi temellendirilmesi problem olarak durmaktadır. Toprak mülkiyetini getirdiği siyasal ayrıcalık olan soyluluk ve rantların fiyatlar refah üzerindeki etkisinden dolayı toprak mülkiyetini sorgulayan yapısı ile klasik liberal düşünüşten ayrılan tarafları bugün daha derin bir incelemeyi hak etmektedir.

Manchester okulunun uygulamaya çalıştığı politikalar kapitalizmin en saf halini göstermektedir. Klasik liberalizm ve onun daha radikal yorumu olan Manchesterizm, düşünce olarak dünde kalmış değildir. Manchester okulu tahıl yasaları vergileri etrafında toplanan iş adamlarından oluşan, dar bir çevrede kalmış gibi gözükse de, felsefe olarak bırakınız yapsınlar ilkesinin serbest ticaret ilkesini, ayrıcalıkların kaldırılmasını ve anti emperyalist söylemi ile günümüzde bile önemli bir politik ve felsefi değer taşımaktadır. Barış ve özgürlüğe verdiği değer, savaşa karşı bakışı ile Manchester okulu Merkantilizmden ciddi bir kopuşu da temsil etmektedir. Bırakınız yapsınlar ekonomisi, anti-emperyalizme engel olma açısından bireyleri mümkün olduğu kadar eşit ve özgür hale getirebilmek adına belki de dünyaya farklı bir bakış açısı imkânı verebilir.

Kaynakça

- Bannerman, G. (2015). Cobden's Single-Issue Politics. *Richard Cobden: Ideas and Strategies in Organizing the Free-Trade Movement in Britain* içinde . Indiana: Liberty Fund.
- Bresiger, G. (1997). Laissez Faire and Little Englanderism: The Rise, Fall, Rise, and Fall of the Manchester School. *Journal of Libertarian Studies*, 3(1), 45-79.
- Bright, J. M. (1868). *Speeches On Questions Of Public Policy*, vol 1 (Ed James E. Thorold Rogers), London, Macmillan And Co.
- Butler, E. (2018). *Klasik Liberalizm Bir El Kitabı*. (A. Akçiçek, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Castorina, C. P. (1976). *Richard Cobden and the Intellectual Development and Influence of the Manchester School of Economics*. United States: ProQuest.
- Cobden, R. (1903). *The Political Writings of Richard Cobden* (C. I). London: T. Fisher Unwin.
- Dewey, D. (1950). Professor Schumpeter on Socialism: The Case of Britain. *Journal of Political Economy*, 58(3), 187-210.
- Donaldson, J. (1971). The Case of Richard Cobden. *Proceedings of the Massachusetts Historical Society*, 83(3), 34-45.
- Gesell, S. (1918). *The Natural Economic Order*. AbeBooks.
- Grampp, W. D. (1960). *The Manchester School of Economics*. Stanford: Stanford University Press.
- Hirst, F. W. (1903). *Free Trade and Other Fundamental Doctrines of the Manchester School: Set Forth in Selections from the Speeches and Writings of Its Founders and Followers*. London and New York: Harper & Brothers.
- Howe, A. (2010). The 'Manchester School' and the Landlords: The Failure of Land Reform in Early Victorian Britain. M. Cragoe (Ed.), *The Land Question in Britain, 1750-1950* içinde (ss. 70-91). London: Palgrave Macmillan.
- Howe, A. (2015). Why Couldn't Cobden Replicate His Anti-Corn Law Success? *Richard Cobden: Ideas and Strategies in Organizing the Free-Trade Movement in Britain* içinde . Indiana: Liberty Fund.
- Magnusson, L. (2004). *The Tradition of Free Trade*. London and New York: Routledge.
- Moss, L. S. (2010). Ricardian Economics: Reasoning About Counterintuitive Tendencies When System Constraints Are Present. *The American Journal of Economics and Sociology*, 69, 461-498.
- O'brien, R. B. (1910). *John Bright A Monograph*. London: Smith, Elder & CO.
- Richardson, S. (2015). Manchester or Midhurst? *Richard Cobden: Ideas and Strategies in Organizing the Free-Trade Movement in Britain* içinde . Indiana: Liberty Fund.
- Schumpeter, J. A. (2006). *Capitalism, Socialism And Democracy*. London and New York: Routledge.
- Sheppard, E. (2005). Constructing free trade: From Manchester boosterism to global management. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 30(2), 151-172.
- Smith, A. (2010). *Milletlerin Zenginliği*. (Haldun Derin, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Spall, R. F. (1988). Free Trade, Foreign Relations, and the Anti-Corn-Law League. *The International History Review*, 10(3), 405-432.
- Turner, M. J. (1994). Before the Manchester School: Economic Theory in Early Nineteenth-Century Manchester. *History*, 79(256), 216-241.

Dış Ticaret Kontrolünde Kontenjan Usulü ve İktisadi Hayata Etkisi

Kader Akdağ Sarı*

Öz

Lozan Antlaşması'nın Türk dış ticareti üzerinde getirmiş olduğu kısıtlamaların 1929 yılı itibariyle son bulmasıyla, Cumhuriyet idaresi dış ticarete bağımsız ve etkin kararlar almış, yine aynı yıllarda Dünya Ekonomik Buhranının sebep olduğu artan dış ticaret açığını kontrol altına alacak düzenlemeleri hayata geçirmeye çalışmıştır. En önemli tedbirlerden biri de 1931'de 1873 sayılı kanunla uygulamaya konan Kontenjan Usulü'dür. Dış ticaret üzerindeki müdahalelerle 1933'den 1938'e kadar ithalatın yapısı değişirken, 1930'lardan itibaren Türkiye dış ticaret fazlası vermiştir. Ancak Kontenjan ve Takas Usulü, yurtdışında gelişmekte olan ticareti ve sanayi kesimini zarara uğratmıştır. İthalatı yapılan hammaddelerin kısıtlanmasının yanı sıra usuldeki aksaklıklar, üretimin azalması sonucunu doğurmuş, oluşan belirsizlik ortamı, ticari faaliyetlerin aksamasına sebep olmuştur.

Çalışmanın amacı; 1930'lu yıllarda dış ticaret üzerindeki korumacı tedbirlerden Kontenjan ve Takas Usulü'nün, iç piyasada ticaretten sanayiye her türlü iktisadi kesim üzerindeki etkilerinin incelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: Kontenjan ve Takas Usulü, Müdahale, Dış Ticaret, Korumacılık.

Quota Procedure in Foreign Trade Control and Its Impact on the Domestic Economy

Abstract

The Republican administration had taken independent and effective decisions in foreign trade since the restrictions imposed by the Treaty of Lausanne on Turkish foreign trade ended in 1929. In the same years, the government tried to implement regulations that would control the increasing foreign trade deficit caused by the Great Depression. One of the most important measures had been the Quota and Barter Procedure, which was put into effect in 1931 with the law numbered 1873. While the structure of imports changed from 1933 to 1938 as a result of the foreign trade interventions, Turkey had had foreign trade surpluses since the 1930s. However, this method damaged the developing trade and industry sectors in the country. In addition to the restriction on imported raw materials, the disruptions in the procedure reduced production.

The objective of the study is to investigate how the various economic sectors were affected by the Quota and Barter Procedure, one of the protectionist and restrictive policies on international commerce in the 1930s.

Keywords: Quota and Barter Procedure, Intervention, Foreign Trade, Protectionism.

*Dr. Öğr. Üyesi | Kırklareli Üniversitesi, SBMY, Finans-Bankaçılık ve Sigortacılık Bölümü

kader.sari@klu.edu.tr | ORCID: 0000-0002-6275-8277

DOI: 10.36484/liberal.1214567

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:110, Bahar 2023, ss. 41-63.

Gönderim Tarihi: 5 Aralık 2022 | Kabul Tarihi: 20 Mart 2023

Giriş

Cumhuriyetin devraldığı ekonominin üretim yapısı, büyük ölçüde tarıma dayalı, istikrarsız ve dışa bağımlıydı. 1923-1926 yılları arasında tarımsal üretimde artış yaşanmış olsa da¹ göstergelere göre 1910'lardaki düzeyine ulaşamamıştı. Doğal şartlar, bitki ve hayvan hastalıkları gibi etkiler hububat üretiminde büyük istikrarsızlıklara neden olduğundan sık sık hububat ithali de gerekmekte, hububat üretimi ise yıldan yıla %40-50 oranında değişim göstermekteydi (Kazgan, 2013, s. 48). Tütün, kuru üzüm, pamuk, incir, fındık, yün, afyon ve yumurta gibi ürünler toplam ihracatın %60-72'sini, sınıai tüketim malları ise ithalatın çok büyük bir bölümünü oluşturmaktaydı (Boratav, 2011, s. 50). 1923-1929 döneminde ithalatın %20'si makine demir çelik ve ulaştırma araçlarından oluşan yatırım malları, %10'u akaryakıt, deri, kauçuk gibi hammaddeleri geri kalan %70'i ise başta pamuklu ve yünlü olmak üzere tüketim mallarından oluşmaktadır (Kazgan, 1977, ss. 258-259). Kısacası Türkiye, dünya ekonomisinde hammadde ihraç eden buna karşılık mamül mal ithal eden ülke olduğunu ifade etmek mümkündür.

Sanayinin gelişme hızı ise ilk yıllarda yıllık %10,2 gibi bir ortalamaya ulaşmış olsa da millî gelirin öncü sektörü olmaktan uzaktır. Gerçekleşen büyüme hızları sanayileşme temposundan ziyade, yeniden inşa sürecinin yansımalarıdır (Boratav, 2011, s. 51). 1927 sayımına göre toplam 65,245 müessesede, çalışan sayısı yaklaşık 267 bin kişidir. 3 ve 3 kişiye kadar işçi çalıştıran kuruluşların oranı %79 iken, 10'dan fazla işçi çalıştıran kuruluşlar ise sadece %3 dolayındadır (1927 Sanayi Sayımı, 1969, ss. 9-10).

1923-1938 yılları arasında dönemin ekonomi politikası, ekonomiyi millileştirme ve kapital birikimini artırma amacını taşımaktadır. Döviz, dış ticaret, para-kredi ve maliye politikalarıyla, Osmanlı Devleti'nden kalan borçların ödenmesi, başta demiryolları olmak üzere çeşitli millileştirmeler, alt yapının kurulması ve ilk sanayileşme girişimleri bu dönemin temel gelişmelerindedir (Kazgan, 1977, s. 272). Ancak yurtiçinde ve yurtdışında yaşanan gelişmeler, bu hedefleri hükûmetin serbest piyasa koşullarında gerçekleştirmesine imkân vermemiştir. Bu sebeple hükûmet henüz dünya buhranının etkileri hissedilmeden, dış ticareti ve kambiyo piyasasını kontrol etmeye başlamıştır. 1929'daki ödeme güçlüklerinin hemen ertesinde ithalatın kısılması, ihracatın teşvik edilmesi amaçlanmıştır (Keyder, 2010, s. 131). Alınan tedbirler sonucu 1930lu yıllarda ülke ticaretinin %80'ninden fazlası takas ve karşılıklı ticari anlaşmalarla yürütülmüştür (Pamuk, 2011, s. 287). Dünyadaki krizin

1 1924-1929 yılları arasında tarımsal hasılanın yıllık büyüme hızlarının ortalaması % 8,9'u bulmuş, dönemin milli gelir büyüme hızını (%8,6) aşmıştı (Boratav, 2011, s. 51).

derinleşmesiyle himayecilik giderek artmıştır. Dönemin olağan dışı koşullarında alınan tedbirler, devletin piyasaya daha fazla müdahalesini gerektirmiş ve piyasanın temel aktörü olmasını gerekli kılmıştır. Dönemin uygulamaları dış ticaretteki açığın kapatılmasında işlevsel görünse de yurtdışında gelişmekte olan ticaret ve sanayi kesimine büyük zararlar vermiş, devletçilik uygulamalarının alt yapısını hazırlayarak, müdahale beklentisini yaygınlaştırmıştır.

Çalışmanın amacı; devletçiliğe geçiş öncesinde dış ticareti denetleyici ve koruyucu tedbir olarak kabul edilen Kontenjan ve Takas usullerinin piyasada yaratmış olduğu olumsuzlukları incelemektir. Alanyazın dışında arşiv belgeleri ve süreli yayınlardan yararlanılan çalışmanın katkı sunması amaçlanmaktadır.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Dış Ticaret ve Hükûmetin Aldığı Tedbirler

1923-1929 döneminin iktisadi gelişmelerini belirleyen iki önemli gelişmeden biri Lozan Anlaşması, bir diğeri de 1929 yılında patlak veren Büyük Dünya Buhranı'dır. Lozan Anlaşması'nın hükümlerine göre başta dış ticaret olmak üzere ekonomik sınırlamaların kalkacağı 1929 yılı, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden kalan borçların ilk taksitlerinin ödemeye başlayacağı yıldır. Bu "tesadüfi" çakışma hükûmetin 1930'lu yıllarda izleyeceği iktisadi politikaların da belirleyicisi olmuştur (Boratav, 2011, s. 43).

1929 yılında Osmanlı Devleti'nin borçlarının ödemeler dengesi üzerindeki yükü yaklaşık 15 milyon lira değerindedir (Boratav, 2011, s. 49). Lozan Anlaşması'ndaki koşulların getirdiği sınırlamaların 1929 yılında sonra ermesi ve Türkiye'nin gümrük resmilerini artırma hazırlıkları, düşük tarifelerden yararlanmak isteyen ithalatçıların önemli ölçüde spekülâtif ithalat yapmasına neden olmuştur (Tekeli ve İlkin, 1982, s. 33). Önceki yıla göre 33 milyon artış gösteren ithalata, borç ödemeleri eklenince Türk parasının değeri ağır bir baskı altına girmiş, dış ticaret açığı ise 100 milyon lirayı geçmiştir. Yaşanan bu gelişmeler, hükûmetin para buhranını önlemek amacıyla dış ticaret ve kambiyo rejiminde ilk ciddi müdahale tedbirlerini beraberinde getirmiştir (Boratav, 2011, s. 49). Hükûmet, Türk parasının değerini korumak için 16 Mayıs 1929'da çıkarılan 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Borsalar Kanunu ile başlayıp, 25 Şubat 1930 tarihinde çıkan 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile güçlenen ve 11 Haziran 1930 tarihinde kabul edilen 1715 sayılı Merkez Bankası Kanunu ile para politikasını dışa bağımlı olmadan uygulayabileceği araçlar edinmiştir (Tekeli ve İlkin, 1982, s. 57).

Eski Adliye Vekili Yusuf Kemal Bey, İnkılâp kürsüsünde, Yeni Türkiye'nin himayeciliğindeki başlıca unsurun, 1929 yılında Türk lirasının döviz karşısında değer kaybetmesiyle başladığını belirtmektedir. İstanbul borsasında tüm işlemler İngiliz lirası üzerinden yapılmaktadır. İngiliz lirasının yükselmesiyle Türk lirasının değeri düşmüş “*bir takım Türk hükûmetini mali zaafa düşürmek isteyenler açgözlüler* (Cumhuriyet, 1934a, s. 3)” spekülasyonlar yaparak piyasanın ihtiyacından fazla ithalat yapmıştır. 1923-1929 yılları arasında mevsimlik dalgalanma oranı ortalama %16'ya varan kurdaki hareketlilik, bir yandan büyük spekülatif kazançların kaynağı olurken diğer yandan iç mübadele hadlerini tarım aleyhine işleten bir mekanizma yaratmıştır (Kazgan, 1977, s. 234).

Cumhuriyetin ilk yıllarında iktisadi hayat çoğunlukla dış ticaret faaliyetlerine ve bu faaliyetler için gerekli kaynağın sağlanmasına bağlıdır (Keyder, 2010, s. 122). 1929 Dünya Buhranı tarımsal mal fiyatlarını düşürmüş, tarımda ticarete yönelik üretimi besleyen ticari krediler kesilmiştir. Türk lirasındaki değer kaybı neticesinde tüccarın borç yükü artmış ve iflaslar yaşanmıştır (Keyder, 2010, s. 123). 1928 yılında 1 sterlin 956 kuruş iken 1929 yılında 1.008 kuruşa, 1930 yılında 1.034 kuruşa yükselmiştir (Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, 1939, s. 305).

Dünya buhranı sebebiyle tarımsal mal fiyatlarının düşmesi, ekonomisi tarıma dayalı olan Türkiye'yi olumsuz etkilenmiştir. Başlıca tarım ürünleri ihracı, fiyatlar düşmeden önce bile gelir bakımından, temel ithal mallarının giderini karşılamaya yetmemektedir (Mango, 2012, s. 538). Dış ticaret üzerindeki kısıtlamaların artacağı beklentisi 1929'da ithalatın hızla artmasına neden olmuş, 1929'un sonlarında ticaret açığı 102 milyon liraya ulaşmıştır (bkz. Tablo 2). Buhranın etkisinin henüz hissedilmediği 1929'daki ithalat patlaması, fiyatların düşmesini izleyerek iflaslara yol açmıştır (Cumhuriyet, 1929a, s. 2, 1929b, s. 2). Sadece 1929'da 1100 şirket iflas etmiş ya da faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır (Keyder, 1992, s. 49). Aynı yıl İstanbul'da 500 iflas, 600 kendiliğinden tasfiye yaşanmıştır (Silier, 1975, s. 504).

İhracatın çoğunlukla tarımsal malları içermesi, dış dünyadaki bunalımın Türkiye üzerindeki etkilerini derinleştirici bir etki yaratmıştır. Tahıl ürünlerinin fiyatları, 1929-1933 arasında hızla düşerken (Mango, 2012, s. 539), 1930-32 yılları ülkede bunalımın etkisinin arttığı dönem olmuştur (İstanbul Ticaret Odası, 2012, s. 83). Bu süreçte hükûmetin dış ticaret politikası ise, ithalat yapılan ülkeye mal satarak dengelemeye çalışmak olmuştur (Tunçay, 1992, s. 208). İthalat içindeki tüketim maddelerinin payı 1928'de %52'den 1930'ların ikinci yarısında %25'e gerilemiştir (Keyder, 2010, s. 130). Devletin

ticari hayata müdahaleleriyle ithalat azalırken, özellikle perakendeci tüccarın faaliyetleri zarar görmüştür (Kaymakçı, 2015, s. 163).

1929 Dünya Buhranı, dünya sanayi üretimini %30 düşürürken, tahıl fiyatları yaklaşık %60 gerilemiştir. Bu süreçte Avrupa'nın ticaret hacmi 58 milyar dolardan 21 milyar dolara gerilerken (Kaymakçı, 2015, s. 164), devletler dış ticaret dengesini kontenjan ve takas uygulamalarıyla dengelemeye çalışmıştır. 1928-32 yılları arasındaki ithalat ve ihracat rakamları dış ticaret hacmindeki azalışı gözler önüne sermektedir (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1: 1928-1932 Yılları Arasında Dünya İthalat ve İhracat Rakamları

Ülke Adı	İhracat 1928	İhracat 1932	İhracat- Durgunluk oranı %	İthalat 1928	İthalat 1932	İthalat- Durgunluk oranı %
Türkiye	7.3	3.5	52	9.5	4	58
İngiltere	293	106	64	436	190	57
Amerika	419	131	69	340	112	68
Almanya	250	112	66	278	92	67
Fransa	170	64	63	175	97	45
Kanada	117	36	70	102	33	68
İtalya	66	29	56	98	35	65
Hollanda	66	28	57	90	44	50
Japonya	74	30	60	82	34	59
Rusya	35	24	32	41	30	27

Kaynak: (Cumhuriyet, 1933c, s. 4).

Türkiye'nin ithalat hacmi 1928-1933 yılları arasında %50 oranında daralmış (Tezel, 1977, s. 197) 1933'ten itibaren ithalatın yapısında tüketim mallarından ara ve yatırım mallarına doğru bir değişim yaşanmıştır. 1930-33 aralığında tüketim malları ithalatı kısılmış, 1933-38 aralığındaki gelişmede ara malları, makina, motorlu taşıt gibi yatırım malların ithalatı artmıştır (Tezel, 1977, s. 202). 1932'de tüketim mallarının payı %46'ya, 1936'da ise %36'ya düşmüş, yatırımın payı ise sırasıyla %30 ve %40'a ulaşmıştır (Kazgan, 1977, ss. 258-259). İthalatta tüketim mallarının payının yaklaşık %70'i oluşturması ithalatı kısarak ithal ikamesine olanak sağlamıştır. Düşük tüketim düzeyinin

daha fazla kısılması ise bu süreçte sermaye birikimini kolaylaştırıcı bir etkide bulunmuştur (Kazgan, 2013, s. 49).

Tablo 2: Türkiye'nin Dış Ticareti (1924-1938)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Dengesi
1924	193.611	158.868	-34.743
1925	241.619	192.428	-49.191
1926	234.700	186.423	-48.277
1927	211.398	158.421	-52.977
1928	223.532	173.537	-49.995
1929	256.296	155.214	-101.082
1930	147.551	151.454	+3.903
1931	126.275	127.275	+615
1932	85.984	101.301	+15.317
1933	74.675	96.161	+21.486
1934	86.790	92.149	+5.359
1935	88.823	95.861	+7.038
1936	92.531	117.733	+25.202
1937	114.379	137.983	+23.604
1938	149.837	144.946	-4.891

Kaynak: (Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, 1939, s. 231).

Dış Ticaretin Himayesi: Kontenjan ve Takas Usulü

Türk lirasının değer kaybetmesiyle başlayan ve dünya buhranının tarımsal mal fiyatları üzerindeki etkileriyle devam eden sürecin sonunda hükûmet; dış ticaret dengesini sağlamak üzere ithalatı kısıtlayıcı tedbirler almış ve ikili anlaşmalarla sürdürülen ticaret politikası benimsemiştir (Tezel, 1977, s. 208). Ticaret açığını önlemek için 1929, 1930 ve 1931 yıllarında kabul edilen 1567, 1705 ve 1873 sayılı yasalar ile hükûmet ithalatı denetlemek konusunda önemli adımlar atmıştır (Tekeli ve İlkin, 1982, s. 20). 22 Temmuz 1931'de kabul edilen 1873 numaralı kanunun 2. maddesinde belirtildiği üzere "*Hükûmet, memleket iktisadiyatını korumak için icabında eşyanın ithalini ruhsat usulüne tabi kılmağa veya tahdide veyahut büsbütün menetmeğe salahiyyetlidir (kanunbmmc01001873.pdf, t.y.)*". Boratav'a göre ilgili kanunlar hükûmete dış ticaret ve kambiyo işlemlerinde müdahale olanağı verirken aynı zamanda devletçiliğe geçişin belirleyicisi olmuştur; "*Daha da önemlisi dış ekonomik ilişkiler üzerinde etkili bir denetim mekanizması getiren, himayeci dış ticaret politikalarının*

temel taşlarını oluşturan bu kanunlar olmasaydı, devletçi iktisat politikalarına geçiş herhalde mümkün, hatta belki de gerekli olmazdı (Boratav, 1974, s. 129)". İthalat kısıtlamasına bağlı olarak Türkiye, 1930'dan itibaren dış ticaret fazlası vermeğe başlamıştır (Kazgan, 1977, s. 246).

1931 yılının Mayıs'ında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın üçüncü büyük kongresinde belirtildiği üzere "*İthalatın ihracattan fazla olmaması ve en nihayet aynı kıymette olması tediye muvazenesinin temini için elzem'dir* (Boratav, 1974, s. 88)". Bu süreçte dış ticaret politikasının belirleyicisi yalnızca himayeci yaklaşımdan ötürü değil, yaşanan dış ticaret açığı ve Türk lirasının değerindeki gerilemeye karşı tedbir alma zorunluluğuna dayanmaktadır. 1931 yılı sonunda İsmet Paşa müdahaledeki gerekliliği şu cümlelerle aktarmaktadır;

"Millî paranın kıymetini muhafaza etmek için... açığı kapatmak... düsturdur. Teşvik vasıtalarıyla harice sattığımız malın fiyatı kadar satın almak neticesini elde edemeyince bu sefer hükûmet kuvvetleriyle ithalât miktarını tahdit ederek muvazeneyi... tesis etmeye teşebbüs ettik... [dış] muvazeneyi müdahale ile tayin etmek tedbiri, iktisadi ve malî hayatımızda aksülâmeller yapacaktır.... Serbestçe ve ucuz fiyatla almak istediğimiz birtakım eşyalardan mahrum kalacağız... Malî hayatta... müşkülât... bütçelerde varidatin azalması suretinde tezahür edecektir... ithalatın tahdit olduğu devirlerde memleketim istihsalini arttıracak... muhtaç olduğu maddelerden birçoğunun dâhilde tedarikini mümkün kılacak tedbirler alabilirsek... âti için... iktisadî hayatı... daimi bir muvazeneye bağlamış... ve ileride bu tedbirlerden hergün biraz daha kurtulmuş oluruz (akt. Boratav, 1974, s. 105)".

Kontenjan ya da diğer ismiyle kontenjantman uygulamaya konulduğunda, bu usulün faydaları dönem basınında sıklıkla vurgulanmaktadır. İthalat sınırlaması beraberinde fiyatların yükselmesine neden olsa da asıl hedef dış ticaret dengesi olduğundan memleket sanayisinin bu uygulama sayesinde gelişeceği ifade edilmektedir. Bu yazılardan birinde Vakıf Gazetesi yazarı Mehmet Asım belli bir zümrenin kâr ya da zararından çok, memleketin faydasının önemli olduğunu belirtmektedir. Yazara göre iktisadi gelişme uzun ve çetin gayretlerin sonucu gerçekleşmek durumundadır: "*Kontenjan usulü biraz bizi sıkacaktır. Fakat memleketin yarınki refahını ve umranını yaratacaktır* (Mehmet Asım, 1932, s. 2)". Bu usul sayesinde ticaret dengesi temin edilirken aynı zamanda yerli sanayinin gelişeceği beklenmektedir (Milliyet, 1932g, s. 2).

Ülke iktisadiyatına faydasını belirtmek için ithalat ve ihracat rakamlarına yer verilmektedir. Harici Ticaret Ofisi tarafından 1932 senesi ilk altı aylık verilerine göre bir önceki dönemin 65 milyon lira olan ihracat 43 milyona düşmüş (%23), 69 milyon lira olan ithalat ise 39 milyona (%43) gerilemiştir. Diğer ülkelerde düşüş ise daha fazladır. Dünyanın yaşadığı büyük buhranda kontenjan usulü gerekli bir tedbir, dış ticaret hacminin küçülmesi ise günün koşullarında olağan bir durumdur (Ahmet Şükrü, 1932, s. 1). Diğer bir deyişle

“...kontenjanmant tehlikeli zamanlarda kullanılacak bir tahlisiye simididir. Bu sistem şerhlerin ehvenidir (Son Posta, 1932r, s. 3)”. İthalat sınırlaması ile tutar bakımından azalma olmasına rağmen getirilen mal çeşitliliğinde herhangi bir değişiklik görülmemektedir. Yünlü ipekliler, yün mensucatu, pamuk iplikleri, şeker, kahve, çay, yakacak maddeleri ve her çeşit demir ve çelik gibi maddeler en çok ithalatı yapılan ürünlerdir (Vakit, 1932c, s. 3). Aynı zamanda kontenjan usulü sayesinde gümrük gelirleri artmaktadır (Cumhuriyet, 1932a, s. 1).

Kontenjan Usulü ve Fiyat Artışlarına Etkisi

Dış ticaret açığını azaltmadaki olumlu etkisi, kontenjanın uygulamaya başlanmasıyla yerini fiyat artışlarına bırakmıştır. Geçmiş dönemlerde savaşların ya da olağandışı koşulların getirdiği ihtikâr meselesi, 1930’lu yıllarda sıradan hale gelmiştir. Ülkeye girişine izin verilecek ithal malların yayınlanacağı kararnameler öncesi ve sonrası, fiyatlar kontrolsüz bir şekilde yükselmektedir. Özellikle çay, şeker, kahve gibi ürünlerde ortaya çıkan bu durum, kısıtlamaya gidilen tüm ithalat malları için geçerli hale gelmiştir. Piyasada yeteri kadar mal bulunmayışı fiyat artışlarının en bilinen sebebidir (Cumhuriyet, 1932b, s. 3). Örneğin, İzmir’in tükettiği kahve miktarı 2500 çuval iken kontenjanda ayrılan pay ise 321 çuvaldır. Bu durumdan etkilenen yüzlerce kahvehane sahibi mıntika ticaret müdürlüğüne müracaat ederek “*piyasada bir okka bile kahve bulamadıklarını*” bildirmişlerdir (Akşam, 1932c, s. 5). Hükûmet fiyat artışlarını kontrol altında tutmak için talebi yoğun olan şeker, çay, kahve gibi ürünleri belirli dönemlerde kontenjan dışı bırakma kararı almıştır. Ancak takas usulünün kabulüyle, kontenjan dışı getirilen ürünlerin karşılığında ihracat yapılması zorunluluğu, başka sorunlar yaratmış, fiyatların yükselmesine engel olmamıştır.²

Türkiye’ye çay, kahve ve şeker ihraç eden ülkelerin Türkiye’den ithalatı az olduğundan bu ülkeleri Türkiye’den mal almaya zorlayabilmek ve ticari münasebetleri geliştirmek için 2 Temmuz 1932 tarihinde, 2054 sayılı Çay, Şeker ve Kahve İthalatının Bir Elden İdaresi Hakkında Kanun çıkarılmıştır. Hükûmet bu sayede, çay, şeker ve kahvenin ithalini bir elden idare etme yetkisine kavuşmuştur. Devletin piyasada etkinliğini artıran bu kanunla, tüccarın ancak ithalat değeri kadar mal ihraç edebilmesi durumunda dışarıdan mal getirmesine müsaade edilmiştir (Boratav, 1974, ss. 245-246). 1933 senesi bütçe görüşmelerinde İzmir mebusu Kitapçı Hüsnü Bey ilgili kanundan

2 Kontenjan dışı getirilen 1.700.000 kilo şekerin 460 bin kilosu İstanbul’a ayrılmıştır. Ancak bu miktar kentin ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Tüccar belirlenen fiyatı az bulduğu için şekerini taşraya göndererek İstanbul’da şeker sıkıntısı yaratmıştır (Milliyet, 1932d, s. 3, 1932e, s. 3).

birilerinin istifade ederek fiyatların yükselmesine sebep olduğunu şu cümlelerle aktarmaktadır:

“İthalatın bir elden idare edilmesi için kanun çıktı. Bir grup çıkıyor 500.000 liralık mal getireceğim diyor. Sonra aldığı müsaadeye istinaden ithalat tüccarlarına gidiyor. Yüzde 15le onlara devrediyor ve hiçbir emek sarfetmeden 75 bin lirayı büküyor. Öbür taraftan yumurtaya da böyle bir şekil yapıyor, 18 buçuktan vereyim diyor ve yine arzettiğim gibi emeksiz parayı büküyor. Tüccar da piyasayı kıırarak satıyor, zarar görüyor. Bu zararlar sureti zahirede ithalât tüccarlarına aittir, olduğu gibi görünürse de en ziyade müstehliklere aittir. Bu 75.000 lira müstehliklerin sırtından 100.000 lira olarak çıkıyor. Binaenaleyh arada piyasa kınıyor ve piyasayı kıran da iş yapamıyor. Sonra emtiamızın Avrupa piyasalarında istikrarına mâni oluyor, piyasa altüst oluyor. Bu suretle emtiamızın kıymeti tenezzüle uğruyor. Böyle dört tarafı zararda bırakmaktansa daha makul bir çareye baş vurulması icap eder (TBMMZC, 1933a, s. 79)”.

Piyasada fiyatı artan ürünlerden biri de limondur. Fiyatlar hızla yükselirken bazı bölgelerde ise limon bulmak neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bir limon tacirinin yüksek fiyat vererek tüm malları gümrükten çektiği bahsedilmektedir (Milliyet, 1932b, s. 6). Beyanname dışı tutulmuş olsa da ilgili örnekteki gibi belli kişiler gümrükten malı çekerek üründe tekel oluşturmakta, fiyatların artmasına sebep olmaktadır. Bir önceki listede ihtiyacı yeteri kadar belirlenmeyen çayda da durum farklı değildir. Bu gibi durumlarda da şikayetler tespit edilmekte ardından bir sonraki kontenjan listesine ilgili ürün eklenerek sorunun çözümü hedeflenmektedir (Milliyet, 1933b, s. 3).

Fiyat artışlarıyla ilerleyen süreçte bir diğer sorun kaçakçılık faaliyetleridir. Çözüm yolu ise mevcut cezaların artırılması yönündedir (Akşam, 1931, s. 2). Gümrüklerde yaşanan kaçakçılığın dışında kontenjan usulü ile bir bölgeye getirilen bir malın, tüccar tarafından daha yüksek bir fiyata başka bir şehre gönderilmesi de ilgili bölgede mal kıtlığına sebep olmakta ve basında kaçakçılık olarak tanımlanmaktadır (Milliyet, 1932c, s. 2; Vakit, 1932a, s. 6). Kaçakçılığın yanı sıra takas usulüyle özellikle kereste ticareti üzerinde yolsuzlukların arttığı görülmektedir. Yolsuzlukları araştırmak için oluşturulan komisyon binlerce sayfa dosyayla baş başa kalmıştır (Kurun, 1935, s. 1; Son Posta, 1935b, s. 2, 1935c, s. 2; Vakit, 1934, s. 3).

Dönemin İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'e göre ise kontenjan usulünden oldukça fayda sağlanmaktadır. Fiyatların artıyor olmasını ihtikâra bağlayan Mustafa Şeref Bey, fiyat artışları karşısında vatandaşın mahkemeye başvurusunu önermektedir (Akşam, 1932a, s. 1). Dönemin uygulamalarından anlaşıldığı kadarıyla kontenjan uygulamasında da hükûmet tedbir almakta ancak artan şikayetler üzerine yeni yöntemler deneyerek çözüm hedeflemektedir. Fiyat artışlarının olacağı öngörülse dahi kontenjan listelerinin ihtikâr karşısında düzeltmeye gidilebileceğini vurgulamakta böylelikle fiyat artışlarının

engellenebileceği düşünülmektedir. Basına göre ise kontenjanı “bahane kılan” bozguncu esnaf fiyat artışlarının temel sebebidir (Felek, 1932, s. 4).

İhracatı Artırma Girişimleri: Takas Usulü ve Vesika Yöntemi

Kontenjan usulü ile ithalat azalırken, 19 Mayıs 1932’de ihracatı artırmak için Takas Komisyonu kurulmuştur. Mal getirenin aynı derecede mal çıkarmak mecburiyeti şekline özetlenecek takas usulünde amaç; ithalatçının getireceği mallar karşılığında dışarıya mal satılması, bu sayede ülkeye döviz girişinin sağlanmasıdır. Bu usulün gerekliliğini dönemin İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey şu cümlelerle aktarmaktadır:

“Eşyanın tabii nizamını bırakmak demek değildir. Hükümetler bu gün bizzat müdahale ederek satın alacağı eşyaya mukabil, eşya satın almağı ibram etmektedir. Hatta Polonya, Çekoslovakya, Avusturya, Macaristan gibi memleketler katı karar vermişlerdir ki eşya vermeden eşya almazlar. Hatta bütün meselesinde rejilerinin diğer memleketlerle yaptığı bir takım mukavelâti bu nokta-i nazara muhalif gördüklerinden feshetmek mecburiyetinde kalmışlardır. Demek oluyor ki, bu günkü ihracat vaziyetimizde pazar kendi haline bırakılmış değildir. Bir takım tahdidat mevcuttur. O tahdidat bize karşı fazla tesir göstermektedir. Diğer taraftan pazara sahip olan memleketler de pazar üzerine tesir ederek verdiği mal mukabilinde eşya ithal etmek sistemini tesis etmekte ibram etmektedir (TBMMZC, 1932, s. 174) ”.

Piyasadaki işleyişi azaltan Kontenjan ve Takas usullerinde tüccar, birtakım yöntemlerle ticari faaliyetleri devam ettirmeye çabalamaktadır. Takas usulünün kabulünden sonra ithalatçının getireceği mallara karşılık, yurtdışına mal satılması mecburiyeti, tacirleri vesika³ icadına sevk etmiştir. Ticarette Tağışın Men’i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkındaki 1705 sayılı kanuna Ek kanuna göre ihracat yapabilmek için İktisat Vekaletinden 3 yıl geçerli olacak ruhsatname alınması zorunludur. Hangi ürünlerin ihracının yapılacağını belirtmek zorunludur. İlgili kanuna göre ruhsatnameye yazılmış malların dışında herhangi bir malı ihraç etmek yasaktır (Boratav, 1974, ss. 247-248). Yalnız ithalatın değil ihracatın da denetime tabi olduğu bu süreçte kontenjan dışı ürün getirmek isteyen ithalatçı, ihracatçıdan vesika adı verdikleri bu ruhsatnameyi almaktadır. İthalatçı ülkeye mal getirebilmek için ihracatçıdan belli bir oran karşılığında vesika almak durumundadır (Son Posta, 1932k, s. 3). Eylül 1932’de çıkarılan son kararnameye göre memlekete mal getirmek isteyenler ihracat vesikası alacak, dışarıya gönderilen malın %50’si kadar mal ithal edebileceklerdir. Bu usuldeki amaç, ihracatın teşvik

3 Ticarete tağışın Men’i ve İhracatın Murakabesi ve korunması hakkındaki 1705 sayılı kanuna Ek kanuna göre ihracat ile uğraşabilmek için İktisat Vekaletinden ruhsatname alınması zorunludur. İlgili ruhsatlar 3 yıl için geçerlidir. İhracatçılar ruhsatname almak için hangi malları ihracı ile uğraşacaklarını belirtmek durumundadır. Buna göre ruhsatnameye yazılmış malların dışında herhangi bir malı ihraç etmek yasaktır (Boratav, 1974, ss. 247-248).

edilerek ülkeye döviz girişinin sağlanması, satılmayan stokların ihracat sayesinde azaltılmasıdır. Resmî bir oran belirlemese de satın alınabilecek vesika için %5 oranı makul bulunmaktadır. Oysa ki, piyasada ihracat vesikası temin etmenin bedeli %20 ile %50 arası⁴ değişmektedir. İhracatçıdan vesika alan ithalatçı ise getirdiği malın fiyatlarını artırmaktadır (Akşam, 1932d, ss. 1-2). Kısacası bu usule göre ithalatçı, ihracatçı ile anlaşmak zorunda kalmış, ancak bu usul çoğunlukla tarım ürünleri ihraç eden bir piyasada faaliyetlerin istikrarsızlığı ile sonuçlanmıştır (Son Posta, 1932e, s. 2).

İktisat Vekili Celal Bey ise meclisteki konuşmasında, ithalat ve ihracat tacirleri arasındaki vesika usulünün faydalarını şu cümlelerle aktarmaktadır:

“Efendiler, kontenjanı ve takası elimize bir müdafaa silâhı olarak alıyoruz ve eğer bir gün birisi çıkipta memleketin ticarî muvazenesini ben koruyabileceğim ve aynı zamanda memlekette satılması müşkül olan mahsulâtı normal bir şekilde himaye ve teşvike muhtaç olmayacak bir tarzda ben satacağım der ve bizi temin ederse takas ve kontenjanı telaffuz etmek bile cinayet olur. ... Hulâsa olarak diyorum ki kontenjan ve takas işi hoşsa gider bir mesele olmamakla beraber memleketimizde satılmasında endişe ettiğimiz bazı mahsulâtın satışlarında çok büyük âmil olmuştur. Senelerden beri istok veren mallarımız bu gün normal şekle gelmiş ve denilebilir ki memlekette istok kalmamıştır. ...Bizim tüccarımız lüzumundan fazla ferdiyetçidir. ... Fakat ihracat meselesi ise beynelmilel bir meseledir. İlmî ve maddi kuvvetin temerküz etmesiyle muvaffak olunur. Bunun için, bir araya gelmelerini teşvik ettik. Bir araya geldikleri takdirde ithalât için müsaade ederim dedim ve bunu prensip olarak koydum. Kendileri birleştikleri takdirde ihraç kabiliyetini ihraç edebilirlerdi. ... Bu suretle şeker ve diğer istoklarımız memleket mallarına inkılâp ederek harice gitti (TBMMZC, 1933c, s. 109).”

Kontenjan usulündeki olumsuzluklara değinen yazısında Cevat Nizami, buhran neticesinde zorunlu olarak uygulanan dış ticaretteki müdahalelerinin devamlı bir sisteme dönüştüğünü belirtmektedir. Müdahale alanları genişlerken tedbirlerdeki ısrar hayat pahalılığını artırmaktadır. Son kararname ile de uygulamaya geçen vesika usulünün “*harbi umuminin acı hatıralarını canlandırdığını*” (Cevat Nizami, 1932, ss. 1-2)” belirtmektedir.

Köylüden ürünü ucuz alan ve aynı zamanda ithalatçıdan vesika bedeli elde eden ihracatçı, yurtdışında ürünleri ucuz satmaktadır. Yurtdışındaki ticaret temsilcilerinden gelen raporlar malların ucuz fiyattan satılmasına dikkat çekmektedir (Milliyet, 1933a, ss. 1-5). Örneğin fındığın uluslararası fiyatı 56 kuruş iken önce 46’ya sonra 42’ye ve daha sonra da 33 kuruşa düşmüştür. Senelik 300 bin çuval fındık ihracatı üzerinden yapılan hesaplama da 3 milyon lira zarar çıkmaktadır. İlgili uygulamalar, malı ucuz satmak zorunda kalan köylüyü, vesika bedeli ödeyen ithalatçıyı ve malları yüksek fiyattan satın alan tüketiciyi olumsuz etkilemiştir (Son Posta, 1932m, s. 1).

4 Avrupa için %11’den %20’ye kadar ve Japonya için %40’a kadar prim ödendiği görülmektedir. (Vakit, 1933b, s. 10).

1933 yılında çıktığı yurt gezisinde İktisat Vekili Celal Bey takas suretiyle memlekete giren malların hayatı pahalandırdığı, bazı maddelerle, geçen seneye nispetle %15 ile %49 oranında yükseldiğini ifade etmektedir. Celal Bey; “Takası iktisadî bünyemizde normâl bir hadise olarak kabul etmek mümkün değildir. Takas vatandaşlarımız için bazı mertebe ıstırapları mucip olmaktadır. Bunlar ihracatımızı artırmak için ittihaz edilen geçici tedbirlerdir (Adnan, 1933, s. 1)” diyerek kontenjanın yaratmış olduğu sıkıntılara dikkat çekmektedir.

Dış ticaret dengesini sağlamak adına uygulanan takas usulündeki vesika yöntemi, piyasada faaliyetleri sekteye uğrattığından Eylül 1932’de İhracatı Tespit Komisyonu tarafından kaldırılmıştır (Son Posta, 1932s, s. 1). Vesika yönteminin ardından, stok mal kalmadığından ve çoğu yabancı devletlerle karşılıklı mübadele esasına dayanan ticari anlaşmalar yapıldığından takas usulüne de gerek kalmamış, 14859 numaralı kararname ile bu usule de son verilmiştir:

“Fihakika takas işinden istifade etmiş ve bu yüzden para kazanmış müessese ve şahıslar sayılabilirse de, takas işi umumiyetle müstehlikler aleyhine netice vermiş ve hayatın daha da ucuzlamasına mani teşkil etmiş sebepler arasında yerini almıştır. Zira kontenjan harici mal getirmek isteyen bir çok tacirler takas usulünden istifade yolunu bulmuşlar isede bu usulden istifade için daima yüzde otuza kadar fedakârlığı gözönüne almış oluyorlardı. Ve pek tabiidir ki bu fark ta malın fiyatına binmek suretile müstehlikin cebinden ödeniyordu (Milliyet, 1933a, ss. 1-5)”.

Takas usulünün kaldırılmasıyla primleri ödenmiş ve ithalatı yapılmak üzere ihracatçılardan alınan yaklaşık 2,5 milyon lira değerindeki ihracat vesikasının tedavülde olduğu tahmin edilmektedir. İktisat Vekili Celal Bey ise alınan kararlar piyasada “*derin bir itimat ve huzur*” oluştuğu düşüncesindedir (Cumhuriyet, 1933d, s. 1).

Kontenjan Usulünde Aksaklıklar

Kontenjan usulünde ithalatın kısıtlanması dış ticaret verilerine olumlu yansırken uygulamada birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Başlangıçta üçer ay aralıklarla yayınlanan listelerin içeriği sürekli ihtiyaca göre şekillenmiş ancak ihtiyaçların tespiti şikayetler yoluyla gerçekleşmiştir. Arşiv belgeleri incelendiğinde temel sorunlardan birinin uygulamadaki istikrarsızlık olduğu görülmektedir. Kontenjan listesinde kendine yer bulan herhangi bir mal, bir sonraki listede kaldırılabilen ya da ithalatı durdurulan herhangi bir ürün bir sonraki listede tekrar getirilebilmektedir. Piyasada karışıklığa sebep olan bu durum, belirsizlik yaratmaktadır (Cumhuriyet, 1933a, s. 4). Kontenjane dahil olan ürün listelerinin gecikmesi malların gümrüklerde beklemesine sebep olurken, kararname ya da kanundaki değişikliklerin uygulanabilmesi talimatların gelme hızına göre değişmektedir. Talimatlar gelmeden gümrüklerin

işlemesi mümkün görünmemektedir (Milliyet, 1932f, s. 3; Son Posta, 1933, s. 1). Ayrıca gümrük işlemleri az sayıda memur tarafından gerçekleştirilmekte beyanname süreci ise uzamaktadır. Son andaki kararname değişiklikleri de bu sürecin en büyük sıkıntıları arasındadır (Milliyet, 1932j, s. 1). Hayat pahalılığını artıran ve iş hacmini azaltan bu uygulamalarda ise kimseye danışılmamış, iyi bir teşkilat kurulamamıştır. Aynı zamanda kontenjan usulündeki takas muameleleri karışık olmasının yanı sıra zaman kaybettiricidir. Bu durum alıcıyı kimi zaman mal almaktan vazgeçirmektedir (Cumhuriyet, 1934b, s. 2). İktisat Vekâletinin bütçe görüşmelerinde Kitapçı Hüsnü Bey kontenjan uygulamasının olumsuzluklarından söz ederken ithalatçının gördüğü zararları şu cümlelerle aktarmaktadır:

“Vekil Beyefendinin vekâleti teşriflerinden sonra beyanatları veçhile dövize olan fazla ihtiyaçlar ve saire düşünülerek bu malların çıkarılması menedildi. Edildi amma, ithalât tüccarımız çok sıkıntılar geçirdi. Bu, gayet gariptir. Bir taraftan herifler şekerin mukabilini bankada Türk parası olarak depozito etmişler, diğer taraftan döviz almışlar. Kendi paraları faizsiz olarak bankada bekliyor, borçlandıkları dövizlerin faizlerini veriyorlar, malların depo kiralalarını veriyorlar ve saire. Bu, takatin fevkindedir. Bu kadar masraflara tahammül edecek tüccar tasavvur edilemez. Ticaret, nâgehanî kararlarla sarsılacak olursa biz bir daha böyle müteşebbis kimseler bulamayız. Herkes, bir kısmının şimdi yaptığı gibi, parasını bankaya yatırır, apartıman yaptırır ve bundan da memleket çok büyük zararlar görür (TBMMZC, 1933d, s. 165)”.

Listelerde olup değişen kararnamede yer bulamayan mallar ise gümrükte beklemekte, artan sorun karşısında hususi kararnamelere ihtiyaç duyulmaktadır (BCA, 1935). Ayrıca süreç içerisinde kontenjan dışı tutulması istenen çeşitli ürünler mevcuttur. Bu ürünler çoğunlukla yeni gelişen memleketin ihtiyacı olan inşaat malzemesi, kırtasiye gereçleri ya da sağlık ürünleri gibi temel ürünlerdir. İlgili ürünlerin kontenjan dışı tutulması için çok sayıda ek kararnameyle mümkündür. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal imzasıyla kontenjan dışı tutulan ya da tutulması istenen çok sayıda örneğe ulaşmak mümkündür. Bir adet kitap masasının (BCA, 1932), Avrupa’dan temin edilen kırtasiyenin (BCA, 1932a), yüksek ziraat okulu laboratuvarları için gereken malzemenin (BCA, 1932c), dairelerin ihtiyaçları için takas yoluyla hariçten alınan 4 cins kağıdın kontenjana bakılmaksızın gümrükten geçirilmesi (BCA, 1932b), Üsküdar Amerikan Kız Lisesi Eski Müdürü Meteveffa Miss Kinney’nin İstanbul’daki mezarı için, Amerika’daki ailesi tarafından hediye olarak gönderilen bir taşın, kontenjan harici tutulma isteği (BCA, 1933a), Avukat Cemal Hazım Bey’in oğlu için Paris’ten getirilen ve Ankara Postahanesi’nde bekleyen bir çift ortopedik potine izin verilmesi (BCA, 1933b) gibi örnekler getirilecek eşyanın sadece ithalat ile ilgili olmadığını göstermesi bakımından kayda değerdir.

Bazı izinlerin karara bağlanması her zaman kolay olmamaktadır. Şark Demiryolları Kumpanyası örneğinde hükûmetten döviz müsaadesi alındığı halde Trakya hatları için Avrupa'dan getirilen 22 bin travers, ilgili kararnamede yer almadığından gümrükten çekilememiştir. İstanbul Gümrük Baş Direktörü Seyfi Bey ise izin verildiğine dair tekrar belge istemektedir (Akşam, 1935, s. 5). Dönem basınına yansıyan ilginç örnekler, ithalatın son derece sıkı tedbirlerle işlediğini göstermesi bakımından ilginç detaylar içermektedir. Örneğin kontenjan listesinde getirilecek kilitler, anahtarları da barındırmasından dolayı gümrükten çekilmesine izin vermemiştir (Son Posta, 1932d, s. 3). Halit Bey isimli bir ressamın yurtdışında sergilediği tablolar, kontenjan listesinde olmadığından dolayı ülkeye girişine izin verilmemiştir (Son Posta, 1932t, s. 3). Bir başka örnek ise Leh kâğıt fabrikası tütün inhisarı sigara kâğıdı ihalesine katılmak istemesi ile karşılaşılan durumdur. Satacağı sigara kâğıdı karşılığında, mamul sigara almayı teklif eden fabrika numune olarak gönderdiği sigara kağıtları kontenjan listesinde olmadığından dolayı gümrükten çekilememiş ve 2.5 milyon liralık teklif iptal edilmiştir (Son Posta, 1932u, s. 3). Bulgaristan'dan ithal edilen 80 bin kiloluk peynirin cinsi anlaşılamadığı için gümrükte bekletilmiştir (Son Posta, 1935a, s. 3). Yine bir diğer örnek kaçak yollarla Bulgaristan'a kaçırılan tarihi evrakların, konunun basında gündeme gelmesinden sonra ülkeye geri getirilmesinde yaşanmıştır (Cumhuriyet, 1934c, s. 3; Son Posta, 1932a, s. 3, 1932c, s. 3). Mecliste Refik Şevket Beyin (Manisa) İstanbul hazine-i evrakındaki tarihi evrakı satanlar hakkında şimdiye kadar ne yapıldığını ve bu evrakların muhafazası için ne düşünüldüğüne dair sualini Maarif Vekili Dr. Reşit Galip Beyin yanıtlaması istenmiştir. Bulgaristan'a kaçırılan tarihi evraklar birkaç çuval olacak şekilde eksik bir şekilde geri getirilmiştir. Ancak, Mart'ta getirilen tarihi evraklar kontenjan listesinde olmadığı için Temmuz'a kadar gümrüklerde çürümeye bırakılmıştır (Son Posta, 1932f, s. 2, 1932h, s. 10).

Ticari hayatı güçleştiren bir diğer mesele ise tüccarın kredi sorunudur. Milli paranın korunması kanunu ile dövizdeki sınırlamalar tüccarın kredi almasını güçleştirmiştir. Mecliste Halil Bey (İzmir) kontenjan usulü öncesi 50 milyon liraya varan emtia üzerinde hariçten gelen kredinin kontenjan sonrası 12 milyona düştüğünü ifade ederken hükûmetin almış olduğu tedbirin ithalatı engellediğine dikkat çekmektedir (TBMMZC, 1933b, s. 92). Tüccarın uygulanan usulde kredi alabilmesi güçleşmiş, borçlarını ödeyemez olmuştur (Son Posta, 1932b, s. 1). Kredi sorunu yaşayan ithalatçı, gümrükten çekebileceği malların bedelini peşin olarak devlet bankasına yatırmak zorundadır. Malını taksitle alan ithalatçı yayınlanan kararnamedeki bu zorunlulukla sıkıntı çekmektedir. Hatta bazı durumlarda kararnameden önce malın bedelini

peşin ödeyen ithalatçı, devlet bankasına tekrar mal bedelini yatırmak zorunda bırakılmıştır (Son Posta, 1932l, s. 1). Kimi durumlarda ise malın bedelini ödemek malın gümrükten çekilmesine yetmemektedir. Yeni listede olmayan ancak bedelleri ödenmiş sanayi malları için hükûmet tarafından tasdik verilmesi beklenmektedir (Cumhuriyet, 1934d, s. 3).

Halil Murat millî menfaatlerin hususî menfaatlerden önemli olduğunu vurguladığı Milliyet'teki yazısında kararname öncesi getirdiği malın bedelini önceden ödedikleri halde mallarını gümrükten çekemeyen tüccarın işlerinin kolaylaştırılması gerektiğini belirtmektedir. Aynı zamanda kontenjan usulü öncesi getirilen ancak gümrükte bekleyen malların kararnameler sonrası alınmasının güçleşmesine dikkat çekmektedir. Hükûmetin önce müracaat edenin malını gümrükten çekebileceği kararı sonrasında aynı gün ve aynı vapurda gelen mallardan öncelik sırasının belirlenmesi az sayıda memurla gerçekleşmesinin güç olduğunu aktarmaktadır (Halil Murat, 1931, s. 4). Hükûmetin sıra usulündeki bu tedbir, kontenjana dahil olan malların birkaç kişinin elinde toplanmasına sebep olmuş, fiyatlar hızla yükselmiştir. Örneğin ilgili kararnamede geçen 10 vagon pirinç iki tüccarın elinde toplanmıştır. Fiili inhisar olduğu yönündeki şikayetler sonucu kontenjan usulünde uygun dağıtımın yapılması aksi halde ihtikârların engellenemeyeceği görülmüştür (Akşam, 1932b, s. 1). Yaşanan aksaklıklar sonrası, tacirlerin getirilen malların en fazla altıda birini çekebileceği kararı alınmıştır. Malın, birkaç tacirin elinde toplanmasının önüne geçmek için getirilen altıda bir usulünün sonucunda ise malların büyük bir kısmı gümrükte beklemiştir. Faaliyetleri sekteye uğratan bu uygulamada ise belli mevsimlere göre zamanında malını gümrükten alamayan tüccar zor duruma düşmektedir (Son Posta, 1932p, s. 11). Uygulamaya rağmen sahte tacirlerin bir nevi inhisar yaratarak gümrükten malları çektikleri belirtilmektedir (Son Posta, 1932g, s. 1).

Kontenjan kararnameleri, piyasada istikrarsızlığı sebep olmakta gerek sanayici gerek tüccar karamsarlığa kapılmaktadırlar (Son Posta, 1932m, s. 1). Süreç içerisinde kanunları bilmeyen tüccarın zor durumda kalması olağan bir durumdur. Örneğin Gümrük Başmüdürü Seyfi Bey'e göre tüccar işlerini sıkıntısız yürütmek istiyorsa "*tıpkı bir avukat gibi davranarak kanunları takip etmeli, kararnameleri ellerinin altında bulundurmalıdır* (Son Posta, 1932q, ss. 1-11)".

Tüccarın yanı sıra bu usulden olumsuz etkilenen diğer kesim sanayicilerdir. Hammaddelerin kontenjan usulüne göre kısıtlanması, usuldeki aksaklıklarla birleştiğinde üretimin azalması sonucunu beraberinde getirmiştir. Çoğu işçinin işsiz kalma tehlikesi karşısında olduğunu söyleyen sanayiciler

genellikle çözümlü Ankara'ya heyet göndererek çözmeye çalışmaktadır (Son Posta, 1932j, s. 3).

“Son kontenjan kararlarının sonucu olarak gerek sanayiciler gerek tüccarlar zarar görmeye başlamışlar. Bu kararname yüzünden İstanbul'da gerek Anadolu'da, iptidai maddesini hariçten getiren birçok fabrikaların kapılarını kapamak mecburiyetinde kalacakları hatta bir kısmının üretimini sınırlandırdığı bildirilmekte. İthalatı sınırlamak ve ihracatı teşvik amacıyla alınan tedbirler de iç piyasada fiyatların artmasına ve ihracatın istenildiği gibi yapılamamasına sebep olmuştur (Son Posta, 1932o, s. 3).”

13213 numaralı ve 24 Temmuz 1932 tarihli kontenjan kararnameyi Teşviki Sanayi Kanunu'nun hammaddelerin serbestçe ithalini kaldırarak kontenjana tabii kılmıştır. Teşviki Sanayi Kanunu'nda muafiyetlerin 25 yıl süreyle geçerli olması koşulu bulunmasına rağmen, muafiyetlerin aniden kaldırılması, sanayicilerin sermayelerini ve faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir (Son Posta, 1932n, ss. 1-14).⁵ Son üç aylık kararnamede hammaddelere ayrılan tutar ise on buçuk milyon liradır. İhtiyaçtan fazlasını ithal etmek isteyen sanayicinin ihracat vesikaları mukabilinde mal ithal edilebileceğine karar verilmiştir. İktisat Vekili Mustafa Şeref Beyin önerisi ise her sanat şubesinin kendi aralarında toplanarak kooperatif kurmasıdır (Milliyet, 1932h, s. 6, 1932i, s. 3).

Sanayi Birliği Umumi Katibi Nazmi Nuri Bey çoğu fabrikada üretimin durma noktasına geldiğini ve işsizliğin artacağını belirtmektedir. Eldeki 3 aylık hammaddenin ancak 1 aylık üretimi karşılayabileceğini ifade eden Nuri Bey hammaddenin yanı sıra yedek parça meselesinin de sıkıntıyı artıracak olduğunu belirtmektedir. İstanbul'da yaygın üretim alanına sahip çorap üretiminde, fabrikaların “iğne” olmadan üretimin gerçekleşmeyeceğini örnek vermektedir. İstanbul'da küçük ölçekli fabrikaların çoğunluğunun trikotaj, çorap ve dokumacılık üzerine olduğu düşünüldüğünde Nuri Bey'in endişesi daha net anlaşılmaktadır. İthalat yapabilmek için gerekli ihracat vesikası için yeterli paranın mevcut olmadığını belirten Nuri Bey, çoğu fabrikanın kapandığını, teşviki sanayi kanununa güvenerek yatırım yaptıklarını eklemektedir: “*Binaenleyh kanuni bir hak dururken ihraç vesikasını satın almak suretile mali bir mecburiyete sevk ve bu suretle mevaddı iptidaiye tedarik edilmesine imkân göremiyoruz (A.S., 1932, s. 8).*” Ankara'da İsmet Paşa ile görüşen Nuri Bey, “*hükûmetle yaptığımız temaslardan çok memnunuz. Dertlerimizi uzun uzadıya dinledirler. Bilhassa kontenjandaki iptidai maddeler meselesini, bundan sonra da iki defa alınan muamele*

5 2064 sayılı kanun ile kaldırılan gümrük muafiyetlerinin bir kısmı 3 Haziran 1933 tarihinde 2261 sayılı kanunla makine ithali konusunda yeniden tanınmış ancak hammaddelerle ilgili gümrük muafiyetlerinden yararlanabilme koşulu için Teşviki Sanayi kanununda mevcut olmayan bazı şartlarla aranmıştır. (Boratav, 1974, s. 265).

vergisini bilhassa kaydettiler. Çok tahmin ediyoruz ki hükümetimiz dertlerimize çare bulacaktır (Vakit, 1932b, s. 1)” demektedir.

Tüccarın faaliyetlerini aksatmadan yürütebilmesi ve kontenjan usulüne takılmamak için buldukları bir diğer yöntem ise, çorap, eldiven, kravat gibi kutular halinde gelebilen ürünlerin posta yolu ile ülkeye getirilmesidir (Son Posta, 1932i, s. 1). Vakit gazetesindeki bir haberde “*Paket postahanesi tıklım tıklım. Zannedeceksiniz ki dostlar birbirilerine paket paket hediyeler gönderiyorlar. Fakat bir de bu paketleri gönderenlere baksanız hayretiniz birdenbire yüz dereceyi bulur* (Vakit, 1933a, s. 3)” diyerek kaçak yollarla kontenjan dışı gelen boyun bağı, çorap gibi eşyaların posta yoluyla yurda girişinden bahsetmektedir. Kontenjan kararnamelerinden sonra paket posta işlemlerinin artmış, gelen şikâyetler üzerine durum anlaşılmıştır. Bunun üzerine posta paket kabulü birkaç aylığına durdurulmuş, ardından postaneye gelen koliler de kontenjana tabi tutulmuştur (Cumhuriyet, 1933b, s. 2). Ancak bu karar kısa süreli olmuştur. Yine de kontenjan uygulaması sonrası postanede bekleyen 14 bin kolinin yaklaşık 3 ayda çıkarılabileceği tahmin edilmektedir (Milliyet, 1932a, s. 3).

1933 senesinde İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın kontenjan usulüne dair yayınlanan raporuna karşılık İktisat Vekili Celal Bey, kontenjan ve takas usulünün ülkenin iktisadi bünyesinde normal hadiseler olmadığını beyan etmekte ancak alınabilecek önlemler bakımından bu usulün zorunluluğu konusunda ısrar etmektedir. Tüketicinin daha fazla etkilendiğini belirten Celal Bey'e göre “*Kontenjan ve takas memleketin iktisadi bünyesinde normal hâdiseler değildir. Bu usullerin tatbiki, tatbik mevkiinde bulunanlara müşkülât vermekte ve vatandaşlarımız için bazı mertebe ıstırapları mucip olmaktadır. Bununla beraber kontenjan ve takas bugünün zaruretlerindedir* (Seyfi, 1934, s. 17).”

1933 senesi muvazenesi umumiye kanunu layihası ve bütçe görüşmelerinde Kitapçı Hüsnü Bey ise takas ve kontenjan usullerinin zararlarına dikkat çekmektedir:

“Evelce memlekette para kredisi kesilmiş bir halde idi. Şimdi ise kontenjanı koymakla memlekette mal kredisi de kalmadı. Halbuki mal kredisi, istihsale yardım eder. ... memleket bir taraftan şiddetli bir para buhranına uğramışken bu buhran bir de mal kredisi ile şiddetli bir sıkıntı daha doğurmuştur.” Bir diğer sorun ise hayat pahalılığı üzerindedir. Çıkarılan ihtikar kanunun pahalılığın önüne geçemediğini söylemektedir. Mal piyasaya noksan gelmekte, piyasada bulunsa bile gelmemek ihtimali fiyatları yükseltmektedir. Şeker ve kahvede en bariz örnekleri mevcuttur. Bir diğer husus ithalat tüccarı gittikçe azalmıştır. Her tüccar kredi ile iş görür. Kredisi iş gören birkaç kodoman dışında yakasını bankaya kaptırmayan tüccar yok gibidir. Kontenjan listeleri gümrük iskeleleri itibarıyla de iyi taksime tutulmamıştır. İstanbul'a gelecek olan mal Ankara, Zonguldak, Mersin'e gidiyor dolaşüyor ve sonrası İstanbul'a geliyor. Bu durum fiyatları tekrar artıyor. İş hacmi azalmıştır. Teşkilat noksan ve önceden

mütehassıslara fikirlere sorulmamış. Bu işlerle düzenli uğraşacak heyet yoktur. Şekerin bir elden idaresi konusunda da fiyatların artırmıştır (TBMMZC, 1933d, s. 164)”.

Kontenjan usulünün değiştirilmesi ya da kaldırılması konusu uygulamaya geçtiğinden itibaren basında sıklıkla yer bulmuş olsa da Mayıs 1937’de son verilmiştir. 26 Mayıs 1937 tarihli oturumda Celal Bayar kontenjan sisteminin kaldırıldığını şu cümlelerle duyurmaktadır;

“Memleketimizde, hayat pahalılığı sebeplerinden birisi de, milli ekonomi ve milli koruma bakımından aldığımız tedbirlerdir. Bunu cesaretle ve Hükûmet namına söylüyorum. Ve bunu söylerken, kendim de dahil olduğum halde kimseye karşı en ufak bir tenkid şemmesi de beslemekte değilim. Milli ekonomi ve milli korunma icablarımızın istilzam ettirdiği tedbirleri aldık. Ve bunlardan azami surette istifade ettik. Fakat öyle bir etaba vasıl olduk ki, artık bunlardan, bir kısmından feragat edebiliriz, hatta bu sefer de milli ekonomimiz icabati bunu istilzam ediyor: Kontenjan yani bir kısım malların hiç sokulmaması, bir kısmının ise ancak mahdud miktarlarda sokulması sitemi. Bu sistem ticari hayatı sıkıyordu. Karışık ve müşkül bir idare makinesi vücade getiriyordu. Fiatleri yükseltiyordu. Milli istihsal üzerinde harici rekabet elemanının tesirlerini azaltıyordu. Biz halen, Başvekilim ve Maliye vekili arkadaşımınla mutabık kaldığımızı ilave ederek arzede bilirim. Kontenjan sistemine nihayet vermek kararını vermiş bulunuyoruz (TBMMZC, 1937, s. 286)”.

Sonuç

1920’li yılların sonu itibariyle gerek yurtiçinde gerek dünyada yaşanan gelişmeler, devletin ticaret dengesini sağlamak adına tedbirler almaya sevk etmiştir. Türk lirasında yaşanan değer kaybı, ithalat spekülasyonlarıyla krizlerin yaşanması ve tüm bunlara dünya buhranının etkileriyle tarımsal mal fiyatlarındaki hızlı düşüş eklendiğinde, 1930’lu yıllar himayeci politikalar ve ardı ardına çıkan kararnamelerle geçmiştir. Devlet sadece himaye etmekle kalmamış bizzat piyasada en etkili aktör olmuştur. Bu tedbirlerden en önemlisi olan Kontenjan usulünde ithalatın miktar veya tutar olarak sınırlandırılması, oluşan dış ticaret açığını kapatmada en etkili yol olmuştur. Döviz ihtiyacını karşılamak adına ihracatın teşviki ise Takas usulünü gerekli kılmıştır. Uygulanan bu usullerle makro göstergelerde olumlu olan gidişat, yurtiçi piyasada ise tam tersi etkiye sebep olmuştur. İthalat-ihracat dengesini gözetmek için alınan tedbirler piyasada tüccarından, esnafına, sanayicisinden köylüye kadar tüm iktisadi kesimleri farklı açılardan etkilemiştir.

Kontenjan usulünü sadece dış ticaret verileri üzerinden değerlendirmek şüphesiz eksik bir okuma olacaktır. Sağlanan dış ticaret dengesi, yurtiçindeki iktisadi faaliyetlerin duraksaması pahasına gerçekleşmiştir. Ülkede ticaret hacminin düşmesine ve buna bağlı olarak refah gerilemesine neden olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca kontenjan usulü neticesinde ithalat maddelerinde hacim olarak değişme yaşanmakla birlikte ithal edilen malların çoğu

tüketim mallarından oluşmakta ve mal arzında meydana gelen daralma fiyat artışlarına neden olmuştur. Kontenjan ve takas usulünün sebep olduğu arz daralması ayrıca ihtikâr ve kaçakçılığa da sebebiyet vermiştir. Normal şartlar altında ancak olağan-dışı durumlarında (savaş, kıtlık) meydana gelen bir durum olan ihtikâr, bu kararlar birlikte bazı kesimler için yüksek kârlı işleri doğururken, savaşlardan kendisini toparlayamamış halkın önemli kesimi için hayat pahalılığının devam etmesi demektir. İhtikârı önlemek üzere kanunlar çıkmış olsa da fiyat artışlarını engellemek mümkün olmamıştır. Kaçakçılıkla mücadele ise komisyonlar tarafından yürütülmektedir. Soruşturmanın yürütülmesi ve sonuçlanması ise yıllarca süren araştırmaları gerektirmiştir.

Üstelik tarıma dayalı bir ihracat rejiminde takas ve kontenjan usulünün başka mahsurları da olmuştur. Sınai mamul mallara göre daha ucuz olan tarım ürünleri karşılığında mal ithal edebilmek için gerekenden fazla mal ihraç etmek durumunda kalınmıştır. Bu durum bir taraftan uluslararası piyasalarda ihraç ürünlerinin fiyatını düşürüp ihraç hacminin artmasına neden olurken içerde ise ihtiyaç duyulandan daha az mal kalmasından dolayı dengesizliklere neden olmuştur. Özellikle Takas usulü, tarım malı ihraç eden bir memleket için başlıca istikrarsızlık kaynağıdır. Üreticinin kazanamadığı bu usulde, aşırı kârlar elde eden imtiyazlı kesim dışında kalanlar hem içerde üretilen hem de ithal edilen ürünü olduğundan daha pahalı bir fiyata tedarik etmek durumunda kalmıştır.

İlgili usullerin uygulamaları bürokratik yavaşlığı ortaya çıkarırken, eldeki mevcut teşkilat yapısıyla, faaliyetlerin işleyişine zarar vermiştir. Ardı ardına çıkan kararnamelerdeki tutarsızlık ve ihtiyacı temin etmekten uzak bir anlayış, devletin olaylara müdahale beklentisini artırmıştır. Uzman bir kadro oluşturulmadan alınan kararlar, deneme yanılma yoluyla işlenir olmuştur. Şikâyetler üzerine kararnameler ya değiştirilmiş ya da kararnamelerin dışında yeni yeni kararlar verilerek çözüm yoluna gidilmiştir. Sıklıkla “memleket kârı” vurgusu yapılırken, memleketin iktisadi kesimleri zarar görmüş, devletin de sınırlarını aşan uygulamalar devletten beklenir olmuştur.

Kontenjan usulündeki amaçlardan biri de ithal ikamesine gidilerek ülke sanayisinin gelişmesine zemin hazırlamaktır. Ancak kararların sıklıkla değişmesi, geçmiş yıllarda verilen muafiyet kararlarını dahi etkilemiştir. Özel girişimcinin sanayiye geliştirmesi bir yana üretimi durma noktasına gelmiştir. Yalnız tüketim malları değil sanayicinin ihtiyaç duyduğu ara ve yatırım mallarının da kontenjana tabi olması, sanayiciyi başka yöntemler bulmaya itmiştir. Sanayicinin yanı sıra tüccar kesimi de türlü türlü yöntemler deneyerek faaliyetlerini sürdürmeye çabalamıştır.

Kontenjan ve takas usulünün öncelikle dış ticaret açığında meydana gelen pozitif denge içinde sermaye birikimini mümkün kılması olumlu neticesi olarak düşünülmektedir. Kontenjan usulünün kaldırıldığı 1937 yılından sonra dış ticaret dengesi tekrar negatife dönmüştür. Ancak daha önce de vurgulandığı üzere sadece dış ticaret verileri sağlıklı bir ekonominin ve büyüme potansiyelinin teminatı için yeterli değildir. Ekonomi, toplumdaki ihtiyaçların karşılanmasının optimum yolunu ararken toplumun tüm kesimlerini göz önünde bulundurmakla yükümlü olduğu gibi olumsuzlukları (yoksulluk, kıtlık) bertaraf edebilecek ve genel refah düzeyini de arttırıp yaygınlaşmasını sağlayacak uygulamalarla mümkündür.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA. (1932, Temmuz 13). (30-18-1-2 Kararlar Daire Başkanlığı), Yer Numarası: 30.51.19.

BCA. (1932a, Eylül 18). (30-18-1-2 Kararlar Daire Başkanlığı), Yer numarası: 31.62.13

BCA. (1932b, Kasım 16). (30-18-1-2 Kararlar Daire Başkanlığı), Yer numarası: 31-70-10.

BCA. (1932c, Kasım 16). (30-18-1-2 Kararlar Daire Başkanlığı), Yer Numarası: 31-70-6.

BCA. (1933a, Ekim 3). (30-18-1-2 Kararlar Daire Başkanlığı), Yer numarası: 39.69.2

BCA. (1933b, Ekim 12). (30-18-1-2 Kararlar Daire Başkanlığı), Yer Numarası: 39.70.7

BCA. (1935, Şubat 17). (30-18-1-2 Kararlar Daire Başkanlığı), Yer Numarası: 52-11-14.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)

TBMMZC, İ:9, C X, 26.11.1932.

TBMMZC, İ:49, C:8, 19.5.1932.

TBMMZC, İ:50, C XV, 15.5.1933.

TBMMZC, İ:51, C XV, 16.5.1933.

TBMMZC, İ:53, C XV, 18.5.1933.

TBMMZC, İ:65, C XVIII, 26.5.1937.

Kitap, Makale ve Gazeteler

Adnan. (1933, Şubat 11). İktisat vekilinin tetkikleri. *Son Posta*, 1.

Ahmet Şükrü. (1932, Temmuz 23). Altı aylık ticaret muvazenesi lehimize. *Milliyet*, 1.

Akşam. (1931, Aralık 17). Kaçakçılıkla mücadele, 2.

Akşam. (1932a, Mart 17). Kontenjan değişmiyor, 1.

Akşam. (1932b, Nisan 8). İthal edilecek malın tüccara taksimi isteniyor, 1.

Akşam. (1932c, Nisan 9). İzmirde kahve buhranı, 5.

Akşam. (1932d, Eylül 6). Harici ticaretimiz, 1-2.

- Akşam. (1935, Eylül 10). 22 bin travers girecek mi?, 5.
- A.S. (1932, Eylül 8). Millî Sanayi Birliğinde Bir kaç saat. *Vakit*, 8.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. (1969). *1927 Sanayi Sayımı*. Ankara.
- Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü. (1939). *İstatistik Yıllığı 1938-39*. İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi.
- Boratav, K. (1974). *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, K. (2011). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009* (15. bs). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Cevat Nizami. (1932, Eylül 9). Kontenjan. *Akşam*, 1-2.
- Cumhuriyet*. (1929a, Mart 8). İthalat artıyor, 2.
- Cumhuriyet*. (1929b, Temmuz 3). Manifatura ithalatının fazlalığı fena neticeler veriyor, 2.
- Cumhuriyet*. (1932a, Kanunisanı). Gümrük varidatımız 20.000.000 lira tutacak, 1.
- Cumhuriyet*. (1932b, Şubat 29). Şekerden sonra kahve ve limon ihtikârı, 3.
- Cumhuriyet*. (1933a, Mart 6). Kâğıt ve demir gelmiyor!, 4.
- Cumhuriyet*. (1933b, Mayıs 30). Küçük paketlerle yapılan ithalat., 2.
- Cumhuriyet*. (1933c, Eylül 16). Dünya buhranı, Türkiye ve diğer memleketler, 4.
- Cumhuriyet*. (1933d, Eylül 21). Yeni kararnamenin faydaları, 1.
- Cumhuriyet*. (1934a, Mayıs 1). Kambiyo, kontenjan tedbirlerinin esbabı, 3.
- Cumhuriyet*. (1934b, Haziran 21). İhracat tacirleri ne istiyorlar?, 2.
- Cumhuriyet*. (1934c, Haziran 22). Tarihi evrak, 3.
- Cumhuriyet*. (1934d, Aralık 12). Sanayicilerin kongresi, 3.
- Felek. (1932, Ekim 20). Bozguncu Esnaf. *Milliyet*, 4.
- Halil Murat. (1931, Kasım 28). Memleket iktisadiyatını korumak için cezrî tedbirler, şiddetli icraata lüzum vardır.. *Milliyet*, 4.
- İstanbul Ticaret Odası. (2012). *Türkiye’de Ticaretin Öncü Kuruluşu İstanbul Ticaret Odası 1923- 1960* (U. Gülsoy & B. Nazır, Ed.). İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Kanunbmmc01001873.pdf. (t.y.). Geliş tarihi 05 Kasım 2022, gönderen https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanunbmmc010/kanunbmmc010/kanunbmmc01001873.pdf
- Kaymakçı, Ö. B. (2015). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tarihi, Düşünsel Bir Deneme: Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kazgan, G. (1977). Türk Ekonomisinde 1927-35 Depresyonu, Kapital Birikimi ve Örgütlemeler. *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938 içinde* (ss. 231-274). İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını.
- Kazgan, G. (2013). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009) “Ekonomi Politik” Açısından Bir İrdeleme* (4. bs). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keyder, Ç. (1992). *Türk Demokrasininin Ekonomi Politikası*. İ. C. Schich & E. A. Tonak (Ed.), *Geçiş Sürecinde Türkiye içinde* (ss. 38-75). İstanbul: Belge Yayınları.
- Keyder, Ç. (2010). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar* (16. bs). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurun. (1935, Ağustos 15). Takas yolsuzluğu, 1.
- Mango, A. (2012). *Atatürk Modern Türkiye’nin kurucusu* (F. Doruker, Çev.; 9. bs). İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Mehmet Asım. (1932, Mart 24). Kontenjan usulü ve iktisadi hayatımız. *Vakit*, 1-2.
- Milliyet*. (1932a, Ocak 10). Biriken paketler ancak üç ayda çıkabilecek!, 3.
- Milliyet*. (1932b, Nisan 5). Limon bulmak kabil olmuyor, 6.
- Milliyet*. (1932c, Mayıs 6). Kontenjan kaçakçılığı., 2.
- Milliyet*. (1932d, Mayıs 15). Şeker az mı kalacak, 3.
- Milliyet*. (1932e, Mayıs 17). İstanbulun şekerleri taşraya gönderiliyor, 3.
- Milliyet*. (1932f, Temmuz 14). Talimatname bekleniyor, 3.
- Milliyet*. (1932g, Ağustos 17). Kontenjandan zarar görmüş vaziyette değiliz, 2.
- Milliyet*. (1932h, Ağustos 28). Fabrikacılar yarın toplaniyor, 6.
- Milliyet*. (1932i, Ağustos 30). Fabrikacılar dün vaziyeti görüştüler, 3.
- Milliyet*. (1932j, Kasım 20). 16 Teşrinisaniye kadar beyannamesi verilen eşya son tahdit listesinden istisna edildi, 1.
- Milliyet*. (1933a, Ağustos 24). Takas usulü niçin kaldırıldı?, 1-5.
- Milliyet*. (1933b, Ekim 8). Kontenjana çay konacak, 3.
- Pamuk, Ş. (2011). 20. Yüzyıl Türkiye'sinde İktisadi Değişim: Bardağın Yarısından Fazlası Dolu Mu? R. Kasaba (Ed.), & Z. Bilgin (Çev.), *Türkiye Tarihi 1839-2010: Modern Dünyada Türkiye: C. IV* içinde (ss. 275-311). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Seyfi, A. R. (1934, Kânunusani). Türkiye'de 1933 İktisat Senesi Mühim Hâdiseleri. *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 50, 17-21.
- Silier, O. (1975). *1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü*. Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/ Tartışmalar 1973 (ss. 485-533). Ankara: Mars Matbaası.
- Son Posta*. (1932a, Mart 4). Bulgarlara satılan evrak, 3.
- Son Posta*. (1932b, Mart 11). Takas komisyonu üç esas üzerinde duruyor, 1.
- Son Posta*. (1932c, Mart 11). Tarihi evrak sefaretimize iade edildi, 3.
- Son Posta*. (1932d, Mart 20). İster inan ister inanma, 3.
- Son Posta*. (1932e, Mart 22). Takas meselesi, mühim bir meseledir, 2.
- Son Posta*. (1932f, Mayıs 15). Kırtasiyecilikten vazgeçmeliyiz, 2.
- Son Posta*. (1932g, Haziran 27). Piyasamızda birtakım sahte tacirler türedi, 1.
- Son Posta*. (1932h, Temmuz 11). Tarihi evrak nihayet müzeye teslim edildi, 10.
- Son Posta*. (1932i, Temmuz 22). Çorapçılar, 1.
- Son Posta*. (1932j, Ağustos 24). Fabrikacılar müşkül vaziyette kaldıklarını ileri sürdüler, 3.
- Son Posta*. (1932k, Ağustos 25). Memleketin iktisadiyetile oynuyorlar, 3.
- Son Posta*. (1932l, Eylül 4). Gümrük idaresinde beklenilmeyen bir mesele çıktı, 1.
- Son Posta*. (1932m, Eylül 6). Piyasadaki Bedbinlik kökünden izale edilecek, 1.
- Son Posta*. (1932n, Eylül 8). Fabrikaların hükümetten istedikleri şey anlaşıldı!, 1, 14.
- Son Posta*. (1932o, Eylül 9). Planlı iktisat siyasetine doğru. *Son Posta*, 3.
- Son Posta*. (1932p, Eylül 13). Tacirler, fabrika işletenlere aynı fikirde değill, 11.
- Son Posta*. (1932q, Eylül 16). Bize kabahat bulanlara hayret ediyoruz, 1, 11.

- Son Posta.* (1932r, Eylül 18). Kontenjan sisteminin kusurları, 3.
- Son Posta.* (1932s, Eylül 19). Kararlar verildi: Vekiller Heyeti vesika ticaretini ilga etti, 1.
- Son Posta.* (1932t, Eylül 27). İster inan ister inanma, 3.
- Son Posta.* (1932u, Ekim 11). İster inan ister inanma, 3.
- Son Posta.* (1933, Haziran 2). Gümrükte İthalât Dünden itibaren durdu, 1.
- Son Posta.* (1935a, Şubat 19). Kaşar peyniri mi? Kaşkaval peyniri mi?, 3.
- Son Posta.* (1935b, Haziran 26). Takas yolsuzluğu tahkikatı sona erdi, 2.
- Son Posta.* (1935c, Ağustos 7). Takas Yolsuzluğu, 2.
- Tekeli, İ., ve İlkin, S. (1982). *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayını.
- Tezel, Y. S. (1977). 1923-1938 Döneminde Türkiye’nin Dış İktisadi İlişkileri. *Atatürk Dönemi-nin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938 içinde* (ss. 193-229). İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını.
- Tunçay, M. (1992). *T.C.’nde Tek, Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)* (3. bs). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Vakit.* (1932a, Mart 12). İhtikâr meseleleri, 6.
- Vakit.* (1932b, Eylül 19). Sanayiciler memnun!, 1.
- Vakit.* (1932c, Aralık 7). Kontenjan, 3.
- Vakit.* (1933a, Şubat 12). Kontenjan kaçakçılığı nasıl yapılıyor?, 3.
- Vakit.* (1933b, Ağustos 24). Takas kaldırıldıktan sonra borsada, 10.
- Vakit.* (1934, Mart 4). Takas yolsuzluğu, 3.

Pozitivist Düşüncenin Kemalist Modernleşme Üzerindeki Etkileri

Arda Göbel*

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, pozitivist düşünce ile Kemalist modernleşme arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Pozitivist düşüncenin Türk toplumundaki ilk etkileri, Osmanlı Devleti'nin son dönem entelektüel ortamında şekillenen İttihat ve Terakki iktidarında görülmeye başlanmıştır. Düşünsel bir miras olarak Cumhuriyet Türkiye'sine de tevarüs eden pozitivist düşünce, sahip olduğu çeşitli özellikleriyle Kemalist modernleşme üzerinde önemli izler bırakmıştır. Çalışmada, pozitivist düşüncenin daha ziyade "bilimci" dünya görüşü üzerinde durularak, bunun Kemalist modernleşme üzerindeki etkileri tartışılacaktır. Pozitivism, diğer bilgi kaynaklarını kesin bir şekilde reddederek, bilimsel düşünceye tanıdığı mutlak imtiyazdan ötürü "bilimci" bir dünya görüşüne kapı aralamıştır. Pozitivist düşüncenin bu bilimci karakteri, Kemalist modernleşmenin hayata geçirmek istediği programın yürütülmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kemalizm, Kemalist Modernleşme, Pozitivist Düşünce, Bilimcilik.

The Effects of Positivist Thought on Kemalist Modernization

Abstract

This study mainly aims to determine the relationship between positivist thought and Kemalist modernization. Positivist thought began to influence Turkish society when the Party of Union and Progress was in power during the intellectual environment of the Ottoman Empire's late periods. Positivist thought, which was also inherited intellectually by the Republic of Turkey, left a significant mark on Kemalist modernization with its various features. The "scientist" worldview will be emphasized in the study rather than positivism, and its effects on Kemalist modernization will be discussed. Since positivism completely rejected other sources of information, it paved the way for a worldview of "scientism" to emerge as a result of the absolute privileges granted to scientific thoughts. This scientist character of positivism played a critical role in carrying out the program that Kemalist modernization sought to implement.

Keywords: Kemalism, Kemalist Modernization, Positivist Thought, Scientism.

*Dr. Bağımsız Araştırmacı | ardagobel@hotmail.com | ORCID: 0000-0003-4596-5079
DOI: 10.36484/liberal.1221971

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:110, Bahar 2023, ss.65-96.
Gönderim Tarihi: 20 Aralık 2022 | Kabul Tarihi: 14 Haziran 2023

Giriş

Kemalizm'in modernleşme tasavvurunda pozitivist düşüncenin yadsınamayan bir rolü olmuştur. Göle'nin (2012: 86) ifadesiyle; "modernist Türk elitleri çok güçlü bir ideolojik pozitivism geleneği inşa ederek lâiklik, akılcılık ve uluslaşmaya yönelmişlerdir." Genç Cumhuriyet'in bahsedilen bu lâik, akılcı ve ulusçu özelliklere sahip bir devlet olarak temellendirilmesinde, başta din olmak üzere kendisini gelenek adı altında gösteren her türlü düşüncüyü kesin bir metafizik karşıtlığıyla tasfiye etmek amacıyla olan pozitivist düşünceden yararlanılmıştır. Cumhuriyet'in modernleşme projesinde, Osmanlı-İslâm geçmişi gözlerden uzak tutularak, etnik ve kültürel bakımdan Türk kimliğinin ön plana çıkarıldığı bir ulus-devlet inşasının zemini hazırlanmış; "yeni bir bireysel ve toplumsal hafızanın oluşturulmasına" çalışılmıştır (Söğütlü, 2010: 134). Bu anlamda pozitivism, Türkiye'de "düşüncenin evrimine ve devlet felsefesinin oluşumuna önemli katkılarda bulunmuş; millî, cumhuriyetçi, lâik bir devlet" inşasında oldukça etkili olmuştur (Toprak, 2020: 289).

Positivism, dinsel düşünüşü bütünüyle reddederek; gerek bireysel düzeyde hayatın anlamlandırılması boyutuyla, gerekse de toplumsal yaşayışa ilişkin tavır alışlarda yalnızca bilimsel-rasyonel düşünceye referans veren "bilimci" yönü ve bu arada kaynağını dinden almayan seküler bir ahlâka yapmış olduğu göndermelerle Kemalist "lâiklik" ilkesine sirayet etmiştir. Öte yandan, düşünsel zemini bakımından Fransız Devrimi'yle birlikte yine pozitivist düşüncenin "bilimci" karakterinden mülhem olan "aydın despotizmi" düşüncesi ise "halk için halka rağmen" şeklinde formüle edilen Kemalizm'in tepeden inmece/jakoben mahiyetteki inkılâpçılık ilkesine yön vermiştir.

Positivism, anılan bu yönleriyle Kemalist modernleşmenin izah edilmesinde önemli bir işleve sahip olmuştur. Nitekim, Göle (1998: 20-21) de benzer şekilde Türkiye'de modernleşme sürecinin üç sacayağı olarak "lâikleşme" ve "pozitivist yaklaşım" ile bahsedilen bu "jakoben geleneği" zikretmektedir. Kemalizm, hem lâik hem de tepeden inmece/jakoben tutumunu büyük oranda Aydınlanma geleneğinden fakat bilhassa da Fransız Aydınlanması ile onun tetiklediği 19. yüzyıl Fransız pozitivisminden almıştır.

Çalışmada ilk olarak, pozitivismin ortaya çıkış süreci ve temel özellikleri hakkında bilgi verilecektir. Takip eden satırlarda, çalışmanın ana konusunu teşkil eden Kemalizm-positivism ilişkisine geçilecek; bu bağlamda, Kemalizm'in ve Kemalist modernleşmenin pozitivismin daha ziyade "bilimci" dünya görüşünden etkilendiği iki temel nokta üzerinde durulacaktır. Bunların ilki; 15. asırdan itibaren Avrupa'nın teknik alandaki ilerlemesine imkân

tanıyan bilimsel yöntemin, 19. asırda pozitivism tarafından tahrif edilmesiyle ortaya çıkan ve dinin yerine giderek bilimin ikame edilmesini öngören “bilimci” dünya görüşünün, Kemalist modernleşmenin temel direklerinden birisini teşkil eden lâiklik ilkesi üzerindeki etkisidir.

İkincisi ise; pozitivist düşüncenin savunduğu bu “bilimci” dünya görüşünün etkisiyle, politik meselelerin harcıâlem bir mesele olmaktan çıkarılıp, yalnızca bilimsel-rasyonel düşünceyi benimsemiş eğitimli insanların uğraş alanı olarak tasvir edilmesi neticesinde, politik alanı ilgilendiren her türlü kararın sıradan halkın isteklerine ve onayına ihtiyaç duyulmadan verilmesini anlatan “aydın despotizmi” düşüncesinin, Kemalizm’in “halk için halka rağmen” düsturunda ifadesini bulan “inkılâpçılık” ilkesi üzerindeki etkisidir. İlerlemenin ve kalkınmanın “bilim” kavramına endekslediği Kemalist modernleşmede, devletin temel ülküsü olan “muasır medeniyetler seviyesine erişilmesi” hedefine giden yolda başrolün devlet seçkinlerine verilmesi, “aydın despotizmi” düşüncesinde tecessüm eden pozitivismin bu “seçkinci” yönüyle yakından ilişkilidir.

Pozitivist Düşüncenin¹ Ortaya Çıkış Süreci ve Temel Özellikleri

Pozitivist düşüncesinin ortaya çıkmasında, modern Batı düşüncesinin birbiri ardınca takip eden Rönesans, Reform ve Aydınlanma süreçleri neticesinde Avrupa’da serpilmeye başlayan modern bilimdeki -hassaten de doğa bilimlerindeki- ilerlemeler etkili olmuştur. Bu anlamda modern bilimin gelişmesi 15. yüzyıl ve sonrasına rastlamaktadır. Doğa/tabiat bilimlerindeki ilk müspet kırılma noktalarından biri Kopernik’in (d. 1473) ortaya koyduğu “heliosentrik teori” ile yaşanmış, dünya ile diğer gezegenlerin güneş etrafında döndüğü ispat edilmiştir (Ural, 1998: 223-227). Kopernik’in izinden giden Galilei (d. 1564) ve Kepler’in (d. 1571) çalışmaları, modern bilimin başlangıcı için âdetâ bir milat addedilmiş, zira onların çalışmaları doğanın kesin yasalarla işleyen olgularla dolu olduğunu göstermesi bakımından önemli bir eşik noktasının aşılmasını sağlamıştır (Capra, 1992: 54-55; Gökberk, 1980: 465; Koyré, 1989: 44; Saraç, 1983: 85-87; Ural, 1998: 228-231).

17. yüzyıla gelindiğinde ise Descartes’in (d. 1596) “bilimsel bilginin kesinliğine olan inancı” ifade eden Kartezyen felsefesinin etkisiyle “birtakım kesin matematik kavramlarla doğanın yapısının kavranabileceği” düşüncesi ortaya çıkmıştır (Gökberk, 1980: 326; Koyré, 1989: 46-48; Capra, 1992: 58-64).

1 Tarihsel bakımdan iki tür pozitivismden bahsetmek mümkündür. Bunların ilki, Auguste Comte’un eserlerine ve düşüncelerine dayanan “Comte pozitivismi/klâsik pozitivism”, ikincisi de Viyana çevresi düşünürlerinin görüşlerinden müteşekkil olan “neopositivism/mantıkçı pozitivism”dir. Bu çalışmada ele alınacak olan pozitivism, “Comte pozitivismi”dir.

“Matematik fizik” temelli bu bilimsel devrimi tamamlayan isim Newton (d. 1642) olmuştur. Newton, kendi ismiyle anılan (Newton fiziği/mekaniği) çalışmaları neticesinde, 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar birçok bilimsel düşüncenin temelini oluşturacak olan “matematiksel dünya teorisi”ne tutarlılık kazandırmıştır (Capra, 1992: 64-69; Saraç, 1983: 94-95; Ural, 1998: 255-258). Newton mekaniğinin modern bilimi getirdiği nokta, modern bilimin en önemli savlarından birinin alt yapısını da hazırlamıştır. Buna göre tabiat, belli yasalara göre işleyen mekanik bir makinedir, tabiattaki hareket ve yasalar, bilimin yardımıyla birer birer çözüldükçe tabiattaki bütün gizemler de açığa çıkacaktır.

Doğa bilimlerinde kat edilen büyük ilerlemeler sayesinde insanlığın ilerleme süreci hızlanmış, asırlardan bu yana insanoğlunun kendisini karşısında âciz hissettiği tabiat, teknik alandaki gelişmeler vasıtasıyla alt edilerek kontrol altına alınmış ve artık bir sır olmaktan da çıkmıştı. Evreni bir tür makine olarak telâkki eden modern Batı düşüncesi, Tanrısal merkezli “teleolojik evren” anlayışının yerine “determinist” bakış açısını ikame etmiştir (Cevizci, 2011: 569-570). Teleolojik evren anlayışı, bütün evreni Tanrı’nın yaratmış olduğu “kusursuz bir bütün” olarak ele almaktaydı. Determinist anlayış ise “seküler” perspektiften hareketle, yeryüzüne müdahil olan bir Tanrı anlayışı yerine her şeyin bir “sebebe-sonuç ilişkisi” üzerinden izah edilmeye çalışıldığı “doğa yasaları” düşüncesini yerleştirmiştir.

Nitekim, doğa bilimlerindeki bu baş döndürücü gelişmeler zaman içerisinde sosyal/toplumsal bilimlere sirayet etmekle yetinmeyerek, âdeta onun ilham kaynağı da olmuştur. Bu itibarla, doğa bilimlerinde “mutlak ve değişmez hakikat”e ulaşıldığı görüşünden hareketle, doğa bilimlerinin metotları kullanılarak sosyal/toplumsal bilimlerde de benzer ilerlemeler kaydedilebilirdi. Nasıl ki asırlardır “Tanrısal kanunlar”la izah edilen tabiat, artık “tabiat kanunları” ile izah edilmeye başlanmışsa, benzer şekilde toplumların da işleyişini belirleyen birtakım kanunlar olmalıydı. Şimdi artık sosyal bilimlerden ve bilimcilerden beklenen şey, toplumların sosyal işleyişinin de -tıpkı tabiattaki gibi- belirli “sosyal/içtimaî yasalar” etrafında şekillendiği ön kabulünden hareketle, önce bu yasaların keşfedilmesi, ardından bu yasalar marifetiyle toplumların yaşadıkları bütün siyasal ve toplumsal krizlerin ve sorunların çözüme kavuşturulmasıydı. Neticede Avrupa’da, doğa bilimlerinin de verdiği ilhamla hem insanlığın gelişim süreci içerisinde artık miadını doldurduğu düşünülen “din kurumu”nun yerini alacak, hem de onun bilhassa kriz zamanlarında ifa ettiği “sosyal düzeni tesis etme” ve “istikrar sağlama” işlevlerini de yerine getirebilecek bir düşünce sisteminin arayışı hâkimdi. Kaldı ki, “orta sınıfların ve burjuvazinin dinî inançlarının zayıflamasının yarattığı” bir entelektüel boşluğun doldurulması da gerekmekteydi (Timur, 1997: 102).

İşte, Fransız düşünür Auguste Comte (d. 1798), 19. yüzyıl Avrupa'sındaki bütün bu arayışlara "pozitivizm" adını verdiği düşünceyle sistematik bir cevap vermeye çalışmıştır. Comte, Avrupa'da bütün bir Orta Çağ boyunca Roma Katolik Kilisesi'nin üstlendiği birleştirici-bütünleştirici ve kriz çözücü rolü modern toplumlarda bundan böyle pozitivizmin üstleneceğini ummaktaydı. Pozitivizm, "tek geçerli veya doğru bilgi biçiminin empirik bilimin ortaya çıkardığı bilgiler olduğunu savunan felsefi bir görüş olarak tanımlanabilir" (Slattery, 2018: 71). Comte'a göre bilimin tek amacı, gözlem ve deney yoluyla yalnızca olgular ve olgular arasındaki sabit ilişkilerin araştırılmasıdır (Sönmez, 2010: 144). Bunun tabii sonucu olarak, olgulara dayanmayan ve deneyle doğrulanamayan bütün sorular birer "spekülasyon" kabul edilerek anlamsız addedilmiştir. Bu bağlamda, "insan kafasının soyutlamalarından doğmuş olan metafizik bilgi alanımızın dışındadır, bilim sadece duyularımızla algıladığımız deney ve gözlemlerin konusu olan olgularla uğraşabilir" (Hançerlioğlu, 1970: 201). Comte, metafiziksel sorunları "gözlem yoluyla çözüme kavuşturulması mümkün olmayan, görüntüsel ve sahte sorunlar" olarak ele almış ve metafiziğin felsefeden tamamen dışlanması gerektiğini öne sürmüştür (Özlem, 2007: 454).

Comte'a (2001: 32; 2003: 8) göre insanlık, bulunduğu mevcut konuma uzun bir tarihsel sürecin sonunda gelmiştir. Comte, bu tarihsel süreci, "Üç Hâl Teorisi" de denilen üç aşamalı bir dönemsellik şeklinde tasnif etmiş ve bu üç aşamayı da sırasıyla "teolojik", "metafizik" ve "pozitif" dönem olarak isimlendirmiştir. İlk aşama olan "teolojik" ya da "dinsel" aşamada insan, "olayları kendi iradesine benzeyen üstün iradelerin yönettiğini sanmış ve dinsel bir üstünlük anlayışıyla açıklamaya çalışmıştır" (Hançerlioğlu, 1970: 201). Evrendeki değişikliklerin sebebi olarak "doğüstü etkenlerin rastgele müdahaleleri" görülmüştür (Comte, 2003: 8). Bu aşamanın en önemli özelliği "nasıl ve neden soruları arasındaki ayırmadan habersiz olunması ve dolayısıyla açıklama ve temellendirme arasında hiçbir ayırım yapılmamasıdır" (Cevizci, 2011: 907). İkinci aşamayı teşkil eden "metafizik" aşamanın karakteristik özelliği "kişisel bir iradenin yerine soyutlamaların geçirilmesi, istek ve arzuların yerini nedenler ve güçlerin alması ve doğa adı verilen tek ve devasa bir kendiliğin hüküm sürdüğünün düşünülmesidir" (Cevizci, 2011: 907). İlk aşamadaki kendisine benzeyen üstün iradeler soyutlanarak, tanrıların yerine bu soyut kavramlar konmuştur. "Pozitif" aşamada ise insan zekâsı artık mutlak gerçeğe ulaşmanın imkânsız olduğunu fark ederek, evrenin kökeninin ve olayların nihaî nedenlerinin neler olduğunu araştırmaktan vazgeçer (Comte, 2001: 33; 2003: 8). Bu aşamada düşünme eylemi teolojik ve metafizik unsurlardan arındırılmış; aklın görevi "bilimsel hipotezler arasındaki geçerli mantıksal ilişkilerin izini sürmekle" sınırlandırılmıştır (Cevizci, 2011: 908). Akıl yürütme ve gözleme

dayanan yöntem kullanılarak, duyularla algılanabilen şeylerin yani olguların/fenomenlerin kendi arasındaki benzerlik ilişkileri keşfedilmeye çalışılır. Bu düşünce, Comte'un pozitif felsefesinin² en kritik noktasıdır; zira Comte açısından hem doğal hem de sosyal olguların/fenomenlerin hepsi “değişmez bazı doğa kanunlarına tâbidir” (Comte, 2003: 15). İnsan zihninin bu üç aşamalı tarihsel süreci neredeyse tamamladığını düşünen Comte'a göre, nasıl ki tabiatın işleyişini izah eden “tabiat kanunları”na ulaşıldıysa, aynı şekilde toplumların işleyişini sağlayan “toplum yasaları”na da ulaşılabilecektir. Nihayetinde ise söz konusu toplum yasalarına ulaşılmasıyla elde edilecek bu sosyal olgular “tek bir homojen doktrin kütlesi olarak özetlenmelidir” (Comte, 2001: 56).

Aydınlanma düşüncesinin ve esasen de Fransız Aydınlanma geleneğinin benimsemiş olduğu ve insan aklının özgür bırakılması hâlinde, insanlığın -her bir aşamanın bir önceki aşamayı geride bıraktığı- düzenli aşamalardan geçerek daima ilerleyeceği şeklindeki bir iyimserlikten beslenen Comte pozitivizmi, “toplumların ‘pozitif bilim ilkeleri’ uyarınca örgütlenmeleri hâlinde” söz konusu ilerlemenin gerçekleşeceği gibi bir anlayışı benimsemiştir (Köker, 2009: 104). Bu anlayış, Comte sosyolojisinde “düzen içinde ilerleme” şeklinde ifade edilmektedir. İşte Auguste Comte, bu amaca yönelik olarak, dünyadaki bütün toplumlar için geçerli olacak kanunlara dayalı bir “müspet ilim” kurmak için yola çıkmış; yukarıda pozitif felsefeye dair bahsedilen çalışmaların istenen neticeyi vermesi durumunda, toplumların bir taraftan “düzen içinde ilerlerken”, diğer taraftan da “istikrar”ın sağlanacağını iddia etmiştir. Gene Comte pozitivizmi uyarınca, “bütün toplumların günün birinde Comte'un nihaî pozitivist aşamasına varacakları” kabul edilmiştir (Göle, 2012: 86). Anılan bu bakış açısından hareketle “ilerleme” kavramı evrensel bir mahiyet kazanmış; -aşağıda Kemalist modernleşme bağlamında da değinileceği üzere- toplumlar arasındaki tarihsel, dinsel, kültürel vb. her türden farklılıkları göz ardı eden tek-tip bir ilerleme anlayışı doğmuştur.

Comte, bütün toplumların kurtuluş yolu olarak gördüğü bu çalışmalarını yapma görevini ise bilimsel hiyerarşinin en tepesine koyduğu “sosyoloji”-ye vermiştir.³ Zira Comte'a göre “sosyolojinin kurulmasıyla bilimler sistemi tamamlanmış olacak [ve] böylece doğadaki bütün olaylar sadece tek bir yöntemle, bilimsel yöntemle incelenmek evresine girmiş olacaktır” (Köseihal,

2 Comte, “pozitif felsefe” terimini, pozitif ilimlerin tümünden çıkan felsefî sistemi anlatmak için kullanmıştır. Pozitif felsefe “pozitif veya deneysel ilmin ortaya koyduğu şeylerin sentezini araştırır” ve en temel özelliği “bütün olayları tabii değişmez kanunlara bağlı olarak kabul etmesidir” (Korlaelçi, 2002: 15).

3 İlk olarak “toplumsal fizik” terimini kullanan Comte, o dönemdeki diğer düşünürlerin de bu terimi kullanmaları sebebiyle kendi görüşlerini onların düşüncelerinden ayırmak maksadıyla “sosyoloji” terimini ortaya koymuştur (Giddens, 2000: 7; Skirbekk & Gilje, 2004: 496).

1968: 157). Yine Comte'a göre "insan zihninin mantığını, insanın üç evreden geçerek gelişen bir yaratık olduğunu sadece sosyoloji bilimi yoluyla kavrayabilme durumuna gelebiliriz"; öyle ki, Comte'un şahsında sosyolojinin en geç ortaya çıkan bilim olmasının nedeni de sosyolojinin üstünlüğüne bir işarettir, çünkü sosyoloji en kompleks bilim olması sebebiyle "pozitivist evreye ulaşmak için diğer temel bilimlerin gelişmesini beklemek zorunda" kalmıştır (Cevizci, 2011: 911, 914). Comte'a göre bütün bilimler -hepsi aynı zamanda olmasa bile- yukarıda zikredilen üçlü tasnifteki gelişme çizgisini takip etmektedirler; yani hepsi de er ya da geç sırasıyla teolojik, metafizik ve pozitif duruma ulaşacaklardır (Gökberk, 1980: 467).

Peki, Auguste Comte bu "pozitif felsefe"yi geliştirmek ihtiyacını niçin duymuştur? Onu, kendi yaşadığı toplumun ve diğer toplumların bir krizde olduğu düşüncesine vardiran koşullar nelerdi? Bu sorular üzerinden gidilerek Comte'un pozitif felsefesinin amaçları da ortaya çıkacaktır. Fransız Devrimi'nin hemen ertesindeki bir dönemde yaşayan Comte (d. 1798), devrimi takip eden ilk yıllardaki o kaotik "terör dönemi"ne şahit olmuş; devrimin tetiklediği düzensiz ve kargaşa dolu bir ortamda yetişmiştir (Köseihal, 1968: 155). Bu anlamda Comte, hem Fransız Devrimi'nin hem de ona ilham kaynağı olan Aydınlanma düşüncesinin -olumlu birtakım özelliklerinin yanında- bazı "olumsuz" ve "yıkıcı" özellikleri de olduğundan hareketle, yaşadığı devrin toplumlarında "zihinsel/düşünsel anarşi"ye dayanan büyük bir "politik ve ahlakî bunalım" olduğu düşüncesindeydi (bkz. Comte, 2001: 55; 2003: 37).

Comte'a göre bir toplumda düzen ve istikrarın hüküm sürebilmesi, o toplumun bütün üyeleri arasında "benzer görüş veya inançların paylaşılması" durumunda mümkün olabilirdi. Bu noktada, siyasal meşruluğun temelinde yer alan "oydaşma/konsensüs" kavramı öne çıkmaktadır. Comte ve Durkheim gibi pozitivist sosyolojinin kurucu isimleri tarafından literatüre kazandırılan oydaşma kavramı, "belirli bir toplumda var olan duyguların, çıkarların ve inançların birliğini" ifade etmektedir (Vergin, 2010: 46). Comte düşüncesi bağlamında, toplum düzeninin herkes tarafından benimsenen dinî inançlar yoluyla şekillendiği eski devirlerde böyle bir oydaşma tesis edilebildiği için düzen ve istikrar hâli sağlanmış ancak günümüzde artık "teolojik" bilgiye dayalı dinî inançlar yoluyla toplumdaki düzen ve istikrarı sürdürmenin imkânı kalmadığından Fransız Devrimi bu geçici aşamayı sona erdirmiştir. Fakat Comte, Fransız Devrimi'nin de toplumu yeni baştan düzen ve istikrara kavuşturacak temellerden yoksun olduğu fikrindeydi. Zira devrimin, Aydınlanma düşüncesinden mülhem olarak benimseyerek kendisine şiar edindiği "eşitlik" ve "özgürlük" gibi kavramları birer "metafiziksel dogma" (Cevizci, 2011: 916) olarak gören Comte'a göre bu söz konusu kavramlar etrafında bir oydaşma imkânı yoktur.

Toplumunu ortak inançlar etrafında bir araya getirecek olan görüş ya da kanaatler, ne Orta Çağ'daki gibi "teolojik", ne de Fransız Devrimi'nde olduğu gibi "metafizik" nitelikli olmalı; tam aksine bunlardan arındırılmış ve bilimsel yasalara dayalı "pozitif" nitelikli olmalıdır. Comte'a göre "İnsanlar, astronomi bilgisi söz konusu olduğunda hiçbir şekilde tartışmamaktadırlar. Doğru sosyal bilgiye bir kez erişildiği zaman, dinî ya da politik konularda da bundan böyle kavga olmayacaktır" (Cevizci, 2011: 915). Bu anlamda, Comte'un şahsında pozitivizmin en önemli işlevlerinden biri de toplumu yeniden düzenlemek olacaktır. Zira günümüzün modern toplumlarında "zihinsel kargaşadan" kaynaklanan ve birer hastalık hâlini alan "ahlâkî ve siyasî krizler" pozitivizm sayesinde ortadan kalkacaktır (Kızılçelik, 2007a: 79; Kösemihal, 1968: 158).

Aydınlanma düşüncesi ve yine onun tetiklediği Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi, Aydınlanma düşüncesinin üç taşıyıcı ülkesi olan İngiltere, Fransa ve Almanya'da derin siyasal ve toplumsal problemleri beraberinde getirmiştir. Bu problemlerin başında, sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıkan ve kendisini 1830 ve 1848 Devrimleri ile gösteren ve 19. yüzyıl Avrupa'sını sarsan işçi hareketlerini doğuran "sınıf kavgaları" ile kentleşmenin doğurduğu "sosyal sorunlar" gelmekteydi (Cevizci, 2011: 901; Timur, 1997: 102). Avrupa'da bu türden yaşanan siyasal ve toplumsal krizler, asırlardan bu yana Katolik Kilisesi'nin birleştirici-bütünleştirici öğretileriyle -kimi zaman kanlı olaylara sebebiyet verse de- kontrol altına alınıyor ve bozulan sosyal düzen tekrardan tesis ediliyordu. Ancak, bilhassa Reformasyon süreciyle birlikte Avrupa'da kurumsallaşmış Hıristiyanlığın aldığı ağır yara neticesinde kilisenin gücünü kaybetmesi, onun bu işlevini yerine getirememesine neden olmuştur.

Comte, Fransız Devrimi sonrasındaki ahlâk kriziyle yakından ilgilenmiş; bu krizin müsebbibi olarak zirve noktasına Aydınlanma düşüncesinde ulaşan "bireycilik" düşüncesini görmüştür. Bireycilik düşüncesini "Batı dünyasının bir hastalığı" olarak tavsif eden Comte, Fransız Devrimi sonrasında "kişisel haklara" gereğinden fazla vurgu yapılmasından da rahatsızlık duymaktaydı. Comte'a göre bir toplum "bir çizginin noktalara bölünebileceğinden daha fazla oranda ayrı bireylere bölünemez, toplum ancak gruplara ve topluluklara bölünebilir", bu bağlamda temel toplumsal birim de "aile"dir (Skirbekk & Gilje, 2004: 497). Comte'un birey-toplum ilişkisine dair görüşleri, Sanayi Devrimi'nin yarattığı sorunlar özelinde daha net bir şekilde görülebilir.

Comte, yaşadığı devirdeki sınıf çatışmalarının sebebi olarak Sanayi Devrimi ile birlikte proleter yığınların "sosyal sistemle kaynaşamamasını" görmektedir. Comte'a göre bu kaynaşma, günün birinde pozitif eğitimin bir sonucu olarak "insanın kendisini büyük bir bütünde çalışan bir işçi diye

duymasıyla” gerçekleşecektir. Böylece her çabanın toplum ve insanlık için bir önemi olduğunun anlaşılmasıyla “en aşağılık bir iş bile soylu sayılacaktır” (Gökberk, 1980: 470). Görüldüğü gibi, insanlık nezdinde “toplum”u “birey”e karşı önceleyen Comte, bu tavrın bir neticesi olarak “ödev” kavramını “hak” kavramından üstün görmüş; ya da bir başka ifadeyle insanın ancak topluma karşı olan ödevlerini/sorumluluklarını yerine getirmesi karşılığında bir “hak” sahibi olabileceğini vazedmiştir. Comte, Sanayi Devrimi’nin Avrupa’nın bilhassa kapitalist sanayileşme konusunda ciddi mesafeler kat etmiş toplumlarında yarattığı “sınıf çatışması” temelindeki sorunlarla, kentleşmenin getirdiği “sosyal sorunların” bütün insanlığı bir bütün olarak görmekle çözülebileceği inancındaydı. “İnsanlık” kavramına büyük bir değer veren Comte, insanın hayatta değerli bir varlık olabilmesinin ancak insanlığa yapacağı hizmetlerle mümkün olabileceği kanaatindedir.⁴ Kolektif bilinci “bireyüstü bir varlık” olarak tasavvur eden Comte için “insanlık insanla değil, insan insanlıkla açıklanır, insan insanlığa katıldığı oranda ölümsüzleşir” (Sönmez, 2010: 149-150).

Son tahlilde Aydınlanma düşüncesi, Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi’nin alt üst ettiği toplumu, herkes tarafından benimsenmiş inançlar temelinde yeniden birleştirme işlevi sosyoloji bilimine, daha doğrusu onun “pozitif” aşamaya ulaşmış hâlini teşkil eden pozitif felsefeye düşmektedir. Comte’un yukarıda kısaca izah edilen bütün bu düşünceleri “pozitif felsefe” anlayışıyla izah edilebilir. Pozitif felsefe anlayışı, “sosyal olguları” da bir tür “doğal olgu” olarak ele alan ve toplumları doğa bilimlerine has bir metodolojiyle inceleyerek, tıpkı “tabiat kanunları” gibi kesin ve değişmez “toplum yasaları”na ulaşmayı hedefleyen bir anlayıştır. Bu anlayış sayesinde bütün toplumlar, sürekli tartışma yaratma potansiyeli olan spekülasyon nitelikli her türlü teolojik ve metafizik inançlardan kurtularak, üzerinde mutabık kalınmış ve bilimsel niteliği haiz olan pozitif inançları benimseyeceklerdir. Comte’un nazarında pozitif felsefe, “en uygar ulusların uzun zamandan beri içinde bulunduğu kriz hâlini sona erdirmesi gereken toplumsal yenilenmenin tek sağlam temeli olarak” düşünülmelidir (Comte, 2001: 55).

4 Auguste Comte’un pozitivist düşüncesi ilerleyen yıllarda “Restorasyon Katolikliğinin yeni ve seküler bir dilde formüle edilmiş” bir hâline dönüşmüştür (Skirbekk & Gilje, 2004: 498). Öyle ki, Tanrı’nın yerine koyduğu “insanlığı” tapınmaya değer ebedî ve sonsuz bir varlık olarak tasavvur eden Comte, ömrünün son yıllarında “hümanizm” adını verdiği bir “insanlık dini” fikrini de ortaya atmıştır. Gilson (2007: 734), teolojiyi ve metafiziği ortadan kaldıran modern filozoflardan bazılarının, teolojiyi “başka bir yoldan” tekrar getirdiklerini ifade ederken; söz konusu filozoflar arasında Comte’un ismini zikretmekte haklı görünmektedir. Ömrü boyunca din kurumunun yerini alarak, modern sanayi toplumlarında onun işlevini yerine getirecek bir alternatif arayan Comte, en sonunda tıpkı Katolikliği andıran, onun gibi “ibadetleri, yortuları, kutsal eylemleri ve rahipleri” olan insanlık dinini kurmuştur (Gökberk, 1980: 466). Comte’un bu insanlık dini büyük bir destek bulmuş; Fransa’da, İngiltere’de ve ABD’de insanlık dini adına kiliseler kurulmuştur.

Kemalizm-Pozitivizm İlişkisi

Yukarıda ana hatlarıyla özetlenen Comte pozitivizmi, Kemalist modernleşmeye rengini veren önemli bir düşünce olarak öne çıkmaktadır. Pozitivist düşünce, Kemalizm'i muhtelif şekillerde etkilemiş olmakla birlikte, bilhassa "bilimci" dünya görüşü itibarıyla Kemalist modernleşme üzerinde iki önemli iz bırakmıştır. Bunların ilki, pozitivizmin "din" ile "bilim"i birbiriyle çelişen ve çatışan kavramlar olarak sunmasından hareketle, gelecekte dinin yerini bilimin alacağı yönündeki öngörüsünün Kemalist lâiklik ilkesinde kendisini gösteren yansımalarıdır. İkincisi ise, başta politik meseleler olmak üzere, toplumun tümünü ilgilendiren meselelerin çözüm mercii olarak yalnızca bilimsel-rasyonel düşünceyi benimsemiş insanları görmesi bakımından "seçkinci" bir yapıya sahip olan pozitivizmden neşet eden "aydın despotizmi" düşüncesinin, Kemalizm'in "halk için halka rağmen" şeklinde tanımlanan "inkılâpçılık" ilkesine yön vermesidir. Aşağıdaki satırlarda, pozitivizmin "bilimci" karakteri açıklandıktan sonra, bu bilimci dünya görüşünün Kemalist modernleşmeyi etkileyen iki yönü üzerinde durulacaktır.

Dinin Yerine Bilimin İkame Edilmesi: Pozitivist Bilimcilik ve Kemalizm'deki Yansımaları

Modern bilimin insanlığa getirmiş olduğu sayısız kolaylıklar, evrendeki bilinmeyenlerin ancak "bilim" marifetiyle çözülebileceği yolundaki inancı güçlendirmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere; Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanma düşüncesinin öncülüğünde, evvela doğa bilimlerinde görülen ilerlemeler, aklın "sınırsız" addedilen kudreti sayesinde "mutlak hakikatlere" ulaşılabileceği yönünde güçlü bir düşünce doğurmuştur. Fakat bu durum bilhassa pozitivist düşüncenin eşliğinde "bilimcilik" adı verilebilecek olan bir yaklaşımın gelişmesine de neden olmuştur. Bilimcilik; bilginin temeli olarak, "metafizik" ve "teoloji"yi kesin şekilde reddederek, yalnızca "bilim"e ve onun "bilim yöntemine" önem vermek olarak tanımlanabilir. Söz konusu bilimcilik, "yalnızca her şeye kadir bir 'bilim'i ideolojisinin merkezine yerleştirmekle kalmıyor, felsefe, insan davranışları ve toplumsal bilimlerin de deneysel bilimlere ait yöntemlerle yapılması gerekliliğini savunuyordu" (Hanioğlu, 2006: 15). Zira bilimcilik, pozitif bilimlerdeki ilerlemeye dayanarak oldukça ilgi çekici savlar da öne sürmüştür. Buna göre modern bilim, sadece doğal çevreyi ve maddeyi açıklamakla yetinmeyecek, sosyal olguları da açıklayacak ve böylece toplumsal olana dair her şeyi izah edebilecektir. Böylece, bugüne değin tüm toplumlarda "din" in işgal ettiği yeri bundan böyle "bilim" in alacağı şeklinde bir beklenti ortaya çıkmıştır.

“Din, metafizik ve idealizmin bütün unsurlarından arındırılmış bir yeni kültürün, modern bilimin sağlam zeminine oturtulmuş hümanistik kültürün, yeni bilim ideolojisinin mutlak savunucusu” olarak takdim edilebilecek olan Comte, “bilim karşısında ‘pozitif’ ya da ‘dogmatik’ bir tavır takınmış”; bilimin betimlediği dünyayı “gerçek” ve “biricik” dünya olarak ele almıştır (Cevizci, 2011: 902-903). Bu bakımdan, büyük oranda 19. yüzyıl pozitivistizminin harekete geçirdiği bilimcilik, “evren ve doğal fenomenler üzerinde sistematik araştırma, inceleme ve gözlem temelinde insanlık tarihi boyunca kademe kademe gelişen ve değerlerden bağımsız olması beklenen” bir yöntem olan bilimsel yöntemi tahrif etmiş; insanların başka kavram ve düşünceler karşısında “bilimsel yöntem lehine” tercih yapmalarını zorunlu hâle getirecek normatif değerlere ve ilkelere gönderme yapmıştır (Durgun, 2021: 239). Bu görüş, düşünsel etkinlikler arasında bilime tanıdığı bu “mutlak imtiyazdan ötürü” “bilimcilik” olarak adlandırılmıştır (Anlı, 2013: 308). Pozitivist yaklaşımın kökenci uygulaması, “akıl” ile “gelenek” arasında bir karşıtlık ilişkisi tesis etmiş; “bilgi ve gerçeklik bağlamında tek ölçütün bilim olduğu savını temel almıştır” (Anlı, 2013: 189). İşte bu noktada, bilhassa pozitivist varsayımların etkisiyle bilimselliğin “bilimciliğe” dönüşmesiyle tahrif edilen bilimsel yöntemin karşısına kendisini çoğunlukla “gelenek” adı altında gösteren dinin ve dinsel düşüncenin çıkarılması neticesinde bir “din-bilim karşıtlığı” ortaya çıkmıştır.

Pozitivistizmin bahsedilen bu “bilimcilik” yönü, Osmanlı’nın son devrinde Batıcı görüşler öne süren aydınlardan başlayarak, Kemalizm’i ve Cumhuriyet’in kurucu kadrolarını da derinden etkilemiştir. Son devir Osmanlı düşünce dünyası ile Cumhuriyet Türkiye’sinin kuruluş felsefesini etkileyen “bilim” kavramının kutsallık kazanması sürecinde 19. asır modern Batı düşüncesinin iki felsefî geleneği etkili olmuştur: Bunların ilki, “pozitivistizm”dir. Diğeri ise “Le Bon seçkinciliği ve sosyal Darwinizm ile beraber” düşünülmesi icap eden “vülgermateryalizm”dir. Pozitivist ve materyalist felsefî gelenek, “Osmanlı’nın son demlerinde, entelektüel hâkimiyeti büyük oranda ele geçirerek” toplumun aydın tabakası üzerinde etkili olmuştur (Atalay, 2016: 272). Pozitivistizm ve materyalizm, aralarındaki düşünsel farklılıklara itibar edilmeksizin, hemen hemen aynı dönemlerde ve neredeyse bütünleşik bir hâlde Osmanlı toplumu ve aydını nezdinde itibar kazanmış düşüncelerdir. Bu düşünsel gelenek, Cumhuriyet Türkiye’sine de tevarüs etmiş; Türk resmî ideolojisi, 18. asrın “Fransız materyalizmi” ile 19. asrın Alman vülgermateryalizmi ve Comte pozitivistizminin “deneyci bilimciliğini” harmanlayarak sisteminin merkezine yerleştirmiştir (Hanioglu, 2006: 17-18).

Bu bakımdan, Kemalizm’in söz konusu “bilimci” vasfını kazanmasında etkili olan materyalizmin ve bilhassa vülgermateryalizmin Osmanlı ve Cumhuriyet

Türkiye’indeki yansımalarına da kısaca bakmak gerekmektedir. Materyalizmin Osmanlı toplumunun gündemine girmesi, Beşir Fuat’ın 19. asrın sonlarındaki tercümeleriyle olmuştur. Topaloğlu’nun (2007: 116) ifadesiyle “Osmanlı materyalizminin kurucusu konumundaki” Beşir Fuat, dinî ilimleri bir ilim olarak kabul etmediğinden, yayınladığı mecmuların hiçbirinde dinî konulara yer vermemiş; müspet ilimler dışındaki hiçbir ilmin, ilimden sayılamayacağı görüşünü savunmuştur (Bolay, 2007: 205; Korlaelçi, 2009: 216-217). Materyalizmin ve daha ziyade vülgermateryalizmin⁵ Osmanlı aydınları üzerindeki asıl etkisi ise II. Meşrutiyet sonrasında görülmeye başlanmıştır. Bir kısmını daha öncesinde Beşir Fuat’ın çevirdiği ve vülgermateryalizmin başucu kitabı denebilecek olan Ludwig Büchner’in “Kraft und Stoff” [Madde ve Kuvvet] kitabı, Baha Tevfik ve Ahmed Nebil tarafından 1911 yılında bütünüyle Türkçeye tercüme edilmiş; söz konusu kitap üniversite gençliği ve dönemin aydınları üzerinde büyük etki uyandırmıştır (Topaloğlu, 2007: 116; Ülken, 2018: 330). Fakat Türkiye’de vülgermateryalizmin etki alanını genişletmesi yine Büchner ve Le Bon’un düşüncelerini takip eden Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı ve Celal Nuri Beylerin toplandığı İctihat Mecmuası’ndaki yazılar vasıtasıyla olmuştur (bkz. Ülken, 2018: 354-366). Bu bağlamda, başta lâik reformlar olmak üzere, muhtelif alandaki pek çok Kemalist inkılâbın temeli, Alman vülgermateryalizmi⁶ ile Fransız pozitivistizminin harmanlandığı meşhur yayın organı İctihat Mecmuası’nda aranmalıdır. Genellikle Abdullah Cevdet tarafından yazıldığı zannedilen fakat aslında Kılıçzade Hakkı’nın kaleme aldığı ve 1912 yılında İctihat Mecmuası’nın 55. ve 57. sayılarında “Pek Uyanık Bir Uyku” başlığıyla yayımlanan materyalist-pozitivist içerikli bir manifestoda, yakın gelecekteki Kemalist modernleşmenin âdeta yol haritası çizilmiştir (Hanioğlu, 1992: 151). Bu manifestoda, harf inkılâbından kılık-kıyafetin değiştirilmesine, tekke ve zaviyelerin ilgasından dilde yapılması istenen reforma, kadınlara verilmesi düşünülen birtakım haklardan alaturka musikinin yerine Batı müziğinin ikame edilmesine kadar farklı alanlardaki talepler dile getirilmiştir (bkz. Bolay, 2007:

5 Materyalizm kavramının önüne “bayağı, sıradan, adi” anlamlarına gelen “vülger” sıfatını ekleyenler, sosyalist materyalistlerdir. Engels ve Marx gibi sosyalist materyalistler, materyalist düşüncüyü basitleştirip, âdeta içini boşalttıklarını düşündükleri materyalistlerin düşüncelerini kendi düşüncelerinden ayırmak için onların düşüncesini “vülgermateryalizm” olarak isimlendirmişlerdir. Hanioğlu (2006: 40), Marx’ın bir mektubunda “Büchner’in Almanya’da üçüncü sınıf bir vülgarizatör olarak” görüldüğüne işaret ederken, Engels’in ise vülgermateryalizmi savunanları “seyyar bilimsellik satıcıları” şeklinde tanımladığını söylemektedir.

6 Hanioğlu (2006: 40-42), “bilimin ve yalnızca tecrübeye dayalı tabiat ve tıp bilimlerinin tartışılmaz üstünlüğünü savunarak her türlü felsefî fikir hareketine ve dinî inanca savaş açan” 19. asır Alman vülgermateryalizmini, “pragmatik Cumhuriyet dünya görüşü için biçilmiş kaftan” olarak nitelendirmektedir. Nitekim Atatürk’ün, bilimin toplumda oynadığı rol üzerinde hassasiyetle durması, yalnızca bilime ve bilimsel düşünceye önem verme noktasında kalmamış; 19. asrın bahsedilen bu vülgermateryalizminin her türlü imkânlarından faydalanma noktasında aşırı eğilimler de göstermiştir. Bu bağlamda Hanioğlu (2006: 42), Atatürk’ün örneğin Büchner’in “fosfor” ve “fikir üretme” arasındaki ilişki üzerine dair tezlerine ilgi duyduğundan bahsetmektedir.

208; Hanioglu, 1992: 151; Kara, 2019: 29-30; Lewis, 1984: 235-236; Mardin, 1983: 168). İttihat çevresinde dile getirilen ve o dönem için inanılması pek de mümkün olmayan bu talepler Cumhuriyet Türkiye'sinde karşılık bulmuş ve yapılması istenen reformların büyük çoğunluğu hayata geçirilmiştir.⁷

Fakat Kemalizm'e "bilimcilik" vasfını kazandıran asıl düşünce vülgermateryalizmden ziyade pozitivism olmuştur. Pozitivist düşüncenin Türkiye'ye girişi, modern Batı düşüncesinin bir parçası olan her türden siyasal ideolojide ve felsefî akımda olduğu gibi, doğrudan doğruya bilimsel-felsefî kanallar yoluyla değil, muhtelif şekillerde ve dolaylı olarak gerçekleşmiştir. Bu noktada pozitivismin Türkiye'deki serencamı, Tanzimat sonrasındaki edebiyat akımlarıyla, bilhassa Fransızca tedrisat yapan okulların pozitif bilimler alanındaki dersleriyle, Avrupa'ya gönderilen öğrencilerle, Osmanlı'daki eğitim kurumlarına gelen yabancı uzmanların tesiriyle ve bazı derneklerin faaliyetleriyle başlamıştır (Korlaelçi, 2002: 163). Pozitivizmin, Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun gündemine somut bir şekilde girmesi, "entelektüel" sahada 1880'li yılların ikinci yarısında Beşir Fuat'ın, 1900'lü yılların başlarında da Ahmet Şuayb'ın dönemin önde gelen pozitivist ve natüralist düşünürlerinin eserlerinden yaptığı tercümelemlerle olmuştur. Ardından "siyasî" sahada ise başta Ahmet Rıza olmak üzere faaliyetlerini yurt dışında sürdüren Jön Türkler'in yaptığı çalışmalar zikredilmelidir. Jön Türkler'in siyasî organizasyonu olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) evvela isminde bile Comte pozitivisminin derin etkisi gözlemlenebilmektedir. Pozitivizmin kurucusu Auguste Comte'un bir hayranı olan İTC'nin kurucularından Ahmet Rıza, cemiyetin "İttihad-ı Osmanî" olan ismini Comte'un bir vecizesi ve pozitivismin de mottosu olan "Nizam ve Terakki/Ordre et Progrés" olarak değiştirme teklifinde bulunmuş; ancak cemiyet üyelerinin "İttihat" kelimesinin muhafazası yolundaki ısrarları neticesinde cemiyetin ismi "İttihat ve Terakki/Union et Progrés" olarak değiştirilmiştir (Hanioglu, 2001: 477; Korlaelçi, 2002: 170-171). İTC'nin en önemli isimlerinden biri olan ve Fransa'da geçirdiği yıllar boyunca II. Abdülhamit'e yazdığı layihalarla pozitivist ilkeleri telkin etmeye çalışan Ahmet Rıza'nın II. Meşrutiyet sonrasında oy birliğiyle Meclis-i Mebusan Başkanı seçilmesi, İTC içerisindeki Batıcı ve pozitivism yanlısı kanadın etkisini gözler önüne sermektedir. Yine Ziya Gökalp ve Hüseyin Cahit [Yalçın] gibi İTC'nin sivil kanadında önemli görevler üstlenmiş kimi isimlerin de pozitivismi

7 İttihat Mecmuası'nın beyin takımını teşkil eden isimlerden Kılıçzade Hakkı ve Celal Nuri Beyler, Cumhuriyet döneminde milletvekili yapılmıştır. Abdullah Cevdet de aslında Atatürk tarafından milletvekili yapılmak istenmesine rağmen, Mütareke devrinde yapmış olduğu ve o dönemde büyük infial uyandıran birtakım "sivri" açıklamaları sebebiyle bu düşünce hayata geçirilememiştir. Söz konusu tartışmalar için bkz. (Hanioglu, 1981: 387-388; Ülken, 2018: 355).

benimsemiş oldukları düşünülürken, pozitivistin İTC açısından yabana atılmayacak bir düşünce olduğu görülmektedir.

İTC'nin benimsemiş olduğu pozitivistizm, Atatürk'ün yetiştiği ortamı ve hâliyle Kemalizm'i de etkilemiştir. Nitekim Kazancıgil (2009: 226), Kemalizm'in düşünsel içeriğinin birçok yönden Jön Türkler'in "Batılılaşmadan yana, pozitivist kanadının devamı" olduğunu ifade etmektedir. Pozitivistizm, önce Ahmet Rıza üzerinden Comtecu, ardından Ziya Gökalp üzerinden Durkheimci versiyonuyla İTC'nin modernleşme politikalarına yön vermiş; daha sonrasında ise İTC'den devralınan bu mirasla birlikte, Cumhuriyet Türkiye'sindeki Kemalist reformların yerleşmesi sürecinde de etkili olmuştur (Lewis, 1984: 230). Öyle ki, "İttihatçılar toplumu, din-bilim çatışması üzerinde kurulu görüyor, modernleşmenin ancak 'dinin oynadığı rolün bilime devredilmesiyle başarıya' ulaşabileceğini düşünüyorlardı" (Atalay, 2016: 281). Kemalizm, bu noktada da İTC'nin yolunu takip etmiş; hatta pozitivistin "bilimci" niteliği Kemalist "lâiklik" ilkesi etrafında çok daha kesif bir yankı bularak "din" ile "bilim" arasında kesin bir karşıtlık ilişkisi kurulmuştur. Tunçay (2012: 19), dinin yerine pozitivistizm gibi "kesin metafizik-düşmanı [bir] programa" geçilmesi Kemalist kadrolara "pek zor gelmiş olmamalı" demek; zira, İTC ideolojisinin Kemalizm'e tevarüsünde terminolojinin bile değişmediğini, yalnızca "din yerine bilime inanıldığını" söylemektedir. İşte, din yerine bilimi mutlaklaştıran bu pozitivist tandanslı bilimcilik, merkezinde lâikliğin olduğu Kemalizm'in modernleşme düşüncesinin ana belirleyicilerinden biri olmuştur.

Kemalist hareket, "pozitivist düşünceyi hemen hemen tümüyle uygulamaya aktarmıştır" (Kongar, 1994: 48). Cumhuriyet Türkiye'si, kendisini Osmanlı devrinden bütünüyle soyutlayarak, Comtecu anlamda "metafizik" evreyle özdeşleştirilen Osmanlı tarihini neredeyse tüm kurumları ve gelenekleriyle birlikte tasfiye etmeyi amaçlamıştır. Zira, Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, pozitivist söyleme de uygun olarak, Türkiye'nin geri kalmışlığının en büyük müsebbibi olarak "gelenegi" ve "dini" görüyordu (Söğütü, 2010: 139). Osmanlı'dan devralınan geleneklerin tasfiyesi bağlamında ise özellikle lâiklik ilkesine büyük bir önem atfedilmiş; kendisini en çok "din kisvesi" altında gösterdiği düşünülen geleneklerin lâik reformlar vesilesiyle tasfiye edilmesi istenmiştir. Bu itibarla, Osmanlı'dan devralınan İslâmî gelenegi bütünüyle ortadan kaldırmak isteyen Kemalizm, İttihatçıların açıkça cesaret edemediği şekilde- "İslâmî" dünya görüşünün yerine pozitivistin "bilimci" zihniyetini ikame etmek istemiştir. Bu anlamda pozitivistin, Cumhuriyet'in kurucu kadrosu tarafından lâikliğin yerleştirilmesi için "dogmatik ve pragmatik bir kavram olarak" algılandığı ifade edilebilir (Karaca, 2015: 143).

Pozitivist düşüncenin Cumhuriyet Türkiye'sinde iktisadî, siyasî ve kültürel düzeyde farklı sonuçlar doğurduğunu söyleyen Köker (2016: 234), pozitivistizmin kültürel düzeydeki sonuçları bağlamında Kemalist lâiklik anlayışını etkilemesinden bahsetmektedir. Bu noktada, Comte'un insanlığın zihinsel evrimini açıklarken kullandığı üçlü aşama, Kemalizm'in ana motifine "lâikliği" yerleştirdiği modernleşme tasavvurunun izah edilmesinde de işlevsel bir rol oynamıştır. Zira Kemalizm, lâikliği klâsik anlamda sadece bir "din ve devlet ayrılığı" olarak değil, ayrıca kapsayıcı bir doktrin olarak da benimsemiştir. Türkiye'de kendisini ilk olarak Jön Türklerin düşüncesinde gösteren pozitivistizmin Comtecu versiyonu, her biri büyük oranda İttihatçı gelenekten gelen Cumhuriyet'in kurucu kadrosu vasıtasıyla Kemalizm'i de etkilemiş ve Kemalist lâiklik anlayışını şekillendirmiştir. Kemalist lâiklik, Köker'in (2016: 177-178) ifadesiyle "eski İslâm inancının yerine yeni bir inanç sistemi yerleştirmek" istemiş ve Comte'un Üç Hâl Teorisi'ne dayandığı şekliyle her evrenin "bir inanç ve örgütlenme sistemince" belirlendiği "teolojik-metafizik-pozitif evrelere bölünmüş bir insanlık tarihi" çizmiştir.

Cumhuriyet seçkinleri, bir taraftan halifeliğin kaldırılması, tekke ve zaviyeler ile Darülfünun'un kapatılması, dinî öğretimin yasaklanması gibi uygulamalarla Osmanlı devrinden miras kalan İslâmî düşünce geleneğini ve kültürünü kurumlarıyla birlikte tasfiye etmek isterken; diğer taraftan ise kendi modernleşme çabalarına karşı açıkça bir "rakip" ve "tehlike" olarak gördükleri İslâm'ın toplumsal hayattaki etkisini de kırmak istemişlerdir (Gülalp, 2003: 33; Toprak, 2009: 447). Bu bağlamda, idealize ettiği toplumu hayata geçirebilme noktasında, başta din olmak üzere, kendisini gelenek adı altında sunan her şeyi tasfiye etmek amacıyla olan pozitivist öğretisi, Kemalist kadrolar için elverişli bir düşünce olmuştur. Zira pozitivistizm, Aydınlanma düşüncesinin ön plana çıkardığı bilimsel düşünceyi/bilimin etkinliğini "[daha da] sivrilmiş ve gerçekten başarılı olmak için, kesin bir metafizik düşmanlığıyla, eski gelenekleri yıkma zorunluluğunu vurgulamıştır" (Tunçay, 1999: 335). Cumhuriyet'in başta din olmak üzere her türlü geleneği "devrimci bir hücumla... tasfiye etme refleksi", Aydınlanma düşüncesine ve onun sürüklediği pozitivist öğretiye sadık kalındığını göstermektedir (Söğütü, 2010: 139). Atatürk, 18 Mart 1923 tarihindeki bir konuşmasında; "gençler, biz size maziden, mazinin hurafatından [hurafelerinden], mevcudatı maziyele ârî bir mevlûd [yeni doğmuş bir çocuk] çıkardık" derken (ASD II, 1997: 137); yeni devletin, geleneğin ve dinin etkisinden arındırılmış bir ortamda kurulduğuna dikkat çekmekte, her şeyi sıfırdan başlatmak noktasında, J. Locke'un "tabula rasa" [boş levha] kavramı üzerinden yeni bir birey ve toplum inşasının yapıldığını vurgulamaktadır.

Bu noktada, “Atatürk’ün pozitivistizminin belirgin kanıtları arasında ‘lâik’ tutumunu en başta saymak gerekir” (Mardin, 2017: 191). Nitekim, başta Atatürk olmak üzere Cumhuriyet’in kurucu kadrosu, “lâikliği eski düzenin... güçlerine karşı can alıcı bir silah olarak görüyordu” (Ahmad, 2011: 168). Bu itibarla Kemalist lâiklik ilkesi, “teolojik ve metafizik dönemlerin aşıldığını söyleyen 19. yüzyıl materyalist Avrupa’sını temsil eden pozitivistizmle tamamen uyushmaktadır” (Oran, 1999: 183).⁸ Öyle ki, lâiklik ilkesinin tek-parti devrindeki CHP programlarında da pozitivist espriye uygun olarak tanımlandığı görülmektedir. Örnek olması bakımından, CHP’nin ilk parti programını teşkil eden 1931 Programı’nda lâikliğin ne şekilde tanımlandığına bakılabilir: “Fırka, Devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir” (CHF, 1931: 31). Din hizmetlerinin bir “kamu görevi” olarak tanımlandığı Türkiye’de, diğer devlet hizmetleri gibi din hizmetlerinin de “dünya ihtiyaçlarına göre” yapılacağı belirtilmesi, Türk toplumunun, tam da Comte’un bahsettiği şekilde, metafizik aşamadan pozitif aşamaya geçme isteğindeki bir toplum olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Burada, dinselliğinden kopartılarak tamamen “dünyevî/maddî” bir içeriğe büründürülen bir din telâkkisinin egemen olduğu söylenebilir. Bu türden bir lâiklik anlayışının, “pozitivist bir bilimselcilikle eşanlı” olarak tasavvur edildiği de ortadadır (Parla, 1995: 45).

Kemalizm, insanlığın gelişim süreci içerisinde -Comtecu anlamda- artık geride bırakıldığını düşündüğü teolojik ve metafizik aşamaların bir ürünü olan din kurumunun ve dinî düşüncenin karşısına pozitif aşamanın ürünü olan bilimi ve bilimsel düşüncüyü ikame eden pozitivist anlayıştan büyük bir ilham

8 1930’lu yıllar Türkiye’sinde H. Nimetullah Öztürk, M. Saffet Engin ve N. Sadık Sadak gibi Comte pozitivistini benimsemiş kimi aydınlar, Türk tarihini de Comte’un Üç Hâl Teorisi’nden mülhem bu pozitivist gelişim çizgisi üzerinden değerlendirmişlerdir. Bu isimler, toplumsal birliğin tesis edilmesindeki işlevine istinaden din kurumuna toplumsal bir olgu olarak toplum hayatında yer veren Durkheim pozitivistizminden farklı olarak (bkz. Giddens, 2000: 470-472, 474), din kurumunu insanlığın geride bırakmış olduğu metafizik devrin bir kalıntısı olarak gören Comte pozitivistini benimsemişlerdir. Bu arada, lâikliği ve lâik devleti ise, hem başta din olmak üzere Osmanlı devrinde kendisini gösteren geleneklerin tasfiyesinde, hem de pozitivist temayüllere göre yetiştirilmek istenen yeni nesillerin eğitilmesinde en önemli araç olarak görmüşlerdir. Bu isimlerden Öztürk, Osmanlı dönemini Comte’un Üç Hâl teorisindeki metafizik devre benzetirken, toplumsal hayat içerisinde din kurumuna özel bir yer ayırmamıştır (Aslan, 2009: 202-203). Nitekim, 1930’lu yıllarda Kemalizm’e ideolojik bir çerçeve çizilmesi amacını güden aydınların başında gelen M. Saffet Engin de Türkiye’nin Cumhuriyet ile birlikte yaşadığı değişimi Comte’un “Üç Hâl Teorisi” üzerinden izah etmiştir. Engin (1938: 18-19), Kemalist inkılâbın lâik mahiyeti üzerinde durduğu satırlarında; Osmanlı devrinin “teokratik idaresi”ni Türk tarihi içerisindeki “metafizik” devre eşleştirmiş, Türkiye’nin ancak Cumhuriyet idaresi sayesinde “pozitif” devre ulaştığını ifade etmiştir. Yine 1930’lu yıllarda CHP’den mebusluk yapan Necmettin Sadık [Sadak], lâik devleti “pozitif ilimler merhalesinin çocuğu” olarak tanımlarken; lâikliği ise “insanlığın metafizik ve skolastik felsefeden kurtuluşu, her türlü dinî kayıtlardan azade, hür düşünce sayesinde tabiat hadiselerini müşahede ve tecrübe ederek pozitif ilimlere varması demek” olarak tarif ediyordu (Halıcı ve Burgaç, 2016: 874).

almıştır. Bu bağlamda, Kemalizm'in din kurumuna bakışı Comte pozitivistizminin etkilenmiş; din kurumu, insanlığın henüz zihnen kayda değer bir gelişme göstermediği binlerce yıl öncesi dönemde çevresinde olup bitenleri anlamlandırma çabasının bir ürünü olarak değerlendirilerek, bütün dinî düşüncelerin ve bu arada dinlerin de esasen "insan zihninin bir ürünü" olduğu kabul edilmiştir. Nitekim, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından liselerde ders kitabı olarak okutulmak üzere hazırlanan dört ciltlik tarih serisinin ilk cildinde "insanların cemaat halinde yaşamaya başladıkdan sonra, diğer içtimaî müesseseler gibi din müessesesini de vücuda getirdikleri" söylenmekteydi (Tarih I, 1932: 24).⁹

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanını takip eden dönemde dinin ve dinî düşüncenin yerini alması istenen "ilim/bilim" kavramlarına âdeta kutsal bir değer atfedilerek, "din" ile "bilim" arasında keskin bir karşıtlık ilişkisi kurulmuştur. Pozitivism, Kongar'ın (1981: 51; 1994: 48) da ifade ettiği şekilde gerek Türk aydını, gerekse de Atatürk'ün zihninde "bilimin egemenliği" şeklinde algılanarak "dine ve geleneğe karşı" kullanılmıştır. Öyle ki, pozitivist düşüncenin bizzat Atatürk'ün zihninde tecessüm eden yönlerini görmek mümkündür. Hatta esasen, pozitivistizmin "bilimci" dünya görüşünün Kemalizm'e ve Kemalist lâiklik ilkesine sirayet etmesi, Atatürk'ün düşüncesinde pozitivistizmin işgal ettiği mühim konuma dayanmaktadır. Kongar (1981: 49), Atatürk'ün genel eylemini "pozitivist" düşünce biçiminin içine oturttuğunu ifade ederek, Atatürk'ün "benim manevî mirasım bilim ve akıldır" vecizesini pozitivist felsefenin bir yansıması olarak görmektedir. Parla (1995: 172), Atatürk'ün bir başka bilindik vecizesi olan "hayatta en hakikî mürşit ilimdir" vecizesinin, bilime olan genel bir saygının ve güvenin ötesinde "belli bir tür bilimselcilik anlayışına" dayandığını kaydetmektedir. Atatürk'ün 10. Yıl Nutku'nda geçen "Türk milletinin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale, müspet ilimdir" sözü de yine bu minvalde akla getirilebilir. Öte yandan, Atatürk'ün evreni anlamlandırma biçimi de İslâmî kabullerden ziyade pozitivist-materyalist düşüncenin tezlerine yakındı ve Atatürk bu bakış açısını devlet yönetiminde de hâkim kılma çabasında idi. Atatürk'ün, Âfetinan'a dikte ettirmesiyle kaleme alınmış olan "Medenî Bilgiler" kitabında

9 Bahsi geçen çalışmanın ikinci cildi içerisinde İslâm dininden bahsedilen satırlar, yukarıdaki değerlendirmeleri desteklemektedir. "Kuran ve vahiy" bahsinde geçen ve aşağıya alınan satırlar, pozitivistizmin din kurumuna bakışıyla birebir örtüşmektedir: "Muhammedin koyduğu esasların toplu olduğu kitaba Kuran denir... İslâm an'anesinde [Kur'an'daki] bu ayetlerin Muhammede Cebraîl adında bir melek vasıtasıyla Allah tarafından vahiy, yani ilham edildiği kabul olunur... Muhammed, Arapların ahlâk ve âdetlerinin pek fena ve pek iptidâî ve ıslaha muhtaç olduğunu anlamış, bunları ıslah için tenha yerlere çekilerek senelerce düşünmüş ve yıllarca tefekkürden sora kendisinde vahiy ve ilham fikri doğmuştur... Muhammed başlangıçta her halde şedit bir heyecana maruz oldu. Birtakım dinî endişeler ve vicdanî mülâhazalarla samimî surette üzüldü. Muhammed namuskâr ve menfaat fikrinden arî olarak ortaya atıldı. Onun gayesi, muhitinin ahlâkını, dinini ve içtimaî hayatını ıslah etmektir" (Tarih II, 1931: 90-91).

“hürriyet” kavramı bağlamında olmak üzere “tabiat” kavramı üzerine şunlar söylenmektedir: “Malumdur ki, insan, tabiatın mahlukudur [yaratığıdır]. Tabiatın kendisi dahi, mutlak hür değildir; kâinatın kanunlarına tâbidir” (Âfetinan, 2000: 534).¹⁰ Mardin (2017: 231), “Atatürk’ün doğa yasalarını Cumhuriyet’in temel felsefesi niteliğine getirme çabası, bilimi bir ‘uygar din’ ya da ‘civil religion’ olarak gördüğünü kanıtlar” demektedir; din kurumunu “toplumsal bir olgu” olarak kabul ettiğine değindiği Atatürk’ün, dinin bu toplumsal işlevini bundan böyle bilimin yerine getireceği şeklindeki düşüncesinden bahsetmektedir. Bu bağlamda, Atatürk’ün 1 Kasım 1937 tarihinde vermiş olduğu TBMM’yi açış nutkundan alınan şu satırlara dikkat çekilmelidir:

“Aziz milletvekilleri, Dünyaca malûm olmuştur ki, bizim devlet idaresindeki ana programımız Cumhuriyet Halk Partisi programıdır. Bunun kapsadığı prensipler, idarede ve siyasette bizi aydınlatıcı ana hatlardır. Fakat, bu prensipleri, gökten indiği sanılan kitapların dogmalarıyla asla bir tutmamalıdır. Biz, ilhamlarımızı, gökten ve gâipten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz” (ASD I, 1997: 423).

Kemalist Modernleşmenin Temel Ülküsü: Comte’un “Pozitif Aşaması”na Karşılık Atatürk’ün “Muasır Medeniyeti”

Muasır medeniyetin “ilme” dayandığını düşünen Atatürk’e göre, muasır medeniyeti günümüzde temsil eden medeniyet de ilme dayalı bu niteliği sebebiyle Batı medeniyetidir. İslâm dünyasında 9. asır ila 14. asır kapsayan dönemde ilmî sahada dikkate değer ilerlemeler kaydedilmesine mukabil, bu dönemin sonrasında pozitif ilimlerde büyük bir sıçrama gerçekleştiren Avrupa/Batı medeniyeti, ilmî sahadaki üstünlüğü Müslüman dünyasından almıştır. Nitekim, Atatürk’ün nazarında da “İslâm medeniyeti, zamanında parlak bir devir açmıştır, fakat bugün için örnek niteliğini yitirmiştir, [bugün] örnek olarak alınacak medeniyet Batı medeniyeti ve beraberinde getirdiği müspet bilim anlayışıdır” (Mardin, 2017: 184). Bu noktada, Atatürk’ün düşüncesinde “muasır medeniyet” ile “Batı” kavramlarının özdeş kavramlar olarak telâkki edildiği görülmektedir (bkz. Oran, 1999: 259-260; Timur, 1997: 109). Atatürk’ün, Cumhuriyet Türkiye’sine yüklemiş olduğu “muasır medeniyetler seviyesine erişmek” ülküsünde “muasır medeniyet” ile kastedilen de yine “Batı medeniyeti”dir. Bu durum, Atatürk’ün “medeniyet” kavramını algılama

¹⁰ Atatürk’ün 27 Ocak 1930 tarihinde el yazısıyla kaleme aldığı bu satırların hemen tıpkısı, 1932 yılında yayımlanan ve yukarıda bahsedilen dört ciltlik tarih serisinin ilk cildinde de yer almaktadır. Anılan eserde, “Beşer Tarihine Giriş” ana başlığı altında “tabiat” kavramı şöyle açıklanmaktadır: “İşte, tabiat, hem kâinatın varlıklarının birliğidir ve hem aynı zamanda, kâinatın kanunlarına tâbi hareket ve kuvvettir. O halde tabiat hem kanunların sahibidir, hem de aynı kanunların tâbidir [aynı kanunlara bağlıdır]” (Tarih I, 1932: 2). Evrenin işleyişinin Tanrısal bir düzen yerine “tabiat kanunları” ile açıklanarak Tanrı’nın devre dışı bırakılması, Aydınlanma düşüncesi ile pozitivist düşüncenin en karakteristik özellikleri arasındadır. Yukarıda yer verilen satırlar, Aydınlanma düşüncesi ile pozitivist düşüncenin resmî söylemde de kabul edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

biçimine bakıldığında rahatlıkla görülebilir. Atatürk'e göre medeniyet "bir tanedir" ve o medeniyet de şüphesiz ki "Batı medeniyetidir" (Atalay, 2016: 254). Atatürk, daha Cumhuriyet'in ilan edildiği gün Fransız muhabiri Maurice Perrot'ya verdiği demeçte şunları söylüyordu:

"Memleketler muhaliftir, fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmek lâzımdır... Biz daima şarktan garba doğru yürüdük. Eğer bu son senelerde yolumuzu değiştirdikse, itiraf etmelisiniz ki, bu bizim hatamız değildir. Bizi siz mecbur ettiniz... Fakat vücutlarımız şarkta ise fikirlerimiz garba doğru müteveccih kalmıştır. Memleketimizi asrileştirmek istiyoruz. Bütün mesaimiz Türkiye'de asrî, binaenaleyh garbî bir hükümet vücuda getirmektir. Medeniyete girmek arzu edip de, garba teveccüh etmemiş millet hangisidir" (ASD III, 1997: 90-91)?

Atatürk, "muasır medeniyet" olarak isimlendirdiği Batı uygarlığının gelişmişlik seviyesini bir anlamda Comte'un "pozitif aşaması" ile özdeşleştirmiştir. Zira, Comte'un nazarında da Avrupa toplumlarının ulaştığı toplum tipi, "insanlığın evriminin son noktası" olarak görülmekteydi (Kızılçelik, 2007a: 94). Zaten Atatürk için pozitvizmin temel anlamı da Comte'un basit bir takipçisi olmasından ziyade, pozitvizmi "insan düşüncesinin eriştiği [nihaî] aşama" olarak görmesinde yatmaktadır (Turan, 1982: 12). Atatürk'ün muasır medeniyeti, Comte'un pozitif aşamasıyla eş değer bir konumda takdim etme çabası bunun bir göstergesidir. Nitekim, Atatürk'ün konuşmalarında Osmanlı devriyle özdeşleştirilen "dinsel" düşünüşün yerini muasır asrın icaplarına uygun olarak kurulmuş olan Cumhuriyet ile eşleştirilen "pozitif" ya da "akılcı" düşünceye bırakmasının örneklerini görmek mümkündür. Atatürk, Türkiye'nin Cumhuriyet öncesindeki devrini, Comte'un "metafizik" devrini andırır bir mahiyette betimlemiş; bu bağlamda örneğin söz konusu eski devirden bahsederken çoğunlukla "hurafe" ya da "kurun-ı vustaî" [Orta Çağ'a özgü] gibi ifadeler kullanmıştır. Bu konuşmalardan bazılarında aşağıda işaret edilecektir.

Atatürk, Şapka Devrimi'ni ilan ettiği 28 Ağustos 1925 tarihli meşhur İnebolu/Kastamonu konuşmasında şunları söylemiştir:

"Dağları delen, semalarda pervaz eden, göze görünmeyen zerrattan yıldızlara kadar her şeyi gören, tenvir eden [aydınlatan], tetkik eden medeniyetin muvacehei kudret ve ulviyetinde kurunu vustaî zihniyetlerle, iptidaî hurafelerle yürümeğe çalışan milletler mahvolmağa veya hiç olmazsa esir ve zelil olmağa mahkûmdurlar" (ASD II, 1997: 222).

Atatürk'ün yukarıda alıntılanan konuşmasında, içinde yaşanan muasır medeniyete/Batı medeniyetine âdeta Tanrısal bir büyüklük atfettiği görülmektedir. Atatürk'ün anılan bu konuşmasında, insanlığın gelmiş olduğu nokta itibarıyla evrenin bütün sırlarının açığa çıktığı, tüm bilinmezliklerin aydınlığa kavuştuğu gibi yine Aydınlanmacı rasyonalizmin ve pozitivist iyimserliğin ipuçlarını bulmak mümkündür. Bu noktada, Atatürk'ün bir

başka konuşmasını zikretmek gerekmektedir. Atatürk, Büyük Zafer'in ikinci yıldönümüne tesadüf eden 30 Ağustos 1924 tarihinde Dumlupınar/Kütahya'da yapmış olduğu konuşmada şunları söylemiştir: "Efendiler, artık bugün hayat ve insanîyet icapları bütün hakikatiyle tecelli etmiştir. Bunlara mugayir [aykırı] olan rivayetler ahlâk ve imana esas olmaz. Hakikat tecelli edince kizp [yalan] ortadan kalkar. Safsatalar, hurafeler kafalardan çıkmalıdır" (ASD II, 1997: 188). Atatürk'e göre; "Şimdiye kadar milletin dimağını paslandıran, uyuşturan[lar] bu zihniyette bulunanlar olmuştur... Herhalde zihniyetlerdeki mevcut hurafeler kâmilten tardolunacaktır [kovulacaktır]. Onlar çıkarılmadıkça dimağa hakikat nurlarını infaz etmek imkânsızdır" (ASD II, 1997: 224). İlmin bu derece geliştiği ve zihinlerdeki hurafelerin temizlendiği muasır bir devirde artık tarikatlara ve şeyhlere ihtiyaç kalmadığı gibi, bunlardan medet umanların da Türk toplumunda yeri yoktur:

"Bugün ilmin, fennin, bütün şümulüyle medenîyetin muvacehei şulepaşında [aydınlığı karşısında] filan veya falan şeyhin irşadiyla saadeti maddîye ve manevîye arayacak kadar iptidâî [ilkel] insanların Türkiye camiai medenîyesinde [medenî camiasında] mevcudiyetini asla kabul etmiyorum" (ASD II, 1997: 224)

Türkiye'ye "muasır medenîyetler seviyesine erişmek" şeklinde bir ülkü biçen Atatürk için bu ülküye ulaşılabilmesi toplumun "bilim" marifetiyle değiştirilmesiyle mümkün olabilecektir. Bilimsel alandaki ilerlemelerin, sanayileşme yoluyla ekonomik kalkınma amacına hizmet edeceği fikri, bilhassa Tanzimat sonrasındaki Osmanlı devlet adamları nezdinde de muteberdi. Şüphesiz Atatürk de bu konuda farklı bir düşünceye sahip değildi; ancak Atatürk'ün bilim anlayışı ve bilime verdiği değer, kendisini Osmanlı devlet adamlarından çok önemli bir noktada ayırıyordu. Zira Atatürk'ün nazarında bilimin, Comte pozitivizminin de etkisiyle "toplumu şekillendirmek" gibi bir başka işlevi daha vardı (Mardin, 2017: 190). Pozitivizm, bu yönüyle de Kemalizm'e elverişli bir zemin sağlamaktaydı. Nitekim, "pozitivizm ve bilim de bir bakıma toplum üzerinde kontrol kurulabileceğini vadeden görüşlerdi... Bütün sorun 'bilimsel' bir çerçeveden hareket edip toplumu yeniden kurmaktır" (Mardin, 2019: 133). Öyle ki Comte pozitivizmi, "düzen içinde ilerleme" telâkkisi adı altında, Avrupa toplumlarının tarihsel gelişme çizgisini bütün dünya ölçeğinde geçerli kabul etmek suretiyle "ilerleme" kavramına tamamen evrensel bir mahiyet vermiştir. "Batı'da tarihsel bir süreç içinde oluşan modernlik, Batı-dışı toplumlarda bir proje olarak gündeme gelmiş" ve bu bağlamda Aydınlanma düşüncesinin ilerlemeci iyimserliğinden de güç alan rasyonalizmin, biyolojik materyalizmin ve pozitivist nazarında "aklın ve bilimin rehberliğinde hazırlanacak projelerle az gelişmiş ülkelerin Batı düzeyine erişmesinin" mümkün olacağı varsayılmıştır (Söğütü, 2010: 133). Kemalizm, Batı'ya has olmasına rağmen zamanla evrensel bir mahiyete bürünen bu ilerleme modelini

takip etmiş; insanlığın, Comte'dan mülhem olarak teolojik ve metafizik evreleri geçtikten sonra nihayetinde pozitif evreye ulaştığını benimsemiştir. Kemalist söylemde “muasır medeniyet” olarak isimlendirilen Batı uygarlığı, bu üçlü ilerleme modelinde açıkça pozitif evreyi temsil ediyordu.

Muasır Medeniyete Erişmenin Aracı: “Pozitif” ve “Lâik” Eğitim

Yeni Türk devleti, bahsedilen bu muasır medeniyetler seviyesine erişme ülküsünün tahakkuk ettirilmesindeki ana araç olarak “eğitimi” görmüştür. Toplumun “bilim” marifetiyle değiştirilebileceği şeklindeki beklenti, yeni nesillere “pozitif ve lâik eğitim” verilmesi yoluyla karşılanmak istenmiştir. Bu bağlamda, Türkiye’yi kalkındırma misyonu yüklenen yeni Cumhuriyet nesillerinin pozitif ve lâik eğitim ile bilimsel düşüncenin refakatinde yetiştirilmesine büyük önem verilmiştir. Atatürk’ün yine pozitivist felsefenin âdeti özetini mahiyetindeki bir başka konuşması bu vesileyle zikredilmelidir. Atatürk’ün, Samsun’da öğretmenlere hitap ettiği 22 Eylül 1924 tarihli konuşmasına bakılabilir:

“Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakikî mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir. Yalnız; ilmin ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekâmülünü idrak etmek ve terakkiyatını zamanla takip eylemek şarttır... Şununla ki, muhataplarımız [öğretmenler] tahtı talim ve terbiyelerinde bulunan yeni nesli de hakikatin nurlarıyla tuluuna müessir, âmil olacak surette yetiştireceklerini vaad etmişlerdir” (ASD II, 1997: 202-203).

Atatürk’ün öğretmenlere hitap ettiği bu konuşmasının da gösterdiği gibi, Cumhuriyet Türkiye’sinde Fransız Aydınlanma geleneğinden de mülhem olarak “eğitime” ve bu bağlamda yeni nesillerin “pozitif bilime” dayalı bir eğitimle yetiştirilmesine büyük bir önem atfedilmiştir. Öyle ki, Cumhuriyet’in ilk yıllarında eğitim kavramına -tıpkı bilim kavramında olduğu gibi- neredeyse dinî bir kutsallık atfedilmiştir. Mesela, “eğitim ile parlacak bilimin ışığının dinsel tınılara sahip bir imge” olarak tahayyül edilmesi, tek-parti Türkiye’sinde sıkça işlenen temalar arasında yer alıyordu (Atalay, 2016: 285).¹¹ Türkiye, oldukça radikal bir değişikliklerle Osmanlı-İslâm kültür ve gelenekleriyle bağların koparılarak, “muasır medeniyet” ile özdeş görülen

11 Kemalist tasavvurda, eğitim kavramına neredeyse bir “kutsallık” payesi verilmesi neticesinde, söz konusu kavramın dinî terminolojiye referansla izah edilmesi sık rastlanan bir durumdur. Yukarıda Atatürk’ün öğretmenlere hitaben yaptığı bir konuşmasından alınan ilgili kısımda da bilime ve eğitime verilen önemin ifade edilmesi hususunda “mürşit” ve “nur” gibi dinî tınısı oldukça yüksek kavramlara müracaat edildiği görülmektedir. Daha 1923 yılında Darülfünun ile Ankara’da kurulması düşünülen yeni fakülleden “ilim mabetleri” olarak bahsedilmesi de bu savı doğrulamaktadır (Toprak, 2012’den akt. Atalay, 2016: 285). Görüldüğü gibi, dinin yerini bilimin alacağı şeklindeki pozitivist öngörülerden hareket edilirken, dinî terminolojiden ödünç alınan kavramlar vasıtasıyla yeni bir zihniyet yaratılmaya çalışılmış, fakat dinin yerine bu sefer de eğitim/ilim/bilim kavramları kutsanmıştır. “Cumhuriyet’in İslâmî temel kavramları benimserken, bunların geldiği kültürü silmeye çalışmasına” değinen Mardin (2011: 140), bu durumu bir “çıkamaz” olarak değerlendirmektedir.

Avrupa/Batı medeniyetinin kültürünü adapte etmeye çalışırken eğitimden yararlanmış; Cumhuriyet'in ilk yıllarında dinin toplumsal hayatta oynadığı rolün azaltılmasına paralel olarak, "pozitivist bilimsel yaklaşımla düzenlenen lâik bir eğitim düzenine geçilmiştir" (Öztürk, 2007: 494). Bu itibarla, Kemalist modernleşmenin ana taşıyıcılarından birinin "lâik eğitim" olduğundan bahsetmek mümkündür. Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarındaki lâik eğitim marifetiyle, zihinleri dinsel dogmalardan ve hurafelerden temizlenmiş yeni nesillerin yetiştirilmesi hedeflenmiştir.

Eğitim yoluyla inşa edilmek istenen bu yeni anlayışın en önemli araçlarından biri 1924 yılında çıkartılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'dur. Bu kanun marifetiyle bütün okullar Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış, ardından medreseler ve mahalle mektepleri kapatılmıştır. Bu arada, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun "din adamı ve din mütehasısı yetiştiren orta dereceli ve yüksek okullar açmayı" emreden 4. maddesi gereğince imam-hatip okulları açılmış, İstanbul Darülfünununa bağlı bir de İlahiyat Fakültesi kurulmuştur. Ancak, 1930 yılında tüm imam-hatip okullarının, 1933 yılında ise İlahiyat Fakültesinin kapatılmasıyla örgün ve yaygın din eğitimine tamamen son verilmiştir (Kara, 2019: 62, 64). Bilhassa din eğitimi bağlamındaki kısıtlamalar ve yasaklamalar bağlamında Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki eğitim anlayışı kimi çevreler tarafından eleştirilmiştir. Örneğin Abdülhak Adnan Adıvar, Cumhuriyet dönemindeki eğitim reformlarını, tıpkı Osmanlı devrinde İslâmî normların birer dogma hâlinde ele alınmasına benzetmiş, Türkiye'nin "pozitivist bir mozole hâline geldiğini" söylemiştir (Kasaba, 2012: 33). Adıvar'ın şu satırlarına da başvurulabilir:

"Batı düşüncesinin veya daha doğrusu Batı pozitivistimin hâkimiyeti o zamanlar o kadar kuvvetli idi ki, buna güçlülükle düşünce denebilir. Bunun ismi olsa olsa 'dinsizliğin resmî dogması' olabilir... Cumhuriyet hiçbir zaman ilmî pozitivistimin ve pozitivist düşünce akımının kalesi olmaktan geri kalmadı. Bütün Devlet mekanizması, çeşitli kurumlarına pozitivist formülü -iyi, güzel ve doğru- yeni bir doktrin gibi yerleştirmeye çalıştı. Son yirmi sene içinde, Türk gençliğinin büyük ekseriyeti resmî bir dinî eğitimden geçmedi ve eskiden İslâmî dogma nasıl empoze ediliyorsa, Batılı pozitivistizm de öyle empoze edildi" (Adıvar, 1951'den akt. Timur, 1968: 158).

Cumhuriyet rejimi, hem Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan yararlanarak, hem de söz konusu kanuna "rağmen" "seküler ve yurtsever bir kolektif bilinç oluşturma amacı" güdülen bir ulusal eğitim sistemi inşa etmiş; seküler ve pozitivist ahlâkı benimsemiş olan tek-tip yurttaşlardan müteşekkil bir millet yaratma yolunda önemli bir adım atmıştır (Uğurlu, 2013: 25). Bu itibarla, bir taraftan Cumhuriyet nesillerine aşılacak istenen "pozitif" ve "lâik" karakterli eğitim yasal bir dayanağa kavuşturulurken; diğer yandan ise -tam da pozitivistimin nazarındaki ideal toplumun bireylerini resmedecek tarzda- etnik, kültürel ve sınıfsal olmak üzere her türlü "çelişkilerden" ve "ayrılıklardan"

arındırılmış tek-tip bireylerden oluşan bir toplumun yetiştirilmesine zemin hazırlanmıştır. Zira, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, devlet seçkinlerinin değerlerinin eğitim yoluyla yeni nesillere aktarılarak bunların içselleştirilmesi ile standartlaşmaya ve iş bölümüne dayalı bir toplum hayatının teşekkülünde önemli bir adım olarak değerlendirilmelidir (Gündüz, 2013: 61). Bu anlamda, Cumhuriyet'in erken dönem eğitim politikalarının temel amacı, ulus-devlet inşasına yönelik olarak vatandaşları "aynılaştırmaktır" (Üstel, 2011: 138). Nitekim Atatürk de 28 Ağustos 1925 tarihindeki konuşmasında; "terbiye ve tedrisatı tevhid etmedikçe aynı fikirde, aynı zihniyette fertlerden mürekkep bir millet yapmaya imkân aramak abesle iştilgal olmaz mıydı?" diye sormaktaydı (ASD II, 1997: 220). Toplumun/milletin, Atatürk'ün bahsettiği şekilde "aynı fikirde, aynı zihniyette fertlerden mürekkep" bir yapı olarak tanımlanması, tam da pozitivist düşüncenin ideal toplum anlayışının özeti niteliğindedir.¹²

Kemalizm, Türk kültürünü -kadim Türk kültürüne kök salmış vaziyette bulunan- İslâm'ın etkilerinden arındırarak yeni bir insan tipi yaratmak istiyordu. Toplum hayatının dinî/İslâmî kural ve kaidelerden temizlenmesiyle, kaynağını dinden/İslâm'dan almayan bir "seküler ahlâk" üzerine yetiştirilecek yeni nesiller sayesinde "seküler-pozitivist" zihniyeti benimsemiş yeni bir toplum yaratılmış olacaktı. Eğitim alanındaki reformlar dâhil olmak üzere, Kemalist modernleşmenin temel gayesi -yukarıda vasıflarından bahsedilen- yeni Türk insanını ve yeni Türk toplumunu meydana getirebilmektir. Ancak, genç Türkiye Cumhuriyeti, eğitime vermiş olduğu olanca öneme rağmen, rasyonel düşünce ile seküler ahlâkı benimsemiş yeni nesillerin kısa sürede yetişemeyeceğinin de farkındaydı. Zira, böylesi köklü bir dönüşümün başlı başına bir "zihniyet değişimi" gerektirdiği ve bunun da kısa sürede başarılamayacağı ortadadır. Öyle ki, dinin bizatihi kendisinin ve yine kendisini din adı altında gösteren davranış ve duyuş biçimlerinin yerini alması beklenen Batılı sembol ve değerlerin Türk toplumunda kısa sürede yeşermesi pek mümkün gözüküyordu. "Zihniyet, binlerce yılın birikimidir. Bu birikimi bir anda yok edemezsiniz. Onunla sadece boğuşursunuz. Yeni bir zihniyet, yeni bir ahlâk yerleşinceye kadar boğuşursunuz. Ve sonunda başarılı olursunuz" diyen Atatürk de bu durumun farkındadır (Aydın, 2017: 162). Atatürk'ün tasavvurunda maddî kalkınmanın her şeyden önce zihniyet değişimine endeksli olması bağlamında, bu bahsedilen zihniyet değişimi gerçekleşmedikçe, muasır medeniyetler seviyesine erişilmesi mümkün değildir.

¹² Pozitivist sosyolojinin kurucuları olan Comte ve Durkheim'in, modern sanayi toplumlarının pozitivist ilkelerle uyumlu bir şekilde organize edilmesine matuf olarak ele aldıkları "birey-toplum" ilişkisine dair tasavvurları "sınıfsız toplum" şiarını benimsemiş olan Kemalist halkçılık ilkesini derinden etkilemiştir. Kemalizm'in "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış, kitle" düsturunda kendisini gösteren "halkçılık" ilkesinde pozitivistimin "organik toplum" tasavvurunun etkisi olduğu söylenmelidir.

İşte bu noktada, “muasır medeniyetler seviyesine erişmek” şeklinde tarif edilen modernleşme projesini devlet seçkinlerinin uygulamasından başka çare kalmadığı düşüncesinde olan Kemalist kadrolar, aklın ve bilimin rehberliğinde toplumu kalkındırma seferberliğinin başat aktörü olarak öne çıkmışlardır. Böylece, toplumun modernleşmesi ancak devlet seçkinlerinin kontrolünde bulunan kanun yapma, kararname ve talimatname yayınlama gibi usullerle yürütülmüş (Söğütü, 2010: 141); “halk için halka rağmen” şeklinde özetlenebilecek olan Kemalizm’in tepeden inme devrimciliğinden esinlenen bir modernleşme anlayışı takip edilmiştir. Bu durum ise “aydın despotizmi” denilen ve Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki modernleşme hareketlerine rengini veren eğilime kapı aralamıştır.

Kemalist Modernleşmenin Metodu: Aydın Despotizmi

Kemalizm’in bu tepeden inme devrimciliği, yine pozitivizmle yakın bir ilişki içerisinde telâkki edilen “aydın despotizmi” kavramıyla izah edilebilir. Aydın despotizmi, bir toplumda halk için neyin doğru olduğunun, halkın kendi tercihleriyle değil, o toplumun aydın tabakasının akla ve bilime dayanarak yaptığı tercihlere göre belirlenmesi şeklinde açıklanabilir. Pozitivizmin “halkın onayı” diye bir sorunu olmadığını ifade eden Tunçay (1999: 335), Türk Devrimi’ni çeşitli yönlerden etkilediğini söylediği 1789 Fransız Devrimi’nin de ideolojik çerçevesini hazırlayan Aydınlanma Çağı ve takip eden pozitivist düşüncenin gelişim sürecinin, Türk Devrimi’ni de derinden etkileyen bir düşünce olarak “aydın despotizmi” düşüncesini doğurduğunu ifade etmektedir.

Kemalizm’in bilimci dünya görüşünden kaynaklanan “dogmatik bilimciliği”, aydın despotizminin fikrî temellerini hazırlamıştır (Timur, 1968: 156). Aydın despotizmi düşüncesinde halk kitlelerinin rasyonel düşünce yönünden “kıt” olmaları bakımından, henüz kendi kaderleri hakkında karar alabilme yetisine sahip olmadıkları düşünülür; bu bakımdan, onlar adına onlar için karar alma görevi de aydın kadrolara düşmektedir.¹³ Aydınlanma düşüncesinin ve esasen 18. yüzyıl Fransız Aydınlanması’nın bir ürünü olan ve Fransız Devrimi’nin de alt yapısını teşkil eden aydın despotizmi, 19. yüzyılda Comte pozitivizminden aldığı güçle konumunu biraz daha güçlendirmiş; bilhassa modernleşme yarışında geç kaldıklarını düşünen Batı-dışı toplumlar için bir nevi “tarihi hızlandırma” işlevi görmüştür:

“Batılı olmayan toplumlar, Batı’nın Rönesans’tan itibaren gerçekleştirdiklerini çok kısa bir süre içinde gerçekleştirmek zorundadırlar. Bunun için topluma aktif şekilde

13 Siirt Mebusu Mahmut [Soydan], 1929’daki bir yazısında bu bakış açısının tipik bir örneğini vermektedir: “Cahillerin, geri fikirlerin memleket idaresinde artık yeri olamaz. Bu vatanda yalnız ilim, fazilet ve ehliyet hâkim olacaktır” (Timur, 1968: 156).

müdahale etmek gerekmektedir ve bu müdahaleyi gerçekleştirecek, ‘modern, pozitif toplum’un niteliklerini kavramış aydınlara, bir ‘intelijensiya’ya ihtiyaç vardır. Aydınlar ve siyasetçiler ‘geri’ sayılan ‘geleneksel toplum’dan ‘ileri’ sayılan ‘modern, pozitif toplum’a geçişi sağlamak üzere otoriter, üsttenci, merkeziyetçi bir politika izlemelidirler” (Özlem, 2007: 458).

Tıpkı Fransız Aydınlanma geleneğinde olduğu gibi “seçkinci” bir içeriğe sahip olan Comte pozitivistizminin toplum tasavvuru “nesnel dünyayı elverişli bilimsel yöntemlerle bilebilme olanağına kavuşmuş ‘eğitilmiş’ insanların toplum yönetiminde egemen olmaları” üzerine kuruludur (Köker, 2016: 233). Ancak, böyle bir tedrisattan geçmemiş olan halk kitlelerinin, henüz kendi kaderlerini tayin etme gibi bir yetileri bulunmadığından, kendi haklarında alınacak hiçbir kararda söz sahibi olamayacakları gibi, alınan herhangi bir kararı onaylayıp onaylamama tercihleri de yoktur. Pozitivism, insanın dışında var olan ve tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi bilimsel yöntemler sayesinde keşfedilebilecek bir nesnel gerçeklik alanının varlığını kabul etmektedir. Devlet yönetiminin dâhil olduğu politik alanı da kapsayan bu nesnel dünyayı kavrayabilmek ise ancak pozitif bilime dayalı eğitimden geçmiş insanların harcı olarak görülmektedir. “Toplum mühendisliği” düşüncesinin ateşli savunucularından biri olan Comte’un nazarında, bilhassa politik meseleler gibi “önemli” ve “hasas” meseleler, yalnızca “en üst düzeyde eğitilmiş zihinlerin nüfuz edebileceği” meseleler olarak addedildiğinden, bunların “ehliyeti olmayan kafaların keyfi ve değişken kararlarına bırakılması” düşünülemezdi (Cevizci, 2011: 917).

İşte, pozitivistizmin bahsedilen bu “seçkinci” özelliği, Kemalizm’in “halk için, halka rağmen” şeklinde özetlenebilecek “otoriter” vasfı haiz olan inkılâpçı/devrimci yönünü derinden etkilemiştir. Pozitivistizmin bu “seçkinci” ve “tepeden inmece” tutumu, halka zaten bir türlü itimat edemeyen İTC’nin II. Meşrutiyet devrindeki halkçılığı üzerinden Kemalizm’e tevarüs etmiştir (Köker, 2016: 233). Toplumun gerekli koşullar altında değiştirilebilir olduğuna duyulan Aydınlanmacı ve pozitivist iyimserliğin harekete geçirdiği Kemalist modernleşme projesi, her biri zihnen “reşit” hâle gelinceye kadar Cumhuriyet fertlerinin gelecekleri hakkında karar verme hakkını devlet seçkinlerinin tekeline vermiştir.

Kemalist modernleşme tasavvurunu da etkilemiş olan Fransız Aydınlanması, kendisini, Avrupa’nın Rönesans’la birlikte başlayan düşünsel, bilimsel ve iktisadî bakımlardan ilerleme ve kalkınma hamlesinin “bir ürünü ve mirasçısı saymış”; dahası, “Batılı olmayan tüm toplumları da, kendi geçtiği evrelerden geçerek kendi yaşama biçimine ulaşabilecek toplumlar olarak görmüş ve bu görüşünü Batılı olmayan toplumların aydınlara... ihraç etmekten de geri kalmamış, hatta yapılması gerekenleri de sıralamıştır” (Özlem, 2007:

458). Yukarıdaki satırlarda Atatürk'ün zihnindeki yansımalarından da bahsedildiği şekliyle, modernleşmenin Batılılaşmayla özdeş görülmesi hasebiyle Kemalizm'in de takipçisi olduğu pozitivist eğilimli böyle bir modernleşme ve ilerleme anlayışının, her toplumun kendine has tarihsel, dinsel, kültürel farklılıklarını görmezden gelmiş olduğu da söylenmelidir.

Comte, bilim sınıflamasında sosyal bilim olarak yalnızca sosyolojiye yer vermiş; sosyoloji haricindeki sosyal bilimleri itibara almamıştır. Bu noktada Comte'a yöneltilen en ciddi eleştiri ise bilim sınıflamasında tarih bilimine yer vermemiş olmasıdır (Kızılcıçelik, 2007b: 657). Örneğin, "her tarihsel dönem, her tarihsel kişilik, her dinsel akım ve giderek her toplum... kendine özgü bir bütün olarak değerlendirilmelidir" görüşünü benimsemiş olan Alman Tarih Okulu'nun önde gelen isimlerinden Ranke, Comte pozitivistiminin bu yönüne eleştiri getirmiştir (Özlem, 2010: 108). Öyle ki, "tarihsel olaylara yol açan nedenler, doğa bilimlerinde olduğu gibi, tüm zamanlar için (zaman-üstü) genel geçer olduğu düşünülen nedenler değillerdir" (Özlem, 2010: 108). Bu anlamda pozitivism, fizik gerçeklik ile sosyal gerçekliği "birbirine karıştırmıştır"; hâlbuki beşerî olaylar, fizik nedenlerle değil, "niyet ve yönelim gibi gözlenemeyen motiflerle, irrasyonel ilgilerle meydana geldiğinden" bunların pozitif bilimlerde olduğu gibi kesin matematiksel izahlarının yapılması mümkün değildir (Aydın, 2017: 83-84). Hâlbuki Atatürk, tam da pozitivist anlayışa uygun olarak, tarih de dâhil olmak üzere her türden sosyal bilimlere doğa bilimleri arasında değerlendirmiştir. Keza Timur (1997: 110), Atatürk'ün lâik bir ilim anlayışı getirirken, "toplumsal bilimlere de müspet ilimlerle bir arada ve aynı kavramla ifade etmesi" bakımından onun pozitivistime olan yakınlığına dikkat çekmektedir. Öte yandan, fizik gerçeklik ile sosyal gerçekliğin birbirinin içinde eritildiği böylesi bir bakış açısı uyarınca herhangi bir ülkenin kalkınması ve gelişmesi, "matematik kesinliklere bağlanabiliyordu" (Mardin, 2019: 134). "Atatürk, kendi yetiştiği devrin pozitif bilimlerini meslekî uzmanlığı bakımından bellediği zaman, berrak ve müspet bir görüşe sahip olabildiğini ve herhangi bir meseleyi matematiksel bir kesinlikle çözmeyi hedef tuttuğunu söylerdi" diyen Âfetinan (2019: 388) da bu durumu teyit etmektedir.

Sonuç

Positivism, Kemalist modernleşmenin altyapısını teşkil eden en önemli düşüncelerden biri olması bakımından kritik bir önemi haizdir. Positivism, çalışmanın ana eksenini de teşkil ettiği üzere, bilhassa "bilimci" dünya görüşü itibarıyla Kemalizm'in modernleşme tasavvurunu etkilemiştir. Avrupa'da 15. asrın sonlarından itibaren doğa bilimlerinde görülen ilerlemelerle birlikte, insanın

tabiat üzerindeki hâkimiyetinin artmasına paralel olarak gelişen bilimsel düşünce, doğa bilimlerindeki metotların sosyal bilimlere de uygulanmasını salık veren 19. asrın Comte pozitivismi tarafından “tahrif” edilmiştir. Bilgi kaynakları arasında yalnızca insan aklına ve onun ürünü olan bilime itibar edilmesi gerektiğini düşünen “bilimcilik”, diğer bilgi kaynaklarını tümüyle reddetmiştir. Cumhuriyet seçkinleri de benzer şekilde, tüm bireylerin yalnızca aklın ve bilimin rehberliğini esas tutmalarını istemiş; bunun dışında kalan bilgi kaynaklarının ise birer “spekülasyon” addedilerek reddedilmesini salık vermiştir.

Türkiye’de, Cumhuriyet’in kuruluşunu takip eden Kemalist modernleşme sürecinde, pozitivist düşüncenin yoğun etkisiyle diğer bilgi kaynakları topyekûn reddedilerek, bilime ve bilimsel düşünceye aşırı bir önem verilmiştir. Bu tutumun, dinin toplum hayatındaki yerini bundan böyle bilimin alacağı şeklindeki pozitivist öngörü ile birleşmesi neticesinde bilim kavramına bir tür “dinî kutsallık” atfedilmiştir. Dinsel düşüncenin bir dogma olarak kutsanmasına karşı tepki mahiyetinde ortaya çıkan Cumhuriyet’in kurucu kadroları nihayetinde bilime ve bilimsel düşünceye kutsallık atfeder bir noktaya gelmişlerdir. İslâmî dünya görüşünün alternatifi olarak düşünülen pozitivist-materyalist bilim zihniyeti, bilim kavramına yüklenen kutsallıkla birlikte basit bir “bilimcilik” şekline bürünmüştür. Böylece Türkiye’de, dinin yerine bilimi koyması bakımından, din yerine artık bilime iman edilen bir “bilimselcilik” zihniyetinin yerleşmesine kapı aralanmıştır. Yine Atatürk’ün zihninde pozitivismin tesiriyle toplumsal bilimler, pozitif bilimlerle birlikte değerlendirilmiştir. Bu durum, iki farklı disiplin arasındaki nitelik farkının kesin bir şekilde ortaya konmaması sebebiyle Türkiye’de bir “bilim zihniyeti” yerine kaba bir “bilimcilik zihniyeti”nin hâkim olmasına neden olmuştur. Türkiye’deki bu dar çerçeveli “kuru bilimcilik”, Mardin’in (2019: 133) ifadeyle; “geleneksel inançları erimekte olan bir toplumda bunların yerini alan yeni ‘nas’lar olarak intikal [etmiş]...; bilimin, gerçeği ancak kısmen kavrayabildiği ve saçtığı ışığın zamanla sınırlanmış olduğu görüşü kendi ‘ilerici’ bilimcilerimiz arasında çok rağbet görme[miştir].”

Bilime ve bilimsel düşünceye açık bir kutsallık payesi vermiş olan bilimcilik, dinin toplum yaşamındaki yerini bilimin alacağı varsayımından hareketle din de dâhil olmak üzere her türlü geleneğin tasfiyesine çalışmıştır. Dinin yerini bilimin alacağı şeklindeki öngörüden hareket eden pozitivismin bilimci dünya görüşü, Kemalist lâiklik ilkesini şekillendirmiştir. Cumhuriyet’in kurucu kadroları, pozitivismin metafizik düşmanlığını, Kemalist lâiklik ilkesi vesilesiyle İslâmî gelenekle olan bağın kesilmesi ve geleneğin kesin tasfiyesinde bir araç olarak kullanmışlar; Osmanlı-İslâm kültür ve düşüncesiyle olan bağların kopartılmasını amaçlamışlardır. Ancak son tahlilde, Türkiye’de

sağlıklı bir “bilimsel zihniyet” yerleşemediği gibi, İslâm’ın boşluğu da doldurulamamıştır. Nitekim, İslâmî dünya görüşünün yerine pozitivistin ve ondan mülhem pozitivist bir bilim zihniyetinin hâkim olduğu alternatif bir dünya görüşü ikame edilmek istenmesine rağmen, bunda başarılı olunduğunu iddia edebilmek epey güçtür. Zira Kemalizm, “yaygın olan İslâmî üslubun yerine koyulabilecek hiçbir şey önerme[miştir]” (Mardin, 2011: 161).

Pozitivism, evrensel bir mahiyete büründürdüğü “ilerleme” düşüncesi bağlamında da Kemalizm’in modernleşme tasavvurunu etkilemiştir. Tıpkı, tâbi olduğu “doğa kanunlarının” keşfedilmesiyle doğanın düzenli işleyişinin açığa çıkması gibi, toplumların işleyişinin de birtakım “sosyal/toplumsal yasalar” marifetiyle neredeyse matematiksel bir kesinlikle açıklanabileceği varsayımında bulunan pozitivism, bahsedilen bu sosyal/toplumsal yasalara ulaşabilmek amacıyla doğa bilimlerinin çalışma mantığını sosyal bilimlere de teşmil etmek istemiştir. Bu sosyal/toplumsal yasaların keşfedilmesiyle tüm toplumlar için geçerli olacağı farz edilen “tek-tip” bir ilerleme modelinin varlığını öngören pozitivism, bu özelliğiyle ilerleme kavramına bir “evrensellik” atfetmiştir. İlerleme düşüncesine dair Fransız Aydınlanmacılığından mülhem pozitivist iyimserlik bağlamında, Avrupa toplumlarının 15. asırda Rönesans’la başlayıp, sonrasında Reformasyon ve Aydınlanma süreçleri neticesinde kaydetmiş olduğu ilerlemeleri içeren tarihsel süreci tüm toplumlar için geçerli ilerleme modeli olarak kabul edilmiştir. Muasır Batı medeniyeti, Comte’un toplumsal, tarihsel, dinsel ve kültürel farklılıkları göz ardı ederek sistemleştirdiği üçlü tasnif uyarınca, bilimsel ve rasyonel düşüncenin hâkim olduğu “pozitif aşama” ile özdeşleştirilmiştir. Muasır medeniyeti “ilim/bilim” ile özdeş görmesi bakımından, modernleşmeyi Batılılaşmayla özdeş olarak telâkki eden Kemalist modernleşme anlayışı da Batı’ya özgü bu ilerleme modelini esas almış ve toplumdan topluma değişiklik arz eden söz konusu farklılıkları hesaba katmamıştır. Bu anlamda, “muasır medeniyetler seviyesine erişmek” şeklinde ifade edilen Kemalist ülkünün hayata geçirilmesi, dinî boyutundan arındırılmış bir ahlâkı temsil eden seküler ahlâkı benimsemiş, aynı zamanda rasyonel ve pozitivist düşüncüyü içselleştirmiş yeni bir toplumun varlığına bağlı görülmüş; yeni nesillere verilecek “pozitif eğitimle” bu yeni toplum ve birey tipine ulaşılmaya çalışılmıştır. Kemalist kadrolar, pozitivistin nazarındaki ideal toplumu resmeden “homojen” ve “organik” toplumun yaratılmasında da eğitimi bir araç olarak görmüşler; tek-tip bireylerden müteşekkil bir ulus-devlet inşasında eğitimden faydalanmışlardır.

Kemalist kadrolar, yeni nesillere verilecek pozitif eğitim sayesinde, aynı şekilde düşünen ve hareket eden, seküler ahlâkı ve rasyonel düşüncüyü benimsemiş olan bir yurttaşlar topluluğu yaratmak istemişlerdir. Ancak böylesi bir

değişimin başlı başına bir “zihniyet dönüşümü” gerektirmesi ve bunun da kısa sürede başarılmasının mümkün olmaması, Kemalizm’in gözündeki modernleşmeye tekabül eden muasır medeniyetler seviyesine erişme ülküsünün tahakkukunu dar bir aydın grubunun tekeline bırakmıştır. Bu noktada ise yine pozitivist düşünceyle derin bir bağı olan “aydın despotizmine” başvurulmuştur. Fransız Aydınlanması ve pozitivistizmin “seçkinci” ve “jakoben/tepeden inmece” yönünü benimseyen Kemalist modernleşme, “halk için halka rağmen” şeklinde ifade edilen bir inkılâpçılığı takip etmiştir. Kemalist kadrolar; dinî, hukukî, sosyal ve kültürel alanları kapsayan modernleştirici inkılâplarını hayata geçirirken, henüz seküler ahlâkı ve rasyonel düşünceyi benimsememiş olduklarından, zihnen reşit hâlde olmadıkları düşünülen halkın tercihlerinden ziyade, kendi değer yargılarını temel almışlardır.

Kaynakça

- Âfetinan, A. (2000). *Medenî bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün el yazıları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Âfetinan, A. (2019). *Atatürk hakkında hatıralar ve belgeler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ahmad, F. (2011). *İttihatçılıktan Kemalizme*. (çev. Fatmagül Berktaş Baltalı). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Anlı, Ö. F. (2013). *Pozitivistizm sonrası karşıt-bilim tezleri ve XIX. yüzyıl bilim imgesinin dönüşümü* (Yayımlanmış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aslan, C. (2009). Halil Nimetullah Öztürk. Ahmet İnsel (Ed.). *Modern Türkiye’de siyasî düşünce 2: Kemalizm içinde* (s. 200-205). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atalay, O. (2016). *İki dünya savaşı arasında Türkiye’de siyasetin kutsallaşması* (Yayımlanmış Doktora Tezi). Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi. (1997). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri I-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Aydın, H. (2017). *Atatürk'ün usûl ve felsefesinden Cumhuriyet'in resmî ideolojisine*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Matbaası.
- Bolay, S. H. (2007). *Türk düşüncesinde gezintiler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Capra, F. (1992). *Batı düşüncesinde dönüm noktası*. (çev. Mustafa Armağan). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Cevizci, A. (2011). *Felsefe tarihi: Thales'ten Baudrillard'a*. İstanbul: Say Yayınları.
- Comte, A. (2001). *Pozitif felsefe kursları*. (çev. Erkan Ataçay). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Comte, A. (2003). *Pozitif felsefeye giriş*. (çev. Süleyman Sarı). Ankara: Yeryüzü Yayınevi.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*. (1931). Ankara: T.B.M.M. Matbaası.
- Durgun, F. (2021). *Modern Avrupa tarihini yeniden düşünmek: Aydınlanma'dan 19. yüzyıl sonuna*. İstanbul: Ketebe Yayınları.

- Engin, M. S. (1938). *Kemalizm İnkılâbının prensipleri 1: Büyük Türk medeniyetinin tarihî ve sosyolojik tetkikine methal*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. (çev. Talip Kabadayı). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Gilson, È. (2007). *Ortaçağda felsefe: patristik başlangıçtan XIV. yüzyılın sonlarına kadar*. (çev. Ayşe Meral). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Gökberk, M. (1980). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Göle, N. (1998). *Mühendisler ve ideoloji: öncü devrimcilerden yenilikçi seçkinlere*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N. (2012). Modernleşme bağlamında İslâmî kimlik arayışı. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (Ed.). *Türkiye’de modernleşme ve ulusal kimlik içinde* (s. 83-95). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gülalp, H. (2003). *Kimlikler siyaseti: Türkiye’de siyasal İslam’ın temelleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gündüz, M. (2013). Pozitivizmden radikal sekülerizme uzanan felsefi süreçte Cumhuriyet’in yeni nesli ve eğitim. *Eğitime Bakış*, 9(26), 57-65.
- Halıcı, Ş. ve Burgaç, M. (Yay. Haz.) (2016). *Atatürk devri yazarlarının kaleminden Altı Ok: (1919-1938)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1970). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hanioğlu, M. Ş. (1981). *Bir siyasal düşünür olarak Doktor Abdullah Cevdet ve dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Hanioğlu, M. Ş. (1992). Batılılaşma. *TDV İslâm ansiklopedisi*, c. 5. İstanbul: TDV Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (2001). İttihat ve Terakkî Cemiyeti. *TDV İslâm ansiklopedisi*, c. 23. İstanbul: TDV Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (2006). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e zihniyet, siyaset ve tarih*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kara, İ. (2019). *Cumhuriyet Türkiye’sinde bir mesele olarak İslâm C: 1*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karaca, N. (2015). *Pozitivizmin erken Cumhuriyet dönemine etkisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kasaba, R. (2012). Eski ile yeni arasında Kemalizm ve modernizm. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (Ed.). *Türkiye’de modernleşme ve ulusal kimlik içinde* (s. 21-38). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kazancıgil, A. (2009). Türkiye’de modern devletin oluşumu ve Kemalizm. Ersin Kalaycıoğlu ve A. Yaşar Sarıbay (Ed.). *Türkiye’de politik değişim ve modernleşme içinde* (s. 207-232). Bursa: Dora Yayınları.
- Kızılcılık, S. (2007a). Batı sosyolojisinin inşasındaki gerçek niyetleri ifşâ etmek: Marx, Comte, Weber ve Durkheim ekseninde bir değerlendirme. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan (Ed.). *Bilim sosyolojisi: bilim tarihi ve yöntem içinde* (s. 72-114). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kızılcılık, S. (2007b). XIX. yüzyılda Batı’da yapılan bilim sınıflamaları: Auguste Comte çizgisinin eleştirel tahlili. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan (Ed.). *Bilim sosyolojisi: bilim tarihi ve yöntem içinde* (s. 633-668). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kongar, E. (1981). *Atatürk ve devrim kuramları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kongar, E. (1994). *Devrim tarihi ve toplumbilim açısından Atatürk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Korlaelçi, M. (2002). *Pozitivizmin Türkiye’ye girişi*. Ankara: Hece Yayınları.

- Korlaelçi, M. (2009). Pozitivist düşüncenin ithali. Mehmet Ö. Alkan (Ed.). *Modern Türkiye’de siyasî düşünce 1: Cumhuriyet’e devreden düşünce mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in birikimi içinde* (s. 214-222). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koyré, A. (1989). *Yeniçağ biliminin doğuşu: bilimsel düşüncenin tarihi üzerine incelemeler*. (çev. Kurtuluş Dinçer). İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Köker, L. (2009). Kemalizm/Atatürkçülük: modernleşme, devlet ve demokrasi. Ahmet İnel (Ed.). *Modern Türkiye’de siyasî düşünce 2: Kemalizm içinde* (s. 97-112). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köker, L. (2016). *Modernleşme, Kemalizm ve demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kösemihal, N. Ş. (1968). *Sosyoloji tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Lewis, B. (1984). *Modern Türkiye’nin doğuşu*. (çev. Metin Kıratlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mardin, Ş. (1983). *Jön Türklerin siyasi fikirleri: 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2011). *Türkiye, İslâm ve sekülerizm*. (çev. Elçin Gen ve Murat Bozluolcay). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017). *Türkiye’de toplum ve siyaset*. (der. Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2019). *Siyasal ve sosyal bilimler*. (der. Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (1999). *Atatürk milliyetçiliği: resmî ideoloji dışı bir inceleme*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özlem, D. (2007). Türkiye’de pozitivism ve siyaset. Uygur Kocabaşoğlu (Ed.). *Modern Türkiye’de siyasî düşünce 3: Modernleşme ve Batıcılık içinde* (s. 452-464). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özlem, D. (2010). *Bilim felsefesi*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Öztürk, F. (2007). *Cumhuriyet ve ütopya*. Uygur Kocabaşoğlu (Ed.). *Modern Türkiye’de siyasî düşünce 3: Modernleşme ve Batıcılık içinde* (s. 488-498). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, T. (1995). *Türkiye’de siyasal kültürün resmî kaynakları 3: Kemalist tek-parti ideolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Saraç, C. (1983). *Bilim tarihi (matematik-astronomi)*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Skirbekk, G. ve Gilje, N. (2004). *Antik Yunan’dan modern döneme felsefe tarihi*. (çev. Emrah Akbaş ve Şule Mutlu). İstanbul: Üniversite Kitabevi Yayınları.
- Slattey, M. (2018). *Sosyolojide temel fikirler*. (çev. Özlem Balkız vd.). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Söğütlü, İ. (2010). Cumhuriyet’in pozitivist ütopyası: yeni bir toplum yaratmak. *Muhafazakâr Düşünce*, 6(24), 133-148.
- Sönmez, V. (2010). *Bilim felsefesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Timur, T. (1968). *Türk Devrimi: tarihî anlamı ve felsefî temeli*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Timur, T. (1997). *Türk Devrimi ve sonrası*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Topaloğlu, A. (2007). Klasik materyalizmin mahiyeti ve son dönem Osmanlı düşünürleri arasında yayılışı. *Felsefe Dünyası*, (45), 111-124.
- Toprak, B. (2009). Türkiye’de dinin denetim işlevi. Ersin Kalaycıoğlu ve A. Yaşar Sarıbay (Ed.). *Türkiye’de politik değişim ve modernleşme içinde* (s. 445-458). Bursa: Dora Yayınları.

- Toprak, Z. (2020). *Atatürk: kurucu felsefenin evrimi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tunçay, M. (1999). *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek-parti yönetiminin kurulması: (1923-1931)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tunçay, M. (2012). *Eleştirel tarih yazıları*. (Yay. Haz. H. Bahadır Türk ve H. Emrah Beriş). Ankara: Liberte Yayınları.
- Turan, Ş. (1982). *Atatürk'ün düşünce yapısını etkileyen olaylar, düşünürler, kitaplar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (1931). *Tarih II: Orta zamanlar*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (1932). *Tarih I: Tarihten evvelki zamanlar ve eski zamanlar*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Uğurlu, Y. (2013). Toplum Mühendisleri/Mimarları: Öğretmenler. *Eğitime Bakış*, 9(26), 22-27.
- Ural, Ş. (1998). *Bilim tarihi*. İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2018). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Üstel, F. (2011). *"Makbul vatandaş"ın peşinde: II. Meşrutiyet'ten bugüne vatandaşlık eğitimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vergin, N. (2010). *Siyasetin sosyolojisi: kavramlar, tanımlar, yaklaşımlar*. İstanbul: Doğan Yayıncılık.

From Sustainable Bodies of Bio-Politics to Disposable Bodies of Bio-Capital

Osman Özarslan*

Abstract

The spectrum and issues of bio-capital, are wide from sportive activities and bodily technologies to surrogacy motherhood, and organ piracy. On the other hand, while the development of this work opens up new possibilities for the body, it also creates new tensions and conflicts between the body and subjectivity.

Although this conflicted field is called bio-capital, this point was not reached suddenly. For, modernism constructed and positioned the subject in two interrelated basic channels: The body as a biological unit, the object of bio-politics, on the one hand, and labor, the object of capitalism, on the other. However, with advances in genetics, medicine, software and pharmacology, there has been a fundamental shift in the positioning of the body by industrial capitalism and modern power.

In this study, the hybridization of the traditional production-circulation-commodification mechanism of capitalism, the encounter with bio-value and the sub-headings that this hybridization creates within the capitalist system will be discussed.

Keywords: Bio-capital, Bio-politics, Bio-value, Speculative Capital.

Biyo-Politikanın Sürdürülebilir Bedenlerinden Biyo-Kapitalin Kullan-At Bedenlerine

Öz

Biyo-kapital tanımlamasının çeşitliliği sportif faaliyetlerden, taşıyıcı annelik, organ korsanlığı gibi değişik biçimlerde temayüz eden beden teknolojilerine kadar pek çok başlığı içeriyor. Öte yandan, bu çalışmaların giderek genişlemesi, beden için yeni imkanlar yaratırken, beden ile öznellik arasında yeni gerilimlere ve çatışmalara da yol açıyor.

Bu çatışmalı alana biyo-kapital deniliyor olsa da, bu noktaya birdenbire gelinmedi. Zira, modernizm özneyi bir yandan biyolojik bir ünite biyo-politikanın nesnesi olarak beden, diğer yandan da kapitalizmin nesnesi bir ünite, emek, olarak birbiriyle ilişkili iki temel mecrada inşa etti, konumlandırdı. Ne var ki, genetik, tıp, yazılım ve farmakoloji alanındaki gelişmelerle birlikte, endüstriyel kapitalizmin ve modern iktidarın bedeni yerleştirdiği pozisyonlarda temel bir değişiklik ortaya çıktı.

Bu çalışmada, kapitalizmin geleneksel üretim-dolaşım-temellük mekanizmasının hibridleşmesi, biyo-değer ile karşılaşma ve bu hibridleşmenin, kapitalist sistem içinde oluşturduğu alt başlıklar ele alınacak.

Anahtar Kelimeler: Biyo-kapital, Biyo-politik, Biyo-değer, Spekülatif Sermaye.

*Dr. Öğretim Üyesi | Başkent Üniversitesi | osmanozarslan@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6073-3140 | DOI: 10.36484/liberal.1269247
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:110, Bahar 2023, ss. 97-122.
Gönderim Tarihi: 22 Mart 2023 | Kabul Tarihi: 3 Mayıs 2023

Introduction

Gene technology, pharmaceutical developments, getting complex organ plantations and donation operations, anti-aging, diet programs to lose or gain weight, growing cosmetic market and plastic surgery, bodybuilding and training programs, sportive diet, protein -based supplements, and products may contain steroids and *in vitro* production of *bios*, IVF pregnancy and hoarding of tissues, hormones, (stem) cells, sperms, blood, retina and of other body parts and liquids.

All these developments, on the one hand, have made the medical industry grow, on the other hand, many pieces of modern world and subjectivity by which the conventional modern world has ontologically been constructed, like the definition of death, meaning of life, the issue(s) of trade, the boundaries of the law, the limits of traditions and the modes of surplus extraction became the subject of ontological, epistemological and controversial discussions.

This conflictual terrain is labeled as *bio-capital*. Even though it has become more familiar with the covid-19 pandemic *bio-capital* is not a novel term, with a little-known sixty- years history.

The spectrum and issues of *bio-capital*, as ordered above, are wide from sportive activities and bodily technologies to surrogacy motherhood (Gupta, 2012; Ha, 2015; Davies, 2017; Marwah, 2014), and organ piracy (OSCE, 2013; Lundin, 2008; Schepher-Hues, 2017). Nevertheless, this wide spectrum will not be encapsulated in this article. What the focal point here is: how the traditional means of production-circulation-appropriation of value in the capitalist system became hybrid when it is anticipated *bio-value* that mainly includes knowledge and intellectual property rights, body parts and liquids, eggs, agricultural seeds and cemen etc.. produced through life-tech; and the general characteristics of *bio-capital* as an evolved sub-capital form of this anticipation. In other words, to figure out where the *bio-capital*'s position as a sub-branch of speculative capital in general capitalist system is the first aim of the article.

Secondly, I will touch on some important debates and peculiarities in the processes of *bio-value* production and circulation, which focus on how capital turns into biological and biological ones turn into capital through the opinions of prominent *bio-capital* analyzers such as S.K.Rajan (2006, 2012), M.Cooper (2007, 2008), Dawson (2015), Fumagelli&Lucarelli (2007) Fumagalli&Morini (2010).

The next two sections of the article are discussions of subjectivity.

The first of these discussions of subjectivity is an investigation of what has happened and what is happening to the biopolitical subject created by the biopower of modernism with the production of bio-value and the development of bio-capital. The bio-political subject, as Foucault (1977, 1980, 2015) describes it, will be emphasized here in terms of the subject of modernism, that is, of industrial capitalism, its problem of the reproduction of life, its docility to discipline and its self-sufficiency/productivity as a productive subject. Through Negri & Hardt's (2000) discussions on immaterial labor, I try to explain that the positive expectations regarding the bio-political structuring of the multitude (through the production of culture and affect), which, on the one hand, fade out the classical worker, but on the other hand, with this dissolution, will replace the worker, have been frustrated by developments such as digital, medical, artificial intelligence, trans-human, especially in the 25 years since the publication of *Empire* (Negri&Hardt, 2000).

Finally, I will try to address the second part of the subjectivity debate, neo-colonial subjectivity. I will turn back to my starting point, the birthmark of capitalism, which means capture, (colonial) expansion, and re/definition of nature, natural resources, and body. I want to close the bio-value, bio-capital, and circle of capitalism, showing what these biological discoveries, medical innovations, ethical-philosophical-religious-socio/cultural controversies, have made transformed modern subjectivity from bio-politic productive bodies to bio-valuable consuming corpses... How these re/definition processes of capital(ism) and evolved, hybrid sub-capital have made boundaries of nature, capital, human body, and trade blurring, are the last matter of the article.

Capitalism, Speculative Capital and Bio-Capital

Capitalism and Speculative Capital

When it comes to "*what is capitalism?*", there will be numerous keywords and conceptions. In this study, however, capitalism will be analyzed in relation to some of these contexts, but above all through the sometimes conflicted, sometimes coordinated history of the relations between the forms of capital that shape capitalism.

As is well known, with the discoveries and new trade routes that emerged after the Middle Ages, the period of mercantilism (Braudel, 1992; Brezis, 2003), which was a highly complex commercial system involving the buying and selling of many products, including people and precious metals, between the colonies and Europe (and later America), provided the primitive

accumulation of financial capital and labor capital necessary for industrial capitalism and the technical base for the industrial revolution (Marx, 2015).

On the other hand, the accumulation of power of European mercantilism towards the industrial revolution was not a linear progression, but a journey similar to Odysseus' journey to Ithaca, with many struggles and entrapments. The most dangerous of these, similar to Odysseus' encounter with the sirens, was the speculation of the capital accumulation available to capitalism during the mercantile period by the absolutist monarchs and their finance ministers. The best known of these speculations are *Tulipmania* (Holland), the *Mississippi Goldfields* (France, John Law), and the *South Sea Enterprise* bubble (England) (Kindelberger, 2010; Shiller, 2000). The foundations of today's stock market and speculative capital were established when it became clear for the first time that huge profits could be made with a mere promise without any value, and the pioneering profits of the great speculations of the 20th century took place in the 16th-18th centuries.

While Protestantism, led by Luther and Calvin, provided the necessary spirit for capitalism through industriousness/productivity, in Weber's terms (2012), it was up to the Irish political economist Adam Smith to theorize this spirit. According to Smith (2014), trade and the market were of course indispensable, but the logic of trade should not be mercantilism based on hoarding gold, and the logic of the market should not be speculation based on abstract bonds, but a system fueled by industrial production itself, where quality production brings supply and demand into balance. Subsequently, Smith's (2014) prediction of capitalism based on industrial production was largely realized and a system where labor, capital, and production were concentrated around factories was established, especially in England. In this sense, the 18th-19th centuries were the centuries of classical capitalism based on industrial production. Therefore, political economists such as Ricardo (2000), who tried to understand capitalism after Adam Smith, or critical political economists such as Marx (2015, 1933), saw the real backbone of capitalism as industrial production and the relations concentrated around it. To put it differently, the classical period and the classical definition of capitalism was a system in which industry was at its center, and in which various forms and relations of capital (trade, banking, agriculture, etc.) were fundamentally industry-centered. Here again, going back to our allegory of Odysseus, industrial capital seemed to have completely deafened its ears, not with wax, but with the noise of the factories, in order to avoid the destructive promises of speculative capital, which made promises sweeter than the songs of the Sirens.

While industrial production and market relations within the capitalist system (what Marx (2015) called the P-M-P cycle) also carried risks for capitalists, it was the most protected and sustainable system for the capitalist system as a whole, and there was no comparison between the risks of production-based capitalism and speculation-based finance capital.

From the beginning of the 20th century onwards, a new situation emerged, the P-M-P cycle grew and grew, with P representing capital at the end of each cycle, with a multiplier effect. With this growth, on the one hand, the small players in the market were driven into bankruptcy, and on the other hand, capital was centralized and the P-M-P cycle turned into an Avalanche. Thus, within the capitalist system, financial capital, which had the role of financing trade and industry, gradually began to capture the soul of the system, monopolies, and cartels were formed, and after the First World War, as a result of this unbalanced centralization of capital, the depression of 1929 and then speculative crises began to emerge on various occasions.

On the other hand, the period between the two world wars was a time when Keynesian policies were gaining acceptance in the world. Keynesian central planning was further consolidated after World War II with the welfare state. Therefore, the Keynesian economic system, in the most general sense, meant the control of speculative capital to the fullest extent.

In the 1970s, Friedmanism, more commonly known as the Thatcher & Reagan doctrine, neo-liberalism, labeled notions such as central planning, the welfare state and the public sector, which kept markets as stable as possible and protected against speculation, as the burden of public finance and began to liquidate them through practices such as privatization, urban gentrification, the elimination of social rights and the shrinking of public budgets.

As is well known, this elimination was not limited to the elimination of the welfare state and Keynesian economics (Keynes, 1936); classical industrial institutions or the logic of fordist production also took its share of the neo-liberal elimination. Production became fragmented, and globalized, labor became flexible, and to the extent that production processes became atomized, capital also became flexible, optimized its centralization with many digital tools, and globalized.

The fragmentation, flexibilization, and globalization of production paved the way for the globalization of the movement of capital, which had been limited in Keynesian economic periods, and when this global movement was combined with neo-liberal policies and digital financial instruments, speculative

capital inevitably emerged from the cave where it had been chained for centuries, like mythological monsters that grow younger and stronger with age.

Thus, speculative capital is like a mythological creature from the late Middle Ages, sometimes chained, sometimes unleashed, but when unleashed, it feeds on its sweet promises by scorching the capital it pursues. In this respect, speculative capital rather than being a new stage, it is actually a sub-branch of capitalism, and bio-capitalism, which I will try to address, is one of the post-neo-liberalist manifestations of speculative capital.

So far we have dealt with speculative capital in general, as a kind of love-hate relationship within the capitalist system and on very general historical lines. Let's try to make the story here a little more specific by looking at the emergence of bio-capital

Speculative Capital and the Incubation Period of Bio-Capital

The deciphering of the structure of DNA (in 1953) that positive science has begun to analyze (and manipulate) our genetic inheritance, can be seen the beginning of the history of *bio-capital* (Rajan, 2006, 2012)

The cornerstone of the establishment of bio-capitalism is what Fumagalli & Morini (2010) and Fumagalli & Lucarelli define as cognitive capitalism (2007); after the second half of the 20th century, it is the process of transformation of communication into cyber information. Following this process, biological life has been categorized in the form of four essential DNA nucleotides: "cytosine (C), guanine (G), adenine (A), and thymine (T). Transformed into such a biological code, bios can potentially be circulated seamlessly as information, as a commodity, and as a material artifact." (Dawson, 2015: 6) Thus, after cognitive capitalism, the syn-bio medium of capitalism was also formed. Taken together with today's computer engineers' increasing rhetoric of DNA-based computing and synthetic biologists' lifecycle slabs, Syn-Bio, the roots of bio-capitalism, represents a combination of these two technological transformations. (Dawson, 2015; Rajan, 2006, 2012) The discovery of the structure of DNA has made a multitude of biological operations possible that transform cells through manipulation of their cellular, and subcellular structures by techniques: cell fusion, cell culturing, and gene splicing (Rajan, 2006).

Along with these developments in gene technology, some very revolutionary developments have occurred. First of all, with these changes in the structure of DNA, agricultural production has transformed biological formation. Cell fusion, cell culturing, and gene splicing have made both recombinant

DNA and Genetically Modified Organisms (GMO) possible. These shifts from DNA to R-DNA and from conventional nutrition and seed to GMO have made the soil and herb weak. This weakness has strengthened the fertilizer and anti-pesticide industry.

Secondly, the information that has been acquired from the deciphering of DNA boards transferred into computer-based cognitive technologies: *“SynBio represents the fusion of these two technological transformations, with contemporary computer scientists increasingly talking about “DNA-based computation” and synthetic biologists speaking of “life circuit boards”* (Dawson, 2015:6).

Nevertheless, all these discoveries in Agri-business and developments of DNA board-based applied cognitive computing technologies are necessary but not enough to explain how bio-capitalism has occurred.

In the first place, it should be stated that bio-capital is not a rupture or radical shift in the mode of capitalist production but an evaluation or a subtitle under *speculative/venture capital* (Rajan, 2006). It is a specific form and composition of bio-value, intellectual property, accumulation and transaction of bio-tech and circulation of speculative capital.

Before the circulation and accumulation of this specific combination of capital and SynBio, new legal, institutional and socio-cultural regulations were crucial to be convenient for the new accumulation and circulation regime. According to Kaushik Sunder Rajan (2006), this new regime is the direct outcome of a confluence of alterations in the 70s and 80s.

The biotechnology industry came about largely as a consequence of this techno-scientific development in 1973 by Herbert Boyer and Stanley Cohen. This sort of cutting and splicing allows scientists to study the functionality of divergent genes and DNA sequences by expressing these sequences in organisms (usually bacterial or viral) called vectors. These vectors can be research tools that “house” the DNA to be studied, or can function as production factories for more DNA (if it gets amplified by the polymerase chain reaction or PCR), or for the protein that might be coded by that DNA. In other words, RDT allows the life sciences to become “technological,” where the product that is produced is cellular or molecular matter such as DNA or protein [...] The second was the enormous amount of money spent by the U.S. federal government on basic biomedical research through funding of the National Institutes of Health (NIH) consequent to the declaration of a war on cancer in the early 1970s. The third was the 1980 Bayh-Dole Act, which was legislation that facilitated the transfer of technology between academe and industry and thereby enabled rapid commercialization of basic research problems. The fourth was a supportive legal climate that allowed the protection of biotech intellectual property, marked, for instance, by the landmark 1980 U.S. Supreme Court ruling in *Diamond v. Chakrabarty*, which allowed patent rights on a genetically engineered microorganism that could break down crude-oil spills (Rajan, 2006: 5).

In this way, not only have the codes of DNA been cracked for later use in many agricultural, pharmacological and cognitive studies, but more importantly, the foundations have been laid for the registration of knowledge, which will be one of the most important parts of bio-value, as a form of property, and for the expansion and gentrification of this form of property through technopolises.

The Peculiarity of Bio-Capital

Rajan (2006) starts his conceptualization of bio capital, based on the experiences of his fieldwork that he started at the end of the 90s. During the 70s, biotechnology developed, the venture capital and the techno-cities of these technology firms and universities acted together, and the crisis of the capitalism of the 70s was able to turn into neo-liberalism by overcoming itself. However, what is more, important for Rajan (2006) is that as capitalism becomes more and more biological, capital begins to express itself through speculative capital fields rather than investing in Fordist production chain and market logic. Starting from Marx's economic theory, Rajan (2006, 2012) emphasizes capitalisms, not capitalism. Capitalism, according to Rajan (2006), is the umbrella concept that expresses a system, under which there are more fluid titles, speculative capital, which Marx (2015) draws attention from the third volume of *Capital*, although speculative capital is a form of capitalism, it is a very original form. Rajan (2006) claims that biocapitalism is a multi-layer and compact category that is a result of life technologies, the pharmaceutical industry, university technopolises' happy marriage with speculative capital; pharmacology and medical companies develop products/drugs with an upstream movement; with a downstream movement, Afterward, the product/drug is released to the market with such great pomp that; many pharmacological and cosmetic products are so expensive is not because of the cost of the production process, but because of the expectation created by the public is translated into surplus value (Rajan, 2012).

The story of the pharmaceutical industry has arguably been one of the most dramatic stories of industrial growth in the twentieth century. The pharmaceutical industry was actually incubated in, and grew out of, the dye industry, just as the biotechnology industry in the 1970s was initially supported by, and grew out of, the petrochemical industry. The "boom" in the pharmaceutical industry occurred in the 1930s with the discovery of the sulfa drugs, followed by the industrial-scale manufacture of penicillin as part of the World War II which highlighted the importance of the links between defense and security needs during war and pharmaceutical innovation. At the end of the nineteenth century, the two companies that could be called pharmaceutical companies were Bayer and Hoechst. They were joined in the 1930s and 1940s by would-be pharmaceutical giants such as Ciba Geigy, Eli Lilly,

Wellcome, Glaxo, and Roche. The burst in natural-product chemistry occurred in the 1940s and 1950s, starting with the successful development of streptomycin for the treatment of tuberculosis. Not surprisingly, the development of biopharmaceuticals has a more modest history, both because the history of the biotech industry is much shorter and because in many ways the synthesis of biopharmaceuticals, which are chemically much more complex than small organic molecules, is often a much trickier process than traditional pharmaceutical development. (Rajan, 2012: 22)

The reason why, Rajan (2006, 2012) tells about the discovery of generic components by the pharmaceutical industry and the process of producing variant drugs from generic components, through some developments related to the dye-industry and petrochemical industry, is to show that the pharmaceutical and bio-tech industry is more concerned with profit maximization (Let's remember the prevention of AIDS treatment through patent rights in South Africa (WIPO, 2000)) rather than treatment. Because, in this maximization process, while large companies develop generic formulas and variants, they also invest in know-how companies that try to develop drugs. As Rajan (2006) has often said throughout the entire study, Wall Street hates strong firms that have established themselves in the market, instead they love small investments of know-how with surprises hidden inside, ready to rise and fall speculatively. Thus, with speculative capital, which is a component of bio-capital, the pharmaceutical industry speculates not only in the stock market but also in people's lives.

Rajan (2006) asserts bio-capital is the trade of hope by upward and downward movements of speculative capital on the one hand, and making life technologies bio-value in the stock market on the other. Melinda Cooper (2008) does not oppose the pharmaceutical scheme that Rajan figures out, moreover, she builds her bio-capital analysis on it.

While Melinda Cooper (2008) agrees with biotechnology, and the skillfulness of speculative capital, from the depression of capitalism during the 1970s, makes a very important determination regarding the combination of speculative capital and biocapitalism: The massive development of biotech companies over the last two decades has been based on America's debt imperialism and regulated through this mechanism. In her important book, *Life as Surplus*, Melinda Cooper (2008) describes the connection of capital with the new field of molecular biology, which is a new field that new capital accumulation and new monetarist policies regime during the neo-liberalism initiated by the Reagen administration.

As Cooper underlined; the debt form is also materialistic. Debt looks for ways to realize its promises on certain things such as the search for power,

commodities, etc. In the long run, what the debt form wants is to return to the earth, to recapture the re-creation of life in the promising accumulation of the debt form; thus the renewal of debt corresponds to the renewal of life on earth and beyond. The system dreams of debt becoming biological auto-poiesis as debt self-assessment. (Cooper, 2008)

During this period, the USA FED's interest rate policy manipulated the global financial flow towards the US dollar and the US market, allowing the US to widen its repayment gap indefinitely. At this point, what is most notable in Cooper's (2008) analysis is a link that she established between the Reagan-era regulation, intellectual property rights, deregulation of banks and financial markets, and the growth of biotechnology firms. The other equally noteworthy claim of Cooper is that the new regime of accumulation has irreversibly and inseparably intertwined economics and ecology. As Cooper has said; the new accumulation process enables debt to gain value on its own, to produce it in the form of biological autopoiesis, and thus to take over life and even replace it (Cooper, 2008).

The main claim of Cooper's "*Life as a Surplus*" (2008) study is that the neo-liberal economy is essentially a bio-economy. Cooper opens it this way, neo-liberalism and the biotech industry share a common desire to transcend ecological and economic limits, and to do so through the speculative rediscovery of the future, the termination of growth-centered industrial production. The neoliberal development of capitalism began in the 1970s and targeted biological life as the new source of surplus-value production. In this respect, neo-liberal economics is essentially a bio-economy.

The biotech revolution, I argue, is the result of a whole series of legislative and regulatory measures designed to relocate economic production at the genetic, microbial, and cellular level, so that life becomes, literally, annexed within capitalist processes of accumulation. Part of my work here is to detail the specific forms of property rights, regulatory strategies, and investment models that have made this possible.

The important shifts in world imperialist relations that have occurred since the late 1970s (and in particular since the monetarist counterrevolution of 1979 through 1982). This period, according to political economists such as Giovanni Arrighi and Michael Hudson, has been one in which nation-state imperialism and the role of the United States within it have undergone a series of dramatic transformations (Arrighi 2003; Hudson 2003 and 2005)[...]My argument here, and throughout the book, is that the geopolitics of World imperialism, as established in the post-World War II era, is today being displaced by a new and relatively mutable set of biopolitical relations, whose dynamics have yet to be theorized in detail[...]When capital mobilizes the biological, how do we theorize the relationship between the creation of money (surplus from debt; futures from promise) and the technological re-creation of life? (Cooper, 2008:19, 20)

Apart from Cooper and Rajan's studies, there are some studies that evaluate bio-value/bio-tech and capital as different aspects of capitalist capital or in relation to different forms of capital.

Vandana Shiva proposes "biopiracy" in her work "The Plunder of Nature and Knowledge". According to Shiva, patent restrictions is the second coming of Columbus:

Biopiracy is the Columbian "discovery" 500 years after Columbus. Patents are still the means to protect this piracy of the wealth of non-Western peoples as a right of Western powers. Through patents and genetic engineering, new colonies are being carved out. The land, the forests, the rivers, the oceans, and the atmosphere have all been colonized, eroded, and polluted. Capital now has to look for new colonies to invade and exploit for its further accumulation. These new colonies are, in my view, the interior spaces of the bodies of women, plants, and animal (Shiva, 1999: 23).

According to Waldby&Mitchell "*generated whenever the generative and transformative productivity of living entities can be used along lines that make them useful for human projects*" (Waldby&Mitchell, 2006: 33) means bio-value. Anthropologist Chaia Heller in her famous article "*McDonald's, MTV, and Monsanto: Resisting Biotechnology in the Age of Informational Capital*" claims that "*biotechnology as a mode of production*" that means a new moment in capitalism; this is the "*organic phase of capitalism*", where "*capital targets the reproductive dimensions of cultural and biological life as loci for intensified production and commodification*" (Heller, 2001; 407).

Another important medical anthropologist Margaret Lock and her colleague Sarah Franklin (2003) evaluates bio-capital as a production and reproduction process and as a kind of property that gains "*form of extraction that involves isolating and mobilizing the primary reproductive agency of specific body parts, particularly cells, in a manner not dissimilar to that by which, as Marx described it, soil plays the 'principal' role in agriculture*" (Franklin&Lock: 2003, 8). For sociologist Charis Thompson, bio-tech industry means manipulation and speculation of hope with this respect Thompson argues that "*the biotech mode of (re)production operates with 'promissory capital', capital raised for speculative ventures on the strength of promised future returns*"(Thompson, 2005: 7)

To sum up, what we call bio-capital is an economic system based on the production of bio-value. The milestone for bio-capital can be started with the deciphering of the structure of DNA, which triggered many developments. On the one hand, DNA opened the door to Syn-Bio technologies, and on the other hand, the accelerated efficiency studies in agricultural production with GMOs based on RDA. It is not hard to imagine that these GMO efforts will have an impact on the livestock sector in a short time. While these DNA-triggered

developments have led to significant results in cognitive, digital, agricultural and animal technologies, of course, it could not be expected that they would not lead to similar results in human sciences. In a short period of time, these changes in medicine (especially organ transplantation, aesthetics, and fertility technologies) and pharmacology merged with capital, technopolises, bio-labs, and medical technology to form another important combination of bio-capital.

From a higher level, bio-capital is the combination of scientific advances that allow the biological to be transformed into value, and speculative capital to commodify that value. So, as Rajan (2006, 2012) underlines, the structure of the pharmacology sector, the structure of bio-labs (Cooper, 2008), exploitation of expectations/hopes (Cooper&Waldby, 2014) are all speculative, and this speculative structure is one of the lifeblood of the neo-liberal debt economy (Cooper, 2007)

It is noteworthy that speculative capital, albeit as a sub-heading of capitalism (Rajan, 2006), has re-entered circulation through the natural and human sciences. For, just as the economic structure of Fordist production is Keynesianism and the political structure is the social welfare state, the form of capital of bio-capital based on bio-value has to be speculative because there is a sector and an economic structure that is driven by promises and speculation on life, health, death, youth, and the stock market acts as a bridge between these two structures.

However, this speculative structure cannot survive only by producing and circulating the bio-value that it transforms into a commodity, more precisely, speculative capital alone is not capable of producing and circulating bio-value and producing it; this is only possible with a political-legal structure that serves this process, and this is possible with Neo-colonialism, which Wanda Shiva (1999) calls "*the second coming of Columbus*". Let us now consider neo-colonialism between capitalism, neo-liberalism, and the subject formed by bio-capital and the bio-political subjectivity it leaves behind.

Bio-Politics, Neo-Colonialism, Subjectivity, and Bio-Capital

Utility, Docility, Discipline, and Bio-Politics

Capitalism's need for unlimited markets and raw materials and its desire for infinite profitability inevitably make its nature horrible. As we have tried to explain from the very beginning, there have been periods when this terrible nature of capitalism has been shackled, curbed, or allowed to run its destructive course all over the world. Historically, capitalism developed in

two basic, interconnected forms, the colonial and the industrial. These two basic channels are inseparable in terms of the nature of capitalism, but a geographical distinction can still be made. As is well known, the colonization of Latin America (Galeano, 1973), that has begun with the discovery of America which was followed by the colonization of the Far East, Middle East, South East Asia, and Africa (EGO, 2011).

Expansionist movements similar to those undertaken in the colonies for the industrial transformation of capitalism were also carried out in continental Europe: enclosures of England's countryside (Neeson, 2010; Thompson, 1963), enclosures of Galls (Kain, Chapman, Oliver, 2010) plowing the pasture of Irish countryside (Engels, 1997, 1999) issuing a decree against "wood theft" and banishment of forest for forester in Germany circa 1840s (Bensaid, 2017) in French (Sahlins, 1994) and England the banishment of hunting in the forest, (Thompson, 1975).

Capitalism, as can be seen, made moves of enclosure and confiscation similar to colonialism on its own continents, but in the colonies and the mainland, the logic of capitalism's operation, forms of concentration, the roles the system assigns to the center and the periphery differed, and most importantly, in the context of our topic, the forms of subjectivity differed in the mainland, and in the colonies.

In the colonies, colonized forms of subjectivity, deprived of all rights and basic human conditions, continued almost uninterrupted from the arrival of Columbus until the neo-liberal transformation, while in the mainland of capitalism, a governmental system and a subjectivity associated with it emerged, which Foucault (1977, 1980, 2015) calls bio-politics. The first form, which has not lost its historical continuity, I refer to here as (neo)colonial subjectivity, while the subjectivity constructed in the metropolises of capitalism, in the industrial world, is what Foucault (1977, 1980, 2015) calls bio-political subjectivity. Let us first look at the Bio-Political subject and then at the colonial subject.

According to Foucault (1977), the systems of punishment from the Middle Ages and absolutist systems did not allow for the emergence of the bodily synergy that capitalism needed, and one of the first things that capitalism did was to "liberate" modern man, for capitalism could not exist otherwise.

According to Foucault, the transition from punitive systems to systems of control and the gradual improvement of power mechanisms into two basic forms, bio-power and bio-politics, (Foucault, 1977) was made possible by the

modern subject and his body, which stands at the center of this duality and the whole mechanism (Foucault, 1977, 2015). This is because the more complicated system of capitalism compared to ancient regimes required not only the control of productive forces but also the qualified and skilled production of productive forces. And this was a process that started with sexuality being brought under the control of power and turned into a discourse, and progressed through the control of the population in general through hygiene and health policies (Foucault, 1980). Although the body was no longer punished as in ancient regimes, the human spirit was targeted with more subtle methods and the body was confined to certain limits (Foucault, 1977). These limits were defined in great detail and all movements have to utilize both the power and capitalist system (Foucault, 1977). In this respect, sexuality in particular is the center of bio-political power, since sexuality, as the intersection of body and population, is the hallmark of productive bio-politics (Foucault, 1980).

Such a centralization of policies such as hygiene, reproduction and demography, especially sex (Foucault, 1980), is related to the construction of the subject desired by modern power. More specifically, Foucault's political anatomy comes first among the types of subjectivization under the heading of bio-politics. Anatomo-politics transforms the subject on the basis of the body, sometimes using constructions, sometimes norms, and the reason for this, according to Foucault, is of course the obsession with obedience. The relative freedom of obedient bodies is experienced as freedom. It calls for a technique that overlaps both subjectification and objectification, that is to say, it reveals the procedures of individuation. (Foucault, 1980)

Another type of subjectivity emphasized by Foucault is Panoptic subjectification. Panoptic power and the subjectivity it aims to create is one of the most important aspects of the transformation of body technologies, which are individual in the anatomo-political, into social subjectivity, that is, into bio-power. In *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*(1977), Foucault, who sheds light on modernist capitalism's projection of the human body through Bentham's project, underlines that bodies must be useful/efficient as well as docile. The body will be developed in line with the requirements of power. Therefore, the mechanical individual of anatomo-politics can be melted into the social technology of bio-political subjectivity.

According to Lemke (2012), Foucault's bio-political subjectivity has three main aspects: I - political thinking determined by the new expression of sovereign power; II - modern racism; III - a unique art of governance that historically involves the self-governance and social arrangements of the individual.

Mendieta (2011), through Foucault's work, sees in his discussion of biopolitics the technologies of governmentality in relation to the interworking of capitalism, medicine, and sovereignty with liberalism.

Another important effort to understand the modern world through biopolitics appears in Agamben's (2005) work. According to Agamben, the state of exception, suspension, and sovereignty are the most important aspects of biopolitics (2005). In fact, according to Agamben, exception and suspension are the *nomos* of modernity.

On the other hand, after Foucault, the most important contribution to the debate on bio-politics, especially the relationship between the (post)modern subject and bio-political sovereignty after neo-liberalism, has been made by Lazzarato (2002), Virlo (2013), and of course Negri & Hardt (2000), who come from the Italian Autonomist school.

The debates on immaterial labor, sovereignty, subjectivity and their causes and consequences that Lazzarato and Virlo initiated in the 1970s seem to have reached their logical limits in Negri & Hardt's *Empire* (2000).

According to Lazzarato, immaterial labor has , brought about the growth of informational content and cultural content, resulting in the liquidation of the traditional figure of the worker. Products such as ideas, symbols, codes, texts, linguistic figures, images create a material product, even if it is not material... (Lazzarato, 1996) Therefore, "*Interactive and cybernetic machines become a new prosthesis integrated into our bodies and minds and a lens through which to redefine our bodies and minds themselves. The anthropology of cyberspace is really a recognition of the new human condition.*" (Negri:&Hardt, 2000: 291) On the one hand, this blurs the distinctions between head and arm labor, and on the other hand, it leads to capital's preference for flexible sectors and capital becomes increasingly speculative.

Again, during and immediately after the years *Empire* (2000) was written, there were important developments in terms of the control of work and the deepening of bio-political subjectivity. Negri&Hardt (2000), after exemplifying that the control of work and worker performance has always existed through the experiences around the Fordist production line, say something important about the new bio-political situation: the communicative/informatic machine controls the worker's entire life. In recent times, WhatsApp groups and digital affairs, flexibility, the gradual disappearance of the distinction between leisure and work time, the power producing subject, the value producing subject, the new slogan of western society is that we are all

subjects, participatory management is a technology for the creation and control of subjective processes. (Lazzarato, 1996:137)

Therefore, capital no longer targets only individuals, but extends to every stage of life. Negri & Hardt (2000) describe this situation as bio-politics evolving from modern to post-modern. In other words, they imply that while Foucault's bio-politics (1977, 1980, 2015) is an analysis of the subject-power relationship of the modern period, their analysis of bio-politics is an analysis of the subject-power relationship in the post-modern period. Whereas in the modern period there is a relationship between the individual, the nation-state and power, in the post-modern period bio-politics is a relationship between life, capital and empire as global power. This means the disappearance of labor and material production, social factorization, the collaboration of immaterial commodities with ideas and emotions.

So, on the one hand, Foucault's analysis, which is now considered a classic, and Negri & Hardt's (2000) analysis of the bio-politics of the modern period, and on the other hand, Negri & Hardt's (2000) bio-politics of the imperial period or the post-modern period.

Negri & Hardt's (2000) analysis that the movements of capital and new technologies of the 90s are targeting the whole of life is entirely correct. And this is exactly what we are trying to explain here. On the other hand, it has been about 50 years since Foucault wrote, and 25 years since Negri & Hardt (2000) wrote, and in these two decades humanity has transformed more than it has ever transformed in every field, especially in the technologies of life, and in this respect, the point that capital has reached in the nature of life has gone beyond what Negri & Hardt (2000) even imagined. Secondly, Negri & Hardt (2000) tried to make bio-politics not only a power in the hands of power but also in the hands of the subjects (multitude) subjected to it, especially in the age of the elimination of material labor and the worker, and they criticized Foucault for focusing only on one part of bio-power and ignoring its productive potential for the subject who is the object of power. To put it differently, they tried to transform the biopolitical subject from an object-subject crushed by the pressure of power into the leaven of revolutionary multiplicity, and so, instead of leaving the mansion of bio-politics, they stayed there for a while longer for the sake of this potential.

However, as I will argue more emphatically in a moment, bio-politics is ultimately a response to the greatest problem facing capitalist modernity, which is the concern for the reproduction of life at the lowest cost and highest efficiency, and is therefore panoptic and anatomo-political, and the most

sophisticated form of this technique of governance is the social welfare state. This becomes abundantly clear in the following words of Mika Ojakangas, responding to Agamben's claims that the western bio-political paradigm is embodied in the concentration camp: "*The biopolitical paradigm of the West is not the concentration camp, but, rather, the presentday welfare society and, instead of homo sacer, the paradigmatic figure of the biopolitical society can be seen, for example, in the middleclass Swedish socialdemocrat. Although this figure is an object – and a product – of the huge biopolitical machinery, it does not mean that he is permitted to kill without committing homicide.*"(Ojakangas, 2005:25)

Besides, Negri&Hardt's (2004) examples of the distinction between immaterial labour, biopower and biopolitics and the space of their discussion are European, and American countries. According to Negri & Hardt, although nation-states have been dissolved and replaced by empire, and class has been dissolved and replaced by the multitude, especially the fiction of 'class' immanent in the bio-politics called multitude (Negri&Hardt, 2004) is a fiction related to the central/metropolitan states of the empire. Here, the recognition of class not as a transcendental subjectivity through economic production but through effect, sexuality, identity, and immaterial labour may be valid, but in totalitarian mafia countries such as China, Russia, North Korea, Serbia, Montenegro, or in countries/regions such as India, South East Asia, the Middle East or North Africa, for example, there cannot be a bio-political immanent multiplicity that would create a short circuit within the transcendence of biopower. This is because the basic legal plane on which the plurality can construct itself as an immanence does not exist in these geographies, and instead a rather archaic colonial law has been substituted. Therefore, the transcendence of biopower functions here as an agent between bio-capital and its colonial lawless exploitation of bio-value resources such as the appropriation of seeds, intellectual property rights, and bodies, rather than as an immanent agent to ferment biopolitical multiplicity. Therefore, the task of biopower, especially in the poorer parts of the world, is not to docilise the body, to increase its productive capacity, to reproduce its life, to regulate its sexual relations in line with the interests of heteronormative patriarchy, or to create discourses of power-relation and to shape the dispositives of power; it is to create plunderable geographies, registered seeds, patented intellectual property rights and disposable bodies for metropolitan countries or wealthy classes, all of which are highly archaic colonialist activities.

Middle Passage or Object Subject of Neo-Colonialism

First of all, we need to clarify what we understand by (neo)colonial subjectivity or the object subject of colonialism. The aim of the early 20th century anti-colonial movements is independence and freedom. It is the struggle of colonies to establish their own states, to develop an independent economy and free identity, just like Western States. In post-colonial criticism, which developed from the 1950s onwards, the question is why the subjects of the 'independent' states achieved by anti-colonial movements continue to think like Westerners.

One of the important debates in post-colonial theory is over the prefix "post". This debate gave birth to the concept of Neo-colonialism (neo-colonialism), which is fundamental to the theory. According to Anie Loomba (2000), it is early to say 'post' until the inequalities and damage of colonialism are erased. The concept of neo-colonialism corresponds to the claim that imperialism continues in new modern forms in the post-imperial period and that this is decisive in international relations.

Therefore, by neo-colonialism, I am referring to the linear line of colonialism from empire to imperialism in the sense that Anie Loomba (2000) talks about, what Vandana Shiva (1999) calls the second coming of Columbus, the suspension of all the fundamental rights (including bio-political practices) that humanity has built over five hundred years, starting from the colonies with the new forms of property of imperialism, and its insatiable plunder. In this regard, for a clearer understanding, I refer to a specific concept of the history of colonial-slavery, the middle passage.

The Middle Passage was the most important stop of the colonial/slaver trade during the mercantile period in Europe. The Middle Passage is the middle stop of the ships that set sail from Europe with manufactured goods such as muskets, rum, textiles, gunpowder, etc. The Middle Passage is the coast of South Africa, where the ships load slaves in exchange for selling some of the commodities they have, and then set sail again, this time stopping at plantations in Latin America and North America, where they sell most of the slaves they bought in Africa and the manufactured goods they have left, and buy raw materials in return and sail back to Europe. And in Europe, the raw material is transformed back into commodities. This cycle lasted approximately 350 years.

The reason for referring to the classical period of the slave trade is, of course, to make the difference between the biopolitical subject, and the colonial subject a little clearer. Slaves transported from colonies to plantations and

metropolises are not seen as subjects in any way. They were bought, sold, and worked, often naked, with the tattoo of the subsidiary to which they belonged on their chests. It is not known exactly how many people were enslaved during all this colonial activity, but the estimated numbers are as follows:

It was claimed that 11,698,000 people were transported by ships during the African slave trade and 9,778,500 of them set foot on the American continent. In another study, it was stated that 293,400 slaves were imported between 1451-1600, 1,494,600 slaves between 1601-1700 and 5,737,600 slaves between 1701-1810. Thus, from the mid-1500s to the mid-1800s, approximately 9 million Africans were sent to Latin American countries such as Brazil and Cuba under inhumane conditions. (Klein, 1986: 16)

During the voyage, the death rate of slaves was noticeable.

Slave deaths were common due to the harsh conditions on board the ships. For example, between 1680 and 1688, only 45,396 of the 60,783 slaves transported on 249 ships by the royal African company were able to complete the voyage. In 1790, the mortality rate on 522 ships trading from West Africa was 6.6%, while in later periods, mortality rates as high as 18% to 52% were observed in one study, 12.4% of the slaves carried on 5966 voyages by Portuguese, Spanish, French, English and Dutch traders between 1590 and 1867 died during the voyage. (Reynolds, 2004: 22)

For colonialism, therefore, the slave is a raw material or a source of energy. The last thing that is thought of in relation to the slave is the reproduction of the slave's life. The colony is a world of disposable bodies, body-labor, made of blood, sweat, and death. What we call bio-capital is the transformation of the disposable body into a sustainable and therefore profitable long-lasting body. In other words, for bio-politics, the body is like an energy source or a mine that is used prudently and efficiently. Therefore, the difference between the colonial body and the bio-political body lies in the technologies of reproduction of life. Foucault's (1980) hygiene, population, borders, nation-state, family, heteronorm sexuality, control and especially the control of fluids that control body energy are related to this. Therefore, bio-politics is inevitably a process of subjectivization, similar to the definition of a republic as "self-governance of the people". The colonial body is only objectification.

That is why in the colony there is a minimum of laws, social rights, and other things to organize the reproduction of life. In this sense, the abandonment of slavery in Europe, as Foucault (1977) often underlines, is a question of system utilization, the industrial leap of capitalism could only be made by subjects who saw themselves as free. This approach, embodied in Bentham's panopticon, the prohibition of slavery throughout the 19th century, is ultimately a matter of profitability. This is similar to the Treaty of Versailles, the treaty that ended the First World War, which regulated the conditions of production and competition of European capitalism, from the pension conditions

of workers to working conditions, from the 8-hour shift to the 5-day working day, and the establishment of the ILO, which was to follow all this.

Second Coming of Columbus

In the discussion of immaterial labor in relation to biopolitics, we have already stated that we agree with Negri & Hardt's (2000) idea that the figure of the worker has historically lost its significance, but we disagree with the idea that the bio-political vocation still produces the bio-politics of informatic culture, especially the alternative construction of multitude. The bio-political subject, that is, the diminishing need for a particularly obedient, efficient, and therefore profitable and sustainable cycle of life reproduction, is moving from the classical colonial geographies of the capitalist system to its centers.

First of all, alternative optimization, digitalization, robotization, thermal surveillance, surveillance from space, transhuman, biometrics, artificial intelligence, and alternative reproductive technologies (motherless reproduction) render bio-politics in the sense of the reproduction of life meaningless. In other words, power no longer needs its subjects who discipline themselves and try to profitably participate in the system. As capital becomes digitalized and speculative, more and more people in the poorer geographies of the world are being discarded, and turned into garbage. Moreover, looking at the AIDS crisis in Africa, the surrogacy experiences of the Balkans and India, or the people left behind by organ harvesting practices in the poorer countries of the world, people are again reduced to bodies, blood-sweat, death, body parts, and bodily fluids, similar to colonial times. In this sense, with all these experiences, we see that people are now seen as bio-waste, bio-residues, or bio-values. What we call bio-capital is the exploitation and abuse of the whole world and of lawlessness by speculative capital driven by the medical industry, where the bio-waste that remains when the bio-value is consumed is seen as garbage.

But the analogy between bio-capital and colonialism is not only about bio-value and the bio-waste it leaves behind. There is an important emphasis in Negri & Hardt's (2000) writings on empire. This is that empire blurs the inside and the outside. A perpetually needed outside and borders that have no meaning other than to be crossed (Negri&Hardt, 2000). Hence, neo-liberalism as an ultimate or extended version of capitalism of which bio-capitalism is lately emergent sub-branch, is a reassertion of some of its characteristics of the 18th-19th century; such as exploitation, colonialism, confiscation, appropriation, and the continued diversification and securing of forms of property through legal contexts, as well as elements and instruments that already

existed within the system, but which have been reinforced by neo-liberal law, and a hybrid transformation that includes the transformation of the human body and natural biological production (agricultural and animal husbandry) into bio-value (both as commodity and property). In other words, capitalism is expansion, capture, re-capture, definition and re-definition of sources and market conditions. Thus, this re-definition of nature, body, commodity, value by neo-liberal capitalism that covers bio-capitalism is blurred the boundaries between humanity and commodity, expanding capitalist markets' and transactions' borders against humanity and nature.

The transgression of capital and definitions and re-definitions to transform from nature to natural sources, from peasant to worker, from raw material to the commodity figure out the infinite and expanding loop of expansion and capture that is embedded in the gene codes of capitalism. Melinda Cooper formulates this character of capitalism as follows: "*the drive of capital to overcome its material limitations not only finds new resources but also constantly redefines the 'nature' of resources (e.g. through turning debt or other crisis moments into value) to create a surplus.*" (Cooper, 2007: 30).

Cooper's emphasis on the discovery and redefinition of resources and the development of an appropriate property law is brought here as the definition/appearance of capitalism in the context of this study: Because in the mercantile, colonial, industrial, and speculative phases and forms of capitalism, for example, when nature is seen as nature and when it is seen as natural resources is a highly contested area in which many actors are involved, especially in the clash between customary law and the demands of capital. We see a similar debate in the conflicts over when people are considered slaves, when they are peasants, when they are laborers, when they are serfs, when they are subjects and when they are citizens. This debate over the definition of natural resources and forms of employment actually wants to move us towards capitalism's desire for unlimited movement and exploitation, in this respect colonialism, speculative capital and neo-liberalism are similar stages of capitalism. Industrial capitalism and the commercial capital that feeds it, on the other hand, is more concerned with when natural resources are commodities, when animals are commodities, and the savage industrial era, biopower and biopolitics, found itself most prominently in welfare states and welfare states..

On the one hand, capitalism intervened in nature, natural resources, and traditional communities in such a way as to transform them from rural peasantry society to capitalism, on the other hand, it intervened, captured, and transformed traditional forms of subjectivity. The expansion of modern

capitalism's sphere of influence by means of bodies utilization is the notion of biopolitics that Foucault (1977, 1980, 2015) has described in great detail.

However, since the post-Fordist period, the body has shifted its bio-political meaning, which comes from the state's domain of influence and the capitalist market's source of labor, to the next level. First of all, the robotization and digitalization of production processes, the decline of labor-intensive jobs in labor employment, and the replacement of these by the useless labor of the service sector brought tensions between capital and labor to other contexts, while the disciplinary power that Foucault (1977, 1980) constantly alluded to, was designed as a need of the capitalist production system. There is no longer a need for one dimensional, discipline producer, bio-political sanctions of institutions. At this point, the body is an object of biopolitics not as a sphere of influence of the state or a source of labor in the market, but more than that, as both a customer and a source of raw materials, especially in the market of medicine, pharmacology and body technologies (blood, tissue, retina, organ, hair, fetus, etc.).

In the biopolitical world, bodies were controlled and classified by the state (men, women, soldiers, civil servants, workers, etc.) and were also disciplined by capitalism (working time, division of labor, production line, specialization in a particular field, etc.). However, both the biopolitical modern state and the classical capitalist mode of production had limited access to (worker-citizen) bodies. The body was producing power on behalf of the state, and in the factory, it was producing commodities and surplus value with its labor. However, after the 1970s, which corresponds to the beginning of the neoliberal era of capitalism, capitalism has expanded its demands on bodies a little more. The body would no longer be merely the producer of labor and the customer of the market, but also the producer of life (bio-tech) and the customer of life/bio-value.

In the neoliberal era of capitalism, a new layer is added to the classical antagonism between worker and capital: biological contradictions between body and capital. In this layer, the market and the state, which is not only trying to be a bio-political but a bio-capital actor, no longer aspire to the living labor of the citizens, but also to the dying body of the citizens and to the bio-values such as blood, tissue, and organs that the body produces organically.

Conclusion or What Does Bio-Capital Do to Humankind?

In conclusion, bio-capital is an evolved form of bio-politics socio-politically and venture/speculative capital economically. Since the 1960s, the results

that emerged with the discovery of DNA sequencing had extremely useful and profitable results for capitalism in the fields of informatics, agriculture, medicine and biology. As Cooper (2007, 2008) mentioned, the USA got through the recession and debt crisis thanks to bio-capital investments, pharmacology companies monopolized, and grew by speculatively buying know-how companies with their generic prospectus skates on the one hand. As seen quite clearly in the AIDS crisis in Africa, the marketization of medicine and treatment technologies, and their protection by patent rights and customs barriers made life more commercial and speculative.

At the macro level, organs, bodies, death, body part, knowledge and fluids have become bio-value.

Of course, all medical-biological developments are extremely promissory, operations such as IVF pregnancy, stem-cell, and organ donation/transplantation/trafficking further strengthen the speculative aspect of bio-capital and add future trade between its layers. Moreover, these promissory expectations can vary at the national or individual level, for example, while ordinary people desire to achieve a long (if possibly endless) and quality life with gene therapy, at the national level India is waiting to be a global player, while the USA is waiting for a millennial salvation (Rajan, 2006).

All these molecular, monopolized, promissory, and speculative alanine effects, of course, differ nationally, class, and regionally. As an Indian activist, Vandana Shiva (1999), in her work on bio-agriculture, defines bio-capitalism as bio-piracy in general and sees all these events as the new wave of colonialism and the second coming of Columbus, through the unequal relations between India, and the West.

However, all these changes and developments point to some fundamental changes in the ontology of modernity's construction of power and the body. First and foremost, the ontology of the body based on the reproduction of life in all respects, which modern capitalism has tried to establish for reasons such as population, power and reproduction, is in a serious transformation from sustainability to disposable technology.

At first glance, the medicalization and pharmaceuticalization of life, the achievements of plastic surgery, developments in organ and birth technologies, and the virtual world expanding from trans human to artificial intelligence seem quite promising. But amidst all this promise, the mode of production of bio-value and the progression of bio-capital within property relations

resemble the colonialist activities of capitalism on the one hand and the enclosures of Europe on the other.

This resemblance is of course not used here as a metaphor or a trope, but as an analogy between two different historical episodes. For what resembles European colonialism here is that in a similar way to how property in the early days of capitalism rapidly made to enclosure commons, pastures, and forests, bio-capital is rapidly transforming the body from a personal 'property' protected by the public to something that is presented by the public as private property. The jurisprudence that began in the late 1970s on the transfer of property rights to bio-value (gene code, software, information, or seed registration) to corporations, or the ability to buy and sell body parts and fluids, are in this sense the most obvious indicators of bio-capital's expansion of property relations in a way reminiscent of colonial history.

References

- Agamben, Giorgio. (2005) *State of Exception*. London: The University of Chicago Press.
- Bensaid, D. (2017) *Mülksüzler: Marx, Odun Hırsızları ve Yoksulların Hukuku*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Braudel, Fernand (1992), *Civilization and Capitalism 15th–18th Century, The Structure of Everyday Life*. California: California: University of California Press
- Brezis, Elise S. (2003), "Mercantilism", *The Oxford Encyclopedia of Economic History*, Oxford: Oxford University Press
- Cooper, M. (2007) Life, Autopoiesis, Debt: Inventing the Bioeconomy. *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*. 8:1, 25-43. DOI: 10.1080/1600910X.2007.9672937 <https://doi.org/10.1080/1600910X.2007.9672937>
- Cooper, M.(2008) *Life as Surplus: Biotechnology and Capitalism in the Neoliberal Era*. Seattle: University of Washington Press.
- Cooper, M. and Waldby, C. (2014) *Clinical Labor: Tissue Donors and Research Subjects in the Global Bioeconomy*. Durham: Duke University Press.
- Davies, M. (Ed.). (2017). *Babies for sale? Transnational surrogacy, human rights and the politics of reproduction*. London: Zed Books.
- Dawson, A. (2015) Biocapitalism and Culture. *Environments and Societies UK Davis*. http://environmentsandsocieties.ucdavis.edu/files/2015/02/Dawson_Biocapitalism-Culture.pdf
- Engels, F. (1997) *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*. Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, F. (1999) *Köylüler Savaşı*. Ankara: Sol Yayınları.
- European History Online/EGO. (2011) Colonialism and Imperialism 1450-1950 <http://ieg-ego.eu/en/threads/backgrounds/colonialism-and-imperialism>
- Foucault, M. (1977) *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Random House, New York.
- Foucault, M. (1980) *The History of Sexuality*. Volume I: An Introduction. Vintage, New York

- Foucault, M. (2015) *Biyopolitikanın Doğuşu*, College de France Dersleri 1978-79. Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul
- Franklin, S. and Lock, M. (Eds) (2003) "Animation and Cessation: The Remaking of Life and Death" (editor's introduction). In S. Franklin, & M. Lock (Eds.), *Remaking life & death : toward an anthropology of the biosciences* (pp. 3-22). Santa Fe: School of American Research Press.
- Fumagalli, A., Lucarelli, S., (2007) "A model of Cognitive Capitalism: A Preliminary Analysis" Munich Personal RePEc Archive. <https://core.ac.uk/download/pdf/12026804.pdf>
- Fumagalli, A. Morini, C. (2010) "Life Put To Work: Towards a Life Theory of Value," *Ephemera: Theory and Politics in Organization* 10.3/4
- Galeano, E. (1973) *Open Veins of Latin America*. Monthly Review Press, London.
- Gupta, J. A. (2012). "Parenthood in the Era of Reproductive Outsourcing and Global Assemblages". *Asian Journal of Women's Studies*, 18(1), Taylor & Francis Online. 7–29. doi: 10.1080/12259276.2012.11666120
- Ha, J. O. (2015). "Pregnancy and Birth Transaction in Korea – Reproductive Technologies and the Intention of Parenthood". *Issues in Feminism*, 15(1), 169–209. doi: 10.21287/iif.2015.04.15.1.169
- Heller, C. (2001) McDonalds, MTV, and Monsanto: resisting biotechnology in the age of informational capital, in: B. Tokar (Ed.) *Redesigning Life? The Worldwide Challenge to Genetic Engineering*, pp. 405–419 (London: Zed Books), Available at: <http://www.social-ecology.org/article.php?story¼20031028150738895>.
- Kain, R. Chapman, J., Oliver, R., (2010) "The Enclosure Maps of England and Wales, 1595-19182"
- Keynes, John Maynard (1936). "The General Theory of Employment, Interest And Money". *Nature*. 137 (3471): 761.
- Kindleberger, C.P. (2010) *Cinnet Panik ve Çöküş: Mali Krizler Tarihi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Klein, H. S. (1986) *African Slavery in Latin America and the Caribbean*. New York-Oxford: Penguin Publishing.
- Lazzarato, Maurizio (1996). "Immaterial labor". In Paolo Virno, Michael Hardt (eds.). *Radical Thought in Italy : A Potential Politics*. University of Minnesota Press. pp. 142–157.
- Lazzarato, Maurizio (2002). From biopower to biopolitics. *Pli* 13:112-125.
- Lemke, Thomas. (2012) *Foucault, Governmentality and Critique*. Newyork: Routledge.
- Loomba, Ania (2000) *Koloniyalizm Post-Koloniyalizm*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Lundin, S. (2008) "The Valuable Body. Organ trafficking in Eastern Europe". *Baltic Worlds*, 2008, 1: 6-9.
- Marks, K.. (2015) *Kapital Cilt I..* Yordam Yayınları, İstanbul.
- Marwah, V. (2014). "How surrogacy is challenging our feminisms". Virinda Marwah ve Nandimpally Sarojini (Ed.) in, *Reconfiguring Reproduction: Feminist Health Perspectives on Assisted Reproductive Technologies* (pp. 4554–5271) Delhi: Zubaan Publish.
- Marx, K. (1933) *Wage-Labour and Capital*. International Publishers&Co, London.
- Mendieta, Eduardo. (2011) "The Practice of Freedom" (Ed.) Diana Taylor. In *Michel Foucault Key Concepts*. London&Newyork: Routledge.

- Neeson, J.M. (2010) *Commoners: Common Right, Enclosure and Social Change in England, 1700-1820*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Negri, A., & Hardt, M. (2000). *Empire*. London: Harvard University Press.
- Negri, A., & Hardt, M. (2004). *Multitude*. London: Penguin Press
- Ojakangas, Mika. (2005) "Impossible dialogue on Bio-Power, Agamben and Foucault". *Foucault Studies*, No 2, 5-28.
- OSCE (2013) "Trafficking in Human Beings for the purpose of organ removal in the OSCE Region: Analysis and Findings" *Occasional Paper Series* no.6.
- Rajan, K.S.(2006) *Biocapital: The Constitution of Postgenomic Life*. Duke University Press: Durham.
- Rajan, K.S. (2012) "Introduction: The Capitalization of Life and the Liveliness of Capital" *Lively Capital: Biotechnologies, Ethics, and Governance in Global Markets*. Duke University Press, Durham.
- Reynolds, Edward. (2004) *Fırtınaya Karşı Ayakta Kalmak: Atlantik Köle Ticareti Tarihi*. Ankara: İmge Yayınları.
- Ricardo, D. (2000) *Ekonomi Politiğın ve Vergilendirme nin İlkeleri Üzerine*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Sahlins, P. (1994) *Forest Rites: The War of the Demoiselles in Nineteenth-Century France*. Cambridge: Harvard University Press.
- Scheper-Hughes, N. (2017). "Kidney Pirates: How to End Human Trafficking in Organs for Illegal Transplants". *Journal of Trafficking and Human Exploitation*, 2017(2), 259-270.
- Shiller, R.J. (2000) *Irrational Exuberance*. Sussex&Princeton: Princeton University Press.
- Shiva, V. (1999) *Biopiracy: The Plunder of Nature and Knowledge*. Berkeley/California: North Atlantic Books.
- Smith, A. (2014) *Milletlerin Zenginliğı*. İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Thompson E. P. (1963) *The Making of the English Working Class*. Gollancz Publish, London.
- Thompson, C. (2005) *Making Parents: The Ontological Choreography of Reproductive Technologies* (Cambridge: MIT Press).
- Thompson, E.P. (1975) *Whigs and hunters: The origins of the Black Act*. Pantheon Books, New York.
- Virno, Paolo (2013). An equivocal concept: Biopolitics. In Timothy C. Campbell & Adam Sitze (eds.), *Biopolitics: A Reader*. Duke University Press.
- Waldby, C. and Mitchell, R. (2006) *Tissue Economies: Blood, Organs and Cell Lines in Late Capitalism*. Durham: Duke University Press.
- Weber, M. (2012) *Ekonomi ve Toplum*. Yarı n Yayınları, İstanbul.
- WIPO (2000) *Patent Protection and Access to HIV/AIDS Pharmaceuticals in Sub-Saharan Africa*. https://www.wipo.int/export/sites/www/about-ip/en/studies/pdf/iipi_hiv.pdf

Avrupa'daki Popülist Aşırı Sağ Partilerin Göç Meselesine Yaklaşımları: Fransa Ulusal Birlik Partisi Örneği

Murat Saraçlı*

Öz

Göç mevzuuyla toplumların yaşadıkları ekonomik, toplumsal, kültürel ve güvenlik kaynaklı sorunlar arasında doğrudan bir bağ kuran ve göç ile göçmen karşıtlığını temel politika söylemlerinden biri olarak benimseyen popülist aşırı sağ partiler günümüzde Avrupa siyasetinde giderek daha etkin hâle gelmektedir. Popülizmin gerçek halk ile yozlaşmış elitler arasında var olduğunu iddia ettiği karşıtlık tezine ilave bir aktör olarak göçmenleri de ekleyen ve elitistleri onlara destek vermekle itham eden söz konusu partiler, etnik milliyetçilik ve yabancı düşmanlığının bir sentezi olan yerlililik vasıflarıyla diğer siyasi topluluklardan ayrılmaktadırlar. Krizlerden beslenen ve göç konusunu da bir kriz olarak devamlı Avrupa toplumlarına lanse eden popülist aşırı sağ partiler, mevcut müesses nizam fırkalarının halkın bu konudaki duyarlılıklarını anlayamayacağını ve sorunlara çözüm üretemeyeceğini savunarak tek gerçekçi alternatifin kendileri olduklarını iddia etmektedirler. Kıtadaki popülist aşırı sağ partiler ailesinin en eski üyelerinden biri olan Fransa'daki Ulusal Birlik Partisi de göç ve göçmen konularında benzer yaklaşımları benimsemekte ve bu çerçevede göçmen azınlıkların Fransız toplumuna entegrasyonları noktasında çokkültürcülük karşıtı katı bir siyasi duruş sergilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa, Göç, Popülist Aşırı Sağ Partiler, Fransa, Ulusal Birlik.

Approaches of Populist Far-Right Parties in Europe to the Immigration Issue: The Case of The French National Rally Party

Abstract

The populist far-right parties, which establish a direct connection between the issue of immigration and the economic, social, cultural and security-related problems that societies experience and adopt opposition to immigration and immigrants as one of their main policy discourses, are getting more and more influential in the European politics today. Adding immigrants as an additional actor to the opposition thesis, which populism claims to exist between the ordinary people and the corrupt elite, and accusing the elitists of supporting them, these parties are dissimilar to other political bodies with their feature of nativism, a synthesis of ethnic nationalism and xenophobia. Feeding on the crisis and persistently present the issue of immigration to European societies as a crisis, the populist far-right parties claim that the existing establishment parties cannot understand the sensitivities of the people about this issue and cannot produce solutions to the problems and argue that they are the only realistic alternative. The National Rally Party in France, one of the oldest members of the group of populist far-right parties on the continent, adopts similar approaches to immigration and immigrant issues, and accordingly, takes a firm anti-multiculturalist political stand in relation to the integration of immigrant minorities into the French society.

Keywords: Europe, Immigration, Populist Far-Right Parties, France, National Rally.

*Dr.Öğr.Üyesi | Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Böl.

murat.saracli@hbv.edu.tr | ORCID: 0000-0001-5997-4836

DOI: 10.36484/liberal.1250802

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:110, Bahar 2023, ss.123-146.

Gönderim Tarihi: 13 Şubat 2023 | Kabul Tarihi: 15 Haziran 2023

Giriş

Soğuk Savaş döneminde pek çok Avrupa devletinin iç siyasetinde önemli bir aktör haline gelen aşırı sağ partiler, göç konusunun kıta gündemini etkisi altına almaya başladığı 1980'li yıllarla birlikte daha fazla görünür hale gelmeye başlamışlardır. Avrupa'da önemli oranda bir göçmen nüfusunun oluştuğu ve azınlıklar ile göçmenlere yönelik kıta toplumlarında önyargı ve hoşnutsuzlukların giderek arttığı bu yıllarda, göç ve göçmen karşıtı siyasaları ile ön plana çıkan aşırı sağ partiler toplumlardan daha fazla ilgi ve teveccüh görerek yapılan seçimlerde önemli başarılar kazanabilmişlerdir. Aynı süreçte başta Latin Amerika olmak üzere dünyanın birçok yerinde güçlenmeye başlayan popülizm akımından da etkilenen Avrupa'daki aşırı sağ partiler, gerçek halk olarak nitelendikleri toplumun çoğunluğu ile yozlaşmış elitler olarak sınıflandırdıkları azınlık kesimlerinin karşıtlığı üzerinden politikalarını kurgulamışlardır.

Bu karşıtlık içerisinde göç konusunu ve göçmenleri yozlaşmış elitler olarak gördükleri toplum kesimleriyle ilişkilendiren popülist aşırı sağ partiler, Avrupa düzeyinde iş birliği halinde olduklarını varsaydıkları söz konusu kesimleri göçlere ve göçmenlere karşı fazla müsamahakâr olmakla itham etmişlerdir. Bu kapsamda Avrupa Birliği'ne de şüpheyile yaklaşan popülist aşırı sağ partiler Birlik tarafından izlenen göç ve sığınma politikaları ile işçilere yönelik öngörülen serbest dolaşım hakkına da tepki göstererek bunların üye ülkelerinin söz konusu alanlardaki egemenlik haklarını sekteye uğrattığını savunmuşlardır. Tarihsel olarak etnik milliyetçilik ve yabancı düşmanlığının bir sentezi niteliğindeki yerlililik anlayışı ile otoriter vasıfları bir arada bulunduran Avrupa'daki aşırı sağ partiler, 1980'li yıllarla birlikte göç ve göçmenlere yönelik izledikleri bu muhalif ve tepkisel siyaset yaklaşımlarıyla popülizmi de temel belirleyici vasıflarından biri olarak ortaya çıkarmaya başlamışlardır.

Avrupa'da II. Dünya Savaşı sonrası zuhur eden aşırı sağ partilerin ilk örneklerinden biri olan Fransa'daki Ulusal Birlik (Rassemblement National-RN), söz konusu partilerin genel karakteristik özelliklerini tam anlamıyla ortaya koymasından önemli bir emsaldir. Kurulduğu ilk yıllardan itibaren özelde ülkedeki Kuzey Afrikalı Müslüman göçmenlere genelde ise Avrupa'ya yönelen tüm göçlere karşıtlık üzerine siyasaları ile ön plana çıkan ve açıkça ırkçı motifler taşıyan RN, son yıllarda gerek Fransız siyasetinde gerekse Avrupa Birliği Parlamentosu seçimlerinde elde ettiği başarılarla ön plana çıkmaktadır. Avrupa'daki diğer aşırı sağ partiler gibi Avrupa şüphecisi, yerlici ve otoriter vasıfları kendinde toplamış bir siyasi oluşum olarak nitelendirilebileceğimiz Ulusal Birlik aynı zamanda, azınlık durumundaki göçmenlerin topluma entegrasyonları noktasında asimilasyonu tek geçerli alternatif olarak

görmesi ve Fransa'nın geleceğini Avrupa Birliği dışında araması gibi nevi şahsına münhasır özellikleriyle de dikkat çekmektedir.

Temel varsayımları bu şekilde olan makalenin bundan sonraki bölümlerinde sırasıyla Avrupa'da aşırı sağın yükselişi ve popülizmle ilişkisi, kıtadaki popülist aşırı sağ partilerin göç sorununa yaklaşımları ve Fransa'daki Ulusal Birlik Partisi'nin bu alandaki temel strateji ve politikaları konularına yer verilecek olup ardından gelen sonuç kısmında ise çalışma kapsamında elde edilen bulguların genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Avrupa'da Aşırı Sağın Yükselişi ve Popülizmle İlişkisi

İlk kez II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Avrupa'da önemli bir siyasi güç haline gelmeye başlayan ve Soğuk Savaş'ın ardından da hızlı bir yükselişe geçen aşırı sağ partiler, önceki dönemlerde de kıta siyasetinde var olmuşlarsa da çok fazla belirgin olamamış ve siyasi yelpazedeki diğer partiler üzerinde etki kuramamışlardır. İki dünya savaşının ardından büyük bir toplumsal ve ekonomik yıkım yaşayan Avrupa ülkelerinde başarısız yönetimlere karşı tepkili olan toplumlar, yaşanan sıkıntı ve acıların da etkisiyle daha ulusal duygulara hitap eden ve bu yönüyle etnik milliyetçilikle çok daha ilintili olan aşırı sağ partilere belirli bir teveccüh göstermeye başlamışlardır (Givens, 2013: 139-140). Bu yönelimde siyasi ortamdaki belirsizlik kadar, neredeyse tüm Avrupa kıtasında gözlemlenen sosyo-kültürel fay hatlarındaki kırılmalar ve bu kırılmaların ekonomik çöküşle beraber çok daha derin hale gelmesi de etkili olmuş, böylece belirli ortak özelliklerinin bulunduğunu söyleyebileceğimiz bir aşırı sağ partiler ailesi Avrupa'da zuhur etmiştir (Rydgren, 2003: 46-49).

Bugün de söz konusu ortak niteliklerini belirli oranlarda korudukları gözlemlenen aşırı sağ partilerin bu çerçevede en önemli özelliği, neredeyse olumlu tüm yönlerini yitirmiş olduğu varsayılan mevcut döneme yönelik şiddetli bir eleştiri getirmeleri ve toplumun geçmişte yaşadığına inandıkları altın çağa ilişkin bir özlem duymalarıdır. Yine baktığımızda; kötü yönde olacağı varsayılan her türlü toplumsal, siyasal ve ekonomik değişimi reddetmek, bireysellik yerine daha çok kolektivizmden yana olmak, ırksal saflığı öngörerek toplumun genetik ve kültürel farklılaşmasına karşı olmak gibi başka birçok ortak özelliğe daha sahip oldukları belirtilebilecek olan Avrupa'daki aşırı sağ partiler bunların haricinde özellikle "öteki" olarak gördükleri ve toplumlara lanse ettikleri azınlıklara ve göçmenlere yönelik de ayrımcı ve dışlayıcı siyasaları ile ön plana çıkmaktadırlar (Betz, 1993: 413-414; Aslan, 2018: 47, 52).

Bu çerçevede; ülkede yaşayan yabancı sayısının kısıtlanmasından dışarıdan ülkeye yönelen göçlere önlem alınmasına, çok kültürlü toplum yapısının reddinden mevcut göçmenlerin varlığı nedeniyle yozlaşmış olduğu varsayılan mevcut sosyo-kültürel yapıya karşıtığa kadar geniş bir yelpazede azınlık ve göçmen karşıtı bir reaksiyon gösteren aşırı sağ partiler bu yönleriyle, buldukları ülkelerde yabancı düşmanlığı ve ırkçılığın güçlenmesinde de etkili olabilmektedirler. Yine bu noktada tersi bir yaklaşımla, yabancı düşmanlığının ve ırkçılığın geniş çaplı destek gördüğü ülkelerde, aşırı sağ partilerin siyasi yelpazede kendilerine yer bulabilmelerinin daha da kolaylaştığı çünkü bu partilere yönelik verili toplumsal desteğin belirli oranda ortaya çıktığı da söylenebilir (Art, 2013: 127-128; Cıngı, 2011: 49-52).

Avrupa kıtasındaki aşırı sağ partilerin ortaya çıkış ve gelişim süreçleri incelendiğinde birden çok sebebin söz konusu partilerin buldukları ülkelerde güç kazanmalarında ve yükseliş sağlamalarında etkili olabildiği görülebilmektedir. Söz konusu nedenlerden ilki, bu partilerin ortaya çıktıkları ülkelerde ekonomik, sosyal ve/veya kültürel bir gerilimin mevcut olmasıdır. Ekonomide durgunluk ve kriz dönemlerinin ve toplumsal yapıda da etnik ve kültürel ayrışma ve çatışmaların mevcut olduğu dönemlerde, hem etnik kimlik bazlı siyasi bir retorik kullanan aşırı sağ partiler güç kazanabilmekte hem de mevcut huzursuzlukları daha da derinleştirerek sorunların boyutlarının büyümesine sebebiyet verebilmektedir. 2008-2009 yılları arasında yaşanan ekonomik ve finansal kriz, 2000'li yılların başlarından itibaren gerçekleşen ve çeşitli Avrupa şehirlerini hedef alan terör olayları, başta Suriye olmak üzere Orta Doğu ve Afrika'dan yaşanan yoğun göçmen akımı ve kıta ülkelerinin nüfuslarının giderek yaşlanmasına bağlı ortaya çıkan demografik sorunlar bu noktada akla gelen en önemli uyarıcılardır (Nourbakhsh ve diğerleri, 2023: 58-60; Aslan, 2018: 60-63).

İkinci olarak ise, siyasi yelpazedeki mevcut partilerin ve aktörlerin aşırı sağ partiler tarafından ortaya konan argümanlarla benzer politikalara yönelmeleri ya da onları destekler mahiyette stratejileri izlemeleri de, mevcut müesses nizam partilerinin birbirlerine benzedikleri ve farklı çözüm önerileri geliştiremedikleri algısını toplumlarda arttırarak teveccühün aşırı sağ partilere yönelmesinde etkili olabilmektedir. Bu noktada bilhassa seçim dönemlerinde, geniş kitlelerin duyarlılıklarına hitap eden söylemlerin çokça kullanılması ve bunların genellikle azınlık durumundaki yabancıları hedef alması pek çok ülkede karşılaşılan bir sorundur. Özellikle son dönemde Avrupa ülkelerindeki seçimlere damga vuran temel konu başlıklarından birinin göç ve göçmenler olması ve genellikle geliştirilen siyasaların da dışlayıcı

ve tepkisel nitelik arz etmeleri, söz konusu toplumlarda aşırı sağ partilere ilginin artmasında önemli bir etken olarak sunulmaktadır (Rydgren, 2003: 62).

Üçüncü olarak dünyanın geri kalanı gibi Avrupa'yı da derinden etkileyen küreselleşme süreci ve bu süreçle birlikte yaşanmaya başlayan çeşitli sorunlar da Avrupa'da aşırı sağ partilerin giderek güç kazanmalarına neden olmuştur (Worth, 2017: 19-20). Küreselleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan küresel ticaret ile bilgisel ve teknolojik alanlarda yaşanan devrim niteliğindeki gelişmeler bir yandan ulusal ekonomiler üzerinde olumlu sonuçlar ortaya çıkarırken öbür taraftan ise yerli piyasalarda düşük kalifikasyon gerektiren emek yoğun işlerde çalışanlar açısından olumsuz neticelere de neden olabilmektedir (Zakaria, 2016: 11-13).

Bu noktada küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan işsizlik, sosyal hizmetler ve yardımlar alanında yaşanan kısıtlamalar ve ekonomik güvensizlik hissi gibi sorunlar halklar nezdinde içeride mevcut partilere ve yöneticilere tepkileri arttırırken aynı zamanda dışarıda da Avrupa Birliği, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi ulus-üstü veya uluslararası örgütlerle çok taraflı ticaret anlaşmalarına yönelik olumsuz hissiyatları derinleştirmektedir. Toplumlar nezdinde yükselen söz konusu kızgınlık ve nefret kültürünü çok iyi okuyabilen ve bu çerçevede gerçekçi ve somut politikalar üretmek sıradan halka seslenebilen aşırı sağ partiler, devletlerin ve mevcut siyasi yönetimlerin küreselleşmenin olumsuz etkileri karşısında yetersiz kalmalarından faydalanarak sürekli oy oranlarını belirli seviyelerin üzerinde tutabilmişlerdir (Nourbakhsh ve diğerleri, 2023: 60-61; Aslan, 2018: 61-62).

Bu aşamada küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı sorunların ulusal toplumlarda milliyetçi ve yerlici hissiyatı daha da arttırdığını ve bunun tam da bu özellikleriyle ön plana çıkan aşırı sağ partilerin politik sistemlerdeki konumlarını güçlendirmelerine vesile olduğunu da belirtmek gerekir. Küreselleşme sürecinin temel unsurları olan çok uluslu şirketler, uluslararası ve ulus-üstü örgütler ile çok taraflı siyasi ve ekonomik anlaşmalarla ulusal egemenlikleri üzerindeki hakimiyetlerini giderek kaybettiklerini düşünen halklar, buna tepki olarak azınlıklar ve göçmenler gibi "yabancılar" karşısında ulusu önceleyen ve yerel kimlikler ile kültürleri ön plana çıkartan aşırı sağ partilere olan desteklerini giderek arttırmışlardır (Halhallı, 2020: 455-458).

II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da pek çok ülkede ortaya çıkmaya ve etkilerini arttırmaya başlayan aşırı sağ partilerin buldukları toplumlarda giderek güç kazanmalarında ve sosyal tabanlarını genişletmelerinde en önemli etkenlerden biri de kuşkusuz geçmişten gelen otoriter ve yerlici özelliklerini popülizmle birleştirmeleri ve bu çerçevede siyaset yürütmeleri olmuştur

(Öner, 2018: 39-40). Zamana ve mekâna göre çeşitli şekiller alabilen bir politika yapım yöntemi olarak tanımlanabilecek olarak popülizm, tarihteki ilk örneklerini 19. yüzyılın sonlarında ABD ve Rusya'da sergilemiş olmakla birlikte asıl altın çağını 1930'lardan 1960'lara kadar politik alanı domine ettiği Latin Amerika'da yaşamıştır (Mudde ve Kaltwasser, 2012: 3-4; Mouffe, 2019: 22-23).

1930'lı yıllardan itibaren ilk olarak Latin Amerika'da ortaya çıkmaya başlayan modern anlamdaki popülist rejimler, kendilerinden önceki faşist rejimler gibi, halk adına hareket ettikleri iddiasına sarılmışlar ve bunu yaparken de faşist diktatörlük rejimlerinden farklı olarak seçimler ve referandumlar gibi demokratik araçlar kullanmışlardır. Modern popülizmin dünyadaki ilk örneği kabul edilen ve Arjantin'de 1946 ila 1955 ve 1973 ila 1974 yılları arasında ülkeyi yönetmiş General Juan Domingo Perón'dan adını alan "Perónizm", Arjantin'in liberal ve seküler geleneklerinin gerilediği koşullarda yani iki savaş arası dönemde filizlenmeye başlamıştır (Laclau, 2007: 235-241). Soğuk Savaş'ın ABD önderliğindeki kapitalist liberal demokrasisiyle SSCB'nin kendine özgü komünizmi arasında sıkışmış ve dayatılan komünizm-liberalizm ikileminden sıyrılmayı hedeflemiş üçüncü bir yol olarak nitelendirilebilecek olan Perónizm, aslında modern popülizmin tarihteki ilk şekli olmuştur. Faşizmin mirasını yeni bir demokratik çerçeveye uyarlamaya çalışan ilk hareket olarak Arjantin'deki Perónizm, Soğuk Savaş koşullarının imkân verdiği ölçülerde seçimli demokrasi hayata geçirmeye çalışmıştır (Finchelstein, 2019: 141-144, 153-157).

Ülkedeki işçi sınıfına sosyal ve ekonomik anlamda yeni haklar getiren ve bu çerçevede siyasi ve ekonomik liberalizmi reddeden Perón, siyasal sistemde yeterince temsil edilmediklerine inanan kesimlerin sesi olarak kendini nitelendirmiş ve bu çerçevede "elitist" olarak addettiği halkın ekonomik ve siyasal olarak güçlü gruplarına karşı "gerçek/saf/temiz halk" olarak nitelendirdiği ezilen kesimlerin sözcülüğü ve liderliği rolünü üstlenmiştir (Mudde, 2016a: 296-297). Otoriter bir demokrasi formu olarak nitelendirilebilecek Perónizm, toplumsal eşitsizliklerin azaltılması noktasında oldukça başarılı olmuş, bunu yaparken de bölgesel alandaki bütünleşmelere ve birlikteliklere önem vermiştir. Nitekim Perónizm özelinde popülist rejimler daha sonrasında Brezilya, Kolombiya, Ekvador, Venezüella, Peru ve Bolivya gibi pek çok ülkede de etkili olmuş ve Latin Amerika kıtası söz konusu popülist rejimlerin iş birliklerine ve dayanışmalarına sahne olmuştur (Finchelstein, 2019: 221-223).

Latin Amerika orijinli söz konusu popülizm anlayışı aynı dönemde Avrupa'da da etkilerini hissettirmeye ve yavaş yavaş aşırı sağ partilerin politika yapım süreçlerinde ön plana çıkmaya başlamıştır. Latin Amerika örneğinden olduğu gibi "gerçek halk" ile "yozlaşmış elit" ayırımına odaklanan ve elit

bir azınlığın kontrol ettiği devlet aygıtına karşı homojen olduğu varsayılan birleşik bir halkın genel iradesini temsil ettiği iddiasına sarılan Avrupa'daki popülist aşırı sağ partiler, daha ırkçı nitelikler taşımaları ve bu anlamda öteki olarak gördükleri azınlıklara ve göçmenlere yönelik ayrımcı siyasalar üretmeleriyle Latin Amerika popülizminden ayrıışmışlardır (Mudde, 2016a: 296-297; Finchelstein, 2019: 150-151). Avrupa'da özellikle 1980 sonrası dönemde daha da güç kazanmaya başlayan popülist aşırı sağ partilerle birlikte ayrı bir ivme yakalayan ve etkileri günümüze kadar uzanan bu ırkçı yaklaşım tarzı, ülkedeki azınlıklar ve göçmenler gibi "yabancıları" hedef almakta ve bu yönüyle hem dışlayıcı hem de kutuplaştırıcı bir nitelik arz etmektedir (Finchelstein, 2019: 217-218). Aşırı sağ partilerin en önemli özelliklerinden biri olan yerlilik (nativizm) anlayışından beslenen bu yaklaşım ülkedeki elitleri yerli halk karşısında azınlıklar ile göçmenlerden taraf olmakla ve etnik ve kültürel anlamda homojen olarak gördükleri halkın iradesini zayıflatan bir siyaset benimsemekle itham etmektedirler. Başka bir deyişle elitlerin benimsedikleri çoğulculuk ve çok kültürcülük halklar içerisinde farklılıkları ön plana çıkartarak toplumların homojen ve saf kültürel kimliklerini tehdit etmekte bu ise, azınlıkların ve göçmenlerin çoğunluk konumundaki ev sahibi toplumlar üzerinde hak etmedikleri ayrıcalıklar elde etmelerine sebebiyet vermektedir (Liang, 2007: 3-4; Mudde ve Kaltwasser, 2019: 25-26).

Avrupa'da daha çok homojen nüfus yapısına sahip kırsal kesimde yaşayan insanlarla yaşlı, işsiz, düşük gelirli ve/veya az eğitilmiş halk kesimleri arasında yaygın olan söz konusu yabancı düşmanı ve göçmen karşıtı tutum ve davranışlar çokkültürlü ve farklılıkların bir arada yaşadığı toplumsal hayatı çoğunlukla bir tehdit olarak algılamaktadır (Held, 1996: 1-4). Toplumların söz konusu kesimlerindeki bu yanlış algılayıştan faydalanan popülist aşırı sağ partiler ise genellikle artan suç oranlarıyla yükselen göçmen sayıları arasında bir paralellik kurmakta ve göçmenleri yaşanan tüm sorunların ana faileri olarak ev sahibi halklara lanse etmektedirler. Bu noktada toplumsal ve siyasal alanda giderek daha fazla talep gören söz konusu söylem ve yaklaşımların sadece aşırı sağ partiler tarafından kullanılmadığını, merkez partiler ve liderleri tarafından da zaman zaman sahiplenilebildiğini de belirtmemiz gerekmektedir (Mudde, 2022: 16; Hıdır, 2018: 18-19).

Nitekim Avrupa'nın yakın tarihine baktığımızda İngiltere'de 1980'lerin başında iktidara gelen Thatcher'ın, popülist siyasi kampanyasında ülkesinin göçmenlerin işgaline uğradığını belirttiğini, Fransa'da ise Chirac'ın 1988 tarihli seçim kampanyasında göçmenlerin vatandaş olma haklarını referandumla sunacağını taahhüt edip, halka göçmenleri ülkede gerçekleşen suçların ana aktörleri olarak sunmaktan çekinmediğini görebilmekteyiz (Taş,

1999: 22). 1980'lerle başlayan söz konusu azınlık ve göçmen karşıtı siyasalar, 1990'lı yıllarla birlikte daha da yükselişe geçmiş günümüzde ise, özellikle Avrupa'daki aşırı sağ partilerin temel politika yaklaşımlarından biri olarak ortaya çıkmıştır. 2000'lerin başında Avusturya, Belçika, Danimarka, İtalya, Norveç ve İsveç gibi pek çok Avrupa ülkesinde parlamentolarda temsil edilme hakkı elde eden aşırı sağ partiler, benimsedikleri popülist propaganda yöntemleriyle toplumlarında geri plana bırakıldığını düşünen grupların desteklerini almaya başlamışlardır (Hıdır, 2018: 16).

Bunu yaparken özellikle küreselleşme karşıtı bir yaklaşım benimseyen aşırı sağ partiler, bu anlamda küreselleşmenin temel trendleri olan serbest ticaret antlaşmalarını ve artan göçleri hedef tahtasına koymuşlardır (Sandel, 2018: 5). Serbest ticaret antlaşmalarını hedef almışlardır çünkü, söz konusu antlaşmalarla artan ülkeler arası ticari rekabette kaybeden konumundaki düşük ücretli ve daha az kalifikasyon gerektiren meslekleri yapan insanların yanında olduklarını ve küreselleşmeyle artan bilgi teknolojileri ve makineleşme trendleri kapsamında giderek gözden düşen mavi yakalılarının ve işsizlerin mevcut yozlaşmış yönetimlere yönelik tepkilerinde haklılıklarını savunmuşlardır.

Yine artan göçlere ve göçmenlere karşı siyasalar geliştirmişlerdir ki bununla, pek çok ülkede işlerini kaybeden ya da istedikleri hayat standartlarının altında yaşayan insanlara, suçlunun kendileri değil göçmenler ve azınlıklar olduklarını çünkü söz konusu grupların hem farklı kültürel özellikler sergilemeleri hem de haksız rekabet yaratmaları sebebiyle ülkelerindeki ekonomik ve toplumsal düzene karşı bir tehdit oluşturdukları tezini öne sürmüşlerdir. Ayrıca yine bu partiler göçmenlerin homojen ve barışçıl bir ulus için olduğu kadar ulusal kültür için de bir tehdit oluşturduklarını ve toplumdaki suç oranlarının artmasına sebebiyet verdiklerini iddia ederek de göç ve göçmen karşıtı bir retorik benimsemişlerdir (Öner, 2018: 45-46; Mercan, 2018: 69-70).

Bu noktada Avrupa kıtasına özellikle 20. yüzyılın üçüncü çeyreğiyle birlikte artan göçmen akımının halklar içerisinde göçmen karşıtlığının yükselmesine sebebiyet verdiğini bunun ise, hem azınlıklara ve göçmenlere hem de söz konusu yabancıların ülkelerine akın etmesine engel olamadıklarını düşünen mevcut siyasi yönetimlere yönelik tepkisel siyasalara yönelen popülist aşırı sağ partilerin güçlenmesini beraberinde getirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Nitekim, Soğuk Savaş'ın sona erdiği ve uluslararası alanda serbest dolaşım imkanlarının daha da arttığı tarihlerde kıtadaki ülkeler nezdinde artmaya başlayan göç ve göçmen karşıtlığına dayanan yabancı düşmanı ve ırkçı yaklaşımların aşırı sağ partileri yeniden tarih sahnesine çıkarıp güçlendirmiş

olması da bu iddianın tarihsel bir kanıtı niteliğindedir (Nourbakhsh ve diğerleri, 2023: 61-64; Geary, 2017: 12-16).

Avrupa'daki aşırı sağ partileri, diğer bölgelerdeki popülist siyasi söylemler kullanan benzer partilerden ayıran temel bir özellikleri de dış politika söylemlerinde Avrupa bütünleşmesine yönelik sahip oldukları şüpheci yaklaşımlardır. Avrupa Birliği'ni elitist bir proje ve üye ülkelerin ulusal kimliklerine zarar veren bir birliktelik olarak gören Avrupa şüphecisi (Euroscptic) popülist aşırı sağ partiler, bu özellikleriyle modern popülizmin ilk ortaya çıktığı Latin Amerika'daki bölgesel bütünleşme yanlısı popülist oluşumlardan da farklılaşmaktadırlar (Vasilopoulou, 2011: 225-227; Öner, 2021: 97-100).

Avrupa Birliği'nin ortak Avrupa medeniyeti iddiasını üye ülkelerin farklı tarihsel ve kültürel özellikleri çerçevesinde aşırı iddialı bulan söz konusu partiler, Birlik projesini üye ülkelerdeki yozlaşmış elitist yönetici grupların Avrupa çapındaki ortaklık girişimleri olarak nitelemektedirler. 2016 yılında İngiltere'nin Avrupa Birliği üyeliği konusunda gerçekleştirdiği Brexit referandumu çerçevesinde zirveye ulaşan Avrupa şüphecisi yaklaşım beraberinde pek çok popülist aşırı sağ partilerin de kendi ülkelerinde benzer halk oylamalarının yapılması taleplerini ortaya çıkarmıştır. Avrupa Birliği'ni ülkelerinin ulusal kimlik ve egemenlikleri noktasındaki en büyük tehdit odaklarından biri olarak algılayan popülist aşırı sağ partiler ortak pazarı, ortak para birimini ve serbest dolaşım hakkını da en önemli meydan okuyucular olarak nitelendirmektedirler (Vasilopoulou, 2011: 232-235; Öner, 2021: 101-105; Liang, 2007: 11-13).

Ülkelerden ülkeye benimsedikleri politika öncelikleri değişmekle birlikte günümüzdeki temel karşıtlıkları büyük ölçüde örtüşen popülist aşırı sağ partilerin diğer somut temel gündem maddeleri ise;

- İslamofobi,
- Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine karşıtlık,
- Çok kültürlülüğe ve toplumsal farklılıklara düşmanca yaklaşım,
- Geçmişe yönelik kuvvetli bir özlem ve sosyo-kültürel yozlaşmaya son vermek olarak sıralanabilmektedir (Cıngı, 2011: 78-80).

Buldukları ülke toplumlarındaki sosyo-kültürel ve ekonomik fay hatlarını çok iyi okuyabilen popülist aşırı sağ partiler bunun yanında iyi işleyen bir organizasyona ve parti disiplinine sahip olmaları, yeni medya teknolojilerini ve imkanlarını çok iyi kullanabilmeleri, liderleri özelinde etkileyici bir strateji yeteneğine sahip olmaları, partilerine ilişkin tarihten gelen angajmanlara sahip olmamaları ve anti demokratik sorunlardan arınmış veya hiç değilse seçmen gözünde böyle görünür olmaları gibi özellikleri sayesinde söz

konusu gündem maddelerini siyasi alanda sürekli gündemde tutabilmekte hatta siyasi yelpazenin merkezindeki partileri de bu mevzulara yoğunlaşmaya sevk edebilmektedirler (Arditi, 2010: 76-78; Aslan, 2018: 62-65).

Popülist aşırı sağ partiler bir yandan gerçek demokrasi taraftarı ve gerçek halk temsilcisi olarak kendilerini toplumlara lanse ederek izledikleri politikalara meşruiyet zemini sağlarken öbür taraftan da toplumdaki ekonomik, sosyal ve kültürel ayrışmaların temel nedeninin mevcut siyasi partilerin başarısız yönetimleri olduğunu iddia etmektedirler. Bu yönleriyle popülist aşırı sağ partiler toplumlara kendilerine destek verenler yani “bizler” ile daha çok yozlaşmış elitler tarafından kontrol edilen mevcut düzenin destekçileri yani “onlar” olarak ikili bir kampa ayırmaktadırlar (Mudde, 2022: 21; Rydgeren, 2003: 51).

2015 yılında Paris’te gerçekleşen terörist saldırıların ardından Yunanistan’da yaşanan ekonomik kriz ve Avrupa Birliği’nin bununla mücadele noktasında ortaya koyduğu kemer sıkma politikaları ve 2016’da İngiltere’de gerçekleştirilen Brexit süreciyle Avrupa siyasi gündemini domine etmeye başlayan popülizm dalgası, mevcut hükümetlerin ve Avrupa Birliği’nin bu sorunlar karşısındaki başarısızlıklarıyla daha da güçlenebilmiştir. Genel nitelikleri itibarıyla göç ve göçmenlere, neoliberal küresel ekonomi politikalarına ve Avrupa bütünleşmesine karşıtlık üzerine kurgulanan kıtadaki popülist aşırı sağ partiler ekonomik, toplumsal ve siyasi alanlarda yaşanan sorunlara somut ve ivedi çözümler üretebilecekleri ve bu yönleriyle ulusal sistemler içerisinde tek gerçek alternatif olacakları iddialarıyla ön planda kalabilmekte ve halklardan belirli bir teveccüh görebilmektedirler (Mudde, 2016b: 25-28).

Avrupa’daki Popülist Aşırı Sağ Partilerin Göç Sorununa Yaklaşımları

21. yüzyılla birlikte Avrupa siyasetine daha çok etki etmeye başlayan ve ana gündem maddelerinden birini sürekli olarak göç ve göçmenlerin oluşturduğu popülist aşırı sağ partiler, bu yaklaşımlarıyla göç konusunu siyasileştirmekte ve mevcut bütün problemlerin kaynağında göçlerin ve göçmenlerin bulunduğu gibi bir algıyı mütemediyen içinde buldukları toplumlara empoze etmektedirler. Bu çerçevede baktığımızda popülist söylemdeki aşırı sağ partiler için işsizliğin, kültürel farklılıkların ve ayrışmanın, artan suç oranlarının vb. her şeyin temelinde önlenemeyen ve olumsuz neticeleri her geçen gün biraz daha artan göçler bulunmakta olup, bunun da geri planında kendilerinden başka kimseyi düşünmeyen küreselleşme taraftarı elitistler yer almaktadır (Öner, 2021: 96).

Göçmenleri hedef tahtasına koyan böyle bir söylem ister istemez toplumlardaki yabancıya karşı mevcut olan önyargı ve korkuları tetiklemekte, bu ise gizli bir durumda bulunan yabancı düşmanlığının kolayca açığa çıkmasına sebep olmaktadır. Siyasi yelpazenin merkezinde yer alan partilerin oy kazanmak için zamanla benzer negatif söylemleri kullanmaya başlamalarıyla daha da içinden çıkılmaz bir hal alan göç mevzusu son kertede asıl mecrası olan insan haklarından uzaklaştırılmakta ve güncel siyasetin kısır döngüsü içerisine hapsedilmektedir (Rydgren, 2003: 53-54).

2016'da gerçekleşen ABD başkanlık seçimlerindeki başarısı Avrupa'daki popülist aşırı sağ partiler tarafından elitlere karşı halkın zaferi ve "bir dünya devriminin parçası" olarak nitelendirilen Donald Trump'ın, sürekli Meksika sınırına duvar inşa edilmesini savunması ve kendisini "ülkesinde yabancı hissedilenlerden biri" olarak nitelendirmesi de aslında bakıldığında göç konusunun nasıl popülist bir siyasi söylem haline getirildiğinin açık bir örneği niteliğindedir (Fassin, 2018: 61). Trump bu açıklamalarıyla bir yandan ülkeye yönelen göçlerden açıkça rahatsız olduğunu belirtmiş öbür taraftan da bu rahatsızlığın ülke çapında hissedildiğinin farkında olarak yabancılara yönelik yükselen tepkilerden oy kotarmaya çalışmıştır. Başka bir deyişle Trump, ABD başkanlık seçimlerinde ülkedeki yabancı düşmanlığına karşı politikalar geliştirmek şöyle dursun tam tersine yabancı düşmanlığını destekler söylemler kullanarak kampanyasını yürütmüş ve başarılı olmuştur (Wiesner-Hanks, 2020: 348-351).

Bu noktada göç konusunun popülist söylemin sadece bir politika aracı olmadığını aynı zamanda aşırı sağ partilerin güçlenmesine ve gelişmesine ivme kazandırmak gibi önemli bir işlevi yerine getirdiğini de söyleyebiliriz. Günümüzde Fransa, Hollanda, Avusturya ve Almanya gibi ülkelerde popülist aşırı sağ partilerin hem ulusal meclislerde hem de Avrupa Parlamentosu'nda giderek güçlendiği ve yer edindiği açık bir gerçekliktir. Kıtada gözlemlenen bu tablo ise aslında Avrupa Birliği'nin temel gayelerinden biri olan ortak göç politikasının akamete uğradığının tescilli niteliğindedir. Birlik her ne kadar göç ve sığınma konularında ortak bir yaklaşım belirlemeye çalışsa ve bu uğurda çeşitli yasal düzenlemelere gitse de üye ülkelerin pek çoğunun göç konusuna milliyetçi bir söylemle yaklaştıkları ve bu anlamda ortak bir dayanışma duygusundan uzak oldukları görülmektedir (Aslan, 2018: 48; Keçeci, 2018: 158-159).

Popülist siyasetin temel argümanlarından olan biz ve onlar düalizminin yanında her koşulda ve şartta yerli ve milli olana atıf göç konusunun hem aşırı milliyetçi bir perspektife hapsolmasına hem de kültürel ırkçılığın giderek artmasına ve yaygınlaşmasına sebebiyet vermektedir. Yabancı düşmanlığının Avrupa ülkelerinde giderek yaygınlaşması hem ülke toplumları içerisinde

etnik ve dinsel ayrışmaları arttırmakta hem de uluslararası alanda devletlerin göç mevzusu üzerinde ortak bir dayanışma duygusu içinde hareket etmelerini zorlaştırmaktadır. Bu ise son kertede hem ülkelerin iç toplumsal barışlarını hem de bölgesel ve uluslararası barışı tehdit eden terörizm, etnik temizlik ve soykırım gibi insanlık suçlarının artmasında ve yayılmasında son derece etkili olmaktadır (Sandel, 2018: 5).

II. Dünya Savaşı'nın ardından ekonomik ve toplumsal anlamda tekrar eski günlerine dönmek isteyen Avrupa ülkelerinin 1960'ların başlarında itibaren işçi ithali yoluna başvurmaları ve yine aynı dönemlerde küreselleşmenin iletişim ve ulaşım teknolojilerinde çığır açan yenilikleri ortaya çıkarmaya başlaması kıtanın geleneksel ulus-devletlerinin çehresini değiştirmeye başlamıştır. Bunun neticesi olarak pek çok Avrupa ülkesi nüfusları içerisindeki yabancıların sayısında ciddi bir artış yaşamış ve toplumlarının etnik ve kültürel kompozisyonlarında kayda değer değişimler ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede baktığımızda; sömürge halkları, azınlık, sığınmacı, mülteci ve vatansızlar gibi "yabancıların" Avrupa toplumları içerisinde giderek görünür hale gelmeleri kıtada II. Dünya Savaşı'nın ardından başlayan ve günümüze kadar varan yabancı düşmanlığını tetikleyen temel etken olmuştur (Geary, 2017: 12-14).

Avrupa'da klasik (biyolojik) ırkçılıktan kültürel ırkçılığa varan tarihsel süreçte, kıta halkları sürekli diğer uluslar karşısında fikri ve ahlaki açıdan üstün olduğuna inanmış/inandırılmış, bu ise küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni imkân ve olanaklar çerçevesinde sorgulanır hale gelmiştir ki Avrupa'da gözlemlenen yabancı düşmanlığının temel sebeplerinden biri de bu olmuştur. Özellikle Çin, Rusya, Japonya ve Hindistan gibi Doğulu devletlerin küreselleşme sürecinde Avrupa'nın geleneksel olarak üstün kabul edildiği alanlarda ona rakip hatta üstün hale gelmeleri kıta ülkeleri ve halklarının kendilerini fikri anlamda sorgulamalarının da önünü açmıştır (Saraçlı, 2021: 759-762).

Bu süreçte üstünlük iddialarından vazgeçmek istemeyen Avrupalı devletler ve halklar, ötekine yönelik geleneksel tutumlarını devam ettirmek istemişlerse de değişmeye başlayan sistemsel koşullar etrafında bunu istedikleri gibi gerçekleştirememişler bu ise toplumlarında hoşnutsuzluklar ve huzursuzluklar yaratmaya başlamıştır. Avrupa'daki aşırı sağ partiler, söz konusu huzursuzluk ve memnuniyetsizlikler karşısında gerçekçi ve tutarlı çözümler üretmekten ziyade suçlu başkasında görme kolaylığına/popülizmine sığınmışlardır ki bu noktada göç ve göçmenler temel hedef haline getirilmiştir. Bu çerçevede baktığımızda Avrupa'daki aşırı sağ partiler için göçler ve göçmenler, hem toplumlardaki huzursuzluk ve memnuniyetsizliğin temel nedeni hem de küreselleşme taraftarları ve onların ülkelerindeki işbirlikçisi

yozlaşmış elitlerin toplumlarına ve devletlerine karşı son saldırı araçlarıdır (Mudde, 2022: 110-113; Cıngı, 2011: 105-106).

Bu aşamada Avrupa'da popülizmin ortaya çıkmasında ve yaygınlaşmasında etkili olan koşullara değinmek ülke toplumlarında göçmenler başta olmak üzere öteki/yabancı olarak algılananlara yönelik korku ve nefretin ortaya çıkmasına sebebiyet veren etmenleri anlama noktasında faydalı olabilecektir. Kıtada popülizmi ortaya çıkartan ve güçlendiren olgulardan ilki, toplumun doğrudan varlığına yönelik tehditlerin bulunduğu algısının halkta baskın olmasıdır. Öyle ki toplumları etkisi altına alan büyük ekonomik durgunluk ve kriz dönemleri ile etnik ve dinsel ayrışma ile çatışmaların yoğun olması gibi durumlar halkta geleceğe yönelik karamsar tutumların oluşmasına sebebiyet vermekte ve kitleler böyle zamanlarda genellikle söz konusu koşullardan sorumlu tuttuğu mevcut siyasi partilerden ziyade "gerçek halk/sessiz çoğunluğun" yanında olduğunu vadeden popülist siyasi oluşumlara teveccüh göstermektedirler (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 122-123; Saylan, 2021: 789-792).

Söz konusu duruma örnek olarak Avrupa'da yaşanan büyük iktisadi kriz döneminde Fransa'da Ulusal Birlik Partisi ile Avusturya ve Hollanda'daki Özgürlük Partileri gibi popülist aşırı sağ partilere artan halk desteğini gösterebiliriz. İsmi geçen partiler yaşanan ekonomik yolsuzluk ve krizlerden mevcut düzen partilerini sorumlu tutarak yozlaşmış ve yolsuzluğa bulaşmış olarak nitelendikleri "elitist kesimler" karşısında "gerçek halk"ın temsilcisi olduklarını savunmuşlardır (Ziller ve Schübel, 2015: 369-371). Avrupa Birliği'nin Konsey ve Komisyon gibi merkezi organlarının üye devlet halklarının çıkarlarından daha çok ülkelerdeki küreselleşme destekçisi elitistlerin beklentilerine önem verdiğini savunan söz konusu partiler, Avrupa Merkez Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun ortaya koyduğu acı reçetelere büyük tepki göstermişlerdir. Ülkelerinde sosyal yardımların ve çalışılabilir işlerin azalmasındaki temel sorumluluğu göçmenlere yükleyen popülist aşırı sağ partiler toplumun kültürel olarak ayrışmasının ve yozlaşmasının nedenini de yine "yabancılar" arama kolaylığına kaçmışlardır (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 123-125).

Popülizmin toplumlarda destek kazanmasında ve gelişmesinde etkili olan bir başka neden ise halkın mevcut siyasi partilerin ve yönetimlerin kendileriyle ilgilenmediklerini ve beklentilerini göz ardı ettiklerini düşünmeleridir. Söz konusu koşullarda mevcut siyasi yapılanmadan ümidini kesen halk kesimleri, politik anlamda herhangi bir angajmanları olmayan/olmadığını öne süren ve gerçekten demokrasi istediğini savunan popülist partilere yönelmektedirler. Bu çerçevede Avrupa'daki popülist pek çok aşırı sağ parti ülkedeki yozlaşmış seçkinleri, çoğunluk durumundaki yerli halkı hiçe saymakla

ve azınlık konumundaki göçmenlerden (ötekilerden) yana olmakla suçlanmışlar ve siyasalarında yerlilik ve millilik vurgusunu çok güçlü tutmuşlardır (Moffitt, 2022: 55-57; Öner, 2021: 105; Mudde ve Kaltwasser, 2019: 124-125).

Etnik milliyetçilik ve yabancı düşmanlığının bir sentezi olan yerlilik anlayışını daha çok dini ve kültürel aidiyetler ile kimlik siyaseti üzerinden ön plana çıkaran Avrupa'daki popülist aşırı sağ partiler bu yaklaşımlarıyla bir yandan ulusal azınlıkların ülkeden gayri iradi olarak ayrılmalarına öbür taraftan ise ülkelerine göç etmek isteyen potansiyel göçmenlerin bu kararlarını askıya almalarına dolaylı da olsa etki edebilmektedirler (Moffitt, 2022: 58-59). Öyle ki 1980'li yıllarda daha çok etnik-ulusal temelde bir yerlilik fikriyatına sahip olan Avrupa'daki popülist aşırı sağ partilerin hedefinde genelde ulusal azınlıklar yer alırken, 11 Eylül 2001 terör olaylarından sonra etnik-dini aidiyet üzerine bir yerlilik algısına geçilmesiyle birlikte bu sefer doğrudan Müslüman göçmenlere yönelik bir ayrımcılık ve dışlayıcılık furyası açığa çıkartılmaya başlanmıştır (Mudde, 2016a: 295-297).

Toplumlar için önemli addedilen hemen her konuyu "kriz" şeklinde halklara lanse etmeyi ve büyük krizlerden çıkış yolunu ancak kendilerinin bulabileceğini iddia eden popülist partilerin bu stratejilerinde genellikle başarılı olmaları da popülizmin ülke toplumlarında geniş bir teveccüh kazanmasında önemli bir başka nedendir (Ertuğral, 2018: 107-109). Normal addedilebilecek seviyelerdeki bir göç sürecini bile toplumlara "göçmenler ülkemizi elimizden alacak", "göçmenler ülkemizin toplumsal düzenini alt üst edecek", "Avrupa giderek Müslümanlaşacak" gibi söylemlerle politikleştiren ve büyük bir göç ile göçmen krizi havasına sokabilen popülist partiler, bu stratejileriyle geniş halk kesimlerinden destek alabilmektedirler ki söz konusu durum, merkez siyasi partilerin bile çoğu durumda oy kazanma isteğiyle söz konusu söylemlere ve siyasalara yönelmelerinde ve yer yer destek vermelerinde etkili olabilmektedir (Bauman, 2018: 30-31; Moffitt, 2020: 194-195, 231-232). Yabancıya yönelik önyargı ve klişelerin yaygın olduğu toplumlarda göçlerin ve göçmenlerin popülist söylemin öznesi haline getirilmesi, saklı tutulan düşmanca yaklaşımların açığa çıkmasına ve nefret söylemlerinin yaygınlaşmasına olduğu kadar yabancı düşmanlığı gibi ırkçı tutum ve davranışların azınlıkları ve göçmenleri hedef almasına da sebebiyet verebilmektedir (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 127-129).

Bu perspektiften yaklaştığımızda popülizmin destek kazanmasının önlenmesi ve popülist yaklaşımların siyaset sahnesinden uzakta tutulması hayati bir önem arz etmektedir. Bunun için yapılması gerekenler ise en başta ekonomik krizleri ve yolsuzlukları önleyecek iktisadi ve siyasi anlamda güçlü yapılanmaların devlet kademelerinde oluşturulmasıdır. Ekonomide

sürdürülebilir kalkınma için gerekli koşulları oluşturmuş ve siyasi sistemini yolsuzluklara imkân tanımayacak bir yapıya kavuşturmuş devletlerde popülist yaklaşımların destek bulması çok daha zor olabilecektir (Mudde, 2022: 185-187). Anayasal demokrasi ile hukukun üstünlüğü anlayışının güçlü olduğu ve devletin sosyal sorumluluklarını layıkıyla yerine getirdiği ülkelerde halk kesimleri kendilerini sisteme daha çok entegre edilmiş hissedecek bu ise popülist yaklaşımlara olan ihtiyacı en aza indirgeyecektir. Ayrıca popülizme meyleden siyasi aktörler ve halk kesimleriyle diğer toplum kesimlerinin ve politik aktörlerin sağlıklı bir iletişim kurmaları da bir o kadar önemlidir. Bu sayede kendini dışlanmış hisseden kesimlere yalnız olmadıkları ve sorunlarının dinlendiği mesajı verilmiş olacaktır ki böylece hem demokrasi güçlendirilmiş hem de toplumun memnuniyetsiz ve huzursuz kesimleri sisteme daha fazla entegre edilmiş olacaklardır (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 134-137).

Belirtilen tüm bu önlemlerin alınmasıyla toplumsal anlamda barışı elde edebilecek olan devletlerde muhtemeldir ki yabancı olarak algılananlara yönelik olumsuz hissiyatlar ve davranışlar da azalacak bu ise son kertede, göç ve göçmen konularının kriz olgusu etrafında ele alınıp şeytanlaştırılmasına mâni olabilecektir. Aksi bir durum ise Fransa örneğinde olduğu gibi göç ve göçmen karşıtı popülist söylemlerin sosyal ve siyasal hayatı domine etmesine, göçmenlerin cemiyet yaşamından giderek dışlanmasına ve toplumsal entegrasyonun sağlanması sürecinin akamete uğramasına sebebiyet verebilecektir.

Fransa'da Ulusal Birlik Partisi'nin Göç Konusundaki Stratejileri ve Politikaları

1972 yılının Ekim ayında Jean Marie Le Pen tarafından küçük çaplı aşırı milliyetçi bir organizasyon olarak kurulan Ulusal Cephe (Front National-FN), söz konusu dönemde birçok Avrupa ülkesini olduğu gibi, Fransa'yı da doğrudan etkileyen artan işsizlik ve yoğun göç akımlarının ortaya çıkardığı sorunları temel gündem maddeleri olarak belirlemiştir (Betz, 1994: 13-14; Mudde ve Kaltwasser, 2019: 48). Avrupa'daki aşırı sağ partilerin ilk örneği niteliğindeki Le Pen önderliğindeki Ulusal Cephe, "dörtlü çete" olarak nitelendirdiği dönemin dört kurumsallaşmış partisini hedef tahtasına oturtmuş ve yaşanan sorunların ana faillerinin söz konusu partiler olduklarını savunmuştur (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 48).

Fransa siyasetinde özellikle 1980'li yıllarla birlikte önemli bir güç haline gelmeye başlayan Ulusal Cephe bu çerçevede iç politikasını, ülkeyi geçmişindeki ihtişamlı günlerine döndüreceği ve dış politikasını da ABD'nin dünya barışına yönelik en büyük tehdit olduğu söylemleri üzerine oturturmuştur

(Güzel, 1995: 86-87; Liang, 2007: 9-10). Söz konusu siyasaları ile 2002 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ikinci tura kalma başarısı gösteren ve aşırılıklar çağı olarak adlandırılan 20. yüzyılın Fransız radikal sağındaki en önemli temsilcisi olan Le Pen'in Ulusal Cephe'si, 21. yüzyılın ilk yıllarından itibaren ise gerek ulusal gerekse uluslararası alanda yaşanan değişimlerle de paralel olarak hem liderlik hem de teşkilat yapısı açısından önemli değişimler göstermeye başlamıştır (Mudde, 2016a: 295).

Bu kapsamda ilk olarak 2011 yılının Ocak ayında gerçekleşen parti kongresinde Ulusal Cephe'nin yönetimi, baba Le Pen'den avukat olan kızı Marine Le Pen'e geçmiş ve hemen ardından da parti Antisemitizm ile ırkçılık üzerine oturan eski politikalarından sıyrılarak daha ılımlı bir söylem geliştirmeye başlamıştır (Ivaldi, 2019: 29-30). Belirtilen süreçte siyasi yelpazenin merkezindeki seçmenlerden de teveccüh görmeye başlayan FN'nin üye sayısı yıllar geçtikçe artmış ve parti Fransa'nın deniz aşırı toprakları dahil ülkenin tamamında güçlü bir merkezi örgütlenmeye gidebilmiştir (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 70-71).

Babasının parti üzerindeki izlerini yavaş yavaş silmeye başlayan Marine Le Pen 2015 yılında Jean Marie Le Pen'i üyelikten çıkarmış ardından 2018 yılında gerçekleşen kongrede ise tüzükte yapılan bir değişiklik ile onursal başkanlık statüsünü de sona erdirmiştir. Yine kongrede Ulusal Cephe'nin ismini Ulusal Birlik (Rassemblement National-RN) olarak değiştiren Marine Le Pen, bunun nedeni olarak ise Ulusal Cephe'nin çatışmayla anılmasından duyduğu rahatsızlığı belirtmiş ve gerek partinin gerekse Fransa'nın birliğe duyduğu ihtiyacı vurgulamak için böyle bir tercihte bulunduğunu söylemiştir (Çakır, 2018).

Marine Le Pen ile popülist siyaset anlayışı daha da belirginleşen Ulusal Birlik partisi, vatanseverlik ile ulusal egemenlik savunusunu önceleyen yerlilik özelliğini ön plana çıkarmaya başlamıştır (Ivaldi, 2019: 34). Bu kapsamda 2017 yılında gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kendisine destek verenleri vatanseverler destek vermeyenleri ise küreselleşme taraftarları olarak nitelendiren Le Pen, göç ve ulusal kimlik konularını seçim kampanyasının ana başlıkları olarak ortaya koymuştur. Göçü Fransız ulusal kimliği için ölümcül bir tehdit olarak topluma lanse eden Le Pen bu kapsamda özellikle ülkedeki Kuzey Afrikalı Müslümanları hem doğurganlık oranlarının yüksek olması hem de kendi kültürlerini koruyup asimile olmak istememeleri gibi nedenlerle hedef tahtasına oturtmuştur (Betz, 1994: 130-131).

Almanya'dan sonra Avrupa'daki en büyük ikinci Müslüman nüfusa ev sahipliği yapan Fransa'nın bu özelliğinin ülkesi açısından bir dezavantaj olduğunu iddia eden ve bu kapsamda çokkültürlü bir toplum yapısına karşı olan Le Pen önderliğindeki Ulusal Birlik Partisi, farklı kültürel özelliklere sahip

azınlıkların ülkede eşit vatandaşlar olarak yaşayabilmelerinin temel koşulunun asimilasyon olduğunu savunmaktadır. Fransız medeniyetinin kökleri tarihten gelen, homojen ve üstün bir hars özelliğine sahip olduğunu belirten Le Pen'e göre, diğer kültürlerin bunu olumsuz yönde etkileyip dejenere etmemeleri için Fransız devletinin katı göç politikaları izlemesi de bu noktada elzemdir (Foreign Affairs, 2016).

Özellikle 11 Eylül 2001'de ABD'de ardından ise farklı tarihlerde Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde yaşanan terör olayları ile Avrupa genelinde gözlemlenmeye başlayan Müslüman karşıtlığı ve İslamofobi dalgasından güç alan Le Pen önderliğindeki RN, toplumda bilhassa Kuzey Afrikalı Müslüman göçmenlere yönelik hoşnutsuzluğu bir siyaset malzemesi haline getirmekten çekinmemiştir. Avrupa'da Kuzey Afrikalı Müslümanlara yönelik karşıtlığı ilk dile getiren aşırı sağ lider olan babası gibi katı ve dışlayıcı bir yaklaşıma sahip olan Marine Le Pen, göçün mutlaka önlenmesini eğer bu gerçekleştirilemeyecekse de Charles de Gaulle döneminde olduğu gibi belirli özellikler temelinde seçici bir göç politikasına dönülmesini temel öncelik olarak ortaya koymaktadır (Foreign Affairs, 2016). Küreselleşmenin tek boyutluluğunun ve göçlerin Fransız ulusunun kimliği, yaşam tarzı, kültürü ve dili üzerinde son derece yıkıcı sonuçlar ortaya çıkardığını savunan Le Pen, sosyal güvenlik harcamaları ile ülkedeki iş olanaklarının doğrudan Fransız halkı yararına kullanılmasını, göçmenlerin ise bunların kapsamı dışında tutulması gerektiğini savunmaktadır (Yılmaz Elmas ve Kutlay, 2011: 8-9).

Yerlilik anlayışını popülizmle birleştiren ve ekonomik alanda bunu refah şovenizmi şekline büründüren Le Pen önderliğindeki RN, dış politikada ise aynı kurguyu Avrupa şüpheciliği olarak ortaya çıkarmaktadır (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 48). Kurulduğu ilk yıllardan bugüne kadar Avrupa entegrasyonuna şüpheyle yaklaşmış olan RN, bu konudaki muhalefetini çok farklı kurumsal, ekonomik ve kültürel sorunlarla bağdaştırabilmiş ve bu özelliğiyle de toplum katında önemli bir destek görebilmiştir. Avrupa Birliği'ni Brüksel'deki elit bir azınlık grubu tarafından yönetilen bir proje olarak niteleyen parti aynı şekilde Birliği, dünyada küreselleşme süreciyle birlikte global anlamda ortaya konulan neoliberal siyasaların önderi ve ABD'den sonraki en önemli destekçisi olarak da nitelendirmektedir. Vahşi bir piyasa ekonomisi anlayışı üzerine kurulu olduğunu iddia ettiği Avrupa Birliği'nin yerli ekonomilere karşı oldukça toleranssız davrandığını savunan RN, çok taraflı ticaret anlaşmaları ile şirketlerce desteklenen ortak pazarın ve ortak para biriminin ülkelerin ekonomik bağımsızlıklarını ciddi manada tehdit ettiğini savunmaktadır (Liang, 2007: 10-13).

Yine Avrupa Birliği tarafından benimsenen serbest dolaşım hakkının ve göç konusunda ortaya konulan politikaların ulus devletlerin toplumsal ve kültürel yapılarında ciddi tahribatlara yol açtığı inancını taşıyan RN, devletlerin egemenlik haklarının bu alanlarda göz ardı edildiğini bunun ise çokkültürcülüğe dayanan bir toplumsal mühendislik anlayışının ülkelere dayatılması manasına geldiğini iddia etmektedir. Etnik milliyetçiliğin çokkültürlülüğü ve Müslümanları hedef alan bir çeşidini benimsemiş olan Le Pen önderliğindeki parti bu özelliğiyle Avrupa'nın günümüzdeki en büyük sorunlarından biri olan yabancı düşmanlığının (Xenophobia) Fransa'da yayılmasındaki en etkili aktörlerden biri olarak gösterilmektedir. Göçmenlere ve azınlıklara yönelik düşmanlığını din, dil, örf ve adetler gibi daha çok kültürel konular üzerinden dile getiren Le Pen söz konusu önyargısını siyasetin güncesine ya Müslümanların giyim şekilleri ya da İslam'ın Fransa'nın Hristiyan kimliği ile uyuşmazlığı iddiaları üzerinden taşımaktadır (Soyez, 2017).

Fransa'nın tarihsel geçmişine büyük bir özlem duyan Marine Le Pen bunu, özellikle Charles de Gaulle döneminde olduğu gibi ülkesinin uluslararası siyaset alanında yeniden kendi ayakları üzerinde durabildiği ve içte de toplumsal ve kültürel olarak tam bir homojen birlik olabildiği "dirayetli Fransa" miti üzerinden ortaya koymaktadır. 2017'de ikinci tura kalabilme başarısını gösterdiği cumhurbaşkanlığı seçimlerinde temel seçim vaatlerinden biri olarak Fransa'yı tarihin o ihtişamlı günlerine geri döndüreceğini belirten Le Pen, 2019 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde ise bu vaadini göç ve göçmen karşıtlığı ile Avrupa şüpheciliği üzerine olan savlarıyla birleştirmiş ve Fransa'daki seçimlerden birinci parti olarak çıkabilmiştir (Chang ve Gregor, 2021: 93-94).

Seçimlerin hemen ardından İtalya'daki popülist aşırı sağcı Lig Partisi ile Avrupa Parlamentosu'ndaki beşinci büyük siyasi grup olan Kimlik ve Demokrasi'nin kurulmasına da öncülük eden RN bu kapsamda, hem maddi anlamda önemli bir kaynak sağlamış hem de Avrupa kamuoyundaki görünürlüğünü daha da arttırabilmiştir. 2004 yılında Avrupa Birliği'ne Orta ve Doğu Avrupa'dan pek çok ülkenin üye olması, 2005 yılının ilk aylarıyla birlikte kıtanın yeni bir göç dalgasının hedefi haline gelmesi ve 2008-2009 yıllarında yaşanan ekonomik krizlere çözüm olarak katı kemer sıkma politikalarına başvurulması gibi farklı etkenlerin seçmenlerin tercihlerine etki ettiği Avrupa Parlamentosu seçimleri bu çerçevede RN gibi popülist aşırı sağ partiler için bir dönüm noktası olarak da nitelenebilecektir. Öyle ki bu tarihten sonra Le Pen önderliğindeki Ulusal Birlik hızlı bir yükseliş trendi yakalamış ve bu kapsamda 2022 yılında Fransa'da yaklaşık iki ay arayla gerçekleşen cumhurbaşkanlığı ve milletvekili seçimlerinde kayda değer başarılar elde edebilmiştir (Kiriş, 2020: 146-148).

Nisan ayında gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde rakibi Emmanuel Macron karşısında ikinci tura kalabilme başarısı gösteren ve yaklaşık %42'lik bir oy oranına ulaşan Marine Le Pen, Haziran ayında gerçekleştirilen milletvekili seçimlerinde ise önemli bir başarıya imza atarak partisinin mecliste güçlü bir grup kurmasını sağlayabilecek parlamenter sayısına ulaşabilmiştir (LaBreck, 2022). Küreselleşme, Avrupa Birliği ve göç karşıtlığı çatısı altında dış politika gündemleri paralellik arz eden farklı ülkelerindeki popülist aşırı sağ partiler ve liderlerle sürekli bir ilişki içinde olan Le Pen bu kapsamda, İtalya'da popülist aşırı sağ siyasetçi Giorgia Meloni'nin önderliğindeki İtalya'nın Kardeşleri Partisi'nin Eylül ayındaki seçimlerden zaferle çıkmasını da Avrupa uluslarının uyanışının bir işareti olarak yorumlayabilmiştir. Babasından farklı olarak ABD ile ilişkilere daha ılımlı yaklaşan hatta Donald Trump'ın 2016'daki seçim başarısını dünya barışı için bir şans olarak nitelemiş olan Le Pen ayrıca Rusya konusunda da Avrupa'daki pek çok liderden ayrılmış ve Putin ile daha yakın ilişkiler kurulmasının kıtanın güvenliği ve istikrarı açısından gerekli olduğunu savunmuştur (Çakır, 2022; Foreign Affairs, 2016).

2022 yılının Kasım ayında gerçekleşen parti kongresi RN açısından bir ilki ortaya çıkarması bakımından oldukça dikkat çekici olmuştur. Söz konusu kongrede RN'nin liderliğini yirmi yedi yaşındaki Avrupa Parlamentosu üyesi Jordan Bardella'ya bırakan Marine Le Pen, bu kararıyla elli yıllık bir tarihe sahip olan partinin başına ilk defa aile dışından bir ismin gelmesine de olanak sağlamıştır. 2027 yılında yapılacak seçimlerde yine aday olması beklenen Le Pen bu kararıyla aslında Fransız siyasetinde partiler üstü bir konumda olunması gereken cumhurbaşkanlığı için elini kuvvetlendirmek istemektedir. Nitekim kongrede yaptığı konuşmada sadece parti liderliğinden çekilme kararı aldığını, Fransızların sorunlarıyla ilgilenmeye ise ara vermeksizin devam edeceğini belirtmiş olması da bunu destekler mahiyettedir (Schofield ve Tobias, 2022).

Jordan Bardella liderliğindeki Ulusal Birlik'in siyaset anlayışında ve stratejilerinde herhangi bir değişiklik olması pek mümkün görünmemektedir. Öyle ki kendisi de tıpkı Le Pen gibi ülkedeki başta Müslüman göçmenler olmak üzere yabancılara yönelik olumsuz düşünceleri ile ön plana çıkmakta ve Fransa'nın üstün ve homojen kültürel özelliklerinin onlar tarafından erozyona uğratılmasının mutlaka önlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Nitekim 2019 senesinde gerçekleşen Avrupa Parlamentosu seçimlerinde partinin kampanya yürütücüsü olarak görev yapan ve RN'nin Fransa'da birinci parti olmasında çok önemli bir rol üstlenen Bardella, söz konusu süreçte de göç karşıtlığını ön planda tutmuş ve bunu ekonomik krizler, işsizlik, artan suç oranları gibi belirli başlı sorunlarla ilişkilendirmiştir (De Clercq, 2022).

Marine Le Pen gibi partiyi ırkçılıktan ve Antisemitizmden uzaklaştırıp daha ılımlı yaklaşımlar ortaya koyması beklenen Jordan Bardella'nın göç ve göçmenlere yönelik takındığı katı tutumuyla bunu ne ölçüde gerçeğe dönüştürebileceği açık bir soru işaretidir. Her ne kadar Marine Le Pen de söylem bazında partisinin ne sağ ne de sol sadece Fransız olduğunu belirtmiş ve bu kapsamda daha birleştirici bir retorik kullanmaya gayret etmişse de fiiliyatta göçmenlere yönelik önyargılarını ve olumsuz hissiyatını hiçbir zaman aşmamış hatta zaman zaman Kuzey Afrikalı Müslümanları hedef tahtasına koyarak İslamofobi'nin ve yabancı düşmanlığının Fransa'da güçlenmesinde pay sahibi olmuştur. Bu temel gerçekliği göz önüne aldığımızda RN'deki değişimin sadece lider bazında kalacağını paradigma düzeyinde ise önemli bir ayrışmanın veya kırılmanın yaşanmayacağını rahatlıkla söyleyebiliriz (Ersen, 2022; De Clercq, 2022).

Sonuç

Dünya Savaşları ile hem ekonomik hem de toplumsal anlamda büyük bir yıkım yaşayan Avrupa, Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte Doğu ve Batı Blokları arasındaki rekabetin de merkezinde yer almıştır. Yaşanan olaylardan ve artan sorunlardan büyük oranda müesses nizam partilerini ve yönetimlerini sorumlu tutan Avrupa toplumları, faşizm ve komünizm gibi aşırı uçlardaki ideolojilere daha fazla teveccüh göstermeye başlamışlardır. Bu çerçevede pek çok kıta ülkesinde aşırı sağ partiler zuhur eder ve giderek güç kazanırken aynı süreçte söz konusu partilerin benimsedikleri ırkçı tutum ve yaklaşımlar sebebiyle de yabancı olarak görülen azınlıklara ve göçmenlere yönelik toplumlardaki önyargı ve hoşnutsuzluklarda artış yaşanmıştır.

Toplumlarda artan söz konusu göç ve göçmen karışıklığını zamanla bir siyaset aracı olarak konumlandırmaktan kaçınmayan Avrupa'daki aşırı sağ partiler, 1980'li yıllarla birlikte ise bunu temel politika yapım yöntemi olarak benimsedikleri popülizmle birleştirmişlerdir. Popülist siyaset anlayışları çerçevesinde göçleri Avrupa'nın yaşadığı en büyük krizlerden biri ve göçmenleri de toplumların yaşadığı neredeyse tüm sorunların temel faileri olarak etiketleyen aşırı sağ partiler bu şekilde biz ve onlar şeklindeki yapay bir düalizmi, çoğunluk durumundaki ev sahibi halklarla azınlık konumundaki göçmenler arasında meydana getirmeye çalışmaktadırlar. Özünde otoriterlik ve yerlilerlik vasıflarını barındıran ve bu anlamda etnik milliyetçiliği yabancı düşmanlığı ile harmanlayan Avrupa'daki popülist aşırı sağ partiler söz konusu özellikleriyle sadece azınlıkları ve göçmenleri değil aynı zamanda onlarla

iş birliği halinde hareket ettiklerini düşündükleri ve elitist olarak nitelendirdikleri kesimleri de hedef tahtasına koymaktadırlar.

Çoğunluğun iradesini “gerçek halk”ın iradesi olarak niteleyen ve onun karşısına da küreselleşme taraftarı ve uluslararası sermaye ile iş birliği içerisinde olmakla itham ettikleri elitistleri yerleştiren popülist aşırı sağ partiler, Avrupa Birliği'ne de kuşkuyla yaklaşmaktadırlar. Birliğin serbest dolaşım hakkı ile ortak göç ve sığınma politikalarının devletlerin bu alanlardaki egemenlik haklarını zayıflattığını savunan söz konusu partiler, ülkelerin göç ile kararlarında tamamen bağımsız olmalarını savunmaktadırlar. Bu anlayış çerçevesinde üye devletlerde geçerli olan işgücünün serbest dolaşım hakkının o ülkelerin yerli çalışan kesimini göçmen işçiler karşısında haksız bir rekabete maruz bıraktığını iddia eden popülist aşırı sağ partiler, ekonomik alanda tam bir refah şovenizmini benimseyerek sosyal güvenlik harcamaları ile iş olanaklarının doğrudan ev sahibi devlet vatandaşlarına tahsis edilmesi gerektiğini belirtmektedirler.

Avrupa'nın aşırı sağ partiler ailesinin en köklü üyelerinden biri olan Fransa'daki Ulusal Birlik Partisi, söz konusu ailenin bir üyesi olması hasebiyle kitadaki diğer partilerle benzer özellikler taşımakla birlikte aynı zamanda ülkenin tarihsel, toplumsal ve kültürel genlerini yansıtan nevi şahsına münhasır niteliklere de haizdir. Almanya'dan sonra Avrupa'nın en büyük ikinci Müslüman nüfusuna ev sahipliği yapan ve uzun bir sömürgecilik geçmişine sahip olan Fransa'daki RN, kuruluşundan itibaren göçmen karşıtlığını ön plana çıkarmış ve bu kapsamda özellikle Kuzey Afrikalı Müslümanları hedef almıştır. Günümüzde de söz konusu göç ve göçmen karşıtı kimliğini muhafaza eden Ulusal Birlik, bu alanlarda yapılması gereken en önemli önceliğin katı göç ve sığınma politikalarına başvurulması ve ülkeye yönelen göçlerin minimize edilmesi olduğunu savunmaktadır. Bu kapsamda ülkede bulunan halihazırdaki göçmen azınlıkların topluma tam entegrasyonları noktasında asimilasyonun zorunlu olduğunu da belirten RN ancak bu yolla söz konusu azınlıkların Fransa'nın üstün ve homojen kültürel özelliklerine yönelik bir tehdit olmaktan çıkabileceğini iddia etmektedir.

2022 yılında parti yönetiminde değişikliğe giden ve uzun yıllar partiyi idare eden Le Pen ailesi dışından bir kişinin ilk defa liderlik koltuğuna oturduğu Ulusal Birlik'te, bundan sonraki dönemde de göç ve göçmenlere yönelik tarihsel yaklaşımın devam ettirilmesi kuvvetle muhtemel görülmektedir. Bu noktada popülist aşırı sağ bir parti olarak RN, geçmişte olduğu gibi yakın bir gelecekte de göç konusunu sürekli ülke gündeminde tutmak ve bu yolla da popülist siyasetin temel paradigması olan biz ve onlar düalizmi üzerinden

etkinliğini daha da arttırmak isteyebilecektir. Nitekim Ulusal Birlik'in 2022 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı ve milletvekili seçimlerinde ardı ardına kazandığı başarılar da göç ve göçmen karşıtlığı üzerine oturtulan söz konusu popülist siyaset anlayışının Fransız seçmeni katında belirli bir teveccühe sahip olduğunun ve RN'nin bunu devamlı kılmak isteyeceğinin bir kanıtı olarak gösterilebilecektir.

Kaynakça

- Arditi, B. (2010). *Liberalizmin kıyılarında siyaset: Farklılık, popülizm, devrim, ajitasyon*. (çev. Emine Ayhan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Art, D. (2013). Rise of the radical right: Implications for European politics. *Brown Journal of World Affairs*. 19(2), 127-137.
- Aslan, H. K. (2018). Aşırı sağın yükselişi: Resme küresel perspektiften bakmak. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 14(53), 47-70.
- Bauman, Z. (2018). *Kapımızdaki yabancılar*. (çev. Emre Barca). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Betz, H. (1993). The new politics of resentment: Radical right-wing populist parties in Western Europe. *Comparative Politics*. 25(4), 413-427.
- Betz, H. (1994). *Radical right-wing populism in Western Europe*. London: The Macmillan Press Ltd.
- Chang, M. H. ve Gregor A. J. (2021). *Political populism in the twenty-first century: We the people*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Cıngı, A. (2011). *Ortaoğu'nun öfkesi ve Batı'da ırkçılık: Arap Baharı-Avrupa sağı/etkileşimler*. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Çakır, A. (2018, 11 Mart). Fransa'da Ulusal Cephe Ulusal Birlik Oluyor. *VOA Türkçe*. <https://www.voaturkce.com/a/fransada-ulusal-cephe-ulusal-brlk-oluyor/4292877.html> (Erişim Tarihi: 09.10.2022).
- Çakır, A. (2022, 26 Eylül). İtalya seçimlerinin galibi Giorgia Meloni liderliğindeki aşırı sağ parti. *VOA Türkçe*. <https://www.voaturkce.com/a/italya-secimlerinde-asiri-sagin-ezi-ci-zaferi-meloni/6763089.html> (Erişim Tarihi: 25.11.2022).
- De Clercq, G. (2022, 5 Kasım). France's far right party RN elects Bardella as new president. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/europe/frances-far-right-party-rn-elects-bardella-new-president-2022-11-05/> (Erişim Tarihi: 19.11.2022).
- Ersen, E. T. (2022, 24 Kasım). Fransa'da aşırı sağcı Ulusal Birlik'teki lider değişimi İslam karşıtı politikaları değiştirmeyecek. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/ayrim-cilikhatti/musluman-karsitligi/fransada-asiri-sagci-ulusalbirlikteki-lider-degisimi-islam-karsiti-politikalari-degistirmeyecek/1815297> (Erişim Tarihi: 29.11.2022).
- Ertuğral, Y. (2018). "Yükselen aşırı sağa karşı alternatif olarak radikal sol: Birleşik Krallık'ta Corbyn liderliğindeki İşçi Parti deneyimi." Ebru Canan Sokullu (Ed.), *Popülizmle dönüşen Avrupa ve Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği* içinde (s. 97-143). İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Fassin, E. (2018). *Popülizm: Büyük hınç*. (çev. Güleener Kırmalı ve İlker Kocael). Ankara: Heretik Yayınları.
- Finkelstein, F. (2019). *Faşizmden popülizme*. (çev. Ali Karatay). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Foreign Affairs (2016, Kasım/Aralık). France's next revolution? A conversation with Marine Le Pen, <https://www.foreignaffairs.com/interviews/2016-10-17/france-s-next-revolution> (Erişim Tarihi: 29.07.2019).
- Geary, P. J. (2017). *Uluslar miti ve Avrupa kimliği: Helenlerden Hunlara Avrupa'nın kökenleri*. (çev. Çağdaş Sümer). İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Givens, T. E. (2013). The radical right and immigration in era of economic crisis. *Brown Journal of World Affairs*. 19(2), 139-149.
- Güzel, M. Ş. (1995). *Fransa'da aşırı sağ ve ırkçılık*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Halhallı, B. (2020). Avrupa'daki aşırı sağ partilerin ideolojik yapısı. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 10(20), 450-471.
- Held, J. (1996). "Antecedents." Joseph Held (Ed.), *Populism in Eastern Europe: Racism, nationalism and society* içinde (s. 1-20). New York: Columbia University Press.
- Hıdır, Ö. (2018). Avrupa'da "aşırı sağ"ın dinî-ideolojik ve tarihî temelleri-kökenleri. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*. 1(53), 15-46.
- Ivaldi, G. (2019). "Populism in France." Daniel Stockemer (Ed.), *Populism Around the world: A comparative perspective* içinde (s. 27-47). Cham: Springer Nature Switzerland.
- Keçeci, A. İ. (2018). "Popülist politikaların gölgesinde kalan hukuk." Ebru Canan Sokullu (Ed.), *Popülizmle dönüşen Avrupa ve Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği* içinde (s. 145-161). İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Kiriş, H. M. (2020). Avrupa Parlamentosu 2019 seçimleri: Siyasal gruplar, ulusal partiler ve yeni eğilimler. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 51, 134-152.
- LaBreck, A. (2022, 23 Eylül). French election 2022 Analysis: A Transatlantic perspective. *Harvard International Review*. <https://hir.harvard.edu/french-election-2022-analysis/> (Erişim Tarihi: 22. 11. 2022).
- Laclau, E. (2007). *Popülist akıl üzerine*. (çev. Nur Betül Çelik). Ankara: Epos Yayınları.
- Liang, C. S. (2007). "Europe for the Europeans: The foreign and security policy of the populist radical right." Christina Schori Liang (Ed.), *Europe for the Europeans: The foreign and security policy of the populist radical right* içinde (s. 1-32). Hampshire: Ashgate Publishing Limited.
- Mercan, S. (2018). "Avrupa'da yükselen popülizm, Almanya ve Türkiye ile ilişkilere yansımalar." Ebru Canan Sokullu (Ed.), *Popülizmle dönüşen Avrupa ve Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği* içinde (s. 69-95). İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Moffitt, B. (2020). *Popülizmin küresel yükselişi: Performans, siyasi üslup ve temsil*. (çev. Onur Özgür). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moffitt, B. (2022). *Popülizm*. (çev. Yasin Öner). İstanbul: Liberus Kitap.
- Mouffe C. (2019). *Sol popülizm*. (çev. Aybars Yanık). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mudde C. (2016a). "Populist radical right parties in Europe today." John Abromeit, Gary Marotta, Bridget Maria Chesterton ve York Norman (Eds.), *Transformations of populism in Europe and the Americas: History and recent tendencies* içinde (s. 295-307). London: Bloomsbury Academic.
- Mudde C. ve Kaltwasser C. R. (2012). "Populism and (liberal) democracy: A framework for analysis." Cas Mudde ve Cristobal Rovira Kaltwasser (Eds.), *Populism in Europe and the Americas: Threat or corrective for democracy?* içinde (s. 1-26). New York: Cambridge University Press.

- Mudde, C. (2016b). Europe's populist surge: A long time in the making. *Foreign Affairs*. 95(6), 25-30.
- Mudde, C. (2022). *Günümüzde aşırı sağ*. (çev. S. Erdem Türközü). Ankara: Nika Yayınevi.
- Mudde, C. ve Kaltwasser, C. R. (2019). *Popülizm: Kısa bir giriş*. (çev. S. Erdem Türközü). Ankara: Nika Yayınevi.
- Nourbakhsh, S. N., Ahmadi, S. A., Dero, Q. Y. ve Rad, A. F. (2023). Rise of the far right parties in Europe: From nationalism to Euroscepticism. *Geopolitics Quarterly*. 18(4), 47-70.
- Öner, S. (2018). "Avrupa'da yükselen popülizm ve radikal sağ: Avusturya örneği ilişkileri." Ebru Canan Sokullu (Ed.), *Popülizmle dönüşen Avrupa ve Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği* içinde (s. 39-53). İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Öner, S. (2021). Brexit ve Avrupa'da popülist radikal sağın yükselişi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*. 20, 95-118.
- Rydgren, J. (2003). Meso-Level reasons for racism and xenophobia: Some converging and diverging effects of radical right populism in France and Sweden. *European Journal of Social Theory*, 6(1), 45-68.
- Sandel, M. J. (2018). Populism, liberalism and democracy. *Philosophy & Social Criticism*, 44(4), 353-359.
- Saraçlı, M. (2021). Avrupa Birliği'nin yabancı düşmanlığıyla kurumsal ve hukuksal alanlardaki mücadelesi. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*. 5(2), 738-772.
- Saylan, İ. (2021). Pandemi popülizmin sonunu getirebilir mi? Batı Avrupa'daki popülist radikal sağ partiler üzerine bir değerlendirme. *International Journal of Social Inquiry*. 14(2), 783-811.
- Schofield H. ve Tobias B. (2022, 5 Kasım). Jordan Bardella: French National Rally has new leader to replace Le Pen. *BBC*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-63525377> (Erişim Tarihi: 19.11.2022).
- Soyez, P. (2017, 20 Nisan). The two faces of French populism. *ASPI Strategist*. <https://www.aspistrategist.org.au/two-faces-french-populism/> (Erişim Tarihi: 16.05.2020).
- Taş, M. (1999). *Avrupa'da ırkçılık: Göçmenler ve aşırı sağ partiler*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Vasilopoulou, S. (2011). European integration and the radical right: Three patterns of opposition. *Government and Opposition*. 46(2), 223-244.
- Wiesner-Hanks, M. E. (2020). *Kısa dünya tarihi*. (çev. Serpil Çağlayan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Worth, O. (2017). Globalisation and the 'far right' turn in international affairs. *Irish Studies in International Affairs*. 28, 19-28.
- Yılmaz Elmas, F. ve Kutlay, M. (2011). Avrupa'yı bekleyen tehlike: Aşırı sağın yükselişi. *USAK Analiz*, Analiz No. 11, Temmuz 2011.
- Zakaria, F. (2016). Populism on the march: Why the West is in trouble. *Foreign Affairs*, 95(6), 9-15.
- Ziller, C. ve Schübel, T. (2015). "The pure people" versus "the corrupt elite"? Political Corruption, political trust and the success of radical right parties in Europe. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*. 25(3), 368-386.

Geçici Misafirlikten Kalıcı Yerleşmeye Evrilen Süreçte Türkiye'deki Suriyelilerin Yaşadıkları Sorunları Yeniden Tartışmak

Hilal Barın*

Öz

Yakın tarihte yaşanan savaşlar, çatışmalar ve siyasi olaylar neticesinde ortaya çıkan göç hareketleri, göç edilen ülkelerin sosyolojik yapılarını etkilerken göç edenleri de etkilemektedir. Ortadoğuda Arap Baharının en sancılı izdüşümünün yaşandığı Suriye'den Türkiye'ye yaşanan göç akını da buna örnektir. Suriye'de halihazırda iç savaş devam etmektedir ve geri dönebilecekleri güvenli bir ülkeleri bulunmamaktadır. Türkiye'de onikinci yılını dolduran bu kitlesel göç hareketinin geçici misafirlikten zorunlu kalıcılığa evrildiği bir süreç yaşanmaktadır. Bu çalışmada, tarihinde ilk kez bu kadar kısa süre zarfında ve bu büyüklükte göç alan Türkiye'deki Suriyelilerin yaşadıkları sorunlar ele alınacaktır. Bu sorunları ele almak için göç ve mülteciler alanında çalışan akademisyen, siyasetçi ve STK temsilcileriyle nitel araştırma modeli olan tematik analiz yönetimi ile derinlemesine mülakatlar yapılmış, bu sorunlar tartışılmıştır ve politika önerileri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sığınmacı, Mülteci, Geçici Koruma, Suriyeli Mülteciler.

Problems Faced by Syrians in Turkey in the Process Evolving From Temporary Guests to Permanent Resettlement

Abstract

Migration movements, which emerged as a result of wars, conflicts and political events in the recent history, affect the sociological structure of the migrated countries and also affect the immigrants. The migration flow from Syria, where the most painful reflection of the Arab Spring was experienced in the Middle East, to Turkey has also affected both our country and the migrating population. An unending civil war is still going on in Syria, and people still do not have a safe country where they can return to due to the principle of "not being sent back" in forced migrations that occur in war situations. In Turkey, on the other hand, there is a process in which this mass migration movement, that has completed its twelfth year, has evolved from temporary stay to compulsory permanence. In order to address the problems Syrians have experienced in Turkey after twelve years, in-depth interviews were conducted with academicians, politicians and representatives of NGOs working in the field of migration and refugees, using the thematic analysis method, which is a qualitative research model; and these problems were discussed and policy recommendations were made.

Keywords: Asylum Seeker, Refugee, Temporary Protection, Syrian Refugees.

*Dr. Öğr. Üyesi | Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi
hbarin@ybu.edu.tr | ORCID: 0000-0002-3779-0021

DOI: 10.36484/liberal.1298855

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:110, Bahar 2023, ss.147-179.

Gönderim Tarihi: 18 Mayıs 2023 | Kabul Tarihi: 25 Mayıs 2023

Giriş

Göç yeni bir olgu olarak düşünülse de aslında insanlık tarihi kadar eskidir. Şu farkla ki sınırları aşan göç hareketleri hiç bugünkü kadar yoğun bir şekilde gerçekleşmemiştir. Son yıllarda ekseriyetle savaşlar, çatışmalar, doğal afetler ve da siyasi olaylar sebebiyle ortaya çıkan göç hareketleri farklı din, kültür ve dile sahip insanları bir araya getirmiştir. Arap Baharı olarak adlandırılan süreçte ise iç savaşlar sonucu kitlesel göçler yaşanmış ve yeni mülteci akınları bütün dünyayı etkilemiştir. Arap Baharının en sancılı izdüşümü ise Suriye’de yaşanmış, Suriyelilerin zorunlu kitlesel göçü sonucunda Türkiye’ye yansımıştır.

Göç hareketlerinin odağında yer alan Türkiye 2011 yılından bu yana Suriye’de yaşanan iç savaş nedeniyle sayıları neredeyse 4 milyonu bulan kitlesel bir göç ile karşılaştı. Suriye’ye ve Avrupa Birliği’ne (AB) komşu olan Türkiye açık kapı politikası ile çok sayıda Suriyelinin sınırlarından girmesine izin verdi. Suriyeliler için sınır kapılarına yakın bölgelerde kamplar kuruldu, buralarda yerleşim sağlandı (ICG:2014,2). Suriyeliler için ‘açık kapı politikası’ yanı sıra ‘geçici koruma’ hükmü uygulandığı gibi korumanın vazgeçilmez bir yönü ve uluslararası sığınmacı hukukunun temel dayanaklarından birisi olan, zulüm riski olan yere ‘geri göndermeme’(non-refoulment) ilkesine bağlı kalındı (UNHCR,2014:7). Türkiye, savaşın ilk başladığı günden bu yana ülke içinde ve dışında Suriyeliler için birçok adım attı ve atmaya da devam etmektedir. Bu yönüyle hem Suriyeliler hem de göçün ana taşıyıcısı olan Türkiye açısından durum her geçen gün zorlaşmaya devam etmektedir.

Suriye’de savaşın uzaması ve durumun gittikçe kötüleşmesi ile Suriyelilerin sığınması geçici misafirlikten, zorunlu kalıcılığa evrildi. Suriyelilerin Türkiye’ye göçü onikinci yılını geride bırakırken karşılaşılan sorunlar salt temel ihtiyaçların karşılanmasıyla çözülebilecek bir sorun olmaktan çıkarak, siyasal, toplumsal ve ekonomik yönleriyle önem arz eden sorunlar haline geldi. Türkiye’nin dört bir yanına dağılmış Suriyelilerin en çok karşılaştıkları sorunlar barınma, işsizlik, maddi sorunlar, dil bilmeme, ayrımcılıkla karşılaşma, iş ve eğitim imkânlarının sınırlı olması, kurumlar ile ilgili bilgiye erişim, ihmal ve istismar, yalnızlık, sosyal dışlanma, yabancılık, cinsiyet eşitsizliği, psikolojik sorunlar, travma, kültür, din ve sosyal çevre farklılıkları gibi sorunlardır. Bu çalışma bu sorunlardan hareketle göç, mülteciler ve ülkemizdeki Suriyelilerle ilgili alanlarda çalışan akademisyen, siyasetçi ve STK başkan ve koordinatörleriyle derinlemesine mülakatlar yaparak sorunları gün ışığına çıkartmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada Türkiye’deki Suriyelilerin yaşadıkları sorunları onikinci yılın ardından yeniden tartışmak için Ankara,

İstanbul, Gaziantep, Şanlıurfa'da göç alanında çalışan Sakarya Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL, DSİP Eşbaşkanı ve Hepimiz Göçmeniz Kampanyası Aktivisti Şenol KARAKAŞ, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Göç Politikaları ve Araştırmaları Merkezi Müdürü Dr. Ali Zafer SAĞIROĞLU, Irkçılığa Dur De Platformu Aktivisti Yıldız Önen, TBMM 23. Dönem Milletvekili Dr. Ufuk URAS, Mülteciler ve Sığınmacılarla Yardımlaşma Dayanışma ve Destekleme Derneği Koordinatörü Dr.Erdem AYÇİÇEK, Harran Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden Doç. Dr., Mahmut KAYA, Anadolu Federasyonu Başkanı Turgay ALDEMİR, Irkçılığa ve Milliyetçiliği Dur De Girişimi-Hepimiz Göçmeniz Aktivisti Canan ŞAHİN ile derinlemesine mülakatlar yapılmıştır.

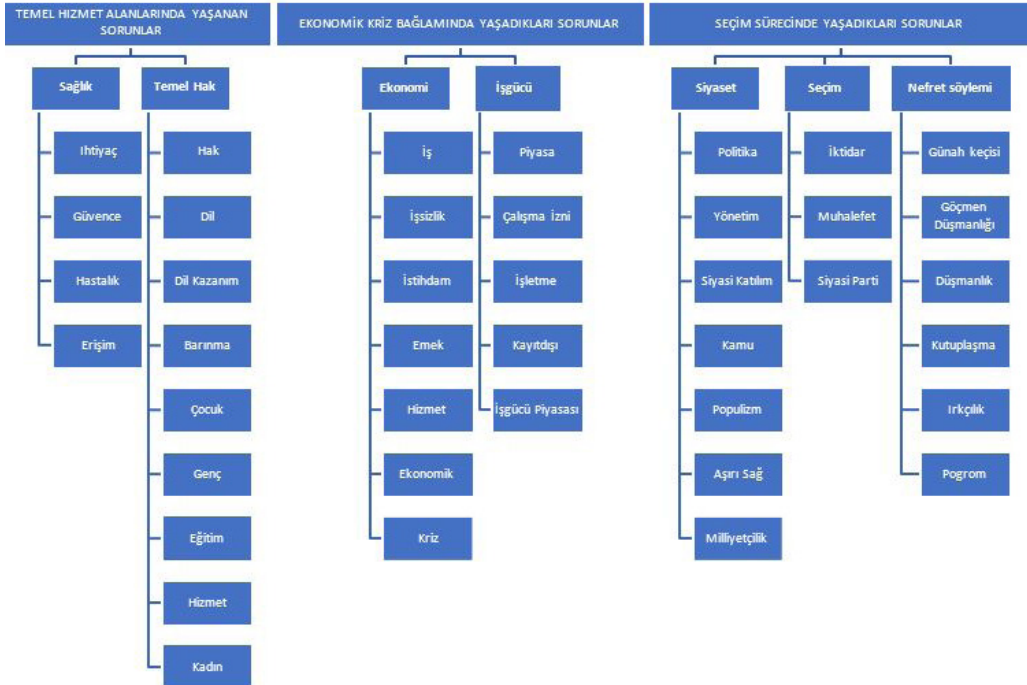
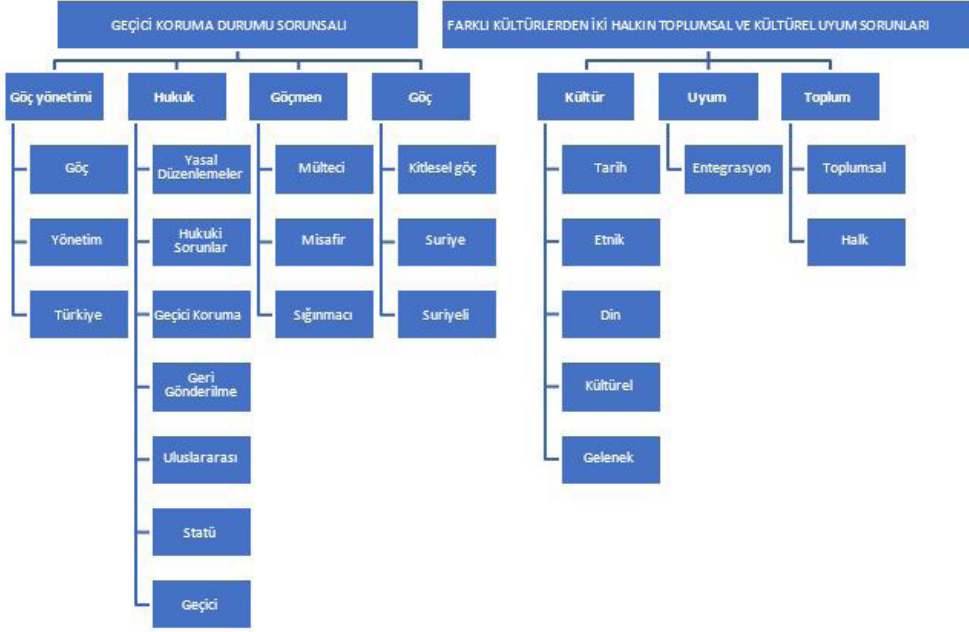
Araştırmanın Yöntemi

Literatürde göç konusundaki temel araştırmaların önemli kısmını, göçmenler üzerine yoğunlaşan nitel araştırmalar oluşturmaktadır. Nitel araştırma, karmaşık toplumsal konuları genellikle aktörlerin nasıl tanımladığı ve eylemlerini yöneten motifleri açıklar (Lofland ve H. Lofland, 1995:13). Nitel araştırma, karmaşık toplumsal konuların detaylı bir şekilde anlaşılmasına ihtiyaç duyulması nedeniyle gerçekleştirilmektedir (Creswell, 2007: 40). Nitel verileri araştırmanın anlaşılması bakımından onları düzenlemek, yönetilebilir birimlere ayırmak, kodlamak ve sınıflandırmak zorunludur (Dey,1993:32, 47). Bu bağlamda bu nitel araştırmada toplumsal fenomenlerin biçimini, içeriğini ve bağlamını tarihsel çevreden ayırmadan nitel analiz yöntemi olan tematik analiz yaklaşımı kullanılmıştır.

Tematik analiz (Thematic analysis) bir veri kümesindeki temaları arama amacı olarak ortak noktaların, farklılıkların ve ilişkilerin incelenmesidir (Gibson ve Brown,2009:128). Bir veri kümesindeki anlam kalıplarını (temaları) sistematik olarak tanımlamaya, düzenlemeye ve bunlara ilişkin içgörü sunmaya yönelik bir yöntemdir. Tematik analiz, veriler içindeki temaları belirleme, analiz etme ve raporlama yöntemidir. Tematik analiz yöntemi açıklamanın temeli için önemli olarak ortaya çıkan fenomen temaların analiz edildiği genel bir yaklaşımdır. Araştırılan problem güncel olduğu, hakkında araştırma açığı bulunduğu ve bu alanda ilgili paydaşların görüşlerinin yeterli düzeyde bilinmediği durumlarda sıklıkla kullanılmaktadır (Braun, Clarke, 2006:78). Dolayısıyla bu çalışmada tematik analiz, sorunlarla alakalı zengin tematik betimlemelerin elde edilebileceği ve katılımcılar tarafından ağırlıklı olarak bahsedilen sorunların tespit edilebileceği bir yöntem olarak kullanılmıştır.

Tematik analiz geniş kullanımı altı aşamadan oluşur; (1) verilerin tanınması, (2) başlangıç kodlarının oluşturulması, (3) temaların aranması, (4) potansiyel temaların gözden geçirilip adlandırılması, (5) temaların tanımlama ve adlandırması, (6) raporun hazırlanmasıdır (Braun ve Clarke, 2006). Tematik analiz dar kullanımı ise üç farklı aşamadan oluşur: kodlama, kategorize etme ve temaları oluşturma aşamalarıdır. Kod; veriler arasında yer alan anlamlı bölümlere ve olaylara (bir sözcük, cümle, paragraf vb) verilen anlamdır, veriler bir araya getirilerek incelenir ve kodlara ayrılır. Bu süreç bilgileri düzenleyen verideki tema keşfetme sürecidir. Kategori; ortak kodların bir araya getirilip, kategoriler oluşturulması ve belirli bir tema altında sınıflandırılmasıdır. Temam ise; kategorilerden oluşturulan üst kavramlardır, kategoriler organize edilip temalar oluşturulur ve raporlanır (Strauss, Corbin, 1990 :37)

Tematik veri analizinde ilk önemli adım, toplanan verileri yönetmek ve düzenlemektir. Bu çalışmada Türkiye'deki Suriyelilerin sorunlarına dair tematik veri analizi, göç alanında çalışan akademisyen ve uzmanlar ile derinlemesine yarı-yapılandırılmış mülakatlar yapılarak hazırlanmıştır. Birinci aşamada mülakatları analiz etmek için, benzer cevapları kategorize etmek suretiyle açık uçlu görüşme sorularından elde edilen veriler karşılaştırılmalı temaları keşfetmek için bölümlere ayrılmıştır. Ardından görüşme notları araştırmanın amacına uygun olarak analiz edilerek birbirine yakın notlar için kodlama işlemi gerçekleştirilmiştir. Takip eden ikinci aşamada ise veri toplama sürecinde elde edilen işlenmemiş verileri anlamlı bilgiler haline getirmek için bulgulara göre daha spesifik kategoriler oluşturulmuştur. Üçüncü ve son aşamada görüşmeleri analiz etmek için, kategorize edilen açık uçlu görüşme sorularından elde edilen kategoriler temaları keşfetmek için bölümlere ayrılmıştır. Burada karşılaştırma yöntemi kullanılarak temalar analiz sürecinde rafine edilmiştir. Daha sonra, nitel analizin son aşamasında öznel cümleleri ile görüşmecilerin konuya ilişkin algıları yorumlanarak raporlaştırılmış ve sonuç kısmında politika önerileri sunulmuştur.

Araştırmanın Soruları

1. Suriyelilerin Türkiye'ye zorunlu göç hareketi 12. yılını bitirirken sahadaki çalışmalarınıza binaen yaşadıkları başlıca sorunlar sizce nelerdir?
2. Türkiye'deki Suriyelilerin göç yönetimi bağlamında yaşadıkları hukuki sorunlar nelerdir?
3. Çalışmalarınız ışığında toplumsal ve kültürel uyum sorunları bağlamında ülkemizde Suriyelilerin yaşadıkları sorunlar nelerdir?
4. Suriyelilerin yaşadıkları ekonomik sorunları hakkında sahadaki çalışmalarınız bağlamında değerlendirmelerde bulunur musunuz?
5. Seçimler sürecinde Türkiye'de Suriyelilerin kalıcılığı/gönderilmesi sorunu politize edilerek siyasi kutuplaşmayı besleyen bir faktör oldu. Bu süreçte Suriyelilerin yaşadıkları sorunlar nelerdir?

Türkiye'deki Suriyelilerin Yaşadıkları Sorunlar

2011 yılından bu yana 7 milyondan fazla Suriyeli yerinden edilmiştir. Resmî verilere göre Türkiye'de geçici koruma statüsündeki Suriyeli sayısı Nisan 2023 itibarıyla 3 milyon 411 bin 29 kişidir¹. Sayının artması ve kalış sürelerinin uzaması Suriyelilerin Türkiye'ye kalıcı olarak yerleşme eğilimleri artmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye'deki Suriyelilerin geçici koruma durumu, toplumsal ve kültürel uyum, ekonomik krizle bağlantılı sorunlar ile seçim sürecinde karşılaşılan meseleler ele alınacaktır.

Geçici Koruma Durumu Kaynaklı Meseleler

Türkiye'nin ilk kapsamlı göç kanunu olan 6458 sayılı *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu* (YUKK)² 4 Nisan 2013'te kabul edilerek sığınmacı ve mültecilerin hukuki statüsünü düzenlemektedir. 2014 tarihli Geçici Koruma³ Yönetmeliği (GKY)'nin kabul edilmesi ile birlikte kitlesel akın durumlarında Türkiye'deki göç yönetim sürecini şekillendirilmiştir. GKY⁴, yabancıların Türkiye'de

- 1 Türkiye'deki Suriyeli Sayısı Nisan 2023, <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/#:~:text=Türkiye%27de%20kayıt%20altına%20alınmış,124%20bin%20969%20kişi%20azaldı.>
- 2 Bu kanun sığınmacıların hukuki durumunu düzenlemiş, şartlı mülteci, ikincil koruma ve geçici koruma gibi yeni uluslararası koruma statüleri ihdas etmiştir. 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.html>
- 3 Geçici koruma, kitlesel akın olaylarında acil çözümler bulmak üzere geliştirilen bir koruma biçimidir. Geçici koruma, devletlerin geri göndermeme yükümlülükleri çerçevesinde kitleler halinde ülke sınırlarına ulaşan kişilere, bireysel statü belirleme işlemleri ile vakit kaybetmeden, belirli haklar sağlamayı hedefleyen pratik ve tamamlayıcı bir çözüm yoludur. Bkz. Göç İdaresi Başkanlığı, <https://www.goc.gov.tr/genel-bilgi45>
- 4 Mültecilerin ve sığınmacıların haklarının hukuki bir temelde ele alınması ve göç yönetiminin yasal çerçevedeki teminatlarla değerlendirilmesi için uluslararası standart koşullarının getirilmesi amaçlanarak oluşturulan GİGM'e statü belirleme sistemi, iltica edenlerin ilk başvuru ve yasal prosedürlere ulaşımı, kitlesel göç akınları koordinasyonu ve "geçici koruma" sağlama görevleri verildi. Türkiye Cumhuriyeti, İçişleri Bakanlığı, Göç İdaresi Başkanlığı, (02/02/2023), Geçici Koruma Yönetmeliği, md.25-31. T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma>

hukuka uygun bir şekilde kalmaları, kayıt altına alınmaları, hak ve hizmetlere erişimleri için kapsayıcı bir yasal çerçeve sunmaktadır (Sağiroğlu, 2016). Bu gelişmeler neticesinde BMMYK (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği) Türkiye'de uygulanan geçici koruma ile geri gönderilmeme ilkesinin gözetilmesi, koruma ve yardım sağlanması ve gelenlerin acil ihtiyaçlarının karşılanması bakımından uygulanan korumanın uluslararası standartlara uygun olduğunu raporlamıştır (Topal, 2015). Türkiye'nin göç olgusuna ilişkin örgütsel yapılar oluşturması gerekliliği doğrultusunda İçişleri Bakanlığına bağlı *Göç İdaresi Genel Müdürlüğü* (GİGM)⁵ ve *Göç Politikaları Kurulu*⁶ kurulmuştur.

“Türkiye’de göç mevzuatının oluşmasında Suriyelilerin katkısı çok oldu; göç mevzuatının ve bürokrasisinin oluşmasında katkı sağladı. Göç dairesi başkanlığının kurulması, hukuki statü bağlamında değişiklikler ve çıkan kanunlar Suriyeliler geldikten sonra oldu. Türkiye’de Suriyelilerin varlığı ulus devlet, milliyetçilik, insan hakları konularının sorgulanması açısından önemli bir etki yarattı.” (Doç. Dr., Mahmut KAYA,-Harran Üniversitesi ,Sosyoloji Bölümü.)

Bugün Türkiye'nin tüm illerinde geçici koruma kapsamında Suriyeli bulunmaktadır ve Ekim 2011'den bu yana Suriyeliler için geçici koruma rejimi uygulanmaktadır. Suriyelilerin statüsü resmi yetkililerin ifadelerinde önce “mülteci”, sonra “misafir” olarak adlandırılmıştır. Ulusal mevzuat veya uluslararası hukuk çerçevesinde bir karşılığı bulunmayan bu kullanım ise Suriyelileri yasal bir statüden mahrum bırakmıştır (Aktan Özcan ve Pak Güre, 2018).

“Maalesef daha yolun başındayız. En büyük neden Suriyelilere geçici olarak bakılmasıdır. Hükümetin kalma koşulları başta olmak üzere entegrasyon için pek çok adım atması gerekiyor. İlk yapılması gereken tüm göçmenlere mülteci hakkı tanınmasıdır. Mültecilik süreci zaten kimin uygun olup olmadığını belirleyecektir. Uygun olanlara verilen bu hak ile Suriyeliler de Türkiye’de yaşama hakkına, başka bir ülkeye gitme hakkına, çalışma hakkına, sigortalı olma hakkına vs. sahip olacaktır.” (Yıldız ÖNEN, İrkçılığa Dur De Platformun Aktivisti)

Suriyelilere dair kullanılan “misafir”, “göçmen” gibi tanımlamalar altında Türkiye'nin göç mevzuatı ile ilgili bir netliğin olmadığını göstermektedir.⁷ Bu tanımlama her ne kadar insani olsa da kendi içinde sorunlar

5 28615 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmesiyle Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2015), *Göç, Göç Tarihi, Göç İdaresi, Göç İle İlgili Uluslararası Kuruluşlar*, http://www.goc.gov.tr/icerik3/ulus-lararasi-kuruluslar_363_392_394

6 04/04/2013 tarihli ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun 105 inci maddesiyle ihdas edilen Göç Politikaları Kurulu için Bkz. <https://www.goc.gov.tr/goc-kurulu>

7 Makalenin konusunu iç savaşta kaçarak ülkemize gelen Suriye vatandaşları oluşturmaktadır. Ancak konuya ilişkin olarak yapılan çalışmalarda karşılaşılan temel problem terminoloji konusunda bir birliğin olmayışıdır. Ülkemizde bulunan Suriye vatandaşlarının statüleriyle ilgili olarak en fazla kullanılan terimler, 'Suriyeli mülteciler' ve 'Suriyeli sığınmacılar' yahut 'misafirler' şeklindedir. Uluslararası hukuk terminolojisi, 1951 Cenevre Sözleşmesi açısından ve 6458 sayılı YUKK bu kanuna dayanılarak çıkarılan GKY uyarınca ülkemizde bulunan Suriye vatandaşlarının hukuki statüsü mülteci statüsüne sahip değil 'geçici korunan'dır. Bu makalede geçen Suriyeli mülteci, Suriyeli sığınmacı ve Suriyeli kavramları geçici korunan tabirleri aynı statüye tekabül etmektedirler.

barındırmaktadır.⁸ Ulusal ve uluslararası düzenlemelerin gözden geçirilerek Suriyelilerin “misafirlik” olarak adlandırılan aslında “statüsüzlük” durumunun ortadan kalkması gerekmektedir.

“Türkiye göç ve göçmenlik konusunda tecrübeli bir ülke olmasına rağmen, mülteci olarak görülen kitlesel bir topluluk ile yüzleşmektedir. Avrupa ülkeleri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında karşılaştığı kıta dışından gelen göçmenler sayesinde farklı din, dil, ırk ve kültürlerden topluluklarla birlikte yaşama konusunda önemli tecrübe sahibi olmuştur. Zaman zaman Avrupa ülkelerindeki ırkçı sağ partilerin toplumsal barışı zehirleyen söylemleri olsa da Batıda önemli bir tecrübe olduğunu da kabul etmek gerekiyor. Özellikle göçmenlerin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal entegrasyonu ile ilgili yasal düzenlemeler, uygulanan politika ve projeler konusunda birikimlerden faydalanılabilir. Elbette ki her ev sahibi toplumun kültürel değerleri ve göçmenler birbirinden farklıdır. Her toplumsal buluşmanın dinamikleri farklıdır. Ancak birlikte yaşamak için gereken asgari yasal ve teknik düzenlemeler hususunda, olumlu/olumsuz tecrübelerden yararlanmanın önemli olduğunu düşünüyorum.” (Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL, Sakarya Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dekanı)

İki toplumun birlikte yaşaması için gereken asgari yasal ve teknik düzenlemelerin yapılması elzemdir. Suriyelilerin Türkiye’de buldukları geçici koruma statüsü iki toplum arasındaki uçurumu derinleştiren sebeplerden biridir. Oniki yılın ardından hala ‘geçici’ sıfatının kullanılması bizatihi sorun teşkil etmektedir. Geçici koruma kapsamındaki şahısların çalışma izni başvuruları genelde kabul edilmemektedir ve kayıtdışı çalışmaktadırlar. Suriyeliler kayıt dışı iş kurmakta veya işgücü piyasasına girerken sorunlar yaşamaktadırlar. Türkiye’deki Suriyelilerin durumu daha çok geçici bir yapı üzerinde kurulduğu için bu konudaki çözümler de geçici çözümlerdir.

“Bireysel çabalar var yahut STK’lar bir şeyler yapıyorlar ama hükümetin ağır aksak çalışması ve bir göç entegrasyon politikasının olmaması sıkıntılı. Hem küresel deneyimlerden yararlanılabilir hem Türkiye hem de arka plandaki Suriyelilerin özel durumlarını dikkate alarak entegrasyon söylem politikaları buna bağlı olarak çeşitli mevzuat iyileştirmeleri, hem de kamunun yönlendirilmesi bakımından bürokratik örgütlenmeler oluşturulabilir. Bu konuda halk, STK’lar, enformel gruplar hükümetten çok daha öndeler ve hükümetin buna öncülük etmesi gerekiyor.” (Doç. Dr., Mahmut KAYA, Harran Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.)

Değerlendirmeden anlaşılacağı üzere Suriyelilere yönelik politikalar bağlamında “geçicilik” söylemi üzerine bina edilmiştir. Geçici koruma sistemleri özünde kısa süreli sistemlerdir ancak Türkiye’de 12 yıldır yürütülmeye çalışılmaktadır. Geçici koruma sağlanan Suriyelilerin çoğunluğu, koşulların geri dönüş için elverişli olmadığı ülkelere geri dönmeye istekli değildir. Uluslararası korumaya başvuru ve destek sağlanması da dâhil olmak üzere, Türkiye’de uyumlaştırma ilke ve uygulamalarının sürdürülmesi için hedefe

⁸ “Misafir” kelimesinin hukuki olarak herhangi bir karşılığı bulunmamaktadır. Dolayısıyla “misafir” olmak; “mülteci” veya “sığınmacı” statülerinde hukuki olarak belirlenmiş hak ve sorumluluklardan da yoksun ve muaf olma halini beraberinde getirmektedir.

yönelik çalışmalar yapılması gerekmektedir (Erdoğan, Suriyeliler Barometresi 2021). Bu geçicilik hali gittikçe kırılganlıkları artıran, sorunlara çözüm olmayan bir hal yaratmaktadır. Kamuoyunda Suriyelilere sürekli misafir oldukları ve Türkiye'deki varlıklarının geçici olduğu, Türklere ise Suriyelilerin fazla kalmayacağı ve sonunda Suriye'ye dönecekleri mesajı iletilmektedir. Devlet kurumlarının göç politikalarında geçicilik söyleminden vazgeçmesi gerekmektedir (Adıgüzel, 2016:174). Geçici koruma kanununu yeniden uluslararası uygulamalar ışığında inceleyerek ve düzenleneyerek oluşan yeni ihtiyaçlara cevap verebilecek bir formu üzerinde çalışılması gerekmektedir.

Farklı Kültürden İki Halkın Toplumsal ve Kültürel Uyum Sorunu

Göç bağlamında toplumsal ve kültürel uyum, göçmenlerin çekirdek kurumlarla ve ilişkilere dahil edilerek kabul edilmesi olarak etkileşimli bir süreç olarak tanımlanır (Bosswick ve Heckmann,2006:11). Göçmenler ve yerel halk arasında toplumsal ve kültürel uyum iki yönlü, dinamik, interaktif bir süreç olarak bu iki topluluk arasındaki uçurumu kapatmaya katkıda bulunur. Suriyeliler için toplumsal uyum da yeni bir kültürü öğrenme, hak ve yükümlülükler edinme, toplumsal statüye erişim kazanma, geldikleri topluma ait olma hissini oluşturma süreci anlamına gelmektedir (Ünal, 2014:76). Türkiye'deki Suriyelilerin yaşadıkları sorunların siyasi, ekonomik, çevresel boyutları olsa da temel sorunları toplumsal ve kültürel uyumla ilgilidir. Suriyeliler ile yerel halk arasında kültür, yaşam tarzı ve dil açısından bulunan farklılıklar toplumda ortaya çıkan sorunların ana kaynağı veya çıkış noktasıdır. Demografik olarak ilk defa bu ölçekte bir grubun Türkiye'de varlığı; Türk toplumu içinde küçük bir Suriye toplumu yaratmıştır. Ankara Siteler yahut İstanbul Fatih'te bazı semtler için yahut Kilis için "küçük Suriye" gibi ifadeler dikkat çekmektedir.

"Türkiye'de ve sosyo-ekonomik kaynaklara sahip olmayan konut sorununu gecekondular gibi enformel yöntemlerle çözmeye çalışmakta, sahip oldukları göçmen ağları aracılığı ile fiziksel olarak birbirlerine yakın, yoğun göçü kaldıramayan bölgelerde, mahallelerde yaşamlarını sürdürmektedirler. Türkiye'nin göç eden gruplara ilişkin sosyal, ekonomik ve yönetsel dirençliliğinin istenilen seviyede olmaması nedeniyle sosyal içerme yerine ayrışmanın derinleştiğini görmekteyiz." (Dr. Erdem AYÇIÇEK-Mülteciler ve Sığınmacılarla Yardımlaşma Dayanışma ve Destekleme Derneği Koordinatörü)

Bu ayrışma Suriyelilerin sosyo-ekonomik durumlarından dolayı kentlerin en yoksul mahallelerinde ya da kırsalda ailelerinden uzak ve toplumdan izole şekilde oluşturdukları gettolarda yaşam sürmek zorunda olmalarından kaynaklanmaktadır. Özellikle büyükşehirlerde yaşayan Suriyeliler ekonomik yetersizlikler nedeniyle gecekondulardaki evlerde yahut kentsel dönüşüme tabi metruk evlerde ucuz kira bedeliyle tutabildikleri evlerde yaşamak zorunda kalmaktadır. Bunun yanı sıra komşuluk bağlamında dışlayıcı tavır Suriyelilerin

kendi aralarında bir araya gelme eğilimini artırmıştır. Bu durum Suriyelilerin Türklerden ayrı topluluklar oluşturduğu, karşılıklı etkileşimi sınırladığı getto benzeri yapılanmalarla sonuçlanmaktadır. Kampların dışında kent çeperlerinde Suriyelilerin gettolaşarak bir arada yaşaması, yerel halkla iletişim ve diyalogdan kendini soyutlamaları toplumsal hayata uyum, güvenlik sorunları ve kamu hizmetlerinin koordinasyonunda sorunlara sebebiyet vermektedir.

“Göç yalnızca fiziksel bir yer değiştirmenin ötesinde aynı zamanda beraberinde sosyal ve siyasal boyutlarıyla değişimler yaratan bir olgudur. Farklı dil ve kültüre sahip olmaları bakımından Suriyelilerin göçü Türkiye’deki toplumsal yapıda önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu nedenle yaşanan bu yoğun ve zorunlu göç dalgası, kimi kesimlerin sert tepkisi ile karşılaşmaktadır. Özellikle Suriyelilerin yoğun bir şekilde yaşadığı bölgelerde ikamet eden yerel toplum, bu alanlarda yaşanan kültürel, sosyal ve ekonomik değişime karşı direnç göstermekte ve oluşan yeni ortamı güvensiz bulmaktadır. Türkiye’de yaşayan Suriyeliler kendi aralarında birtakım iç dayanışma mekanizmaları oluşturmaktadır. Bu dayanışma mekanizmaları, yoksulluk temelli ortaya çıkıp beraberinde etnik bir biçim de kazanmakta ve kentlerde etno-kültürel mekanlar oluşturmakta bu da genellikle yerel toplulukların tepkisi ile karşılaşmaktadır. Bu karşılıklı sosyal medya aracılığı ile de daha büyük kitlelere yayılmaktadır. Oluşan olumsuz algı sosyal ayrışmayı derinleştirmekte ve siyasal kutuplaşmayı beslemektedir. Bu ayrışma iki toplum arasındaki uyumun olumsuz yönde etkilenmesine, iki grubun birbiri ile ilişki kurmaktan kaçınmasına ve güvensiz bir ortamın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.” (Dr. Erdem AYÇIÇEK-Mülteciler ve Sığınmacılarla Yardımlaşma Dayanışma ve Destekleme Derneği Koordinatörü)

Akçiçek’in belirttiği iki toplumun sosyal ayrışması beraberinde sosyal dışlama pratiklerini de getirmektedir. Birlikte yaşam toplumsal ve kültürel uyumun ilk adımı olarak değerlendirilmektedir. Göç edenlerin, göç alan yerel halkın herhangi bir zorlama olmadan kültürünü, kurallarını, değerlerini benimsemesi noktasında kültürel uyum göçmenleri ve onların çocuklarını ve torunlarını kapsayan, dolayısıyla nesiller arası bir geçişkenlik de arz eden, karşılıklı bir süreçtir (Samson,2006). Bu diyalektik süreç çoğu zaman sancılı olarak ilerlemektedir. Yerel halkın yanı sıra Suriyelilerin de bu bağlamda yaşadıkları zorluklar vardır.

“Uyum dediğimiz şey iki farklı kültür arasında olan bir süreçtir. Bu anlamda bu süreçte birtakım zorlukların olacağını görmek sürpriz değil. Gelenlerin toplumsal uyumunun, karşılayanların kabulünden daha yüksek olduğunu düşünüyorum. Bu her göç olayında da aşağı yukarı böyledir zaten ancak Türkiye’nin son on yılda gösterdiği tecrübe bize bunun daha keskin olduğunu gösteriyor. Bu anlamda toplumsal uyumu sağlamanın temel yolu normların oluşturulmasından ve bunların ciddiyetle/disiplinle uygulanmasından geçer diye düşünüyorum.” (Dr. Ali Zafer SAĞIROĞLU, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Göç Politikaları ve Araştırmaları Merkezi Müdürü).

Sağiroğlu’nun üzerinde durduğu gibi uyum iki farklı kültür bazında gerçekleşir. Göçmenlerle ilişki kurmak ve onların ihtiyaçlarına uyum sağlamak için kendi ülkelerinin kültüründen vazgeçmeden iki kültürlü yetkinlikler

kazanmaları gereklidir (Esser, 2000:16). Hâlihazırda bulunulan ülkenin kültürünü içselleştirmeden uyum olanaksız iken göçmenlerin dillerini ve kültürlerini tamamen terk etmeye zorlanmaları da zor bir süreçtir ve onaylanamaz (Yavuz, 2013:616). Elbette göçmenlerin kültürel uyumu, ülkenin aktif katılım ve toplumsal içermeyi nasıl düzenlendiğinin yanı sıra kültürel benzerliklere de bağlıdır (Euro Cities,2016). Benzer kültürel normları, özellikleri paylaşan komşu ülkeler için kültürel uyum daha kolaydır. Türkiye'nin Suriyelilerle ortak kültür havzasında olması, heterojenliği, yerleşik toplumsal ağlar, etnik, dini bağlar kültürel uyum konusunda katkı sağlayabilir (UNHCR, 2009).

“Türkiye ve Suriye toplumları bir tarafıyla modern bir tarafıyla geleneksel süreçleri yaşayan toplumlardır. İki halkın toplumsal kabulünü kolaylaştıran, meşrulaştıran unsurlar; tarihsel bağlar, din, etnisite ve kültürdür. Bunlar çeşitli şekillerde işleyen kabulü kolaylaştıran unsurlardır. Bir yandan da modern bir yönümüzle, seküler hukuk metinleri ile göçmen vatandaşlık ilişkisi itibarıyla Suriyelilerden sosyal, ekonomik ve kültürel olarak farklıyız. Kültürel, hukuksal entegrasyonu için birtakım tedbirlerin alınması gerekiyor ve buna çalışılması gerekiyor. Hükümet bunu ağır aksak yapıyor, politik gerekçelerle ağırdan alıyor. Ensar-muhacir söylemi entegrasyonu sivil alanda sağlayan kültürel, dini bir unsur ama bunun hukuksal bir zeminde kuvvetlendirilmesi gerekiyor.” (Doç.Dr., Mahmut KAYA,Harran Üniversitesi Sosyoloji Bölümü)

Kaya'nın ifade ettiği üzere Suriyeliler ve yerel halk arasında kültürel benzerlikler olduğu kadar kültürel farklılıklar da mevcuttur. Suriyelilerin Türkiye'nin kültürel özelliklerini görmezden gelerek salt kendi etnik kimliklerini, dini değerlerini, kültürlerini veya geleneklerini önceleyerek yaşamaları kültürel uyum sağlamalarını zorlaştırır. Bununla birlikte kültürel benzerliklerin memnuniyetle karşılandığı kadar farklılıkların da hoşgörüle karşılanması gerekmektedir. Kendi sosyo-kültürel kimliğini oluşturamayan Suriyelilerin Türkiye'nin sosyo-kültürel değerlerine saygı duyması ve uyum içinde toplumda kendilerine yer bulması mümkün değildir.

“Entegrasyon kavramı ile mültecilerin toplumun bir parçası olma, kendi kültürel kimliğini koruyarak yeni toplumsal yapıya uyum sağlaması kastedilirken, halihazırdaki sürdürülen uygulamaların uyum ve bütünleşme değil benzeştirme zemininde sınırlandırıldığı görülmektedir.” (Dr. Erdem AYÇIÇEK-Mülteciler ve Sığınmacılarla Yardımlaşma Dayanışma ve Destekleme Derneği Koordinatörü)

Entegrasyon süreci doğru yönetilmediğinde ve gerekli/doğru sosyal politikalar üretilmediğinde kültürel farklılıklar toplumda kutuplaşmaya, hatta dışlanmaya ve nefret söylemine yol açmaktadır. Türklerin ve Suriyelilerin Osmanlı Devletinden tevarüs eden kadim geçmişleri olmasına rağmen, yaklaşık 100 yıl önce ayrıldıklarından bu yana farklı dil, kültür, geleneklere sahiptirler. Ancak Türkleri ve Suriyelileri iki homojen ya da karşıt grup olarak düşünmek de entegrasyona yardımcı olmamaktadır. Farklı becerilere, eğitim seviyelerine, dillere ve dini uygulamalara sahip Suriyeli ve Türkleri basit

kültürel gruplara ayırmanın faydası yoktur. Kabul edilmelidir ki; iki toplumun mutlaka birebir benzermesi gerekmez. Ancak, sadece birbirleriyle nasıl yaşayacaklarını öğrenmeleri gerekmektedir.

“Kültürel farklılık ayrımcılık söyleminde genellikle abartılan bir mefhum. Birçok kültürel ortaklık olduğu da söylenebilir. Toplumu homojen bir biraradalık olarak düşünenler için kültürel farklılık bir tehdit oluşturuyor. Oysaki Türkiye toplumunun kendi içinde de kültürel farklılık çok geniş ve derin. Kent-kır, seküler-dindar, orta sınıf-alt-sınıf arasındaki ayrımları düşünmek bile farklı kültürel kodlar olduğunu açığa çıkarır. Suriyeli göçmenler içinde de benzer ayrımları görmek mümkün. Uyumu asimilasyon olarak kurgularsak Suriyeli göçmenlerin ait oldukları sosyal grubun etiketlerine asimile olmasından bahsediyor olabiliriz. Bu da ne yazık ki ayrımcı öneri ve pratikleri beraberinde getiriyor.” (Canan ŞAHİN- Irkçılığa ve Milliyetçiliği Dur De Girişimi-Hepimiz Göçmeniz Aktivisti)

Şahin’in de işaret ettiği üzere iki halk arasındaki kültür ve yaşam tarzından kaynaklanan farklılıklar bazı bölgelerde yer yer yerel halkın tepkisine neden olmaktadır. Suriyelilerin ülkeye gelişle birlikte bazı sınır illerinde demografik yapının değişmesinden kaynaklı (doğurganlık hızı, nüfus artış hızı) toplumda yaşanan kaygının temel nedenleri arasında yer almaktadır. Bu tür kaygıların yaygınlaşması ve medya tarafından vurgulanması Suriyelilere yönelik karşıtlığa neden olmaktadır.

“Göçmenlik Türk toplumunun tarihi ve kültürel bir gerçeği olmasına rağmen, Türkiye’deki Suriyeliler (Avrupa’daki Müslüman göçmenlerin ‘öteki’ görülmesi gibi) öteki olarak değerlendirilmektedir. Türkiye son iki asırdır milyonlarca göçmen almasına rağmen, daha önceki kitlesel göçler, iskân yasasında tanımlandığı üzere “etnik ve/veya kültürel olarak Türk” olanları kapsıyordu. Dolayısıyla Balkanlar, Kafkaslar ve Kırım’dan gelen göçmenler, kendilerini bu ülkenin asli unsuru olarak görmekteydiler. Nitekim Türkiye nüfusunun en az üçte birini bu göçmenler oluşturmaktadır. Bu göçmenler Türkiye’de öteki değildirlir. Bu yüzden “mülteci” değil, “göçmen veya muhacir”dirler. Ama Suriyeliler Türk kültürüne uzak olarak değerlendirildiği için toplumsal kabul ve uyumlarının, etnik veya kültürel olarak Türk olanlar kadar kolay olması beklenmemektedir. Suriyeliler, sosyal olarak farklı kültürlerle birlikte yaşama kültürü konusunda Türk toplumuna önemli bir fırsat sunmaktadır. Bir toplumun kültürel olarak kendini yenileyebilmesi ve zenginleşebilmesi için farklı kültüre sahip toplumlarla karşılaşması önemlidir. Göçmenler, arıların çiçekleri tozlayarak meyve vermelerini sağlaması gibi, farklı toplumları buluşturarak kültürel olarak zenginleştirir. Diğer taraftan farklı bir kültürle karşılaşan toplumlar, bu durumu kendi kültürlerinin zenginleşmesine neden olacak bir husus olarak değerlendirebilirler.” (Prof. Dr. Yusuf ADI-GÜZEL, Sakarya Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dekanı)

Değindiği üzere Suriyelilerin etnik ve kültürel olarak ötekileştirilmesi en büyük sorunlardan birisidir. Suriyelilerin toplumsal ve kültürel uyumu kaynaşmaya, kabule ve tanımaya bağlıdır. Suriyelilerin toplumsal ve kültürel uyumu doğru politikalarla kademeli olarak gerçekleştirilmemiştir. Çeşitliliğin toplumda bir zenginlik olarak görülmesinden ziyade iki toplum

arasındaki farklılıkların ön plana çıkarılması Türkiye lehine çevirebilecek fırsatların heba olmasına neden olmaktadır.

“Bir ülkeye göç etmek zorunda olan insanlar, o ülkeye uyum göstermezler sadece, o ülkedeki toplumsal ilişkiler de göç edene uyum göstermek zorundadır. Toplumsal uyum, bir karşılıklılık temelinde dayanmalıdır. Suriyeliler, göçmenler, göç etmek zorunda kalan insanlar. Hayatta kalmaya çalışıyorlar, temel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışıyorlar, bunu yaparken de kendilerini şimdi insan haline getiren tüm sosyal, tarihsel ve kültürel niteliklerini ve yeteneklerini devreye sokuyorlar. Bu, bir halkın kolektif yeteneklerinin ve varoluşunun bir parçasıdır ve halkların bu zorluluktan kaynaklanan buluşması, sadece pozitif sonuçlar doğurur. İki halk, kendilerine özgü olan yanları birbiriyle paylaşmaya başlar, farklı alışkanlıklardan ortak davranış tarzlarına doğru bir evrilmeye başlar. Bunun bütünüyle pozitif bir gelişme olmasını engelleyecek olan tek şey yapay, ancak milliyetçi siyasi mimari olabilir. Ben en başından beri Suriyelilerin etkisinin olumlu, Türkiyeli ırkçıların etkisinin ise bu olumluluğu örtbas etmeye yönelik olduğunu düşünüyorum.” (DSİP Eş Başkanı ve Hepimiz Göçmeniz Kampanyası Aktivisti Şenol KARAKAŞ)

Karakaş'ın belirttiği üzere ayrıştırıcı ve ırkçı tepkimelere rağmen Türkiye'de toplumun Suriyelilere başka hiçbir ülkeyle kıyaslanamayacak şekilde olumlu yaklaştığı, toplumsal kabul düzeyinin çok yüksek olduğu görülmektedir (Yıldırım ve İyem, (2017:108). Şimdiye kadar ciddi sorunların yaşanmamış olması, toplumsal yapının sorunlarla baş etme kapasitesini göstermektedir.

“Sığınmacıların gerek ekonomide sağladığı katma değer gerek kültürel çoğulculuk açısından son derece pozitif katkıları vardır. Özellikle ortak evliliklere bakıldığında bu durumun işaretleri gözlemlenebilir. Uyum sorunu yaşayanlar daha çok kavmiyetçi ve ırkçı kesimlerdir.” (Dr. Ufuk Uras, Akademisyen, TBMM 23. Dönem Milletvekili)

Suriyelilerin yaşadıkları bütün sorunlara rağmen Türk toplumuna uyum sürecinin sancılı olsa da başladığı görülmektedir. Bununla birlikte toplumsal kabulün yüksek olması ve devam etmesi söz konusu olsa da durumun hep bu seviyede ilerleyeceğini düşünmek yanıltıcıdır. Uyum süreci başarılı bir şekilde yönetilirse uzun vadede toplumsal zenginliğe ve çok kültürlü bir yapının gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Temel Hizmet Alanlarında Yaşanan Problemler

Suriye'de yaşanan iç karışıklık sonrasında ölümler, yaralanmalar, işkence, tecavüz olayları ile beslenme gibi temel ihtiyaçların kısıtlanması gibi pek çok olay yaşanmıştır. Savaş ve çatışmalar sonucu temel hizmetlerden yoksun ülkelere gelen göçmenler sorunları da beraberinde getirmektedirler (Burgess,2004:2). Bu sorunların başında sağlık hizmetlerine erişim gelmektedir. Bu sorunlar sağlık hizmetlerine ulaşamama, hizmetlerin ücretli olması, yetersiz sağlık personeli, yabancı sağlık sistemine uyum sağlayamama gibi problemlerdir (Karadağ ve Altıntaş, 2010:56). Bunların yanı sıra Suriyelilere uygulanan sağlık hizmetleri ile sağlık kuruluşlarının doluluk seviyesinin

artması, sağlık hizmetlerine erişimde güçlük yaşayan yerel halkın Suriyelileri yük veya sorun olarak görmeye başlamalarına sebep olmaktadır.

“Temel hizmet alanları olan sağlık hizmetlerine, çalışma haklarından eğitim hakkına, barınma ihtiyaçlarından kültürel tanınma haklarına kadar uzanan bir dizi düzenleme yapmak mümkün ve gerekli. Ana problemlerden biri sosyal devletin zayıf olduğu bir ülkede bu düzenlemeleri yapmak toplumun bütününe gözetmeyi gerektiriyor ve Türkiye’de bu altyapı çok güçlü değil. Örneğin enformel işgücü Türkiye’nin bir problemi ve göçmenler bu duruma ekleniyor. Anadilde eğitim hakkı Türkiye’nin bir problemi ve göçmenler buna ekleniyor. Barınma Türkiye’de finansallaşmış bir alan ve göçmenler bu duruma ekleniyor. Bunların çözümü bir model bulmakla değil Türkiye’deki sosyal ve siyasal hakları genişleterek mümkün.” (Canan ŞAHİN- İrkçılığa ve Milliyetçiliği Dur De Girişimi-Hepimiz Göçmeniz Aktivisti)

Şahin’in de belirttiği üzere temel hizmetlerin dağıtımında yerel halkı da içerecek şekilde doğru politika ve stratejilerin belirlenmesi ve bu yönde hareket edilmesi gerekmektedir. Suriyeliler kurumlar ile yerel yönetimlere ulaşmada ve hizmet almada sorunlar yaşamaktadır.

“Sosyal ayrışmanın en önemli sebeplerinden biri sosyal destek politikalarının azlığıdır. Özellikle problemin sosyal boyutlarından çok ekonomik boyutları ile değerlendirilmesi Suriyelilerin Türkiye’deki entegrasyon sürecinde negatif yönlü bir etki yaratmaktadır. Barınma ihtiyacında yaşanan talep artışı konut kiralarda artışa sebep olmaktadır. Konut kiralalarının artışı ve sosyal haklardan uzak, ucuz iş gücünün ortaya çıkmasıyla birlikte ev sahibi toplum ile mülteciler arasında tansiyon artmaktadır. Türkiye’de makro ölçekte yaşanan kur artışı, yüksek enflasyon mültecilerin yoğun yaşadığı bölgelerdeki halihazırda sosyo-ekonomik yoksunluk içerisindeki ev sahibi toplumun mültecilere yönelik olumsuz muamelesine sebep olabilmektedir. Artan tansiyon bu bölgelerde yaşanan asayiş sorunlarının kitlesel güvenlik sorunlarına evrilmesine sebep olmaktadır.” (Dr. Erdem AYÇİÇEK-Mülteciler ve Sığınmacılarla Yardımlaşma Dayanışma ve Destekleme Derneği Koordinatörü)

Temel hizmetlerin yanı sıra sosyal politikaların da Suriyelileri içermemesi her yaş düzeyinde sorunlara neden olmaktadır. Göç hareketlerinde en savunmasız ve en yüksek risk grubunda olan eğitim hakkı devletlerin sağlaması gereken en önemli görevlerden biridir.⁹ Eğitim, zorunlu göçe maruz kalmış bireyler için etkili ve önemli bir koruma yöntemidir ve başta çocuklar olmak üzere tüm göçmenler kendi gelişimlerini sürdürmek için eğitim hakkına sahiptir.¹⁰

“Kadınlara ve çocuklara özel programlar oluşturulmalıdır. Onların çok daha fazla ezildikleri unutulmamalıdır. Entegrasyonları için daha çok çaba harcanmalıdır. Eğitimde öğretmenler özel olarak yetiştirilmelidir. Suriyelilere dönük yetiştirme kurslarının sayısı artırılmalıdır.” (Yıldız ÖNEN, İrkçılığa Dur De Platformu Aktivisti)

9 Ülkemizde Ulusal Eylem Planı’nda bu husus dikkâte alınmış ve AB ve diğer fonlardan kaynak sağlanmak suretiyle, eğitimin entegrasyon kapsamında değerlendirilerek gerekli tedbirlerin alınmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bkz. Ulusal Eylem Planı, age., s. 42.

10 Bkz. Göçmenlerin Entegrasyonu İçin Yerel Kuruluşların Öğrenimi 2015-Avrupa’daki Göçmenlerin Entegrasyonu’nda Yerel Kuruluşlar ve Çalışanlar için Rehber Kitap,2. s. 24,25

Çocuklar, genç yetişkinler ve kadınlar kırılgan gruplar arasında yer almaktadır. Bu grupların temel insan hakkı olarak eğitime katılmaları ve ayrımcılığa uğramamaları gerekmektedir. Eğitim hayatına devam edemeyen gençlerin kayıt dışı işgücünde illegal olarak istihdam edildiği ve çocuk işçiliğinin yaygınlaştığı raporlarda yer almaktadır. (TÜRK-İŞ,2020). Bazı Suriyeli ailelerin çocuklarını ekonomik nedenlerle çalıştırmak zorunda kalmaları Suriyeli çocukların eğitiminin aksamasına neden olmaktadır. Suriyelilerin Türkiye'ye aidiyet duygusuna kavuşabilmeleri ve Türkiye toplumuna uyumunu, barış içinde ve bir arada yaşamanın desteklenmesinde kapsayıcı eğitim almaları önemlidir.¹¹ Ekonomik sıkıntıların yanı sıra okullarda yaşanan ayrımcılık Suriyeli çocukları ve gençleri kendi içlerine kapatmaktadır, okula gitmeme davranışı görülmektedir (Mercy Corps,2015). Okullarda eğitim çalışmaları yapılarak toplumda farkındalık eğitimleri verilerek, ayrımcılıkla mücadelede güçlendirme stratejilerini teşvik ederek eğitime eşit erişimi ve katılımın artırılması önemlidir (Emin, 2016:24). Bununla birlikte temel ihtiyaçların karşılanması noktasında devler kurumlarına erişim ve bu ihtiyaçlara yönelik uluslararası projelerin hayata geçirilmeleri ve kendi maaşiyetlerini kazanarak hayatlarını idame ettirmelerinin yollarının bulunması elzemdir.

Ekonomik Kriz Bağlamında Yaşadıkları Sorunlar

Türkiye'de Suriyelilerin karşılaştığı sorunlardan en büyüğü ekonomik sorunlardır. Genel olarak dünyada COVID-19 sonrası kötüleşen sosyo-ekonomik durum ile birlikte Suriyeliler bakımdan düzensiz istihdam, sürekli işsizlik gibi nedenlerden dolayı yardımlara bağımlılık, dilencilik, resmi olmayan yollardan kayıtdışı istihdam gibi durumlar artış göstermektedir.

“Ekonomik durumun kötüleşmesi, dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye'de de gözlerin hemen göçmenlere çevrilmesine neden olmaktadır. Göçmenler, tarım, hayvancılık, sanayi ve emek yoğun diğer alanlarda sömürülme pahasına hayatta kalabilmek için çalışmalarına rağmen, toplumun önemli bir kesimi tarafından “asalaklar” olarak damgalanırlar. Siyasetçilerin göçmenler için büyük meblağlar harcadığını söylemesi de bu algıyı güçlendirmektedir. Bu damgalanma, toplumsal kabul ve içermeyi zorlaştıran ve göçmenlerin uyumunu geciktiren bir husustur. Suriyelilerin düşük ücretlerle çalışarak, Türklerin hak ettikleri ücretleri alamamalarına neden oldukları söylenirken, diğer taraftan yüksek maliyetlerden kaçınmak isteyen işverenler Suriyelileri istihdam ederek ekonomik olarak ayakta kalmaya çalışmaktadırlar. Böylece Suriyeliler, yerli halkın çalışmak istemediği emek yoğun, fakat düşük ücretli sektörlerde çalışarak, ekonominin alt sektörlerdeki çarklarının dönmesine katkı sağlamaktadırlar.” (Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL, Sakarya Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dekanı)

¹¹ Mültecilerin gelmesiyle birlikte ortaya çıkan çocuk işçi sorunu olumsuz sonuçtur. Bu sorunun ortaya çıkmasının temel nedeni ekonomik yetersizliklerdir. Mülteci aileler ihtiyaçlarını imkanları yeterince sağlamadığı için bu yola başvurabilmektedir. Bkz. Eğitim Reformu Girişimi (ERG). “Bir Arada Yaşamı ve Geleceği Kapsayıcı Eğitimle İnşa Etmek” başlıklı araştırma raporuna ulaşmak için: <https://indd.adobe.com/view/6066c857-843a-4d49-b7e9-77f635a950cf>

Çalışma izni bulunmayan Suriyeliler kaçak yollardan ucuz iş gücü olarak genellikle sanayi, tarım ve küçük işletmelerde düşük ücretler illegal bir şekilde çalışmaktadırlar (Orhan ve Gündoğar, 2015). Bu durum Suriyelilerin emek gücünün sömürülmesi anlamına gelmektedir.¹² Bu sömürünün yanısıra hala damgalamalar devam etmektedir ve bu ekonomik olarak hayata tutunmaya çalışan Suriyeliler için her geçen gün daha fazla sorun olmaya devam etmektedir.

“Suriyelilerin yaşadığı göç örneğinde olduğu gibi kontrolsüz ve hızlı bir şekilde gerçekleşen göçler, göç edilen bölgeleri sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal alanına ciddi oranda etki eder. Geçim kaynaklarına erişimin daha çeşitli olması nedeniyle bu göçler genellikle kentlerde yoğunlaşmaktadır. Göç ettikleri bölgelerde ekonomik olarak tutunmaya çalışan göçmenlerin, özellikle fiziksel efor gerektiren, enformel, ağır iş kollarında çalıştıklarını sahada tecrübe etmekteyiz. Mülteciler düşük ücretle, daha uzun saatler ve kayıt dışı çalışmayı kabul ettikleri için iş verenler açısından da ucuz iş gücü olarak görülmektedirler. Kentlere yönelen bu göç akını kentlerdeki yoksullaşmayı derinleştirmektedir. Sahadan edinilen izlenimlere göre spesifik olarak bu bölgelerde yaşayan yerel toplum, mültecilerin kendi mesleklerini ellerinden aldıklarını, konut fiyatlarını yukarı çektiklerini, sosyal hizmetler üzerindeki yükü katladıklarını ve dolayısıyla Türkiye'nin üzerindeki bağımlı nüfus olarak ekonomiyi olumsuz etkilediklerini, kültürel olarak farklılık gösterdiklerini, suçu arttırdıklarını, sosyal alanlarının daraldığını dile getirmektedir. Bu nedenlerle mültecilere karşı öfke duyulmaya başlanmakta ve yaşanan olumsuzlukların mültecilerin varlığı ile ilişkilendirildiği görülmektedir.” (Dr. Erdem AYÇIÇEK-Mülteciler ve Sığınmacılarla Yardımlaşma Dayanışma ve Destekleme Derneği Koordinatörü)

Suriyelilerin suç oranlarını artırdığına ilişkin yaratılmaya çalışılan algıların gerçeklikte karşılığı bulunmamaktadır. Birçok saha araştırmasında ve raporda suçla ilgili algının doğru olmadığı ortaya koyulmaktadır. Suriyelilerin suça karışmaları ekseriyetle çalışma ücretlerini alamamaları ve bu noktada hukuki yollara mücadele etmeye vakıf olmadıklarından ve kendileri haklarını almaya çalıştıklarında yahut kendi aralarındaki münakaşalardan kaynaklanmaktadır. Suriyelilerin suç oranı genel nüfusun suç oranı içinde oldukça düşük olmasına rağmen kasıtlı olarak medyada böyle bir algı yaratılmaktadır (Özipek , Tanrıku, 2020:87) Göçmenlerin ve mültecilerin işgücü piyasasıyla ilgili olarak ayrımcılığa ve dışlanmaya maruz kalmaları bağlamında suçu etnik köken açısından açıklamak, sosyo-biyolojik ve ırkçı açıklamalara düşmek anlamına gelmektedir. Suç oranlarının düşük olduğu etnik azınlık gruplarının iyi entegre olduğu, nispeten yüksek suç oranlarına sahiplerin ise zayıf bir şekilde entegre olduğu örnekler-Fransa'daki Faslılar ve Afrikalılar örneği gibi- mevcuttur. Lakin değişkenler sabitlenmediği sürece bu durum; işsizlik,

¹² Ucuz işgücü olarak iş piyasasına dahil olmaları, Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde maaşların azalmasına, yerel halkın da mağdur olmasına yol açmakta bu da yerel halk arasında Suriyelilere yönelik olumsuz algıların artması ile sonuçlanmaktadır. Kaçak iş gücü olarak piyasada bulunan ve ucuz emek gücü sağladıklarından işverenler tarafından tercih edilen Suriyelilere karşı bir olumsuz algı gelişmektedir. Bkz. Erdoğan, M. (2014). s. 27.

ayrımcılık, konut koşulları ve hizmet sunum seviyeleri ile daha fazla ilgili olabilir. Uluslararası göç ve suç ilişkisi ilgili yeterli kanıtlar yoktur.

“Dünya'nın ekonomik kriz içerisinde olduğu bir gerçek. 2000'li yıllardan sonra dünya zaman zaman ekonomik krizlere maruz kalmıştır. Yine 2019'da dünyada ortaya çıkan koronavirüs vakası belli bir zaman diliminde ciddi şekilde dünyayı etkisi altına almıştır. Türkiye de güçlü ekonomisine rağmen bu süreçten etkilenmiştir. İnsanlar uzun süre eğitim ve ekonomik yatırımlardan uzak kalmışlardır. Bunun sonucunda dünya genelinde ekonomik krizler ortaya çıkmıştır. Ekonomik gücü sayesinde bazı ülkeler bu süreci hafif sıyrıklarla atlattığı olabilir ama bizim ülkemizdeki bu durumu tamamiyle göçmenlerin üzerine yüklemek doğru bir yaklaşım değildir, ahlaki ve insani de değildir.” (Turgay ALDEMİR, Anadolu Federasyonu Başkanı Başkanı)

Aldemir'in de belirttiği üzere dünyada ve Türkiye'de ekonomik kriz derinleştikçe kaynak kıtlığı ve rekabet toplumsal çatışmayı ve göçmenlere ilişkin koruma zorluklarını yoğunlaştırmıştır. Suriyelilerin yaşam koşulları yerel halkla birlikte COVID-19 pandemisi tedbirleri ile daha da bozulmuş, ekonomik kriz ile hak ve hizmetlere erişim sekteye uğramıştır. Suriyelilerin ülke bütçesi üzerindeki ekonomik etkileri de toplumda tartışma yaratmaya başlamıştır.

“Sadece ekonomik kriz bağlamında değil, kültürel allak bullak oluşların da sosyolojik değişikliklerin de günahı, bu değişikliklerle en az ilgisi olan göçmenlere yüklenmeye çalışılıyor. Günah keçisi yaratmak, gerçeği altüst etmenin ilk adımı. Sorunu, sorunu yaratınları, gerçek faileri görünmez kılıyor. İrkçi günah keçisi yaratma girişimi, yalansız yapamaz. 6-7 Eylül'de Atatürk'ün evi bombalandı iddiası gibi. Fakirliğin, şehirlerin dokusunun bozulmasının sorumlusu, Suriyeliler, iktidarın dış politikasının sorumlusu, Suriyeliler, plaj kirliliğinin sorumlusu, fakirliğin sorumlusu, kadın cinayetlerinin sorumlusu, şiddetin kaynağı hep Suriyeliler! Bunun çok tehlikeli bir doğru- dan sonucu oluyor: Şiddet ve şiddetin sessizlikle karşılanması. Şiddet çeşitli örgütlü güçlerin pratik bir göçmen düşmanlığından kendi örgütlenme zeminlerini genişletme işlevi görürken, günah keçisi olarak Suriyelileri göstermenin toplumsal dramatik sonucu da toplumun çeşitli kesimlerinin algısında şiddeti sıradanlaştırmak oluyor.” (DSİP Eş başkanı ve Hepimiz Göçmeniz Kampanyası Aktivisti Şenol KARAKAŞ)

Karakaş'ın da değindiği gibi sonuçlarının herkes tarafından negatif deneyimlendiği birçok sorunun nedeni anokronik bir şekilde Suriyeliler olarak lanse edilmektedir. Son yıllarda yaşanan ekonomik krizin, işsizliğin, artan kiraların müsebbibi olarak Suriyeliler günah keçileri¹³ olarak görülmeye başlanmıştır (Özipek, Tanrıku, 2020:5,6). Bu algıyla geleneksel ve sosyal medyada özellikle bazı siyasetçiler tarafından Türkiye'de ekonomik gerilemenin nedeni olarak Suriyeliler gösterilmektedir. Suriyelilerin sosyal hizmetlere, sağlık hizmetlerine, mali yardıma ve ekonomik fırsatlara Türk vatandaşlarına göre daha kolay veya daha iyi erişime sahip olduğu algısı yaratılmaya çalışılmaktadır.

13 Günah keçisi arama, bir kişiyi veya grubu haksız suçlama ve bunun sonucunda olumsuz muamele nedeniyle ayırma uygulamasıdır. Günah keçisi arama, bireyler tarafından bireye karşı, bireyler gruplara karşı, gruplar bireylere karşı ve gruplar gruplara karşı yapılabilir. Bkz. Man, F. (2015) «Modernlik ve Yabancılar: Bir 'Günah Keçisi' Kategorisi Olarak Emek Piyasasındaki Suriyeli Göçmenler Örneği», 7. Sosyal İnsan Hakları Sempozyumu, Denizli: Pamukkale Üniversitesi.

“Maalesef siyasi parti yöneticileri, hükümet, yerel yöneticiler Suriyelileri olarak günah keçisi olarak gösteriliyorlar. Ama bu doğru değil. Ne Türkiye’deki ne başka bir ülkedeki ekonomik, politik krizin sorumlusu Suriyeliler değil. Vatandaşa dönük daha fazla doğru bilgilendirme yapılmalıdır. AB, BM ve diğer yerlerden kaç milyon döviz geldiği, bunların nerelerde kullanıldığı, kaç Suriyelinin çalıştığı, kaçının okuduğu vs. tüm bilgiler şeffaf bir şekilde açıklanmalıdır.” (Yıldız ÖNEN, Irkçılığa Dur De Platformu Aktivisti)

Önen’in uyardığı gibi Suriyeliler için yapılan ulusal/uluslararası maddi yardımlar ve ayrılan bütçeler toplumun bazı kesimler tarafından ekonomik zorlukların temel nedeni olarak görülmektedir. Ekonomik daralma ile zayıf planlanan yardım programları ve Suriyelilere yönelik verilen hizmetlerin şeffaf bir şekilde kamuoyu ile paylaşılmaması iki halk arasındaki gerginliğin artmasına neden olmaktadır. İnsani yardımın yanlış hedeflenmesi ve dağıtımını da yoksulluğa düşme riski Suriyeliler ile yerel halk arasında mevcut eşitsizlikleri artırmakta ve rekabetin yoğunlaşmasına sebebiyet vermektedir.¹⁴ Yardım odaklı programların kısa dönemde kabul edilebilir ve yararlı olduğu, uzun vadede ise ayrılmaya, tolerans eşiğinin düşmesine neden olmaktadır. Suriyelilere yapılan bu yardımlar esas olarak devlet kaynaklarından ziyade AB ile imzalanan “Geri Kabul Anlaşması” neticesi desteklenen projelerden, ulusal/uluslararası STK’lardan gelen yardımlardır.

“Göçmenleri ekonomik krizin sorumlusu ya da ekonomik krizin aşılmasının sorumlusu ilan etme aşına olduğumuz bir toplumsal olgu. Göçmenleri devletin kaynaklarını soğuran, ‘vatandaşların’ vergilerini tüketen, Türkiyelilerin işlerini çalan, ev kiralalarını yükselten, küçük burjuvazinin iş olanaklarını haksız rekabetle elinden alan bir grup olarak görmek kriz dönemlerinde artan bir ivme sergiliyor. Tabii ki bu bakış açısı ekonomik krizin neden çıktığını, aslında bunun sorumlularının kimler olduğunu es geçerek en korunmasız gruba saldırmayı tercih ediyor. Bunun etkisi patlama anlarının mümkün olduğu ekonomik kriz dönemlerinde öfkenin yanlış hedefe doğru yönelmesi oluyor. Ne yazık ki bunun sonunda hem kişisel hem de kitlesel şiddet olayları görülebiliyor.” (Canan ŞAHİN- Irkçılığa ve Milliyetçiliği Dur De Girişimi-Hepimiz Göçmeniz Aktivisti)

Şahin’in de dikkat çektiği gibi Suriyelilerin ekonomik krizin müsebbibi olarak görülmesi ekonomik krizin neden çıktığını ve bunun sorumlularının kimler olduğunun tartışılmasından ziyade hedef tahtasına Suriyelileri koyulmasına neden olmaktadır. Bu durum ise toplumda biriken öfkenin yanlış hedefe doğru yönelmesine neden olmaktadır. Ekonomik krizden yerel halk ya da Suriyeliler mağdur olmasına rağmen sağlıklı bir zeminde tartışmanın yürütülmemesi bu öfkenin Suriyelilere yönelik şiddet olaylarına dönüşmesine sebebiyet verebilmektedir.

14 Bkz. Turkey’s Refugee Resilience: Expanding and Improving Solutions for the Economic Inclusion of Syrians in Turkey (ss. 31–32). Atlantic Council. <http://www.jstor.org/stable/resrep26040.11>

"3,7 milyon nüfusun bulunuşu Türkiye açısından yeni bir deneyimi ortaya çıkarıyor. Ekonomik anlamda işgücü piyasasındaki yoksul, alt kesimler açısından çatışma rekabet ortamını etkiliyor. Mültecilerin ekonomik krizin müsebbibi olduğunu söyleyemeyiz. Bilakis kayıt dışı sektörde ekonomiye katkıları büyük." (Doç. Dr., Mahmut KAYA, Harran Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.)

İfade edildiği üzere bazı iş alanlarında işgücü bulunamaması dolayısıyla durmuş üretim¹⁵ Suriyelilerin işgücüne katılması sayesinde yeniden başlamıştır. Suriyeliler Türk işçilerin çalışmak istemediği çoğu vasıfsız işgücü gerektiren iş alanlarında çalışmaya başlayarak veya kendileri yeni işler kurarak hem işyeri kapasitelerini hem yatırım ve üretimi hem de istihdamı artırmışlardır (Öztürkler, ve Türkmen,2015). Her ne kadar kayıtdışı ekonomide, özellikle yerel halkın yapmayı tercih etmediği işlerde çalışsalar da -hayati tehlikesi olan kot işçiliği, mevsimlik işçilik, tarım, hayvancılık vb.- Suriyelilerin işgücü piyasasına girişi, iş imkanlarının ellerinden alındığı gerekçesiyle yerel işçi sınıfının tepkisinin kendilerine yönelmesine neden olmaktadır. Yahut halihazırda iç göç yahut dış göç kaynaklı eski göçmenler tarafından da "nöbetleşe dışlama"¹⁶ kurbanı haline gelmektedirler.

"Suriyeliler aynı zamanda iş imkânı yaratıyor. Onlar olmasa da işsizlik ve düşük ücret vardı. Maalesef ucuz işçi olarak çalıştırıldıkları için bazı iş kollarında ekonominin gelişmesini sağlıyorlar. 5 milyonluk pazar imkânı oluşturdular. Binlerce ev kirası, alışveriş olanağı sağlıyorlar. Sıkışmış ekonomiye katkıları var. Yurtdışından hem fonlar olarak hem ailelere yardım olarak milyonlarca döviz girmesini sağladılar. En tehlikeli doğru bilinen yanlış bu. Suriyeliler ekonomiye zarar vermiyor, aksine krizi bir nebze rahatlatmışlar. Ucuz iş gücü, kaçak çalışma zaten Türkiye'nin yıllardır devam eden bir sorunu. Ne Suriyelilerle başladı ne de onlarla bitecek. Son günlerde greve giden işyerlerindeki düşük ücretler bunun kanıtı. Suriyelilerle gelen milyonlarca döviz, yeni tüketiciler, yeni istihdam alanları açılması diye baktığınızda ekonomiye katkıları görülebilirsiniz. Vasıflı işçiler avukat, doktor, mühendis vs. işlerinde de çalışabilmelidir." (Yıldız ÖNEN, İrkçılığa Dur De Platformu Aktivisti)

Önen'in Suriyelilerin mesleklerini uygulayabilecekleri alanlar bulmasına yardımcı olacak ağlar oluşturulması, Suriyelilerin ekonomik bağlamda dışlanmalarını önleyecektir (Ayla ve Karadağ Koç,2013). Suriyeliler Türkiye'ye geldiklerinden beri kalıcı olmaya başladıkça ekonomik hayata üretici olarak da

15 Suriyeliler boşalan, kullanılmayan köylere ve hazine arazilerinin olduğu yerlere iskân ettirilerek kırsal üretim için gerekli olan gereçlerin (arı kovanı, halı-kilim tezgâhı, küçük-büyük baş hayvan desteği, hindi-tavuk gibi kanatlı hayvan desteği vs.) teminini ile hem üretken olup kendi ayakları üzerinde durabilir hem de Türkiye'nin atıl tarımsal kapasitesinin üretime dönüşmesine katkı sağlayabilirler. Bkz. Muzaffer, K. O. Ç., Görücü, İ., & Akbıyık, N. (2015). Suriyeli Sığınmacılar ve İstihdam Problemleri. Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1), s 90.

16 "Nöbetleşe dışlanma" kavramı; kente önceden gelen ve kentin yerlilerince, farklı etno-kültürel, irksal veya inançsal kimliğe sahip olmalarından dolayı dışlanmaya maruz kalan göçmen grupların, süreç içinde ülkede/kentte yerleştikçe, ülkenin/kentin baskın etno-kültürel grubunu oluşturan ve kendisini ülkenin/kentin yerlileri olarak tanımlayan toplumsal grupla birlikte, ülkeye/kente yeni gelen göçmen grupların, yani farklı etno-kültürel veya inançsal kimliğe sahip olanların dışlanmaları Bkz. Tümtaş, M,Sertaç, *Nöbetleşe Dışlanma -Göç ve Sosyal Dışlanma Döngüsü*, İstanbul, 2020, İletişim Yayınları.

dâhil olmaya başlamışlardır. Fırsat verilirse Suriyelilerin Türkiye'ye katkı vereceği açıktır. Gerek Türk iş dünyasından gerekse Suriyelilerden istihdama yoğun bir talep vardır (Erdoğan ve Ünver, 2015). Bu bağlamda Suriyelilerin yeni sermaye girişini sağlaması, yeni işyerlerinin açmasıyla; üretim, tüketim ve istihdam oranlarını arttırması, önceki deneyimlerini Türkiye piyasasına aktararak bölgesel ve sınır ticaretinin gelişimine, ihracatın artmasına katkı sağlamaları gibi faydalarından ziyade yük olarak görülmelerine neden olmaktadır.

“Türkiye’de sayıları 4 milyon civarında olan Suriyeli nüfusun Türkiye’ye birçok yönden etkileri oldu. Yoğunlukta oldukları bölgelerde ekonomik ve kültürel önemli gelişmelerin ortaya çıkmasına fırsat sağladılar. Suriyeli kardeşlerimizin sanayi de oluşan iş gücü açıklarının kapanmasına da katkıları oldu. Gelen Suriyeli misafirlerin içerisinde bulunan akademisyenler, tüccarlar ve siyasi alanlarda bazı yetkinlikleri olan kişiler toplumdaki bu alanlarda önemli boşlukları doldurdular. Bunun yanı sıra düşük ücretli iş gücünden dolayı yerli istihdam sorunu, kira fiyatları, ülkenin ve şehirlerin bazı bölgelerinde uyum ve kabul sorunu yaşandı ama bu meselelerin hiçbiri aşılamayacak derecede sorun olarak görülmedi. Sonuç olarak bizler bu insanları sorun olarak görmekten ziyade fırsat olarak görüyoruz. Oluşan sorunları ise onlarla masaya oturarak çözmeye taraftarız.” (Turgay ALDEMİR, Anadolu Federasyonu Başkanı)

Suriyelilerin ekonomiye katkısı için mağdur edildikleri çalışma haklarının düzenlenmesi gerekmektedir. Suriyelilerin istihdama katılmasının pozitif bağlamda etkilerinin ampirik verilerle daha fazla araştırılması, Suriyelilere yönelik olumsuz propagandaların neden olduğu “ekonomiye yük” olarak görülmelerinin aksine ekonomik dinamizmi artıran, üretici ve tüketici olarak ekonomiye katkıları bulunmaktadır (Özipek, UTESAV Raporu,2018:57). Aynı zamanda Suriyeli genç nüfus Türkiye’de nüfusun son zamanlarda yaşlanmasıyla ilgili demografik ve işgücü arzındaki boşlukları kapatmaya yardımcı olduğu aşıkardır.

“Ekonomik darboğaz daraldıkça insanların ve bunu kullanan siyasetçilerin de görüleceği aşıkâr. Bireysel boyutta da toplumsal boyutta da insanlar yaşadıkları buhranları, sorunları birilerini üzerine yüklemeyi daha kolay bulurlar. Son dönemde yaşananlardan da sorumlu olarak Suriyeliler gösterilmektedir. Maalesef ekonomik üzerindeki Suriyelilerin pozitif ve negatif etkilerine dair bütüncül bir çalışma elimizde yok. Ancak dünyadaki başka örnekler göçmenlerin pek çok olumlu etkilerini ortaya koyuyor. Türkiye’de de bu türden çalışmalara ihtiyaç var. İnsanların önyargılarına dayalı olarak bir görüş ortaya koymak insanların sadece algılarını yansıtır. Bu anlamda kendi kendisinin delili haline gelen bir daire-i fasit dışında elimizde çok sağlam veriler yok.” (Dr. Ali Zafer SAĞIROĞLU, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Göç Politikaları ve Araştırmaları Merkezi Müdürü)

Suriyelilerin ekonomik dinamizmi artıran, üretici ve tüketici olarak ekonomiye katkılarının pozitif bağlamda etkilerinin ön plana çıkarılmaması Suriyelilere yönelik olumsuz önyargıyı beslemektedir. Türkiye’de yaşayan Suriyeliler emekleri, meslekleri ve nitelikleriyle ekonomiye çok boyutlu katkı yapmaktadır. Suriyelilerin istihdama dahil edilmesi için iktisadi faaliyetlerini

kısıtlayan düzenlemeler; çalışma izni almaları, iş kurmaları, personel istihdam etmeleri, bankacılık, kredi, ihracat ve ithalat gibi alanlarda yaşadıkları sorunlar vardır. Suriyeli iş insanları tarafından kurulan şirketlerin de tıpkı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan bireylerce kurulan şirketler gibi serbest ve eşit koşullarda faaliyet göstermelerinin önündeki engeller vardır (Özipek, UTESAV Raporu,2018). Bu sorunlara ilişkin öneriler sonuç kısmında tartışılacaktır.

Seçim Sürecinde Yaşanan Sorunlar

Göç yönetişimi devletlerin göç ve uyumdan kaynaklanan zorluklara ilişkin geliştirdiği toplumsal ve siyasal politikalara bağlıdır. Yerel halkın yanı sıra göçmenlerin siyasal katılım mekanizmalarına erişiminde kamu yöneticilerinin strateji üretmesi hayatidir (Penninx, 2004: 137-152). Türkiye'de göç ve göçmen politikalarına dair değerlendirmelerin odak noktasında diğer göçmen gruplarına oranla en büyük popülasyona sahip olan Suriyeliler yer almaktadır. Bu değerlendirmelerin oluşmasında seçim gibi süreçler Türkiye'deki Suriyeli ve Türk toplumunun arasındaki uçurumun derinleşmesine neden olmaktadır (Doğanay ve Çoban Keneş, 2016:145). Suriyelilere de mülteci hakları bağlamında siyasi hakların tanınmaması sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

"Kamu bilincinde göçmenlerin eşit haklara sahip yurttaşlar olarak görülmesi için mülteci haklarının en temel insan hakları arasında olduğunu en başından itibaren anlatan bir politik alışkanlık devrede olmalı. Bu seçme seçilme hakkı gibi, istediğin partiye üye olma hakkı gibi, seyahat özgürlüğü, çalışma hakkı, evlenme, aile kurma hakkı gibi temel bir hak olarak, insanların bebekliğinden başlayarak bir tarzda ele alınmalıdır. Suriyelilerin eşit yurttaşlar olarak görülmesini sağlayacak etkili stratejinin kendisi değil ama üzerinde yükseleceği zemin burasıdır kanımca. Fakat en başından beri iktidarın göçmenlere araçsallaştıran yaklaşımı göçmenlere ilişkin barışçıl, bir arada yaşamın karşılıklı olumlu etkileşimi üzerinde yükselen öğelerine karşı olanların ellerini kolaylaştırdı. İktidar göçmen politikasını mülteci haklarını amasız fakatsız tanımış olsaydı da ırkçı bir muhalefet anlayışı, göçmen sorununu bir toplumsal huzursuzluk nedeniymiş gibi işleyecekti. Dış politikada, özellikle Suriye politikasında militarist söylemlerin hâkim hale gelmesi ve siyasal alanda kutuplaştırıcı bir işlev görmeye başlaması, göçmenlere bakışı da sert bir şekilde etkiledi. İktidarın dış politikasına karşı olmakla göçmen düşmanlığı aynı madalyonun iki yüzü gibi oldu. Toplumun geniş kesimleri tarafından geliştirilen sistematik ırkçılık ve iktidarın yanlış politikaları olmasaydı, göçmenlerin kabul ve uyumunda bir süreklilik sağlanmış olurdu. Hiç umulmadık ilçelerde göçmen kabileleri kardeşçe karşılandı, ortak bir yaşam değilse de yan yana bir yaşam sürdürülmek becerildi. Ama siyasal rejimdeki dönemeçler, iktidarın göçmenler hakkındaki yalanlara net bir şekilde yanıt vermemesi, göçmenlerin AB ile bir pazarlık konusu olarak kodlanması ve iktidar karşıtı muhalefeti göçmen karşıtlığı üzerinden örgütleyen muhalif anlayışı göçmenler açısından sık sık riskli durumlar yaratmaya başladı." (DSİP Eş başkanı ve Hepimiz Göçmeniz Kampanyası Aktivisti Şenol KARAKAŞ)

Yukarıda işaret edildiği üzere Suriyelilere ilişkin göç politikalarında be-lirsizlik ve muhalefetin dışsallaştırıcı ve sorun çözmekten ziyade sorun

çıkarmaya yönük tavrı yaşanan problemlerin kaynağıdır. Göç sorununu bir göçmen krizine dönüştürme gayretindeki söylemler Suriyelilerin, ülke koşullarını ekonomik, politik ve kültürel olarak olumsuz etkilediğine dair dezenformasyonlar her geçen gün artmaktadır.

“Göç ve göçmen olgusunu, dışsal bir süreçmiş gibi kavramaktan uzak durmak gerekir. Her insanın geçmişinde bir göç olgusu yatabilir, kuvvetle muhtemeldir ki geleceğinin de bir parçasıdır. Göç, hiç beklenmedik gelişmeler nedeniyle gerçekleşebilir. Son 10 yılda sadece milyonlarca insan Türkiye’ye göç etmedi, on binlerce insan da Türkiye’den göç etti. Toplumsal gelişmenin ve ilişkilerin temelinde, hiçbir yerin ev sahibi olmadığımızı koyu harflerle yazmak zorundayız. Bir evimiz var; dünya, sınırların nasıl bölündüğü önemli değil zira o sınırların içinde yaşayanlar açısından da sınırlar hızla anlamsızlaşabiliyor. Ev sahibi olma duygusundan kurtulunca, hamaset yüklü milliyetçiliğin önerileri dışında toplumsal uyum sorununun iki taraflı bir sorun olduğu daha net anlaşılıyor. İnsanların, barınmak, beslenmek, ekmeğini kazanmak, sosyal yeteneklerini geliştirmek, kültürel ihtiyaçlarını gidermek ve kendi kaderinin belirlenmesinde söz sahibi olmak için politik kararlar alabilme gibi temel ihtiyaçları var. Toplumsal uyum adını verdiğimiz süreç, bu ihtiyaçların özgürce karşılanabileceği bir siyasal zeminin yaratılması anlamına geliyor ve bu sürecin sorumluluğu hayatta kalmak için yaşadığı yerleri terk eden insanlar olamaz. Bu sürecin sorumluluğu, kendisini ev sahibi olarak görenlerdedir. Bu konuda bir kamu bilinci oluşturmanın ön şartı şeffaflık ve demokrasidir.” (DSİP Eş başkanı ve Hepimiz Göçmeniz Kampanyası Aktivisti Şenol KARAKAŞ)

Suriyelilerle ilgili yukarıda bahsedilen olumsuz algıların toplumda yerleşmesi ve halkın olumsuz tecrübelerle sürecin parçası olmaya başlaması, kalıcılık ve vatandaşlık konusunun Türkiye’de sağlıklı olarak değerlendirilmesini de engellemiştir. Siyasal uyum bağlamında başat unsur olan vatandaşlığın yüzeysel olarak tartışılması dışlayıcı uygulamalara neden olmaktadır. Suriyelilere vatandaşlık verilmesine ilişkin yanlış algıyı değiştirmek için Suriyelilerin de iyi bir iş sahibi olma, eğitim, sağlık ve benzeri hizmetlerden yararlanma ve insanca bir hayat sürme gibi uzun vadeli haklarının olduğu vurgulanmalıdır.

“Siyasi olarak politik malzemeler açısından Suriyelilerin, milliyetçi-ırkçı grupların bu rezervi görerek yatırım yaptıklarını görüyoruz. Toplumsal anlamda da her toplumda olduğu gibi Türkiye’de ayrımcılık ve dışlama bağlamında olumsuzluklar bütün toplumsal süreçlerde karşımıza çıkıyor. Bir ülke siyasi, ekonomik, hukuki krizler yaşadığında o ülkedeki kamusal müzakere kanalları zayıf olunca insanlar bunu kullanıyorlar. Türkiye bu konuda problemleri gelişme aşamasında bir ülke. Ekonomik daralma noktasında Habermas’ın deyişiyle insanların kamusal alana katılım süreçlerinin çeşitli süreçlerde baskılanıyor oluşu direk tepkilerin mültecilere yönlendirmesine neden olmaktadır ve tepkilerini mülteciler üzerinden kamusalılaştırmaktadırlar. Bütün göç tecrübesinin yaşandığı toplumlarda, rant çıkarmak isteyen resmi ve gayri resmi olarak organ mafyası, fuhuş mafyası, insan kaçakçılığı bundan nemalanırlar. Diğer taraftan da birtakım politik gruplar da halkın mültecilere bakış açısını manipüle ederek, kışkırtarak; siyasi, politik kariyer ve partilerindeki kariyerleri noktasında araçsallaştırırlar. Bu; toplumun bir kesiminde kabul de görüyor, tepki de görüyor. Araştırmalarda mültecilerin ötekileştirilmesinin zararlarını da görüyoruz; mültecilerin bu şekilde kamuoyunda temsili, medya nezdinde toplumun gündemime sokulması

ekonomik daralma döneminde ve pandemi koşullarında insanları hoşgörüsüz hale getirdi.” (Doç. Dr., Mahmut KAYA, Harran Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.)

Türkiye’de muhalefetin siyasi söylemleri ve bu söylemlerin geleneksel/sosyal medyadaki yankıları Suriyelilere yönelerek toplumda yeni bir çatışma hattı olarak belirmektedir. Suriyelilerin sosyo-ekonomik bozulmanın bizatihi müsebbibi gibi hedef gösterilmesi saldırılara sebebiyet vermektedir. Bu durum Suriyelilerin zaman zaman yerel halk tarafından tehdit oluşturabilecek yabancı işgalciler, potansiyel suçlular olarak görülmesine sonucunu doğurmuştur.

“AKP’ye karşı olmayı Suriyelilere düşmanlık olarak tanımlamak çok tehlikeli. İYİ parti de CHP de sürekli bunu yapıyor. Savaştan kaçan insanlara kapıyı açanları alkışlamak gerekir. Sonrasında yeterli tedbir alınmamışsa, entegrasyon politikası uygulanmamışsa bu eleştirilebilir ama bunu Suriyelileri suçlayarak yapmamak gerekir. Alevi-Sünni, Kürt-Türk, Dindar-Seküler kutuplaşması nasıl bugüne kadar Türkiye’ye sadece zarar getirdiyse şimdi de Suriyeliler üzerinden kutuplaşma da sadece sorun yaratacaktır.” (Yıldız ÖNEN, Irkçılığa Dur De Platformu Aktivisti)

Önen’e göre bazı siyasi partilerin ayrımcı söylemleri yeni bir fay hatta oluşturarak kutuplaşmaya neden olmaktadır. Suriyeliler mevzusunun politize edilerek gündelik siyasete alet edilmesi iki toplum arasındaki ilişkiyi kriminalize etmektedir. Göçmen karşıtı popülist siyaset Suriyelilerle dayanışma içinde olan, hak temelli hareket eden kişi ve kurumların da giderek daha fazla hedef gösterilmesine neden olmaktadır.

“Suriyeliler; ırkçı ve nefreti körükleyen unsurlar açısından nesneleştirilmiştir. Başta Avrupa olmak üzere köleleri kölelere kırdırma politikası sürdürülüyor. Ama bu yanlış hedef politikasını deşifre eden, dayanışma siyasetini savunanlar da mevcut. Olumsuz toplumsal etkilerinin, sonuçlarının nereye varacağı ise politik aktörlerin tavırlarında saklı. İnsanlar arasında kin ve nefreti kendilerine kazanç olarak gören politikacılar toplumsal gerginliğin nereye kadar uzanacağını tayin edebilir. Bunu sınırlandırarak ve set çekecek hukuki düzenlemelerin gerçekleştirilmemiş olması asıl endişe duyulması gereken nokta olmalı. Seçimlerde bu yanlış anlayış tedavüle girdi. Genel izlenimim son derece olumlu, bu durumu kıskırtmak isteyen unsurların ise son derece marjinal kaldığı söylenebilir. Bolu Belediye Başkan’ına yönelik suç duyurusu da olmak üzere karşı tepkilerin varlığı da önemli. Bu gibi benzer arayışlar ortaklaştırılmalı.” (Dr. Ufuk Uras, Akademisyen, TBMM 23. Dönem Milletvekili)

Avrupa’daki popülist aşırı sağ partilerin göçmen karşıtı söylemini devşiren Bolu Belediyesi Başkanı Tanju Özcan’ın Suriyelilere yönelik ayrımcı uygulamaları ve Zafer Partisi’nden Ümit Özdağ’ın söylemleri ve paylaşımları ile dezenformasyon yaratılarak Suriyelilerin varlığı politize edilmiş ve seçim sürecinde hedef gösterilmişlerdir.

“Suriyelilerin varlığının politize edilmesi değil nasıl politize edildiği önemli. Savaştan kaçan milyonlarca insan aslında politik bir çatışmadan kaçıyor. Bundan azade düşünmek mümkün değil. Politizasyon tam da bu sebebin gerçekliğine ne kadar kredi verdiğinizle ilgili. Kutuplaştırıcı siyaset aslında Suriyeli göçmenlerin savaştan değil savaştan kaçtığı, meşru bir iktidara karşı gereksiz yere ayaklandıklarını,

Türkiye'ye bir siyasi proje dahilinde ithal edildiğini iddia ediyor. Bunun bir ucunda seküler Türk milliyetçiliği ve onun düşünce biçimi var, diğer tarafında ise daha İYİ Parti ve MHP'nin düşünce biçimi var. AKP'nin bu süreçte göçmenlerin yanında olduğunu iddia etmek de tabii ki mümkün değil. AB ile yapılan 2016 anlaşması aslında göçmenleri bir başka biçimde politize etti. Yani kurulu siyasetin içinde göçmenleri dayanımcı bir biçimde politize eden bir seçenek yaratmakta zorlanıyoruz diyebilirim.” (Canan ŞAHİN- İrkçılığa ve Milliyetçiliği Dur De Girişimi-Hepimiz Göçmeniz Aktivisti)

Suriyeliler seçim sürecinde siyasi partilerin seçim stratejisinin içerisinde popülist bir şekilde yer aldı. Seçim sonuçlarına bakıldığında ise Suriyelilere yönelik ayrıştırıcı siyasetin belirleyici olmadığı görüldü. Zira seçimden iki gün önce Ak Parti Başkanı ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Suriyelileri sulh durumu olmadan göndermeyeceklerine dair açıklamalarına rağmen Başkan olarak seçilmiştir.

“İrkçilik sıklıkla mevcut hayali cemaatlara, krizlerini anlaşılır kılmaya yarayacak gerçek düşmanlar bulmak için reaksiyoner bir hale bürünüyor. Siyasi kutuplaşmanın ana akım politik enstrüman olarak kullanıldığı ve bu nedenle yapay nedenlerle sahici öfke birikimi yaşayan kalabalıkların birbirine karşı bilelendiği bir siyasal iklimde Suriyelilerin varlığını politize etmek kolaylaşıyor. IŞİD saldırganlığının en çok yaşandığı dönemde her Suriyeli de potansiyel bir IŞİD üyesi görmek, sadece AKP göçmenlere kapıyı açtığı için tüm Suriyelilerin AKP'li olduğunu iddia etmek, her seçim öncesi Suriyelilerin sahte seçmenler olarak oy vereceğini ve oylarını da AKP'ye vereceğini iddia etmek, iktidarı göçmenlere düşmanlık yaparak, göçmenlere yönelik bir nefret dalgası örgütleyerek köşeye sıkıştırmaya çalışmak da sıradan politika yapma şekli oluyor. Göçmenleri düşmanlaştıran her unsur, ister Suriyelilerin varlığını kutuplaştırmak için kullanmak, isterse Suriyelileri uluslararası ilişkilerin pazarlık konusu haline getirmek olsun, daima çok tehlikeli toplumsal sonuçlara yol açabilecek yaklaşımlar olarak ele alınmalıdır.” (DSİP Eş Başkanı ve Hepimiz Göçmeniz Kampanyası Aktivisti Şenol KARAKAŞ)

Suriyelilerin kamusal alanda görünür olmalarıyla siyasette ve medyada ırkçılığa kadar varabilen ayrımcı söylemlerin dolaşıma girmesiyle bir güvenlik tehdidi, ekonomik bir yük olarak lanse edilerek düşmanlık, şiddet, korku iklimi yaratılmaktadır. Suriyeliler geleneksel medyanın yanı sıra sosyal medyada da ayrımcı ve düşmanlaştırıcı bir dilin (Tümeğ, 2018 :21) nesnesi haline getirilmektedir. Suriyelilere yönelik medyada ayrımcı söylemlerin üretilmesi nefret söylemlerini ve beraberinde şiddet olaylarını getirmektedir (Erdoğan, Kavukçuer ve Çetinkaya, 2017:17). Bu önyargılı, dışlayıcı ve ırkçı tutumlar toplumdaki Suriyelilere yönelik karşıtlığı derinleştirmektedir.

“Türkiye’de Suriyelilerin popülist, ırkçı, aşırı sağcı siyasi çekişmeler ile araçsallaştırılması, sayıları 4 milyona yaklaşan bir topluluğun “risk oluşturan bir topluluk” veya “düşman” olarak dışlanmasına neden olmaktadır. Bu dışlamaya, sokakta, işyerinde, okulda her yerde milyonlarca insan maruz kalmaktadır. 10 yılı aşkın süredir Türkiye’de bulunan ve muhtemeldir ki bundan sonra birlikte yaşayacağımız Suriyelilerin popülist söylemlere kurban edilmesi, geleceğin Türkiye’sinin barış ve huzuru için en hassas konulardan biridir. Siyaseten kolay olan, göçmenleri dışlayıcı, suçlayıcı, ötekileştirici söylemlere sarılarak, ev sahibi toplumdaki destek almaktır. Ama bu siyaset

ülkenin geleceği için büyük bir risk oluşturmaktadır. Suriyeliler üzerinden ucuz siyaset yapmak, bundan sonra birlikte yaşayacak iki toplumu, birbirinden uzaklaştıracak, toplumsal dışlamaya neden olacak bir siyasi araçtır.” (Prof. Dr. Yusuf ADIGÜZEL, Sakarya Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dekanı)

Türkiye’de polarize olmuş ve ortak iyide buluşamayan taraflar arasında dahi “toplumsal tutkal” haline gelmiş göçmen karşıtlığı ayrımcılık, ırkçılık, nefret suçlarını beslemektedir. Bu durum toplumsal ahengi bozan bir güvenlik sorununa neden olmaktadır. Bu durum toplumda korku yaratmakta, karşılıklı tehdit algısı ve güvensizlik ortamı doğurmaktadır.

“Suriyelilerin varlığını siyasi rant olarak kullanıyorlar. Bunun sonucunda toplumsal anlamda bir reddetme durumu ortaya çıkıyor. Bu reddetmeler sonucunda Suriyelilerin ağırlıklı yaşadığı bölgelerde evlerin taşlanmasına, yoldan geçen Suriyelilerin durdurulup dövülmesi ve iş yerlerinin yağmalanmasına kadar vahim sonuçlara ulaşabiliyor.” (Turgay ALDEMİR, Anadolu Federasyonu Başkanı)

Göç ırkçılık ve yabancı düşmanlığını beraberinde getirmiştir. Irkçılık ve yabancı düşmanlığı deneyimi altta yatan güvenlik açıklarını, krizler sırasında eşitsizliği, kaynak kıtlığını, toplumsal çatışmayı, ötekileştirmeyi ve koruma zorluklarını artırmıştır. Suriyeli ve Türk toplulukları arasındaki büyüyen uçurumun, bazı politikacılar tarafından siyasi rant dönüştürülmesi, gündelik siyasetin malzemesi haline getirilmesi Ankara-Altındağ, Pursaklar, İstanbul-Esenyurt, Nevşehir-Merkez gibi Suriyelilerin yaşadığı çeşitli bölgeler saldırıların yaşanmasına neden olmuştur.

“Ötekileştirilme dediğimiz durum göç ile karşılaşan tüm toplumlarda meydana gelen bir durumdur. Bunların uyumu ve bu uyumun geliştirilmesi kamunun ve sivil toplumun öncelikli gündemlerinden birisi olması gerekiyor. Göçün ilk yıllarındaki reddin şu dönemlerde azaldığını, kabulün arttığını müşahede etmekteyiz. Bu hiç de kolay olmadı, çok emek verildi, çok insan bedel ödedi. Aktif ve faal aklı önemsiyoruz, özellikle Gaziantep’te; Gaziantep modeli dediğimiz bir çalışma sistemimiz var. Yerel yönetimler, sivil toplum ve kamu her kesim kendi üzerine düşeni iş birliği ve koordinasyon içerisinde yapınca aslında çoğu sorun olarak gözüken meselenin hiç de öyle olmadığını gördük. Bu modeli yaymak lazım. Sosyal uyum kitapları, gazeteler, belgeseller, radyo, film vb. çalışmalarla bu uyumu arttırmak için gerçekleştirdiğimiz başka faaliyetler gerekmektedir. Bizim amacımız her insanın beş emniyetini koruma altına almaktır. Birincisi can emniyetini, ikincisi mal emniyetini, üçüncüsü din emniyetini, dördüncüsü namus emniyetini, beşincisi akıl emniyetini. Akıl emniyeti demek her insanın özgür iradesi ile tercihine saygı duymak demektir. Çabamız bu coğrafyada yeniden tıpkı tarihte olduğu gibi Selahaddin Eyyubi’nin Halep’ten, Şam’dan, Kudüs’e gittiği gibi; her din mensubunun, her kadının, her çocuğun akıl, nesil, can, mal emniyetinin korunduğu bir güne hazırlanmaktır. Yaşadığımız bu topraklarda bir kişi bile özgür değilse; biz özgür olamayız. Hürriyetimizin oluşması ve devamı, mutlaka özgürlüğümüzün geleceği için aramızda sivil toplum kuruluşlarında örgütlenmemiz gerekir. Suriyelilerin yaşadığı bölgelerde bulunan Suriyeli kanaat önderleri ile dönem dönem bir araya gelerek sorunlarımızı konuşuyoruz, çözüm için birbirimizle yardımlaşıyoruz ve çözüm için aklımızı, tecrübemizi ortaya koyarak birlikte çaba sarf edelim istiyoruz. Buna dair biz sahada birçok çalışmalar yapıyoruz. Geçtiğimiz yıllarda

Gaziantep'te, Ankara'da, İstanbul'da birçok toplantılar yaptık. Bundan sonra da Avrupa'ya gidip Almanya'ya, Fransa'ya, Amerika'ya yerleşen Suriyeli kardeşlerimizi bir araya getirip coğrafyamız ve Suriye için birlikte ne yapabiliriz onun çabası içerisinde olacağız. Etkili stratejiler oluşturmak istiyorsak masaya sorunun muhataplarını da dahil etmeliyiz." (Turgay ALDEMİR, Anadolu Federasyonu Başkanı).

Suriyelilerin güvenliği ele alınması gereken önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Güvenlik açısından en ciddi risk, karşıtlığın provokasyon sonucunda şiddetli bir kitle tepkisine dönüşmesidir. Yerel halkın tepkisinin en tehlikeli sonucu, Suriyelilerin kendi adalet ve güvenliklerini örgütleme ve sağlama ihtiyacı hissetmeleri olacaktır. Son dönemde Suriyeliler arasında ortak hareket etme ve kendilerini korumak için örgütlenme konusu tartışılmaya başlamıştır. Suriyelilerin hukuki kanallarla güvenliklerini tesis edememesi ve alternatif örgütlenme edimi ise çok daha büyük toplumsal/güvenlik sorunlarına neden olabilir.

Sonuç Yerine:

Geçici Misafirlikten, Kalıcı Yerleşmeye Evrilen Süreçte Türkiye'deki Suriyelilerin Yaşadıkları Sorunları Yeniden Tartışmak

Göçün türüne bakılmaksızın göçmenlerin dahil oldukları toplumla bütünleşmeleri için idari ve toplumsal düzeyde çözüm sunulması gerekmektedir. Suriye'de Mart 2011'den bu yana yaşanan iç savaşın sonucu Türkiye'de yaşayan ve sayıları 4 milyona yaklaşan Suriyelilerin göçünün 12. yılında yaşadıkları sorunlar her geçen gün artmaktadır. Geline noktada sorunlar, Suriyelilerin barınma ve gıdaya erişim gibi salt temel ihtiyaçlarını karşılamaıyla çözülebilecek sorunlar olmaktan çıkmıştır. Bu araştırmada Türkiye'deki Suriyelilerin yaşadıkları sorunların başlıcaları olan geçici koruma durumu, farklı kültürlerden iki halkın toplumsal ve kültürel uyumu, temel hizmet alanlarında karşılaşılan güçlükler, ekonomik kriz bağlamında ortaya çıkan sorunlar ve seçim sürecinde yaşadıkları sorunlar ele alınmıştır. Sahada Suriyeliler üzerine çalışmalar yapan akademisyen, siyasetçi ve STK başkan ve koordinatörleriyle derinlemesine mülakatlar ışığında her başlıkta öne çıkan sorunlar tartışılmıştır. Tartışılan sorunların akabinde devletin, yerel halkın ve Suriyelilerin bu sorunların çözümüne ilişkin nasıl aksiyonlar alabilecekleri üzerinde durulmalıdır.

Suriye'de savaşın uzaması ile durumun gittikçe kötüleşmesi ve Suriyelilerin Türkiye'deki kalıcılık ihtimalinin her geçen gün artması siyasal, toplumsal ve ekonomik yönleriyle toplum ve politikacılar tarafından değerlendirilen önemli konulardan biri haline gelmiştir. Suriyelilere kurumsal idari ve yasal düzenlemelerin yanı sıra Türkiye'nin sosyal, ekonomik, kültürel, demografik

ve güvenlik yapılarına nasıl entegre edileceği hususunda çalışmalar yapılmalıdır. İlk başlıkta ele alınan “Geçici koruma” durumunun uluslararası anlaşmalar ve misafirlikten kalıcılığa evrilen “de-facto” bu süreç içerisinde gözden geçirilmesi gerekmektedir. Suriyelilerin kalıcılığına yönelik farkındalık temel haklar üzerine temellendirilmeli ve her şeyden önce bu politikanın toplumsal açıdan meşruiyeti sağlanmalıdır. Suriyeliler için hak temelli kalıcı çözümler bulunmalıdır. Türkiye'nin Suriyelilere yaklaşımı hâlâ bunun “geçici bir olgu” olduğu varsayımına dayanmaktadır. Siyasa yapıcılarının Suriyelilerin kalıcı varlığına yanıt vermek için bir dizi kurumsal önlem alması ve uluslararası ortakların bu çabaları desteklemek için harekete geçmesi gerekmektedir. Bu önlemler kayıt, ilgili kurumlar arasında daha iyi koordinasyon, dil eğitimi, mesleki eğitim, çalışma hakkı ve planlı iskân siyasetine ve bunları kapsayacak bir göç yönetişimine dayanmalıdır. Uzmanların, akademisyenlerin, STK'ların ve uluslararası kuruluşların bilgi ve tavsiyelerinden yararlanarak Suriyeliler için bir entegrasyon stratejisi tasarlamak için bilimsel bir yaklaşım gereklidir. Bu aynı zamanda, uluslararası aktörlerin daha uzun vadeli planlama ve finansman fırsatlarına yönelik yaklaşımlarında değişiklik yapılmasını gerektirir. Türkiye Suriyelilere yönelik regülasyonlarında ve harcamalarında şeffaf olmalıdır.

Avrupa ve gelişmiş ülkelerle bu yükün paylaşılacağı bir siyaset üretmek ve meselenin insan hakları açısından çözülmesi elzemdir. Suriyelilerin ve bütün mültecilerin insanca ve onurlu bir şekilde yaşayacakları bir sistem oluşturulmalıdır. Bu anlamda Türkiye'nin AB ile girdiği stratejik iş birliği değerlidir. Geliştirilen iş birliğinin ekonomik kaynak aktarımının ötesinde boyutları olmalıdır. Küresel boyutta yapılması gereken en önemli iş birliği yurdundan edilmelerin önüne geçilmesidir. Türkiye, çoğunlukla da uluslararası partnerler ile iş birliğinde güncel sorunları çözmeye yönelik projeler geliştirmiş olsa da kapsamlı bir stratejik kararlılıktan ve planlamadan söz etmek hala mümkün değildir. Etkili stratejiler bulma noktasında AB ile ortak göç ve uyum politikalarının geliştirilmesi için Türk toplumunun Suriyelilerle beraber yaşamaya hazırlanması ve uygulanacak uyum politikaları için küresel deneyimlerden yararlanmak gerekmektedir. Uluslararası topluluk bu krizde yük paylaşımı kapsamında “Geri Kabul Antlaşması”¹⁷ nın gereğini yerine getirmeli ve taahhütlerine sadık kalmalıdır.

Suriyelilerin anavatanlarına dönüşlerini kolaylaştırmak için iç ve dış politikada gerekenler yapılmaya devam edilirken, Suriyelilerin en azından büyük

17 Bkz. MHK - Türkiye ile AB Arasında İmza Edilen “Geri Kabul Antlaşması” T.C. AB Bakanlığı (2016). Türkiye- AB Vize Muafiyeti Süreci ve Geri Kabul Anlaşması Hakkında Temel Sorular ve Yanıtları. Erişim adresi http://www.ab.gov.tr/files/pub/turkiye_ab_vize_muafiyeti_sureci_ve_geri_kabul_anlasma_si_hakkinda_temel_sorular_ve_yanitlari.pdf

bir kısmının Türkiye’de kalıcı olduğu gerçeğiyle yüzleşilmesi ve yeni düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu konuda yapılacak idari-yasal düzenlemelerin yanı sıra göç yönetişimini kurumsallaştırmak, göç yönetiminde bir kurumsal hafıza ortaya çıkarabilmek ve bunu politika yapım süreçlerine tahvil etmek gerekmektedir. Türkiye’nin Suriyelilere hâlihazırda sağladığı korumayı devam ettirmesi ve geri-göndermeme ilkesi gereği¹⁸ uluslararası topluluk üzerine düşen sorumlulukları yerine getirerek hayata geçirmek gerekmektedir. Suriyelilerin “muhtaç” insanlar değil toplumsal yaşamın eşit, onurlu ve aktif bir parçası olan özneler olduğunun altını çizen yasal düzenlemelerin yapılması, bu alanda kazanılmış uluslararası hakların hızla tanınması, bu hakların ilan edilmesi yerinde olacaktır.

Yerel halkta olumsuz bir bakış açısı oluşmasında Suriyelilerin misafir olduğu yönündeki açıklamaların da dolaylı yoldan etkisi vardır. Zira misafirlik hak kavramını barındırmayan, ev sahibinin iyi niyetine dayalı bir ağırlama biçimidir. Bunun yerine birlikteliği ve tanımayı vurgulayan bir anlatı kurmak gerekmektedir. Göçlerinin onikinci yılını ardımızda bırakırken Suriyelilerin “misafir” değil, artık burada yaşayacak insanlar olarak kabul edilmesi, karar mekanizmalarına Suriyelilerin de dahil etmesi ve veri tabanlı politikalar üretmesi gerekmektedir.

İkinci başlıkta yer alan farklı iki halkı toplumsal ve kültürel uyumu konusunda toplumun bütün kesimleri kültürel açıklığa hazır olmalı ve bu geliştirilmelidir. Bunun için uyuma hazır olunması ve de aynı zamanda kültürel çeşitliliğe saygı gösterilmesi gerekmektedir. Kültürel uyumun başarılı ve pozitif olması için Suriyelilerle yerel halk arasında kültürlerarası iletişimin başarılı bir şekilde sağlayacak stratejilerin geliştirilmesi hayatidir. Türk ve Suriye halkları arasında geçmişten gelen ortak dini ve kültürel öğeler kültürel uyum sürecine katkıda bulunabilir. Yerel halk ve Suriyeliler arasındaki farklılıklar yerine ortak noktaların ve benzerliklerin vurgulanması, toplumsal uyum sorununun çözümüne katkı sağlayabilir. Yerel halkın Suriyelilerin birlikte yaşama kültürünün gelişimini sağlamaya çalışmak, önyargı ve korkuyu önlemek Türkiye toplumu ile Suriyeliler arasındaki kültürel etkileşimleri ve diyalogu geliştirmek hayatidir.

18 Geri gönderme yasağı (Non-refoulement) uluslararası özel hukukun temel bir ilkesidir. Bu yasak, sığınmacıların ırk, din, milliyet, belli bir sosyal gruba veya politik görüşe mensubiyetlerine dayalı muhtemel zulüm tehlikesi ile karşılaşacakları ülkelere gönderilmesini engeller. Bu ilke aynı zamanda uluslararası teamül hukuku kapsamında olup, Mültecilerin statüsüne ilişkin 1951 Tarihli Sözleşmeye veya 1967 Protokolüne taraf olmayan devletler için bile geçerlidir. Bkz. Vang (Yaz 2014). “Limitations of the Customary International Principle of Non-refoulement on Non-party States: Thailand Repatriates the Remaining Hmong-Lao Regardless of International Norms”. *Wisconsin International Law Journal*. 32 (2). ss. 355-383.

Suriyeliler artık Türkiye'nin bir gerçeği ise olumsuzlukları azaltmak için Suriyeliler ve yerel halk arasında diyalogu canlandırmak, sorunları tespit etmek ve anlaşmazlıkları çözmek gerekmektedir. Sosyal ayrışmaların önlenmesi Suriyelilerin yoğun olarak yaşadıkları mahallelerde ötekileştirme, sosyal dışlama, birlikte yaşama konularında duyarlı olunmaya yönlendirmeler yapılmalıdır. Suriyeliler ve yerel halk arasında kültürlerarası ilişkilerin geliştirilmesi, olası çatışmaların asgariye indirilmesini ve barışçıl ilişkiler tesis edecek devlet politikaları hedeflenmelidir. Böyle barışçıl toplumsal bir politika başarılı olduğunda, yerel halk ve Suriyeliler arasında güven ve iyi niyet iklimi oluşur. Uzun vadeli uyum politikalarını formüle etmek ve uygulamalar tasarlamak önyargının aktif ayrımcılığa dönüşmesini önleyen, karşılıklı farkındalık ve kabulü destekleyen çalışmalar yapmak elzemdir.

Üçüncü başlıkta ele alınan temel ihtiyaçlar açısından yaşanan sorunların ekonomik ve politik perspektifle birlikte insani boyutunun ele alınması demokratik değerlerin de bir gereğidir. Suriyelilerin insan haklarına uygun standartlara ulaşmalarını sağlayacak; onların eğitimini, sağlığını, sosyal güvenliğini, toplumsal dayanışmalarını güçlendirecek ve toplumsal kabul mekanizmasını harekete geçirebilecek yeni sosyal politikaların üretilmesi elzemdir. Eğitim politikaları hem Suriyeli hem de Türkiyeli çocukların tamamının etnik ve sosyoekonomik farklılıklarını göz önüne alan kapsayıcı uyum programı ile gerçekleştirilmelidir. Bu konuda farkındalık yaratmak çok kültürlülük, insan hakları ve barış gibi konularda olumlu algıyı güçlendirecek kapsamlı bir eğitim programı gereklidir. Özellikle zorunlu eğitim çağındaki Suriyeli çocuk ile yetişkinlerin eğitim hakkından yararlandırılması gerekmektedir. Suriyelilerin eğitime erişimini artırmaya, öğretim programını iyileştirmeye, eğitim yönetişimini güçlendirmeye yönelik kapsayıcı eğitim politikaları gerekmektedir.

Dördüncü başlıkta ele alınan ekonomik kriz bağlamında yaşadıkları sorunlar noktasında evveliyetle Suriyelilerin ekonomiye katkısı için mağdur edildikleri çalışma haklarının düzenlenmesi gerekmektedir. Suriyelilerin istihdama dahil edilmesi için iktisadi faaliyetlerini kısıtlayan düzenlemeler kaldırılmalı ve ekonomiye katkı yapmaları kolaylaştırılmalıdır. Daha somut olarak, çalışma izni almaları, iş kurlmaları, personel istihdam etmeleri, bankacılık, kredi, ihracat ve ithalat gibi alanlarda yaşadıkları sorunlar elimine edilmeli ve diğer ekonomik aktörlerle eşit şartlarda faaliyette bulunmaları sağlanmalıdır. Suriyeli iş insanları tarafından kurulan şirketlerin de tıpkı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan bireylerce kurulan şirketler gibi serbest ve eşit koşullarda faaliyet göstermelerinin önündeki engeller kaldırılmalıdır (Özipek, UTESAV Raporu,2018). Suriye göçü ile önemli bir Arapça bilen insan kaynağı vardır ve Arap ülkeleriyle ticaret yapan Türkiye'nin de bu kaynağa

ihtiyacı vardır. Bu çerçevede Türkiye’de yaşayan Suriyeliler emekleri, meslekleri ve nitelikleriyle ekonomiye çok boyutlu katkı yapmaktadırlar. Bunun işgücü piyasasında orta vadede bir kazanım olarak görülmesi gerektiği halka anlatılmalıdır. Suriyelilerin istihdama katılmasının pozitif bağlamda etkilerinin amprik verilerle daha fazla araştırılması, Suriyelilere yönelik olumsuz propagandaların neden olduğu “ekonomiye yük” olduklarına dair ön yargıyı kırmak, aksine ekonomik dinamizmi artıran, üretici ve tüketici olarak ekonomiye katkılarını ön plana çıkarılması gerekmektedir.

Suriyelilere yönelik yardım programlarında hem vatandaşların bilgilendirildiği hem de yardımların her iki toplumda ihtiyacı olanlara dağıtıldığı şeffaf bir politika ihdas edilmesi gerekmektedir. Suriyelileri sürekli yardım edilecek bir topluluk olarak konumlandırmak onların mağduriyetlerini kronikleştirmektedir. Suriyelilere ilişkin olarak yalnızca yardım dağıtma ya da yardım olarak geçinebilmelerini sağlayan formüller yerine ekonomik sorunlarının çözümüne gidilmesi gerekmektedir. Suriyelilerin büyük çoğunluğunun öngörülebilir bir gelecekte ülkelerine dönmeyecekleri göz önüne alındığında sürdürülebilir olmayan maddi yardımlar yerine işgücünün bir parçası olmalarını sağlayacak yolların açılması gerekmektedir.

Beşinci başlıkta yer alan seçim sürecinde yaşanan sorunlara ilişkin Suriye savaşının da etkisiyle ülkemizde başlayan ayrıştırmacı ve kutuplaştırmacı siyaset dilinin terkedilmesi elzemdir. Nefret ve öfke söyleminden kurtulmak için yetkililerin Suriyelilere dair bir algı yönetimi için günübirlik politikalar yerine uzun dönemli politikalar üretmesi gerekir. Türkiye’de iktidarın bu gerçeklikle yüzleşmesi, stratejik kararlar alması, siyasilerin, kamu görevlilerinin açıklamalarında Suriyelilerin hak sahibi bireyler olduğunun altının çizmesi gerekmektedir. Suriyelilerin geleceğine ilişkin tartışmalar kamusal alanda tüm siyasi partilerin önünde, toplumun her kesiminden temsilcilerle, yönetimin her düzeyinde yürütülmeli; böylece çeşitli toplumsal grupların ve vatandaşların fikirlerini ifade edebileceği daha kapsayıcı ve açık bir uyum politikasına temel oluşturmalıdır.

İki topluluğun birbirine nasıl davranacağını siyaset kurumunun tepkileri gösterecektir. Toplumsal olguları yönetmek için toplumsal sözleşmeye dayalı bir hukuk sistemine gereksinim vardır. Önümüzdeki dönemde en yüksek risk konularından biri olan bu mevzunun Türkiye’nin acı tecrübeler yaşamadan, sağduyulu ve anlayışlı bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Devletin Türk toplumunun da dayanıklılığını artıracak, içinde şeffaflığın da yer aldığı sağlıklı bir iletişim stratejisi geliştirmesi elzemdir. Özellikle alınan kararların halkla şeffaf biçimde paylaşılması dezenformasyona sebebiyet vermekte

ve Suriyelilerin dışlanmaya, ötekileştirilmeye ve hedef gösterilmesine neden olmaktadır. Türkiye'deki Suriyelilerin varlığının, nefret ve yabancı düşmanlığına dönüşmemesi ve toplumsal çatışmaya neden olmamasına engel olunması gerekmektedir. Suriyeliler artık Türkiye'nin bir gerçeği ise, bunun olumsuz etkilerini azaltacak, olumlu etkilerini daha fazla hayata geçirecek önlemler üzerinde durulmalıdır.

Mevcut sistemin hem göçmenler hem de Türkler için sorunlar yarattığı ve bu sorunların popülist siyaset ve siyasetçiler tarafından istismar edildiği ortadayken insan hakları temelli yeni bir siyasete ihtiyaç vardır. Göçmen karşıtı popülist söylemler siyasi partiler açısından kısa vadede kolay oya tahvil edilebilecek gibi gelse de Türkiye gibi göçmen nüfusun yüksek olduğu ülkelerde gelecekte çalmaktadır. Sığınmacı aleyhtarı bir popülizm karşısına bir alternatif geliştirilmelidir. Çünkü göçmen krizi yüzyılın sorunu ve buna karşı ortak bir dayanışma ve mücadele hattının inşası, dünya ölçeğinde kamusal vicdanın harekete geçirilmesini gerekli kılar. Göçmen karşıtı popülist siyaset ve siyasetçilerin nefret objesi haline gelen Suriyelilerle dayanışmak ve daha sı birlikte yaşamayı öğrenmek karanlık bir gelecekte kaçınmak ve daha iyi bir gelecek tahayyülü için şarttır.

Kaynakça

- Adıgüzel, Y. (2016). Göçmenlerin Kültürel uyumu, *Türkiye'de Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler: Tespitler ve Öneriler*, Wald Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Vakfı Yay.
- Akçiçek, A. (2015). Türkiye'deki Suriyelilerin Toplumsal ve Ekonomik Uyumu. *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 80, Güz 2015. ss. 51-61.
- Aktan, M., Özcan, E., & Pak Güre, M. (2018). Sosyal Sürdürülebilirlik Bağlamında Türkiye'de Sığınmacı Ve Mülteci Sorunsalı, *Journal of International Social Research*, 11(56), ss. 427-440.
- Ayla, F., Karadağ Koç, G. (2013). *Gaziantep'te Kamplar Dışında Yaşayan Suriyeli Göçmenler Ön İnceleme Ziyareti Suriyeli Göçmenlerle İlgili Alan Araştırmaları*, Mavi Kalem Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği yay.
- Bosswick, W., ve Heckmann, F. (2006). *Integration of migrants: Contribution of local and regional authorities*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions Pubs.
- Braun, Virginia & Clarke, Victoria. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*. 3. 77-101.
- Burgess, A. (2004). Refugee reports: Health challenges for refugees and immigrants, *Immigrants and Refugee Service of America*, 25(2).
- Buz, S. (2004). *Zorunlu Çıkış Zorlu Kabul Mültecilik*, Ankara: SGDD Yayınları, Yayın No. 5.
- Creswell, John W. (2007). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*, Thousand Oaks: Sage Publications

- Dey, I. (1993). *Qualitative data analysis: A user-friendly guide for social scientists*. London: Routledge.
- Doğanay Ü. ve Çoban Keneş H. (2016). Yazılı Basında Suriyeli ‘Mülteciler’: Ayrımcı Söylemlerin Rasyonel ve Duygusal Gerekçelerinin İnşası. *Mülkiye Dergisi*, 40 (1).
- Emin, N. M. (2016). *Türkiye’deki Suriyeli Çocukların Eğitimi Temel Eğitim Politikaları*, Ankara: SETA Vakfı Yayınları, No: 153.
- Erdoğan, M. (2019). Türkiye`deki Suriyeli Mülteciler, *Konrad Adenauer Stiftung*, İstanbul.
- Erdoğan, M. ve Ünver, C. (2015). *Türk İş Dünyasının Türkiye’deki Suriyeliler Konusundaki Görüş, Düşünce ve Önerileri*, TİSK, Ankara.
- Gibson, W., & Brown, A. (2009). *Working with qualitative data*. Sage Publications.
- J. Lofland ve L. H. Lofland (1995). *Analyzing Social Settings: a guide to qualitative observation and analysis*. Belmont, CA, Wadsworth Publishing Company.
- Kahraman, S. ve Tanıyıcı, Ş. (2018). Türkiye’de Suriyeli Sığınmacılar Örneğinde Çok Düzeyli Göç Yönetişimi, *TESAM Akademi Dergisi*, 5(1), ss. 235-280.
- Karadağ, Ö., ve Altıntaş, K. H. (2010). *Mülteciler ve Sağlık*. TAF Preventive Medicine Bulletin, 9(1).
- Man, F. (2015). Modernlik ve Yabancılar: Bir ‘Günah Keçisi’ Kategorisi Olarak Emek Piyasasındaki Suriyeli Göçmenler Örneği, 7. *Sosyal İnsan Hakları Sempozyumu*, Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Mercy Corps, (2015). “Analysis of Host Community-Refugee Tensions”; Mercy Corps, “Mapping of Host Community-Refugee Tensions,”; CARE International, “Inter-Community Relations: A Study of the Impact of the Syrian Refugee Influx on the Lebanese Host Community and its Repercussions on the Social Cohesion Contexts North and Mount Lebanon: T5 and Chouf.
- Muzaffer, K. O. Ç., Görücü, İ., ve Akbiyik, N. (2015). Suriyeli Sığınmacılar ve İstihdam Problemleri, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), s 90.
- Özipek, B. B. (ed.) (2018). *Suriyeli Sığınmacılar ve Türkiye Ekonomisi: Evrensel Tecrübe Işığında Bir Etkiyi Konuşmak*, UTESAV Raporu, İstanbul.
- Özipek, B. B. & Tanrıku, F. (2020). *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Göç ve Suriyeli Sığınmacılar Algılar, Olgular ve Gerçekler*, Nobel Yayınları, Ankara
- Penninx, R. (2004). Integration of migrants. Economic, social, cultural, and political dimensions, background paper for the European Population Forum, *Population Challenges and Policy Responses*, 12-14 January, Geneva. ss. 137–152.
- Sağiroğlu, A. Z. (2016). Türkiye’de Merkezi Göç Yönetimi. H. Alper, M. Duman, & A. Esen (Eds.), *Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler: Tespitler Ve Öneriler* (P. 58). İstanbul: Aryan Basım.
- Samson, R. (2006). *The Cultural Integration Model and European Transformation: The Case of Romania*. Copenhagen: Centre for the Study of Europe, Department of International Culture and Communication Studies, Copenhagen Business School.
- Strauss A. ve J. Corbin (1990). *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. New Delhi: SAGE Publications, 1990, s.37.
- Topal, A. H. (2015). *Geçici Koruma Yönetmeliği ve Türkiye’deki Suriyelilerin Hukuki Statüsü*, İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2 (1). Bahar 2015; 05-22.; Ekşi, N. (2012). “Türkiye’de Bulunan Suriyelilerin Hukukî Statüsü”, *Legal Hukuk Dergisi*, Cilt 10, Sayı 119, 2012, s. 3-22.

- Tümeğ, D. (2018). *Türk Halkının Suriyeli Sığınmacı / Mülteci Algısı Mevcut Durum, Saha Çalışması ve Politika Önerileri*, Ankara: Türksam Yay., s. 21.
- Tümtaş, M. Sertaç. (2020) *Nöbetleşe Dışlanma -Göç ve Sosyal Dışlanma Döngüsü*. İstanbul, İletişim Yayınları, Ankara.
- Ünal, S. (2014). "Türkiye'nin Beklenmedik Konukları: 'Öteki' Bağlamında Yabancı Göçmen ve Mülteci Deneyimi". *Journal of World of Turk*, 6(3), 76.
- V. Braun ve V. Clarke (2006). Using thematic analysis in psychology, *Qualitative Research in Psychology*, S. 3.
- Vang, Jerry (2014). Limitations of the Customary International Principle of Non-refoulement on Non-party States: Thailand Repatriates the Remaining Hmong-Lao Regardless of International Norms. *Wisconsin International Law Journal*. 32 (2): 355-383.
- Yavuz, Ö. (2015). Türkiye'deki Suriyeli Mültecilere Yapılan Sağlık Yardımlarının Yasal ve Etik Temelleri, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi C. 12, S. 30, ss. 265-280*.
- Yıldırım, S., İslamoğlu, E. ve İyem, C. (2017). Suriyeli Sığınmacıların Toplumsal Kabul ve Uyum Sürecine İlişkin Bir Araştırma *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), ss. 107-126.

Raporlar ve İnternet Kaynakları

- Directorate General of Migration Management official website, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>
- Eğitim Reformu Girişimi (ERG). *Bir Arada Yaşamı ve Geleceği Kapsayıcı Eğitimle İnşa Etmek*, <https://indd.adobe.com/view/6066c857-843a-4d49-b7e9-77f635a950cf>
- Göç İdaresi Göçmenlerin Entegrasyonu İçin Yerel Kuruluşların Öğrenimi 2015-Avrupa'daki Göçmenlerin Entegrasyonu'nda Yerel Kuruluşlar ve Çalışanlar için Rehber Kitap. 2. s. 24,25, http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@arabstates/@ro-beirut/documents/publication/wcms_364162.pdf
- İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, *Geçici Korumamız Altındaki Suriyeliler*, <https://www.goc.gov.tr/gecici-korumamiz-altindaki-suriyelileryildirim>
- Suriyeliler Barometresi 2021: Suriyelilerle Uyum içinde Yaşamın Çerçevesi*. <https://www.unhcr.org/tr/wp-content/uploads/sites/14/2022/12/SB-2021-TURKCE-01122022.pdf>
- T.C. AB Bakanlığı (2016). *Türkiye- AB Vize Muafiyeti Süreci ve Geri Kabul Anlaşması Hakkında Temel Sorular ve Yanıtları*. Erişim adresi http://www.ab.gov.tr/files/pub/turkiye_ab_vize_muafiyeti_sureci_ve_geri_kabul_anlasma_si_hakkinda_temel_sorular_ve_yanitlari.pdf
- Türkiye'de Yaşayan Suriyeli Sığınmacılar ve Kayıt Dışı Göçmenler Raporu*. TÜRK- İŞ. 3 Şubat 2020, <https://www.raporlar.org/turkiyede-yasayan-suriyeli-siginmacilar-ve-kayit-disi-gocmenler-raporu-turk-is/>
- UNHCR, (2009) *What is Temporary Protection?*, <https://help.unhcr.org/turkey/information-for-syrians/temporary-protection-in-turkey/>
- UNHCR, (2014) *Syrian Refugees in Europe: What Europe Can Do to Ensure Protection and Solidarity*, <http://www.refworld.org/docid/53b69f574.html>

Gönüllü Geri Dönüş: Uluslararası Deneyimler ve Türkiye

Selda Geyik Yıldırım*

Öz

Kitlesel göçler sonrası gündeme taşınan ve çözüm aranan tartışmalı konulardan biri de gönüllü geri dönüşlerdir. Bu tür göçlerin uluslararası deneyimlerine duyulan gereksinim Türkiye ve benzer sığınma ülkeleri için giderek artmaktadır. Bu çalışma gönüllü geri dönüş örneklerini ve geri dönüş sonrası yaşanan ekonomik, sosyal, kültürel ve politik neticeleri inceleyerek Türkiye’de bulunan Suriyeli sığınmacıların gönüllü geri dönüşlerine ilişkin çeşitli analizler yapmaktadır. Gönüllü, güvenli ve sürdürülebilir geri dönüşlerin hangi tür sosyolojik ve politik zeminde şekillendiği, öngörülen düzeyde gerçekleşip gerçekleşmediği, uluslararası dinamikleri, sığınma ülkesinin ve kaynak ülke pratiklerinin nasıl karşılık bulduğu bu çalışmanın yanıt bulmaya çalıştığı temel sorulardır. Çalışmanın temel amacı ise gönüllü geri dönüşler konusunda uluslararası deneyimleri tespit etmek ve Türkiye’de bulunan Suriyeli sığınmacıların geri dönüş göçlerine yönelik planlama ve pratiklere katkı sunmaktır. Kaynak ülkelerin politik ve ekonomik özellikleri, hedef ülkelerin göç politikaları, uluslararası çabaların istikrarı, diplomatik ilişkiler, sığınma ülkesinin sosyolojik zemini, göç eden bireylerin sosyo-demografik özellikleri ve göç sonrası yaşanan deneyimler geri dönüşler üzerinde etkili olan temel bileşenler olarak gönüllü geri dönüş sürecini şekillendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gönüllü Geri Dönüş, Suriyeli Sığınmacılar, Türkiye, Suriye.

Voluntary Repatriation: International Experiences and Turkey

Abstract

After mass migrations, voluntary repatriation has come to the fore as a subject of debate and an issue that needs to be addressed. There’s a growing need for Turkey and similar asylum countries to learn from international experiences of such migrations. This study analyzes the voluntary repatriation of Syrian asylum seekers in Turkey by examining the examples of voluntary repatriation and the economic, social, cultural and political consequences after return. This study attempts to answer the questions such as what kind of sociological and political grounds form voluntary, safe and sustainable returns; whether the returns are realized at the predicted level; and how international dynamics, asylum and source country practices reflect in the process. The main purpose of the study is to explore international experiences on voluntary repatriation and contribute to the planning and practices of Syrians in Turkey for return migration. Political and economic characteristics of source countries, migration policies of destination countries, stability of international efforts, diplomatic relations, sociological grounds of the country of asylum, socio-demographic characteristics of migrants and the experiences after migration are the main components that are effective on the returns.

Keywords: Voluntary Repatriation, Syrian Asylum Seekers, Turkey, Syria.

*Dr. Öğr. Üyesi | Kafkas Üniversitesi | seldagykyldrm@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4277-6048 | DOI: 10.36484/liberal.1276412
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı: 110, Bahar 2023, ss.181-205.
Gönderim Tarihi: 3 Nisan 2023 | Kabul Tarihi: 15 Haziran 2023

Giriş

Mültecilere yönelik uluslararası düzeyde kabul görmüş üç temel uygulamadan biri olan gönüllü geri dönüşler hâlihazırdaki sığınma ülkeleri ve gelecekteki potansiyel hedef ülkeler tarafından en yüksek düzeyde talep edilen kalıcı çözüm yollarından biri olarak görülmektedir. Geri dönüşlerin gönüllülük esasında eyleme dönüşmesi ve güvenlik koşullarının elverişliliğinin öncelendiği bu tür geri dönüş göçlerinin kalıcılığını artıran bir diğer etmen ise sürdürülebilirliktir.

Gönüllü geri dönüşler ilk olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında gündeme gelmiştir (Crisp ve Long, 2016:143). Mülteci kaynağı dönemin komünist ülkeleriydi; mülteci sorununun merkezi ise Avrupa'ydı.¹ 1960'lardan itibaren sömürgeciliğin son bulması ile birlikte mülteci sorununun odak noktası Afrika, Asya ve diğer düşük gelirli bölgelere yöneldi (BMMYK, 1997, s.164). Bu tarihten itibaren gönüllü geri dönüş paradigmalarında bazı değişimler yaşansa da mevcut paradigmanın dönüşümü 1990'lı yıllardan itibaren başlamıştır.

1990'lardan itibaren gerçekleşen geri dönüş göçleri iki temel dinamikle şekillenmiştir: Bunlardan biri Soğuk Savaş yıllarında başlayan uzun süreli bölgesel çatışmaların sona ermesi; bir diğeri ise ev sahibi ülkelerin sığınanlara yönelik baskıları ve sığınma ülkelerindeki kötüleşen koşulların varlığıydı. 1985-1990 yılları arasında yaklaşık 1,2 milyon mülteci; 1996'nın başında ise, son beş yıllık süre içinde, dokuz milyonun üzerinde mülteci geri dönmüştür (BMMYK, 1997:143).

Afganistan, Bosna-Hersek, Eritre, Guatemala, Şili, Angola, Ruanda, Tacikistan, Vietnam, Kamboçya, Etiyopya, Mozambik, Burundi, Bangladeş, Sri Lanka, Irak, Liberya, Güney Sudan geri dönüşlerin gerçekleştiği belli başlı kaynak ülkelerdir. Angolalı mülteciler 1961 ve 2002 yılları arasında yaşanan çatışmaların neticesinde ortaya çıkmıştır. Burundi, 1960'lardan itibaren yaşanan iç savaşlar neticesinde büyük mülteci akışlarına sahne olmuştur. Afganistan'da 1978'deki komünist darbe ve 1979'daki Sovyet müdahalesi sonrası ilk büyük mülteci göç dalgası başlamıştır. Bosna'da 1992 yılında başlayan savaş sonrasında 4,4 milyonluk nüfusun yarısı yerlerinden edilmiştir. 1991 yılında Somali'deki silahlı çatışmalar büyük çaplı yerinden edilmeleri tetiklemiş ve

¹ İkinci Dünya Savaşı'nın son dönemlerinde ve sonrasında, geri dönüş, bölgesel yeniden düzenleme ve nüfus nakilleri nedeniyle yalnızca Avrupa'da yaklaşık 23 milyon insan yerlerinden edilmişti. Avrupa haricinde, Orta Doğu'da, Hint yarımadasında ve Güneydoğu Asya'da, mülteci sayısı yaklaşık 20 milyona ulaşmıştı. 1950'lerin sonunda ise toplam mülteci sayısının 40 milyona çıktığı tahmin ediliyordu (Akt. Gatrell, 2020:25-26).

bu durum dünyanın en büyük mülteci kamplarından biri olan Dadaab'ı ortaya çıkarmıştı (BMMYK, 1997, Amnesty International,2017).

Castles ve Miller (2008) modern dünyadaki uluslararası göç hareketlerine ilişkin değerlendirmelerinde 1993-2003 yılları arasında hızlı bir değişim yaşandığının, Soğuk Savaş sonrasında uluslararası göçün dünyanın her yerine yayıldığına, göçün yerel ve uluslararası siyasetin ana gündem maddesi olduğunun altını çizerler. Bu hızlı değişim dönemlerinin önemli konu başlıklarından biri de gönüllü geri dönüşler olmuştur.

Gönüllü geri dönüş üzerine çalışmalar yapan araştırmacıların elde ettikleri veriler bu dönüşlerin, teoride ve pratikte, oldukça tartışmalı olduğunu gösteriyor. Gönüllü geri dönüşün "gönüllülük" ilkesinin tartışmalı olduğu, geri dönüşün kimi hallerde gönüllülük kimi hallerde ise zorunluluk içerdiği; geri dönüş sonrası geri dönenler üzerinde yapılan akademik incelemelerin azlığı, kaynak ülkenin yapısal koşullarının geri dönüş eğilimlerindeki etkin rolü, geri dönüşün kaynak ve hedef ülkeyi aşan ulusötesi çoklu etkileri ve gönüllü geri dönüşlerin küresel mülteci sorununun bir parçası olduğu araştırmacıların ortaya koyduğu ortak değerlendirmelerden bazılarıdır (Bilgili ve Siegel, 2017; Black ve Gent, 2006; Carling ve Erdal 2014; Chimni, 1999; Fransen ve Kuschminder, 2012; Harild vd.,2015; Warner, 1994).

Harild ve arkadaşlarına göre (2015:19) geri dönüş göçlerinin tekrarlanan, kademeli ve döngüsel nitelikleri söz konusudur. Mülteciler de birer "amaçlı aktörler" olarak geri dönüş kararını verirken genellikle ev sahibi ülkedeki koşullar ve beklentiler hakkındaki bilgileri kaynak ülke ile karşılaştırırlar. Bu nedenle mültecilerin rasyonel karar alma mekanizmaları da bu tür hareketliliklerde etkindir ve geri dönüşün "gönüllülüğü" kadar geri dönüşün "rasyonelliği de" söz konusu olmaktadır.

Black ve Gent'a göre (2006: 31-32) geri dönüş hakkında henüz keşfedilmemiş alanlar söz konusudur. Geri dönenlere ne olduğu, geri dönüşün sürdürülebilir olup olmadığı ve geri dönüşün sürdürülebilirliğine neyin katkıda bulunduğu gibi konular keşfedilmemiş alanlar olmaya devam ediyor. Ayrıca geri dönüş konusu yalnızca bireysel odaklı bir mesele olmanın ötesindedir. Çünkü geri dönüşlerin toplumun daha geniş katmanları ve yapısal koşulları üzerindeki etkilerine ve geri dönenlerin daha uzun vadeli deneyimlerine de bakmak gerekir.

Warner'a göre (1994:162) mültecilerin geri dönmeleri gereken ev, siyasi bir varlıkla ilişkilendirilen bölgesel bir yerden daha fazlasıdır. Bundan dolayı gönüllü geri dönüş, kaynak ülkeye dönüşten çok daha fazlasını içerir; gönüllü

geri dönüş bir ülkeye, belli bir sınıra yönelik bir hareket olsa da esasında bir topluluğa yönelik gerçekleşen bir dönüş sürecidir. Carling ve Erdal'a göre (2014:3-9) herhangi bir uluslararası göçmen için kaynak ülkeye geri dönüş olasılığı her zaman bir seçenektir. Diğer taraftan geri dönüş göçü ulusötesi toplumsal alanlara yayılmış bir olgudur. Bu nedenle geri dönüş göçleri ile ulusötesicilik arasındaki karşılıklı bağlantılar, birden fazla coğrafyada yerel ve ulusötesi alanlarda-ilişkilerde kendini gösterir. Geri dönüş göçünü heterojen bir fenomen olarak niteleyen Cassarino'a göre de göçmenler ya da mülteciler sınır ötesi ağların dinamiklerine katılabilecek sosyal aktörler olarak görülmemelidir (Cassarino, 2004: 266).

Geri dönüş göçlerinin aktörleri ekonomik göçmenlerden düzensiz göçmenlere, mültecilerden sığınmacılara kadar oldukça geniş bir çerçevede kullanım alanı bulmaktadır. Ancak bu tür bir göç eylemi göçün eyleyicisi olanların konumlanışlarına göre farklı bağlamlarda ele alınmakta ve inceleme nesnesi olan göçün ve aktörlerin niteliklerine göre kavramsal, kuramsal ve uygulamalı karşılıkları değişkenlik göstermektedir. Geri dönüş göçleri bir boyutuyla göçün aktörlerini yeni deneyimlerle karşı karşıya bırakmaktadır. Anavatana dönüş süreci göçün bütün tarafları için en arzu edilen çözüm olarak sunulsa da bu dönüş süreci özellikle uzun süreli mülteciliği deneyimlemiş olanlarda sosyal uyumdan sosyal bölünmelere; beklentilerden yenilenen göç kararlarına kadar pek çok olguyu tekrarlanan yüzleri ile ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye'deki Suriyelilerin gönüllü geri dönüşünün kolay ve kısa süreli bir süreç olmadığı, geri dönüş ihtimali bulunanlarda dahi bu ihtimalin şartlı hallerle bağlandığı, Suriyeliler arasında dikkate değer bir oranda geri dönme eğiliminin hiç bulunmadığı, sosyo-demografik özelliklerin geri dönüşler üzerinde etkili olduğu, kalıcılık sürelerinin artmasına paralel olarak geri dönüş eğilimlerinin azaldığı, toplumsal kabul düzeyinin düştüğü ve yerli topluluk tarafından ekonomik "yük" olarak algılanma düzeylerinin arttığı gibi bulgular çeşitli çalışmalarda ortaya konulmuştur (Erdoğan, 2020; İçduygu ve Ayaşlı, 2019; Karademir ve Doğan, 2019; Karakoç ve Ersoy, 2019; Kaya, 2022; Şahin ve Sönmez, 2022; Geyik Yıldırım, 2020; Geyik Yıldırım ve Dinler, 2021).

Gönüllü geri dönüşler sığınanlar, sığınılan ülkeler, aday hedef ülkeler, kaynak ülkeler açısından ve uluslararası düzeyde etki alanı oldukça geniş ve karmaşık bir olgudur. Bu nedenledir ki Türkiye ve benzer sığınma ülkelerinin göç yönetimlerinin başat konularından birisi de gönüllü geri dönüşlerdir. Uluslararası deneyimler, potansiyel yerel deneyimler için ilgili konunun araştırmacılarına önemli ipuçları sağlayabilir. Ancak bu sav, başka bir ülkede ve göçmen/mülteci türünde yaşananların birebir benzerinin yaşanabileceğine

ilişkin büyük bir iddia niteliğinde değildir. Bununla birlikte küresel olgular, “benzer vakalarda” yerel farklılıklar kadar ortak deneyimlerin yaşanabileceğini de göstermiştir. Gönüllü geri dönüş örneklerini inceleyerek Türkiye’deki Suriyelilerin geri dönüşlerine ilişkin analizlerin yapıldığı bu çalışmanın temel amacı gönüllü geri dönüşler konusunda ortak deneyimlerin tespiti ile sürdürülebilir geri dönüşün kalıcı çözümüne katkı sunacak bilimsel verilerin derlemek ve bu bilgilerin Türkiye’de bulunan Suriyeli sığınmacıların geri dönüş göçlerine yönelik planlama ve pratiklere katkı sunmaktır.

Gönüllü Geri Dönüş

Gönüllü geri dönüş kavramı İkinci Dünya Savaşı’nın hemen sonrasında İtilaf devletleri, Almanların yanında savaşıyan Sovyet vatandaşlarını zorla Stalinist Rusya’ya geri gönderdiklerinde ortaya çıkmıştır (Crisp ve Long, 2016:143). İnsanların zorunlu hallerle gerçekleştirdikleri hareketlilik, tarihin belli bir dönemiyle sınırlandırılmayacak kadar uzun bir geçmişe sahip yaygın bir olgu olsa da bu tür süreçlerin ortaya çıkardığı hak ihlallerine yönelik koruyucu ve önleyici yasalar yirminci yüzyıldaki iki büyük savaş sonrası uygulama alanı bulup evrensel bir nitelik kazanmıştır.

Soğuk Savaş’ın sona ermesinden bu yana ise mültecilerin dönüşü uluslararası ilginin odak noktalarından biri olmuştur (Black ve Gent, 2006:16). Çünkü Soğuk Savaş’ın sonunda ortaya çıkan mülteciliğin görünümleri tarihi örneklerinden daha farklı nitelikler taşımaktaydı. Bu nedenle Soğuk Savaş sonrası dünyada artan mülteci akışıyla başa çıkmanın bir yolu olarak gönüllü geri dönüşün önemi artmıştır (Bakewell,1999). Bu süreçte mülteci koruma rejimi, dönemin politik tutumu ile paralellik gösteren bir seyir izlemiştir. Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte, mültecilere yönelik bakış açısı ve onlara yüklenen değerler de değişmeye başlamıştır.

Castles ve Miller’e göre (2008) Soğuk Savaş sonrası dönemin çeşitli çelişkileri vardı: Bir taraftan kitlesel kıyımlar, kitlesel göç ettirmeler; diğer taraftan küresel insan hakları normlarının yükselişi söz konusuydu. 1990’lı yıllara gelindiğinde yurttaşlığın büyük ulusal felsefelerine rağmen göçmenler konusunda farklı tartışma alanları da ortaya çıkmaya başlamıştır (Bertossi, 2007:3). Diğer taraftan 1990 sonrasında itibaren; hem AB düzeyinde hem de üye devletler bağlamında, özellikle AB’nin Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine doğru genişleme süreci ile de meşrulaştırılmaya çalışılan bir “göç tehdidi” söylemi görünürlük kazandı (Özer, 2015:13). Bu söylemler sığınmacıların sığınma ülkelerindeki kalıcı olma beklentilerini de etkilemiş ve geri dönüşler

sığınmacılar için en fazla istenilen ve dillendirilen çözüm yolu olarak hedef ülke beklentilerine eklenmiştir.

Haddad (2008) mülteci alanının son derece politikleşmiş ve uluslararasılaşmış bir alan olduğuna vurgu yaparak, mültecilerin kitlesel hareketlerinin tüm uluslararası sistemi etkileyen çeşitli siyasi ve sosyal değişimlerin bir sonucu olduğunu belirtiyor. Modern bir “sorun” olarak ortaya çıktığından beri, mülteci sorununun herhangi bir hükümetin etkin bir şekilde tek başına üstesinden gelebilmesinin mümkün olmadığını altını çiziyor (Haddad, 2008:2). Bu nedenle gönüllü geri dönüşler de bu sürecin ürünleri olarak bu kapsamda ele alınmalı ve yalnızca sığınma ülkelerinin mücadele ettiği bir alan haline dönüştürülmemelidir.

Gönüllü geri dönüşler sığınılan ülkelere göçün kaynak ülkesine yönelik gerçekleştirilen göçlerdir. Ancak bu tür göçler her zaman ve her koşulda gönüllü olarak gerçekleşmeyebilir. Bu göçler bireysel ya da kitlesel şekillerde ya da aile göçü şeklinde; yardımlı ya da yardımsız; planlı ya da kendiliğinden; gönüllü ya da gönülsüz olarak da gerçekleşebilmektedir. Ayrıca gönüllü geri dönüşler göç literatüründe yer alan hareketliliklerin birçoğundan çok daha fazla aktörü, ulusu, toplulukları, sistemleri, yönetmelikleri içinde barındıran ve çözüm yolu açısından çok da kolay gerçekleşmeyen bir süreçtir. Çünkü göçün döngüsellığı en çok da bu alanda kendisini görünür kılmaktadır.

Gönüllü geri dönüş, uluslararası toplum kadar mültecilerin kendileri tarafından da genellikle en arzu edilen uzun vadeli çözüm olarak görülmektedir. “Gönüllülük” mültecilerin geri dönüşüyle ilgili olarak uluslararası korumanın temel taşıdır. Gönüllü geri dönüşün altında yatan temel ilke ise kişinin kendi ülkesine dönüş hakkıdır. Bu hakkın bir sonucu olarak devletler, vatan-daşlarını kabul etmekle yükümlüdür (UNHCR, 1996). Ayrıca geri dönüş aktörlerinin bu süreci temel insan haklarına uygun evrensel normlarla sürdürmesi amaçlanmaktadır.

Mülteciler için öncelikli-kalıcı çözüm olarak görülen gönüllü geri dönüş, güçlü sınır yönetiminin, adil iltica süreçlerinin, etkili göç yönetiminin önemli bir bileşeni ve birçok ülkenin göç politikasının kritik bir unsurudur (Buz ve Korç, 2021:197). Ayrıca ülkesini terk etmek zorunda kalan kişinin, terkine sebep olan koşulların ortadan kalkması ve eve dönmesi geri dönüşün akla ilk gelen ve devletlerce de en çok istenen çözüm yoludur (Kaya, 2019:516).

Gönüllü geri dönüşün gerçekleşmiş olması kalıcı çözümün önemli bir basamağıdır ancak sürecin başarıya ulaşmasının son adımı değildir. Çünkü geri dönenlerin yerel toplumla yeniden bütünleşmelerinin olmadığı bir ortam

kalıcı bir çözüm olarak görülmemektedir. Gönüllü geri dönüşün kalıcılığı, büyük ölçüde, geri dönüş yapılan ülkenin geri dönenlere yönelik yeniden bütünleşme süreçlerinde sağladığı koruma ve fırsatlarla yakından ilişkilidir (UNHCR, 1996:42). Yeniden bütünleşmenin önemli bir bileşeni ise geri dönüş ülkesinin siyasi ve sosyo-ekonomik dokusudur.

Zorunlu göç sonrası sığınma arayanlar ile emek göçünü gerçekleştiren ekonomik göçmenler arasında “geri dönüş göçünün” görünümüleri ve inceleme durumları farklılaşmaktadır. Sığınanların kaynak ülkeye dönüş süreçleri diğer aktörlerin geri dönüş göçlerinden çok daha fazla karmaşık bir yapıdadır. Sürece dahil olan aktörler, politikalar, kararlar, etkiler, neticeler ve belirsizliklerin sayısı diğer göç türlerine göre oldukça fazladır. Bu nedenle “gönüllü” kavramının “geri dönüş göçüne” eklenmesi bu kavramın daha çok “sığınanlara” yönelik bir göndermesi şeklinde okunabilir. Zira ekonomik göçmenin dönüşü “geri dönüş göçü” olarak nitelendirilirken, sığınmacının/mültecinin anavatana geri dönüş göçünün “gönüllü geri dönüş” şeklinde karşılık bulması hedeflenir.

Gönüllü Geri Dönüşlerin Tarihsel Gelişimi: Kalıcı Çözüm Arayışlarından Yenilenen Sorunsal Alanlara

Gönüllü geri dönüş göçlerinin tarihi aynı zamanda küresel mülteci sorununa kalıcı çözümlerin arandığı sürecin tarihidir (Chimni, 2004:55). BMMYK² 1950’de kurulduğunda ve 1951 Mülteci Sözleşmesi hazırlandığında geri göndermeme³ ve gönüllü geri dönüş ilkelerinin amacı bu olayların tekrarını önleme ve mültecilerin komünist devletlere geri gönderilmelerini engellemekti ve BMMYK’nin bu geri dönüşlere katılımı ise öncelikle lojistik amaçlıydı (Crisp ve Long, 2016:143).

Chimni (1999:55-58) küresel mülteci sorununa yönelik kalıcı çözümlerin tarihini iki ayrı aşamaya ayırmaktadır. 1945’ten 1985’e kadar süren ilk aşamada, gönüllü geri dönüş ilke olarak tercih edilse de; uygulamada yeniden yerleştirme teşvik edilmiştir. Örneğin, Macar ayaklanmasının Sovyetler tarafından bastırılmasının ardından 1956’da yaklaşık 200.000 mülteci Macaristan’dan göç etmişti. Bu mülteci krizi, mültecilerin çoğunun Batı ülkelerine yerleştirilmesiyle çözülmüştü (UNHCR, 2000:5). 1970’lerde başta Angola, Bangladeş, Mozambik ve Zimbabve gibi bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeler

2 Savaş zamanında yerinden edilmeye mücadele etmek için kurulan ilk büyük örgüt 1948’den 1952’ye kadar faaliyet gösteren Uluslararası Mülteci Örgütü’ydü ana odak noktası ise yeniden iskândı (Akt. Maley, 2022:20).

3 Bu temel ilke teoride gönüllü geri dönüşler için de hassas bir nitelik taşıyordu. Çünkü “mültecilerin gönülsüz geri dönüşü pratikte geri gönderme anlamına geliyordu” (UNHCR, 2016).

olmak üzere bir dizi büyük ölçekli gönüllü geri dönüş programları düzenlenmiştir ancak gönüllü geri dönüşün mülteci sorunlarına yönelik daha öncelikli çözüm olarak tercih edilmesi 1980'lerde başlamıştır (UNHCR, 1995:15).

Chimni (2004) 1985'te başlayan ikinci aşamayı da (1985-1993), (1993-1996), (1996 ve sonrası) olarak üç döneme ayırmaktadır. 1985-1993 arası dönemde geri dönüşün gönüllü niteliğine vurgu yapılarak teşvik edilmiştir. 1993'ten itibaren "güvenli" dönüş kavramı, koruma rejimlerindeki söylemin içine girmiştir. 1996'dan itibaren ise gönülsüz geri dönüş gerçeği ile karşı karşıya kalınmaya başlanmıştır (Chimni, 2004:58-68)

BMMYK'nın kuruluşunu izleyen ilk otuz yıl boyunca, geri dönüş sorunu, örgütün etkinlikleri içinde oransal olarak küçük bir rol oynamıştır. Çünkü mülteci kaynağı dönemin komünist ülkeleriydi ve mültecilerin evlerine geri dönüşü ise rasyonel bir tercih olarak görülüyordu. Ancak bu süreç 1960'lı yıllardan itibaren değişmeye başladı (BMMYK, 1997:164). 1960'lardan itibaren sömürgeciliğin son bulması ile birlikte Afrika merkezli yeni hareketlilikler ortaya çıktı. Bu döneme kadar olan süreç ise daha çok Avrupa merkezliydi (UNHCR, 2000:6).

1960-70'lerden itibaren küresel mülteci sorunlarında odak noktasının Avrupa'dan Afrika, Asya ve diğer düşük gelirli bölgelere kaymaya başlamasıyla süreç değişmişti. Bu dönemde yüksek sayıda mülteci kabul eden ülkelerin çoğu, onlara süresiz sığınma tanıma konusunda istekli olduğu için geri dönüş yine oransal olarak küçük çaplı bir konu olarak kalmıştır (BMMYK, 1997:164). 1967'de, 1951 BM Mülteci Sözleşmesi'nin coğrafi ve zamansal sınırları yeni bir protokol ile kaldırılmış, 1969'da ise Afrika Birliği Örgütü, mülteci tanımını genişleterek, kendi bölgesel mülteci sözleşmesini kabul etti (UNHCR,2000:6).

1970'li yıllarda Latin Amerika'daki direnişler, Ortadoğu'da ve Asya'da uzun süreli siyasal ve etnik çatışmalar geniş mülteci akışlarına⁴ yol açtı. 1980'li yıllarda birlikte Asya, Afrika, Latin Amerika'da çatışma bölgelerinden doğrudan Avrupa'ya ve Kuzey Amerika'ya gelen sığınmacı sayısı hızla arttı (Castles ve Miller, 2008). Faist'e göre mülteci üretiminin kendi kendini güçlendiren tarafları bulunmaktadır. Çatışmalar genellikle sadece bir ülkeyle sınırlı kalmadığı için bölgenin tamamını etkilemekte ve neticesinde devletler

4 1970'li yıllardan itibaren başlayan mülteci akışları ile birlikte bu süreçlere ilişkin çözüm odaklı uygulamalar da artmaya başlamıştır. Uluslararası Göç Örgütü (IOM), ülkelerine gönüllü olarak dönen göçmenlere yardımcı olmak için Destekli Gönüllü Geri Dönüşü ve Yeniden Entegrasyonu (AVRR) programları yürütmektedir. Bu fikir IOM ve üye devletler tarafından 1970'lerde tasarlanmıştır (Koser ve Kuschminder, 2015:61). Bu program eve dönmeye karar veren ancak imkanları yetersiz olanlara idari, lojistik ve mali destek sağlamaktadır.

arasında yüksek bir gerilim ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla uluslararası boyutta yaşanan gerilimler de bütün aktörleri ile mülteci şartlarını daha da kötüleştirmektedir (Faist, 2003:102). Karakoç ve Ersoy'a göre (2019) mülteci politikalarında devletlerin çıkarları ve ihtiyaçları belirleyici olmuştur. Örneğin, 1980 sonrası işgücü açığının ortadan kalkmasıyla birlikte geri dönüşler bir strateji olarak benimsenmiştir (Karakoç ve Ersoy, 2019:65).

Burundi'deki en büyük çatışma dalgaları 1965, 1972, 1988, 1991 ve 1993'te gerçekleşmiştir. 1972 ve 1993'te yaşanan olaylar Burundi kaynaklı en büyük mülteci hareketlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1972'de 300.000 mültecinin çoğu; şiddet olaylarında ise yaklaşık 687.000 mültecinin yine büyük çoğunluğu Tanzanya'ya sığınmıştı (Akt.Fransen ve Kuschminder, 2012:6).

1971'de Bangladeş'in bağımsızlık savaşı esnasında tahmini olarak 10 milyon Bangladeşli mülteci Hindistan'a sığınmıştı. Bu hareketlilik hem 20. yüzyılın ikinci yarısında mültecilerin tek seferde gerçekleştirdikleri en büyük insan hareketliliği idi hem de BMMYK'nın dahil olduğu en büyük insani acil durumdu. 1973'te Şili'de Salvador Allende hükümetinin devrilmesi ve 1974'te Arjantin'de askeri darbe binlerce mülteci üretti (UNHCR, 2000:6-8). 1980'lerin sonunda yaklaşık 480.000 Ruandalı çoğunluğu Burundi'de (280,000) olmak üzere Uganda (80.000), Zaire (80.000) ve Tanzanya'da (30.000) mülteci haline geldi (UNHCR, 1995:36).

Bazı ülkelerde, büyük ölçekli gönüllü geri dönüşlerle birlikte aynı zamanda yeni mülteci dalgaları da yaşanmıştı. Bazı bölgeler hem mülteci kabul edip hem de yeni mülteci akışı oluşturmuştur. Örneğin, 2004 yılında Somali'ye 10.300 kişi dönmüştü ancak Kenya, Tanzanya, Yemen ve diğer sığınma ülkelerine göç eden yeni Somalili mültecilerin sayısı bu sayıdan daha fazlaydı (UNHCR, 2006:133). Diğer taraftan ülke içi çatışmalarla birlikte başka faktörler de yerinden edilmelerin artışına neden olmuştur.

Kenya, 285.705'i Somalili olmak üzere 500.000'e yakın mülteciye ev sahipliği yapmaktadır ve Somalili mültecilerin çoğunun yaşadığı Dadaab mülteci kampı, 1991'de Somali'deki silahlı çatışmanın ülkeden büyük çaplı yerinden edilmeleri tetiklemesiyle kurulmuştu. 2011 yılında devam eden çatışmalara eklenen kıtlık ve kuraklık, Somali'den Dadaab'a başka bir mülteci akınına neden olmuştur (Amnesty International, 2017:5).

Birçok mülteci nüfusu için, kaynak ülkede devam eden çatışmalar, altyapıların hasar görmesi/yok edilmesi, geçim kaynaklarının kıtlığı, temel hizmetlere erişimin sınırlı olması nedeniyle ülkeye geri dönüşler gerçekleşmemektedir. Ayrıca, Afganistan, Güney Sudan ve Bosna-Hersek'teki geri dönüş

kalıpları, mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin döndükten sonraki deneyimleri de geri dönüş sonrası hakkında bazı ipuçları sağlayabiliyor. Pek çok mülteci kentsel alanlara/yeni topluluklara geri dönerken bazıları ülkeyi tekrar terk etmiştir (UNHCR, 2012).

Mültecilerin geri dönüş sonrası bir dizi tehlikeyle karşı karşıya kaldıklarını gösteren pek çok somut durum da konusudur: Örneğin, Burundi'de, Tanzania'dan zorla geri gönderilen Hutu mültecilerine, Tutsilerin çoğunlukta olduğu ordu birlikleri saldırarak ölümlerine yol açmışlardı. Myanmar'da, BMMYK'nin sağladığı nakit bağış ve yardım malzemeleriyle birlikte evlerine dönenler hırsızların hedefi olmuşlardı. Tarıma elverişli toprak sıkıntısı çeken Kamboçya'da bazı mülteciler, kara mayınları döşeli alanlara yerleşmek ve buraları ekip biçmek zorunda kalmışlardı (BMMYK, 1997:151). 1990'ların sonuna kadar, geri dönmek isteyen Bosnalı azınlıklar savaş vergisi olarak adlandırılan ve özel vize gibi çeşitli uygulamalara maruz kaldılar. Kamu yardımlarının adilce dağıtılmaması ile karşılaştılar. Bazı yerlerde, bu türden ayırmacı uygulamalar hâlâ uygulanmaktadır (Fagen, 2003:237-238).

Bütün bu somut durumlar esasında bilgilerine ulaşabildiklerimizle sınırlı alanlardır. Bilgisine ulaşamamış pek çok benzer örneğin başka mülteci deneyimlerinde de olma olasılığı yüksek görünmektedir. Bu nedenle gönüllü geri dönüşlerin başarılı sonuçlandığını söyleyebilmek için geri dönüş sonrası belli bir müddet geri dönenlerin deneyimlerinin takibe alınması gerekmektedir. Büyük çaplı geri dönüşün yaşandığı kıdemli kaynak ülkelerden biri olan Afganistan'da olduğu gibi, milyonlarca Afgan ülkesine geri dönmüştür ancak geri dönüş sonrası yeni göç dalgaları da yaşanmıştır.

Gönüllü Geri Dönüş Pratikleri: Söylemsel Uzlaşım ve Çoklu Deneyimler

Gönüllü geri dönüş politikalarının arka planında yer alan tarihi, politik ve sosyolojik faktörler çeşitlilik içerse de bu politikalar bir boyutuyla mültecilerin tarihsel süreç içerisindeki nicel ve nitel durumlarına göre şekillenmiştir. Nüfus hareketleri ve göçmen kategorilerinde ortaya çıkan değişimler, çözümsüz kalan uzun süreli bölgesel çatışmalar, uluslararası müdahaleler, mülteci nüfusu, mülteci koruma rejimi, kalkınma yardımları, kısıtlayıcı politikalar, uzun süreli mülteci durumları gibi pek çok konuda uluslararası göçün yenilenen ve değişen olgusu ortaya çıktı. Bütün bunlar özellikle 1990 sonrası dönemde gönüllü geri dönüş ve uygulamalarına ilişkin söylem ve deneyimleri çoklu boyutlarda dönüştürmeye başladı.

1990'ların başında 20.000'in üzerinde Guatemalı mülteci Meksika'dan; 1991'de 1 milyon Etiyopyalı mülteci Cibuli, Somali ve Sudan'dan ülkelerine geri dönmüştü. Mozambik'te 1992-1996 yılları arasında yaklaşık 1,7 milyon Mozambikli mülteci; 1992-1996 arası İran ve Pakistan'dan toplam 2,7 milyon Afgan geri dönüş gerçekleştirmişti. 1992-1993'de 370.000 Kamboçyalı Tayland'daki kamplardan ülkelerine dönmüştü. 1995-1996 yılları arasında yaklaşık 250.000 Bosnalı; 1996 yılının ikinci yarısında, yaklaşık 720.000 Ruandalı mülteci Doğu Zaire'den, 485.000 Ruandalı ise Tanzanya'dan; 1997 yılına gelindiğinde ise yaklaşık 200.000 Eritreli ülkelere geri dönmüştü (BMMYK, 1997:144-146).

Afganistan'da ilk geri dönüş programı 1992'nin sonlarında Afganistan, İran ve BMMYK'dan oluşan üçlü komisyonun kurulmasıyla resmîyet kazandı. Ancak Afganistan'ın geleceğinin umut verici görüldüğü dönemlerde geri dönüş programları karşılık bulurken, güvenlik durumu kötüleştiğçe gönüllü geri dönüşler önemli ölçüde azalmıştır. 2005 yılında 63.559 olan sayı 2006 yılında 5.264'e düşmüştür. 2006-2010 yılları arasında her yıl 3.600 ila 8.500 arasında gönüllü geri dönüş gerçekleşmiştir. 2011'de 18.851; 2012'de 15.006; 2014'te ise 4.456 Afgan mülteci ülkesine geri dönmüştür (Akt.Christensen, 2016:11). Ancak bütün Afganların gönüllü olarak Afganistan'a döndüklerini iddia etmek oldukça tartışmalıdır (Marchand vd., 2014:24).

1980'lerin sonuna gelindiğinde, İran'da yaklaşık üç milyon ve Pakistan'da ise yaklaşık aynı sayıda Afgan mülteci vardı. 1989'da Sovyetlerin çekilmesinin ardından Afganistan, Batı'nın dış politika endişelerinin gündeminden kaydı ve bağış yapan hükümetler, Pakistan'daki Afgan mülteci nüfusunu desteklemeye olan ilgilerini kaybetmeye başladı (Turton ve Marsden, 2002). 1992'de 1,4 milyon Afgan, İran'dan Afganistan'a dönmüştü ancak 1992 yılında Kabil'in düşmesinden sonra İran ve Pakistan yönlü üçüncü bir hareket dalgası meydana geldi (Abbasi-Shavazi vd., 2008:4). Bu durum geri dönüş sonrası gerçekleşen yeni göç dalgalarına ilişkin somut örneklerden bir tanesidir.

Bilgili ve Siegel (2017:23) Hollanda'daki Afgan, Burundili, Etiyopyalı ve Faslı göçmenlerin hem kaynak hem de hedef ülkelerle ilgili deneyimlerinin geri dönüş niyetleriyle nasıl bağlantılı olduğunu araştırmışlardır. Araştırmacılar, Afganların kalıcı olarak dönme eğilimi en düşük ama geçici olarak dönme eğilimi en yüksek grup olduklarını, kalıcı dönüşün Burundililer için de bir seçenek olarak görülmediğini, Afganlar ve Burundililer için temel göç motivasyonunun güvenlik olduğunu tespit etmişlerdir. Bu veriler geri dönüşün gerçekleştirileceği kaynak ülkenin yapısal koşullarının geri dönüş eğilimlerinde ne denli önemli olduğunu ortaya çıkarması bakımından oldukça

değerlidir. Yapısal koşullar ile birlikte bireysel ve sosyal faktörler, ülke politikaları, istihdam olanakları ve tanınan yasal haklar da geri dönüşü etkileyen önemli faktörlerdir (Koser ve Kuschminder, 2015:10).

Ruiz ve Vargas-Silva (2022:685) mülteci dönüşünün sosyal uyum üzerindeki etkisi hakkında çok az şey bildiğimize ilişkin dikkate değer bir değerlendirme yapmışlardır. Bu etkiyi ortaya koymak için yüksek düzeyde geri dönüşün gerçekleştiği Burundi'de bir araştırma yürütmüşlerdir. Çalışmanın önemli sonuçlarından biri: göçle ilgili yeni toplumsal bölünmelerin dönüş sonrası sosyal uyumu etkilemede önemli bir rol oynamadığıdır.

Abbasi-Shavazi vd. (2008) tarafından İran'da yapılan araştırmanın sonuçlarına göre katılımcıların çoğunluğu Afganistan'ı anavatan olarak algılamış olsalar da geri dönme konusunda çoğunluğu isteksizdir. Ayrıca İran doğumlu ikinci nesil Afganların Afganistan'a dönme konusunda oldukça kararsız oldukları tespit edilmiştir. Çünkü göç sonrası süreçte göç eden birinci kuşaklar ile ikinci ve üçüncü kuşaklar arasında dikkate değer farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Köken toprağa manevi bağlılık sürse de çeşitli faktörlerin etkisiyle mevcut yaşam anavatan dışında sürmeye devam etmektedir.

Wickramasekara vd. (2006), İran'da Afganların yoğun olarak bulunduğu on şehirdeki 1505 haneden ayrıntılı olarak topladıkları sosyoekonomik verilere göre Afganlarda genç nüfus oranları fazladır, katılımcıların yarısından fazlası İran doğumludur, çoğunluğu on yıldan uzun bir süredir İran'da yaşamaktadır. Çalışmanın bulgularına göre Afganistan'la bağı olanların oranı düşüktür, geri dönüş konusunda ise özellikle uzun süreli kalanlarda isteksizlik söz konusudur.

Bosna Hersek'in 1992'de bağımsızlığını ilan etmesinden üç ay sonra, Bosnalı mültecilerin ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin sayısı 2,6 milyona yükselmişti (UNHCR, 2006:157). Yaklaşık 350.000 Bosnalı mülteci Almanya'ya sığınmıştı, ancak onlara hiçbir zaman kalıcı statü verilmedi. Balkanlar'da kalıcı çözüm arayışının mihenk taşı olarak nitelendirilen Dayton Barış Anlaşması'nın⁵ ardından da ayrılmaları için güçlü bir baskı ile karşı karşıya kalmışlardı (Dadush, 2017:13). Batı Avrupa ve eski Yugoslavya'daki mültecilere ev sahipliği yapan ülkeler, 1996 ile 1998 yılları arasında Bosnalı mülteciler için geçici korumayı askıya aldığında, bu dönemde 150.000'den fazla Boşnak ülkesine geri dönmüştü (Fagen, 2003:236).

5 Milliyetçiler, Dayton Anlaşmalarını imzalamış olmalarına rağmen, azınlıkların geri dönme çabalarına karşı çıkmış ve hareket özgürlüğünü kısıtlamaya çalışmışlardı (Fagen, 2003:237).

1997'nin ortalarında Bosna'da hala 900.000 kadar yerinden edilmiş insan ve bir o kadar mülteci vardı (BMMYK, 1997:170). Diğer taraftan savaştan günümüze kadar 26 yıl geçmesine rağmen halen mülteci kamplarında yaşayan Boşnakların olması (Uğurkan, 2021:394) Bosna Sırp Cumhuriyeti'ne geri dönüş gerçekleştiren Boşnakların alt yapı yetersizliği, aşırı milliyetçi Sırpların saldırıları, mülklerinin işgali, arazilerine kilise yapılması gibi Boşnak mültecilerinin haklarını gasp eden uygulamalar gibi birçok açıdan sorunlarla karşılaşmaları (Uğurkan, 2021:403-404) geri dönüş göçlerinin istenilen sayıda ve başarı ile sonlanmadığının somut örneklerinden bir diğeridir.

2002 yılında 108.000 Boşnak geri dönmüştü; 2003 yılında dönenlerin sayısı ise 54.315'ti (UNHCR, 2003:409). Bosna'da geri dönüş süreci 1996 yılından itibaren başlamış olsa da geri dönüşün en üst seviyeye ulaştığı dönem 2000 yılından başlayarak günümüze dek devam eden ve 2001 ve 2002 yıllarında mülklerin geri ediniminin ivme kazanması sonucunda gerçekleşmiştir (Şirin Öner, 2013:10). Yeni mülkiyet yasasının uygulanmasının kilit rol oynaması sayesinde 2001 ve 2002 yılları, Bosna'daki geri dönüş süreci açısından dönüm noktası olmuştur. Ocak 1996- Aralık 2001 döneminde BMMYK, 387.269 mülteci ve 435.510 ülkesinde yerinden edilen kişilerin geri dönüşünü kaydetmişti (Akt. Şirin Öner, 2013:15).

2003 yılında Liberya'da iç savaş sona erdiğinde Gana'daki mültecilerin büyük bir kısmı yardımlı geri dönüş programlarına rağmen kendiliğinden yardımsız geri dönmüşlerdi. Iraklı mülteciler ise Suriye'den Irak'a 2007-2010 yılları arasında kendiliğinden yardımsız geri dönüşler gerçekleştirmiştir (Akt. Buz ve Korç, 2021: 203). Ancak bu dönemde yoksulluk önemli bir bileşen olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksulluk, geri dönüş kabiliyetini kısıtlayarak da bazı durumlarda yoksulluk geri dönüşün itici gücü olabilmektedir. 2007-2010 döneminde Suriye'den Irak'a kendiliğinden gerçekleşen dönüşler bu örneklerden birisidir (Harild vd., 2015:10).

2000'li yılların başında Tanzanya'da yaşayan Burundililerin geri dönüşü, esas olarak Burundi'de değişen siyasi durumun bir sonucuydu. 2000 yılında Arusha Barış ve Uzlaşma Anlaşması imzalanmıştı.⁶ 2001'de gönüllü geri dönüşler için Burundi hükümeti, Tanzanya hükümeti ve BMMYK ile 2002 yılında başlayacak olan üçlü bir anlaşma imzalandı. 2002 yılında 50.000'den fazla Burundili Tanzanya'dan geri dönmüştü (Akt.Fransen ve Kuschminder, 2012:8).

6 Arusha Anlaşması'nın imzalanması, ülke için şiddetin tam anlamıyla sonlanmasında yeterli olamamıştı. 2002 yılında da devam eden sorunlar Tanzanya'ya yönelik 28.000 mülteci hareketliliğine yol açmıştı (Akt.Fransen ve Kuschminder, 2012:8).

2013 yılında Kenya, Somali ve BMMYK arasında güvenli, onurlu ve gönüllü geri dönüş amacıyla bir anlaşma imzalandı. Ancak 2014-2016 yılları arasında, anlaşma taahhütlerine rağmen Kenya, mültecileri zorla Somali'ye geri göndermişti. 2015 yılındaki saldırılar sonrası siyasi liderler, Dadaab kamplarının kapatılması çağrısında bulundu ve bazı üst düzey hükümet yetkilileri, BMMYK'ya Dadaab'daki tüm Somalili mültecileri Somali'ye geri göndermesi çağrısında bulundu. 2015'te Kenya hükümeti, Dadaab kampındaki yeni mültecilerin kaydını fiilen askıya aldı ve mülteci statüsü belirlemeyi durdurdu (Amnesty International, 2017:6).

Görelî istikrar dönemlerinde birçok Burundili kalıcı veya geçici olarak ülkelerine döndü (Fransen ve Kuschminder, 2012:6). 1993'te başlayan şiddet olayları neredeyse dokuz yıl sürdü ve her şiddet patlaması yeni mülteci dalgaları ortaya çıkardı (Fransen ve Kuschminder, 2012:6) 1993 mültecileri 2000'den sonra Burundi'ye dönmeye başlasa da 2007'de faaliyet gösteren sekiz mülteci kampı vardı. 2006 ve 2008 yılları arasında Tanzanya'daki altı mülteci kampı kapatıldı (Akt.Fransen ve Kuschminder, 2012:7).

2003 yılında Liberya'da 14 yıldır devam eden iç savaşın sona ermesinden sonra UNHCR, komşu ülkelerden yaklaşık 320.000 mültecinin dönüşünü organize etti. BMMYK, Liberya geçici hükümeti ve komşu ev sahibi devletler arasındaki anlaşmalar ise Ekim 2004'te başladı (UNHCR, 2006:133).

Kamboçya, Eritre, Guatemala, Mozambik ve Ruanda gibi geri dönüş deneyimi yaşayan bir dizi ülkede arazi sorunu giderek çatışma kaynağı oldu. Bunun bir nedeni, en verimli alanların yerel seçkinler ve yabancı yatırımcılarca ele geçirilip ticarileştirilmesiydi. Bir başka nedeni ise arazi sorunu, nüfus artışı, toprağın yozlaşması, tarımsal verimliliğin azalması ve araziye başka toplulukların yerleşmesiydi (BMMYK, 1997:156).

Gönüllü geri dönüş pratikleri incelendiğinde gönüllü geri dönüş konusundaki söylemsel uzlaşım, geri dönüşün çoklu deneyimleri karşısında oldukça tartışmalı görünmektedir. Gönüllü geri dönüşler sığınmacı ve mülteciler için en öncelikli ve kalıcı çözüm yolu olsa da geri dönüş sonrası mevcut yapısal sorunlarla karşı karşıya gelme ve ortaya çıkan yeni sorunsal alanlar geri dönüşlerin sürdürülebilirliğini kesintiye uğratmıştır.

Gönüllü Geri Dönüş Göçlerinin Çözüm Parametreleri

1990'lı yıllar büyük çaplı geri dönüşlerin yaşandığı yıllar olarak geri dönüş incelemelerinde özel bir öneme sahiptir. Ancak gönüllü olarak ülkelere geri dönen mültecilerin toplam sayısı 21. yüzyılın ilk on yılına gelindiğinde hızla

düşmüş ve yirmi yılın en düşük seviyesine ulaşmıştır (UNHCR 2012:12). Bu tarihten itibaren iç çatışmalar, savaşlar, doğal afetler, yoksulluk temelli pek çok yeni sığınma hareketlilikleri de ortaya çıktı. Suriye, Venezuela ve Ukrayna yeni kitlesel göçlerin kaynak ülkelerinden bazılarıdır. Yeni hareketliliklerle birlikte Afganistan çıkışlı yeni göç dalgaları da yaşanmıştır. Geçmiş dönem sığınma hareketliliklerine ilişkin geri dönüş çözümleri tam anlamıyla başarıya ulaşamamışken mevcut sığınmacı nüfusuna milyonlarca eklendi.

Suriye, Afganistan, Güney Sudan, Myanmar, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Somali, Sudan, Orta Afrika Cumhuriyeti, Eritre ve Burundi toplam mülteci nüfusunun yüzde 80'inden fazlasını oluşturmaktadır. Bu ülkelerin çoğu, en az yedi yıldır mültecilerin en önemli kökenleri arasında yer almaktadır (IOM, 2021). Bu oran ve sayılar gönüllü geri dönüşlerin hem kalıcılığını hem de sürdürülebilirliğini tartışmalı bir hale getirmektedir.

Vaka incelemeleri ve geri dönüş literatürü, mültecilerin geri dönüşünü teşvik edebilecek dört temel koşul olarak güvenlik, yeterli hizmetlere erişim, barınma ve geçim imkanlarının önemini vurgulamaktadır. Geri dönüş ülkelerinde bu koşullar uygulanmadan, Afganistan, Irak, Güney Sudan ve Somali'den kalan büyük mülteci popülasyonlarında olduğu gibi, uzun süreli yerinden edilme durumlarının gönüllü geri dönüş yoluyla çözülmesi pek olası görünmüyor (Harild vd., 2015:15). İnsani Gelişme Raporu'na göre (2021/2022) Afganistan (180.), Eritre (176.), Ruanda (165.), Etiyopya (175.), Mozambik (185.), Burundi (187.) Liberya (178.), Güney Sudan (191.) düşük insani gelişme kategorisinde yer almaktadır. (UNDP, 2022). Dolayısıyla en düşük sıralamaya sahip olan bu ülkelerin yüksek düzeyde insan hareketliliklerini ortaya çıkarma konusundaki deneyimlerinin makro düzeyde kalıcı çözümler ve uluslararası işbirliği olmaksızın son bulacağı ihtimali neredeyse hiç yoktur.

Koser ve Kuschminder'a göre (2015:17) geri dönenlerin yaş, cinsiyet, dini ve etnik köken gibi özellikleri; göç öncesi sosyo-ekonomik konum, göçe karar vermede etkili olan faktörler, göçün gerçekleştirilme biçimleri, hedef ülkedeki deneyimler, entegrasyon düzeyi, kaynak ülke ile sürdürülen bağlar, iltica-ya ilişkin kamu politikası, varış ülkesindeki yasal durumlar, toplumsal kabul düzeyleri, yardımlar, iade koşulları, geri dönme isteği, iade/zorla çıkarılma tehdidi gibi unsurlar geri dönüşün sürdürülebilirliğini etkileyebilecek temel değişkenler arasında yer almaktadır.

Geri dönüşlerde kimlerin döndüğü ve geri dönüş nedenlerinin ne olduğu da bu süreci şekillendirmektedir. Al-Ali ve arkadaşlarına göre (2001:618). Avrupa'daki Eritreli mülteciler arasında geri dönüş oranı düşüktür. Pek çok Boşnak'ın durumunun aksine, Eritreli için geri dönüşün önündeki

engellerin çok azı siyasiydi ve geri dönmeme kararları için Eritre'deki ekonomik, sosyal ve kültürel nedenleri belirtmişlerdir. Dolayısıyla geri dönme eğilimleri mülteci kategorilerine göre farklılaşmaktadır.

Geri dönüş kararında kaynak ülkeye yönelik eğilimler ve kaynak ülke koşulları da etkili olmaktadır. Geri dönüş sonrası yaşanan deneyimler de⁷ geri dönüşler üzerinde etkili olan bir diğer faktördür. Afganistan, Bosna, Kamboçya ve Mozambik gibi, birçok açıdan farklı niteliklere sahip olsa da; bu ülkelerin bazı temel benzerlikleri de söz konusudur. Bütün bu ülkelerde zorunlu olarak terk edilen bölgelere geri dönüşler gerçekleşti. Yaşadıkları yerleşim yerleri tahrip edilmişti. Tarım arazileri, sulama sistemleri ve diğer altyapı öğeleri kullanım dışıydı. Pazarlama, bankacılık ve kredi sistemleri tümüyle dağılmıştı. Bu tablo insanları çalışma ve gelir üreten olanaklardan da yoksun bırakmıştı (BMMYK, 1997:158).

Geri dönüşler üzerinde etkili olan diğer unsurlar ise sığınma ülkesinde ev sahibi toplulukla kurulan bağın düzeyi ve ev sahibi topluluğa entegre olma/olamama durumlarıdır. Geri dönüş sonrası yeniden bütünleşme sürecinde yerel halk ve geri dönenler arasındaki ilişkilerde kritik bir rol oynayan bir diğer faktör de “sosyal ağlardır” (Bilgili ve Siegel, 2017). Massey ve Zenteno'ya göre (1999) bir kişi ne kadar çok göç ederse, yeni göçlere de o derece yakın olacaktır. Göç, bir kez deneyimlendikten sonra yeni ihtiyaçlar ortaya çıktıkça ve motivasyonlar değiştikçe tekrar tekrar kullanılan tanıdık bir kaynak hâline gelerek tekrarlanma eğilimi taşır ve bu süreç sosyal sermaye birikimini artırır (Massey ve Zenteno, 1999:5328). Ortaya çıkan sermaye birikimi de geri dönüş gerçekleşmiş olsa bile yeni göç dalgalarının oluşmasına aracılık eden önemli bir mekanizma haline gelecektir.

Geri dönüş sonrası karşılaşılan sorunlar da geri dönüş sonrası kalıcılık eğiliminde etkili olmaktadır. Geri dönüş sonrası karşılaşılan ilk ve en belirgin sorun, fiziksel güvenliğin olmamasıdır. Bu sorun toplumsal ve psikolojik güvenlik eksikliği ile daha da derinleşmektedir. Maddi güvensizlik ve yasal güvenlik eksikliği ise geri dönenlerin karşı karşıya kaldığı diğer güvenlik temelli sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Geri dönüş sonrası yeniden uyum konusunda karşılaşılan güçlükler, geri dönenlerin yasal statülerindeki aksaklıklar ve yargı yollarına ulaşmadaki güçlükler de önemli ölçüde dikkate alınması gereken sorunsal alanlar olarak sıralanabilir (BMMYK, 1997:154-159).

7 Daha önce de belirtildiği gibi, kaçtıkları zaman arkalarında bıraktıkları toprak ya da mülk üzerinde hak iddia etmeleri zor olabiliyor. Yerleşim için kendilerine bir toprak parçası önerilse de; bu arazi büyük olasılıkla düşük nitelikli, pazarlara uzak ve kamu hizmetlerinin ulaşmadığı bir alan oluyor (BMMYK, 1997).

Çatışmaların son bulması, barışın sağlanması, göreceli toplumsal istikrar ve uluslararası kuruluşların yardımı ve bağışçı devletlerin fon destekleri neticesinde sığınanların kaynak ülkeye geri dönüşleri olsa da bu durum mülteci döngüsünün varlığını ortadan kaldırmamaktadır. Bakewell (1999) yeni çatışmaların ve yeni mülteci dalgalarının eskilerin yerini aldığını vurguluyor. 1990'larda⁸ Angola, Bosna-Hersek, Kamboçya, Etiyopya, Irak, Mozambik, Ruanda, Somali ve Güney Sudan gibi ülkelere tahmini olarak toplamda 12 milyon mülteci geri dönmüşü (Black ve Koser, 1999). Ancak sonraki yıllarda bir o kadar yeni mülteci dalgası ortaya çıkmış ve "uzun süreli mültecilik" durumlarının sayısı artmıştır.

Gönüllü geri dönüş göçlerine yönelik çözümlerin birçoğu oldukça benzer nitelikler taşımaktadır. Barış anlaşmaları, kaynak ülke, sığınma ülkesi ve BM-MYK arasında gerçekleşen üçlü anlaşmalar, çatışmaların son bulması/azalması, göreceli siyasi istikrarın sağlanması gibi süreçler bu dönüşlerin başlangıcına ya da planlamasına öncülük etmekte ve gerekli lojistik destek ve nakdi yardımlar sağlanmaktadır. Ancak bu tür dönüşlerin hem öncesinde hem de sonrasında önemli ölçüde etkin olan çeşitli faktörler söz konusudur. Ayrıca göç öncesi ve sonrası durumlardaki koşulların paralelliği göç edecek olan nüfusun boyutunu da önemli ölçüde etkilemektedir. Sığınmacıların kaynak ülkeye "gönüllü" geri dönüşleri de sürecin tamamlanmasında yeterli olmaktadır. Çünkü kaynak ülke koşullarının sığınmacılara yönelik sürdürülebilir nitelikler taşıması göçün döngüselliğini her zaman diri tutmaktadır.

Türkiye ve Suriyeli Sığınmacılar

Suriye, savaş ve çatışmalar neticesinde milyonlarca yeni mültecinin ortaya çıktığı, yakın zamandaki kaynak ülkelerden biridir. Milyonlarca Suriyeli için bugün en arzu edilen çözüm ise gönüllü geri dönüştür. Ancak uygulama alanı bulmuş gönüllü geri dönüş örnekleri incelendiğinde bu dönüşlerin kolay ve sorunsuz olmadığı ortak deneyimler arasındadır. Göçün döngüselliği ve göç koridorları; mülteci akışları ve iç çatışmaların tekrarı; ulusötesileşen sosyal ağların varlığı, güvenlik ve geçim kaygıları gibi çok temel faktörler geri dönüşlerin istenilen başarıya ulaşmasını bir ölçüde engellemektedir.

Göç İdaresi Başkanlığı'nın 02.02.2023 tarihli son verilerine göre Türkiye'de bulunan toplam Suriyeli sığınmacı sayısı 3.500.964'tür (GİB, 2023). Suriyelilerin Türkiye'deki kalış süreleri yaklaşık on iki yıllık bir zaman dilimini geride

8 1990'larda ülkelere geri gönderilmelerin sayısı yaklaşık % 30-35'e yükselse de; çoğunluğu Afganistan, Etiyopya ve Mozambik'ten gelen mültecilerden oluşuyordu (Schmeidl, 2003:135).

bıraktı. Sığındıkları ilk yıllara kıyasla bugün Suriyeliler konusunda Türkiye’de en sık dile getirilen konu başlıklarından biri gönüllü geri dönüştür.

2017 yılından itibaren Türkiye’deki Suriyelilerin geri dönüşlerine ilişkin hükümet yetkileri tarafından tartışmalar başlamış, bu çerçevede Suriyelilerin yerleşecekleri “güvenli bölgelerin” oluşturulması hedeflenmiştir (Karakoç ve Ersoy, 2019:65) 2019 yılına gelindiğinde gönüllü geri dönüşler, geçici koruma sisteminde de önemli bir sorun haline gelmiştir. Adalet Bakanlığı’na göre 2019 yılında 373.592 Suriyeli, kaynak ülkeye dönmek için Türkiye’den ayrılmıştır. Dışişleri Bakanlığı yaklaşık 371.000 kişinin Suriye’deki güvenli bölgelere döndüğünü açıklamıştır. Millî Savunma Bakanlığı, 2019 yılında 380 bini Fırat Kalkanı Bölgesine, 135 bini Barış Pınarı Kalkanı Bölgesine ve 65 bini de Zeytin Dalı Bölgesine olmak üzere yaklaşık 580 bin Suriyelinin ülkelerine geri gönderildiğini ifade etmiştir (AIDA, 2020:140).

2020 yılında⁹ 38.235; 2021 yılında ise 32.581 Suriyeli mülteci geri dönmüştür (3RP, 2022:24) BM Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından doğrulanmış geri dönen Suriyelilerin toplam sayısı ise (Ocak 2016-Kasım 2021 arasında) 300.000’in¹⁰ üzerindedir. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2022 yılında ise 58 bin 758 Suriyelinin gönüllü olarak döndüğünü bildirmiştir¹¹ (NTV, 2023).

Gönüllü geri dönüş konusunda ilgili yasal düzenlemeler Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nda (YUKK) başvuru sahibi ve uluslararası koruma statüsü sahibi kişiler için 87. Maddede; düzensiz göçmenler için de 60. Maddede yer almaktadır. Her iki kategoride yer alanlar için gönüllü geri dönüş isteklerinde, aynı ve nakdi destek sağlanabileceği belirtilmiştir (YUKK, 2013). Ayrıca Türkiye’de Ulusal Gönüllü Geri Dönüş (UDGGD) ICMPPD Türkiye Ofisi Ulusal Destekli Gönüllü Geri Dönüş (UDGGD) ve Yeniden Uyum mekanizması konusunda 2016 yılından beri Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ile birlikte çalışmaktadır. UDGGD ve Yeniden Uyum programının ulusal paydaşları ise GİGM, Türk Kızılayı, Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ve Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı olarak belirlenmiştir (ICMPD, 2020).

9 BMMYK’nın 2020’de görüştüğü geri dönen kişilerin çoğunluğu İdlib, Halep ve Rakka’ya dönecek kişiler olmuştur. Yarısından fazlası, gönüllü geri dönüş nedeni olarak aile üyeleriyle yeniden bir araya gelmek istediklerini, bakmakla yükümlü oldukları aile üyelerine destek olmak istediklerini ifade etmiştir (AIDA, 2020:141).

10 Bu rakam yalnızca BMMYK tarafından doğrulanan mülteci dönüşlerini temsil etmektedir; gerçek sayının muhtemelen daha yüksek olduğu belirtilmiştir (3RP, 2022:24).

11 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli depremler nedeniyle 20 Binden Fazla Suriyelinin gönüllü olarak ülkelerine geri döndüğü belirtilmiştir (Millî Savunma Bakanlığı,2023).

Gönüllü geri dönüş süreci temel olarak iki boyutta incelenebilir: Bunlardan biri geri dönüş öncesi; bir diğeri ise geri dönüş sonrasıdır. Geri dönüş öncesinde sığınma ülkesi ve sığınanlar daha etkili ve belirleyiciyken; geri dönüş sonrasında da kaynak ülke ve geri dönenler daha etkili ve belirleyici olmaktadır. Her iki süreçte uluslararası kuruluş ve yardımların etkisi olmakla birlikte geri dönüşün kalıcılığı ve sürdürülebilirliğini arttıran ve mümkün kılan en temel unsur geri dönüşün aktörleridir. Çünkü bu dönüşte “gönüllülük” öncelense de geri dönüşün aktörleri bu süreçlerde rasyonel hareket etme yaklaşımını benimserler.

Aynı ülkede sağlanan görelî istikrar yenilenen iç çatışmalarla yenilenen mülteci akışlarını ortaya çıkarabilmekte; geri dönüş sonrası yaşanan deneyimler de yeni göçleri ve farklı mülteci akışlarını tetikleyebilmektedir. Bu süreçte sığınılan ülkelerinin sığınanlara yönelik koruyucu felsefi tutumları değişkenlik göstermekte; kaynak ülkenin yapısal sorunları ise kronikleşmektedir; uluslararası kuruluş ve yardımlar ise bu tür gönüllü geri dönüşlere karşı gönülsüzleşmektedir. Bu nedenle gönüllü geri dönüş göçlerinde çözüm bekleyen pek çok sorun söz konusudur ve bu sorunlar düzelmeden ya da bir ölçüde iyileşmeden gönüllü geri dönüşlerin yeni göçleri ortaya çıkarma potansiyeli bulunmaktadır.

Yıldırım Yücel'e göre (2019) geri dönüş çözüm önerisi, Türkiye'deki Suriyeli mülteciler için yakın gelecekte uygulanabilir bir seçenek değildir. Oluşturulan güvenli alanlara Suriyeli mültecilerin gitme eğilimleri de düşüktür. Ekonomik sebepler ve geçim kaygısı ise Suriyelilerin güvenli bölgelere gitmek istememelerindeki en önemli faktörlerdir. Dolayısıyla bu büyüklükteki bir nüfusun sınır ötesi operasyonlar ile oluşturulan güvenli bölgelere gideceklerini düşünmek de pek gerçekçi görünmemektedir (Yıldırım Yücel 2019:262-263). Mencütek'e göre ise (2021) kapsamlı bir korumanın olmayışı, sömürücü istihdam koşulları ve geleceklerine dair umutlarının yitilmesi ile belirginleşen Suriyelilerin istikrarsız durumu, zorla geri gönderilmeler de bazılarının geri dönmesine neden olmaktadır. Artan mülteci karşıtı duruş ve popülizmle birlikte geri dönüşün siyasallaşması da Türkiye'deki Suriyeli mülteciler için belirsizliği, istikrarsızlığı ve gelecek vizyonu eksikliğini pekiştirmektedir.

İran'ın ekonomisi ve istihdam olanakları zayıflamaya, işsizlik artmaya ve Afganlar, İran'daki ekonomik zorlukların ve sosyal sorunların kaynağı olarak görülmeye başladığında İran hükümeti Afganlara yönelik geri dönüş göçlerini sıkı bir biçimde ele almaya başladı. Türkiye'deki Suriyelilere yönelik

politika ve tutumlar da ekonomik gelişmelere paralel olarak değişkenlik gösterebilir¹² (Geyik Yıldırım, 2022:130).

Loescher vd. (2008) göre şu anda dünyada otuzun üzerinde uzun süreli mültecilik durumları¹⁵ yaşanıyor ve bu mülteci durumlarının ortalama süresi son on yılda neredeyse iki katına çıkmıştır. Uzun süreli mültecilik halleri ile geri dönüşler arasında da dikkate değer bağlantılar bulunmaktadır. Dolayısıyla Suriyelilerin uzun süreli mültecilik halleri uzadıkça geri dönüşleri zayıflayabilir ya da geri dönmeleri güçleşebilir. Geri dönüş göç örneklerinde uzun süreli mültecilik durumlarını yaşayanların geri dönüşlerinin çok daha sorunlu ve daha az sürdürülebilir olduğunu göstermektedir.

Burundi’de demografik baskı, yoksulluk, işsizlik, toprak gibi kıt kaynaklar üzerinde oluşan ek baskılar ve altyapı eksikliği gibi yapısal sorunlar, geri dönüş yapanların yeniden bütünleşmesinin önündeki en önemli engellerdi. 1970’lerin başında ülkeden ayrılan mültecilerden uzun süre sonra geri dönenler yeni sorunlarla karşılaşmışlardı (Fransen ve Kuschminder, 2012). Suriyelilerin de geri dönüş süreleri uzadıkça çeşitli sorunlarla karşılaşma olasılıkları da artacaktır.

Göç olgusunun günümüzdeki karmaşık görünüşleri bu olguya ilişkin çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Göç literatürünün inceleme nesnelere birisi olan geri dönüş göçleri de bunlardan birisidir. Araştırmacılar zorla geri gönderilenler ve gönüllü geri dönüş yapanlar arasındaki farkın belirsiz olduğuna vurgu yapıyorlar. Çünkü ailenin bir üyesi zorunlu geri gönderildiğinde ailenin geri kalanı onun peşinden gitmekte ve bu durum gönüllü geri dönüş olarak kayda geçmektedir (Akt. Kenar ve Abdullahoğlu, 2021:307:308). Diğer taraftan geri dönüşün “gönüllülük” halleri de oldukça tartışmalıdır. Tayland’daki Kamboçyalı mülteciler, Tanzanya’daki Burundili mülteciler ve Gana’daki Liberyalı mülteciler geri döndüler, ancak bunun tek nedeni kendilerine başka bir seçeneğin sunulmamasıydı (Harild vd., 2015:14).

Geri dönüşleri beklenen aktörlerin sığınma ülkesindeki yasal statüleri de dikkate değer bir diğer husustur. Hollanda’daki yaklaşık 25.000 Boşnak’ın

12 2020’de Türkiye’deki Pandemi süreci, 2022’de Ukrayna-Rusya Savaşı, 6 Şubat 2023’te yaşanan depremler gibi yerel ve uluslararası pek çok faktör Türkiye’deki ekonomik durumu etkilemiştir. Özellikle depremlerden kaynaklı etkiler uzun vadede daha görünür olacaktır. Dolayısıyla bütün bu ekonomik süreçler Türkiye’deki Suriyeli sığınmacıları da doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyecektir.

13 20 yıl ve daha fazla yaşanan uzun süreli mültecilik durumlarında, kaynak ülke topluluğunun tamamen değişmiş olma ihtimali söz konusu olabilir: arazi sorunları ortaya çıkabilir, hükümetler farklı olabilir, sosyal ağları zayıflamış olabilir ya da yerel kültür değişmiş de olabilir (Fransen ve Kuschminder, 2012:5). Türkiye’deki Suriyeliler için bu değişiklikler aksi yönde de okunabilir. Yani Türkiye’deki yaşam tarzına ve koşullarına alışmış olanlarda geri dönüş sonrası birtakım güçlüklerin yaşanma ihtimali de söz konusu olabilir.

büyük çoğunluğuna varışlarından kısa bir süre sonra mülteci statüsü verilmişti ancak Hollanda vatandaşlığı alma beklentisi mevcuttu. Britanya'daki tahmini 7.000 Boşnak'ın çoğu, geçici korumalarının ülke içinde kalıcı olarak ikamet etme hakkını da içerecek şekilde genişletilmesini umuyorlardı (Al-Ali vd., 2001:617). Bu ve benzer beklentiler de geri dönüş oranlarını etkilemektedir. Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar açısından ise bu tür beklentilerin gerçekleşme ihtimali düşüktür. Bu nedenle bu yasal durumlar onların geri dönme eğilimlerini artırma ihtimali olan hususlar arasında okunabilir.

Mültecilerin yurtlarından ayrılmalarına benzer biçimde, yurda geri dönüşleri de çeşitli siyasal ve toplumsal-ekonomik koşullar altında gerçekleşmektedir. Geri dönen kişi sayısı, dönüşün hızı, dönüşün gönüllü olarak gerçekleşme derecesi, dönüşün örgütlenme biçimi ve mültecilerin kendi ülkelerine vardıklarında karşılaştıkları koşullar da geri dönüş üzerinde etkili olan faktörlerdir (BMMYK, 1997:147). Bu koşullar ne denli olumsuz olursa mülteci döngüsünün yaşanma olasılığı da o denli güçlü olmaktadır. Dolayısıyla Suriyelilerin gönüllü geri dönüşlerinin kalıcılığı ve sürdürülebilirliği geri dönüş sonrası yaşanacak deneyimlerle paralellik gösterecektir.

Sonuç

Bölgesel ve yerel çatışmalar, savaşlar, ülke içi istikrarsızlık, insan hakkı ihlalleri ve yoksulluk mülteci tarihini şekillendiren ana faktörler olmuştur. Bu katolik durumların son bulması ise mülteciler için "güvenlik" kaygısını azaltan ve onların gönüllü geri dönüşleri mümkün kılan süreçlerin başlangıcını oluşturmuştur. Ancak sürecin başarıyla tamamlanmasını olanaklı kılamamıştır. Suriye'de çatışmaların tamamen son bulması gönüllü geri dönüşlerin elverişli koşulları için öncelikli aşamadır. Türkiye'de Suriyeli sığınmacılara yönelik geri dönüş beklentilerinin artması ve Türkiye'nin değişen sosyolojik ve politik koşulları da bu sürecin hızlanmasını tetikleyecek olan temel unsurlardır. Uluslararası desteğin de mevcut tabloya eklenmesi ile birlikte Suriyeli sığınmacıların gönüllü geri dönüşleri için gerekli zemin de ortaya çıkmış olacaktır.

Gönüllü geri dönüşün uluslararası deneyimleri incelendiğinde bu tür geri dönüşlerin kolay ve sorunsuz işlemediği görülmektedir. Suriyelilerin gönüllü geri dönüşleri tek başına yeterli olmamaktadır. Geri dönüş sonrası karşılaşılan zorlukların da ortadan kalkmış olması gerekmektedir. Geri dönüş konusunda yapılan çalışmalar göstermiştir ki; geri dönüş sonrası karşılaşılan sorunların en başında güvenlik, barınma, sağlık ve eğitim gibi temel hizmetlere erişim ve geçim imkanlarının kısıtlılığı gelmektedir. Suriyelilerin geri dönüşlerinde onlara sunulacak olanaklar ile geri dönüş oranları

ve gidenlerin kalıcılığı paralellik gösterecektir. Geri dönüşler de eşgüdümlü eylem tarzı, sığınılan ülke, kaynak ülke ve uluslararası kuruluşların ortak hareket etme biçimleri, bu sürecin öngörülen düzeye getirilmesinde aktif bir rol oynamaktadır ve geri dönüş süreçleri tek yönlü çabalarla ilerlemesi mümkün olan bir alan özelliği taşımamaktadır.

Gönüllü geri dönüşlerin her zaman mümkün ancak başarıyla sonuçlanmasının belirsiz olduğu, geri dönenlerin yeniden göç edebilecekleri, göç sonrası yeni sorunlarla karşılaşabileceği, kaynak ülke dışındaki bütün sığınmacıların geri dönmediği geri dönüş incelemelerinden çıkan ortak deneyimlerden bazılarıdır. Dolayısıyla geri dönüş göçleri bir boyutuyla göçün aktörlerini yeni deneyimlerle karşı karşıya bırakmaktadır. Anavatana dönüş süreci göçün bütün tarafları için en arzu edilen çözüm olarak sunulsa da bu dönüş süreci özellikle uzun süreli mülteciliği deneyimlemiş olanlarda sosyal uyumdan sosyal bölünmelere; beklentilerden yenilenen göç kararlarına kadar pek çok olguyu tekrarlanan yüzleri ile ortaya çıkarmaktadır. Gönüllü geri dönüş pratikleri incelendiğinde gönüllü geri dönüş konusundaki söylemsel uzlaşım, geri dönüşün çoklu deneyimleri karşısında oldukça tartışmalı görünmektedir. Gönüllü geri dönüşler sığınmacı ve mülteciler için en öncelikli ve kalıcı çözüm yolu olsa da geri dönüş sonrası mevcut yapısal sorunlarla karşı karşıya gelme ve ortaya çıkan yeni sorunsal alanlar geri dönüşlerin sürdürülebilirliğini kesintiye uğratmıştır.

Kaynakça

- 3RP (Regional Refugee & Resilience Plan Syria) (2022). *Regional Strategic Overview*, Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023, https://www.3rpsyriacrisis.org/wp-content/uploads/2022/05/RSO_8thMay2022.pdf.
- Abbasi-Shavazi M., Glazebrook D., Jamshidiha G., Mahmoudian H. ve Sadeghi R. (2008). *Second- Generation Afghans in Iran: Integration, Identity and Return*. *Afghanistan Research and Evaluation Unit*, Kabul.
- Asylum Information Database (AIDA) (2020). Ülke Raporu: Türkiye, Erişim Tarihi: 20 Aralık 2022, https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2022/01/AIDA-TR_2020update_Turkish.pdf.
- Al-Ali, N., Black, R. ve Koser, K. (2001). Refugees and transnationalism: the experience of Bosnians and Eritreans in Europe, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(4), 615-634.
- Amnesty International (2017). *Not Time To Go Home Unusustainable Returns Of To Refugess Somalia*, Erişim Tarihi:10 Aralık 2022, <https://www.amnesty.org/en/documents/afr52/7609/2017/en/>.
- Bakewell, O. (1999). Returning refugees or migrating villagers? Voluntary repatriation programmes in Africa reconsidered, *New Issues in Refugee Research* (No. 15). Working Paper.
- Bertossi, C. (2007). *French and British models of integration. Public philosophies, policies and state institutions*. Oxford: Centre on Migration, Policy and Society.

- Black, R., ve K. Koser (1999). *The End of the Refugee Cycle? Refugee Repatriation and Reconstruction*, Oxford: Berghahn.
- Bilgili, O. ve Siegel, M. (2017). To Return Permanently or to Return Temporarily? Explaining Migrants' Intentions. *Migration and Development*, 6: 14-32.
- Black, R. ve Gent, S. (2006). Sustainable return in post-conflict contexts. *International Migration*, 44(3), 15-38.
- BMMYK (1997). *Dünya Mültecilerinin Durumu, Bir İnsanlık Sorunu*, Oxford University Press, (çev. Y. Boyacılar, V.Çıdam, Ç.Orhaner, N.Yetkin, E.Gündoğdu, S.Çoşar), BMMYK Türkiye Temsilciliği: Ankara.
- Buz, S. ve Korç, S. (2021). Mültecilere yönelik kalıcı çözümlerden biri olarak gönüllü geri dönüş. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 21(50), 195-230.
- Carling, J. ve Erdal, M. B. (2014). Connections between return migration and transnationalism. *International Migration*, 52(6), 1-12.
- Castles, S. ve Miller, M. (2008). *Göçler çağı: Modern dünyada uluslararası göç hareketleri*, (çev. Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Cassarino, J.P. (2004). Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited. *International Journal on Multicultural Societies*, 6 (2), s.253-279.
- Chimni, B. S. (2004). From resettlement to involuntary repatriation: towards a critical history of durable solutions to refugee problems. *Refugee survey quarterly*, 23(3), 55-73.
- Christensen J.B. (2016). *Guests or trash. Iran's precarious policies towards the Afghan refugees in the wake of sanctions and regional wars*. DIIS Report 2016:11.
- Crisp J. ve Long K. (2016). Safe and voluntary refugee repatriation: From principle to practice. *Journal on Migration and Human Security*, 4(3): 141-147.
- Dadush, U. (2017). *The Economic Effects of Refugee Return and Policy Implications*. OCP Policy Center.
- Erdoğan, M. M. (2020). *Suriyeliler Barometresi 2019: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Haddad, E. (2008). *The Refugee in International Society: Between Sovereigns*, Cambridge University Press.
- Fagen, P.W. (2003). *The long-term challenges of reconstruction and reintegration: Case studies of Haiti and Bosnia-Herzegovina*, Newman, Edward/Van Selm, Joanne (eds.) (Refugees and forced displacement. International security, human vulnerability, and the state, United Nations University Press, ss.221-249).
- Faist, T. (2003). *Uluslararası Göç ve Ulaşımı Toplumsal Alanlar*, (çev. Azat Zana Gündoğan ve Can Nacar), İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Fransen, S. ve Kuschminder, K. (2012). Back to the land: the long-term challenges of refugee return and reintegration in Burundi, *New Issues in Refugee Research*, no:242.
- Gatrell, P. (2020). *Refugees in Modern World History*, Cox, Emma, David Farrier, Lyndsey Stonebridge and Agnes Woolley (eds.), (Refugee Imaginaries: Research Across the Humanities, Edinburgh University Press, ss.18-35).
- Geyik Yıldırım, S. (2022). *Suriye ve Afganistan Kaynaklı Kitleli Göçler / Türkiye ve İran Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz*, Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara.
- Geyik Yıldırım, S. ve Dinler, M. (2021). Suriyeli Kent Mültecilerinin Sosyal Entegrasyonu Üzerine Nitel Bir Çalışma. *KAÜİİBFD*, 12(23), 452-478.

- Geyik Yıldırım, S. (2020). *Suriyeli Kent Mültecilerinin Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Entegrasyonu (Küçükçekmece ilçesi örneği)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Göç İdaresi Başkanlığı (GİB) (2023). *Geçici Koruma*, Erişim Tarihi: 15 Şubat 2023, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>.
- Harild, N., Christensen, A. ve Zetter, R. (2015) Sustainable refugee return: Triggers, constraints, and lessons on addressing the development challenges of forced displacement, Erişim Tarihi: 10 Ekim 2022, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/22751>.
- ICMPD (2020). *Türkiye’de Geri Dönüş Danışmanlığı Kapasitesinin Geliştirilmesinin Desteklenmesi Projesi*, Erişim Tarihi: 20 Kasım 2022, https://www.icmpd.org/file/download/53506/file/TR_ReConnect_Factsheet.pdf.
- International Organization for Migration (IOM) (2021). *World Migration Report 2022*, Erişim Tarihi: 25 Şubat 2022, <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>.
- İçduygu, A. ve Ayaşlı, E. (2019). *Geri Dönüş Siyaseti: Suriyeli Mültecilerin Dönüş Göçü İhtimali ve Gelecek Senaryoları*, MiReKoc Çalışma Notları, Erişim Tarihi: 10 Ekim 2022, https://mirekoc.ku.edu.tr/wpcontent/uploads/2019/05/Mirekoc_Rapor_GeriDonusSiyaseti.pdf.
- Karademir, D. ve Doğan, M. (2019). Suriyeli mültecilerin mekânsal analizi:Şanlıurfa örneği. *Coğrafya Dergisi*, 39, 111-124.
- Karakoç, J. ve Ersoy, D. (2019). *Suriyeli Mültecilerin Geri Dönüş Olanakları ve Sınırlarına Dair Bir Değerlendirme*, N. Kenar ve Philipp O. Amour (eds.), (Reflections on International Relations & Politics & History & Law, London: Ijopoc, ss. 63-73).
- Kaya, C. (2019). Kalıcı Çözüm Türü Olarak Gönüllü Geri Dönüş ve Geçici Koruma Kapsamında Yer Alanlar Bakımından Türk Hukukundaki Düzenlenme Şekli. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2), 511-535.
- Kaya, M. (2022). İnanç temelli Suriyeli mülteci topluluklarda geri dönüş eğilimleri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Türkiye’nin Göç Siyaseti Özel Sayısı, 21.
- Kenar, N. ve Abdullaoglu, Z. (2021). Ürdün’ün Suriyeli Mülteci Politikası. *Sakarya İktisat Dergisi*, 10 (3) 296-320.
- Koser, K. ve K. Kuschminder (2015). *Comparative Research on the Assisted Voluntary Return and Reintegration of Migrants*. Geneva: IOM
- Loescher, G., Milner J., Newman E. ve Troeller G. (2008). *Protracted Refugee Situations: Political, human rights and security implications*, New York: United Nations University Press.
- Maley, W. (2022). *Mülteci Nedir?* (Çev.:Kasım Akbaş) GAV Perspektif Yayınları:Ankara
- Marchand, K., Siegel, M., Kuschminder, K., Majidi, N., Vanore, M. ve Buil, C. (2014). *Afghanis-tan migration profile*. International Organization for Migration, Kabul.
- Massey, D. S. ve Zenteno, R. M. (1999). The dynamics of mass migration. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 96(9), 5328-5335.
- Mencütek, Zeynep S. (2021). Governing Practices and Strategic Narratives for the Syrian Refugee Returns. *Journal of Refugee Studies* 34 (3): 2804–2826.
- Milli Savunma Bakanlığı (2023). *Millî Savunma Bakanı Hulusi Akar, Hatay’da Habertürk’ün Sorularını Cevapladı*, Erişim Tarihi: 22 Şubat 2023, <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/2222023-67888>.
- NTV (2023). *Göç İdaresi açıkladı: 2022’de kaç kişi sınır dışı edildi?*, Erişim Tarihi: 2 Ocak 2023, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/goc-idaresi-acikladi-2022de-kac-kisi-sinir-disi-edildi,DD6Z6D VRFUClRh1Q1D0Fw>.

- Özer, Y. (2015). *Türkiye ve Fransa Örnekleriyle Uluslararası Göç ve Yabancı Düşmanlığı*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Ruiz, I. ve Vargas-Silva, C. (2022). Refugee return and social cohesion. *Oxford Review of Economic Policy*, 38(3), 678-698.
- Schmeidl, S. (2003). *The early warning of forced migration: State or human security?* Newman, Edward/Van Selm, Joanne (eds.), (Refugees and forced displacement. International security, human vulnerability, and the state, United Nations University Press, ss.130-158).
- Şahin, Ş. ve Sönmez, M. E. (2022). Suriyeli Sığınmacıların Geri Dönüş Eğilimleri, *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 107-122.
- Şirin-Öner N. A. (2013). Barış inşa sürecinin önemli unsuru: Bosna-Hersek'te yerlerinden edilmişlerin geri dönüşü. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 1-22.
- Turton, D. ve P. Marsden (2002). *Taking Refugees for a Ride? The Politics of Refugee Return to Afghanistan*. AREU Issues Paper Series, Afghanistan Research and Evaluation Unit, Kabul.
- Uğurkan, E. (2021). Bosna Sırp Cumhuriyeti'ne Dönen ve Dönemeyen Boşnak Mültecilerin Yaşadığı Sorunların Örnek Olaylarla Analizi. *Pearson Journal of Social Science & Humanities*, 6(16), 393-412.
- UNDP (2022). *2022 İnsani Gelişme Raporu*, Erişim Tarihi: 25 Aralık 2022, <https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/2022-insani-gelisime-raporu>.
- UNHCR (2012). *The State of the World's Refugees: In Search of Solidarity*, Erişim Tarihi: 10 Eylül 2022, <https://www.unhcr.org/4fc5ceca9.pdf>.
- UNHCR (2011). *Resettlement Handbook, Division of International Protection*, Erişim Tarihi: 15 Eylül 2022, <https://www.unhcr.org/46f7c0ee2.pdf>.
- UNHCR (2006). *The State of the World's Refugees*, Erişim Tarihi: 20 Eylül 2022, <https://www.unhcr.org/publications/sowr/4a4dc1a89/state-worlds-refugees-2006-human-displacement-new-millennium.html>.
- UNHCR (2003). *Global Report*, Erişim Tarihi: 15 Eylül 2022, <https://www.unhcr.org/40c6d73c0.html>.
- UNHCR (2000). *The State of the World's Refugees*, Erişim Tarihi: 10 Eylül 2022, <https://www.unhcr.org/3ebf9bb87.pdf>.
- UNHCR (1996). *Voluntary Repatriation: International Protection*, Erişim Tarihi: 15 Eylül 2022, <https://www.unhcr.org/uk/3bfe68d32.pdf>.
- UNHCR (1995). *The State of the World's Refugees*, Erişim Tarihi: 20 Eylül 2022, <https://www.unhcr.org/3eedd83d2.pdf>.
- Warner, D. (1994). Voluntary repatriation and the meaning of return to home: A critique of liberal mathematics. *Journal of refugee studies*, 7(2-3), 160-174.
- Wickramasekara, P., Sehgal, J., Mehran, F., Noroozi, L. ve Eisazadeh, S. (2006). *Afghan households in Iran: Profile and impact*. International Migration Programme International Labour Office.
- Yıldırım Yücel, Z. (2019). *Ulus Devlet, Mültecilik ve Menşeye Ülkeye Geri Dönüş: Türkiye'de Yaşayan Suriyeli Mülteciler*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sinan Çetin'in *Kâğıt* Filmi Üzerinden Bürokrasi Kavramına Bir Bakış

Bilal Çavdar*

Öz

İdari yapıların büyümesi ve karmaşıklaşması neticesinde oluşan bir örgütlenme şekli olan bürokrasi birden fazla alanda kendine has nitelikleri ihtiva eden bir olgudur. Bireylerin gündelik yaşamsal faaliyetleri içerisinde karşı karşıya gelmiş oldukları bürokratik unsurların, geniş anlamsal bağlara olan sahiplikleri neticesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte sinema filmlerinin sağlamış olduğu zengin anlatı olanaklarının da bürokrasi kavramının değerlendirilmesinde kullanmanın sıkça karşılaşılan bir yaklaşım olmaması durumu söz konusudur. Bu bağlamda, çalışmada Sinan Çetin'in *Kâğıt* filmi üzerinden bürokrasi incelemesi yapılmıştır. Bu film üzerinden inceleme yapılmasının nedeni ise Sinan Çetin'in filmlerinde kullanmış olduğu otoriterlik karşısındaki birey ve bireysel özgürlük temalarının da filmdeki yoğun varlığının görünürlüğüdür. *Kâğıt* filmi özelinde bürokrasi incelemesinin yapıldığı bu çalışmada dramaturjik analiz yöntemi kullanılarak 'büropatolojik unsurlar' ve 'bürokratik sorunlar' bileşenleri üretilerek bulguların değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kâğıt Filmi*, Bürokrasi, Memurluk, Büro-Patoloji, Bürokratizm.

A Review of The Concept of Bureaucracy Through Sinan Cetin's Paper (*Kâğıt*) Movie

Abstract

Bureaucracy, which is a form of organization formed as a result of the growth and complexity of administrative structures, is a phenomenon that contains its own characteristics in more than one field. The bureaucratic elements that individuals encounter in their daily life activities should be evaluated as a result of their ownership of broad semantic ties. However, it is not a common approach to use the rich narrative possibilities provided by movies in the evaluation of the concept of bureaucracy. In this context, in the study; A bureaucracy review has been made on Sinan Çetin's film *Paper*. The reason for examining this movie is the visibility of the intense presence of the themes of individual and individual freedom against authoritarianism, which Sinan Çetin used in his films. In this study, in which the bureaucracy analysis was made specifically for the *Paper* movie, the "bureaupathological elements" and "bureaucratic problems" components were produced by using the dramaturgical analysis method and the findings were evaluated.

Keywords: *Paper (Kâğıt) Movie*, Bureaucracy, Public Service, Bureau-pathology, Bureaucratism.

*YÖK 100/2000 Doktora Burslu Öğrencisi | İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü | bilal.cavdar@medeniyet.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4622-2576 | DOI: 10.36484/liberal.1156765

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:110, Bahar 2023, ss. 207-224.

Gönderim Tarihi: 5 Ağustos 2022 | Kabul Tarihi: 24 Nisan 2023

Giriş

Bir olgu olarak bürokrasi ilk olarak milattan önce dört bin yılında Sümer Bölgesi'nde kendisini göstermiş olup içinde bulunduğumuz döneme kadar varlığını sürdürebilmeyi başarmıştır. Anlam olarak bürokrasi belirli kurallar ve hiyerarşik düzen çerçevesinde biçimlenen ve belli bir amacın gerçekleşmesine yarayan eylemlerin bütünlüğünü ifade etmektedir. Bununla birlikte bürokrasinin tarihsel koşullar içerisinde şekillenme süreci incelendiğinde ise en optimal halinin rasyonel idare biçimi olarak Weber tarafından tanımlanmış olduğu görülmektedir. Bu bürokrasi türü kendine has bir tanımla Weberyen Bürokrasi olarak kavramlaştırılmıştır. Ancak Weberyen Bürokrasi'nin kendine has olan önemli özellikleri olduğu gibi belli başlı birtakım sorunların kaynağı olduğuna dair yorumlar mevcuttur.¹ Russell (1990: 208) ise *İktidar* isimli eserinde bürokrasinin yaratmış olduğu bu sorunların temeline odaklanmış görülmektedir. Ona göre insanların topluluk içinde yaşama istekleri bireysel çıkarlarına uygun olarak ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle onların istekleri, bir kovan içindeki arıların isteklerinin tersine, büyük ölçüde bireysel bir öze sahiptir. Toplumsal yaşayışın güçlükleri ve bir yönetim gereksiniminin de buradan ileri geldiğine dair çıkarım yapılabilir. Bir yandan Russell yönetim zorunluluğuna bir atıf yaparken diğer taraftan yönetimin, iktidar eşitsizliğini gerektirme prensibine sahip olduğunu düşünmüştür. Ona göre yönetme gücüne sahip olanlar, bu güçlerini sıradan vatandaşların isteklerine karşıt bir şekilde kendi isteklerini gerçekleştirmek için kullanabilirler. Buradan hareketle bürokrasinin sahip olduğu niteliklerin ve unsurların incelenmesi ve anlaşılması önemlidir. Bu çalışmanın amacı *Kâğıt* filmindeki büropatolojik unsurları ve bürokratik olumsuzlukları tespit etmek ve analiz etmek olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte filmdeki bürokrasi modelinin sunmuş olduğu bağlamsal nitelik ile Weberyen Bürokrasi'nin mevcut sorunlarını ortaya koyabilmenin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Analizin *Kâğıt* filmi üzerinden gerçekleştirilmesinin nedeni ise filmde bürokrasinin kendine ve Türkiye'ye has sorunlarının sinemanın sağlamış olduğu perspektifle incelenmesi hususunun bulunmasıdır. Dolayısıyla bürokrasi kavramının bu eser üzerinden değerlendirilmesi önemlidir. Bununla birlikte bürokrasi gibi görünürde son derece sabit ve yoruma kapalı gibi görünen bir kavramın sonsuz

¹ Bu yorumlarda ilk olarak Weber'in ideal tip olarak tanımlamış olduğu bürokrasinin mevcut diğer bürokrasilere uygulamanın zorluklarından bahsedilmiştir. İkincil olarak değerden arınık bir bürokrasi anlayışının insanın kendine has özelliklerini devre dışı bırakmasıdır. Bununla birlikte Weber'in bürokratik yapılar içerisindeki informal ilişkileri ve uygulamaları dikkate almaması eleştiri konusu olmuştur. Üçüncül olarak bürokrasilerin kuruluş amaçlarından saparak yalnızca kendi varlığını devam ettirme anlayışıyla hareket edebilmesidir. Dördüncül ise Weber'in teorisinin bilgi ve uzmanlaşmada yaşanan dönüşümü açıklamada sınırlı kalmasıdır (Eryılmaz, 2013: 80-82).

bir yorumsal çeşitliliğe sahip olan sanat eserleriyle incelenmesi; kavramın kendi gerçekliğinin daha net bir biçimde anlaşılmasını sağlayacak derinliğe sahip olacağı düşünülmektedir. Nitekim Karakoyunlu (2021, s. 29), bürokrasinin dağınık anlam karmaşasından kurtulabilmesi amaçlı olarak üç temel birimde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunlar kamu ve kamu çalışanlarının yönetimi, yönetim ilkeleri bütünü ve kırtasiyecilik olarak ayrılmıştır. Bürokrasinin kırtasiyecilik yükü ile ilgili önemli bir sorunu olduğu filmler dahi birçok esere konu olduğu vurgulanırken Sinan Çetin'in *Kâğıt* filminden bahsedilmiştir. Bu minvalde *Kâğıt* filminde büropatolojik faktörler ve bürokrasinin sorunları üzerine inşa edilen bir hikayenin bulunması nedeniyle literatür araştırması ve *Kâğıt* filmindeki bazı sahnelerin dramaturjik analizi² üzerine inşa edilmiştir. Devam eden bölümlerde ilk olarak bürokrasi kavramına ilişkin tanımlar ve eleştiriler ele alınacaktır. Ardından Türk bürokrasisinin kendine has sorunlarından bahsedilecek ve çalışmanın kapsamı ve sınırlılıkları ve yöntemi anlatıldıktan sonra filmin analizine geçilecektir.

Bürokrasi Kavramı ve Eleştirileri

Bürokrasi kavramı belirli bir idare sisteminde var olan prosedür ve işlerin hiyerarşik biçimde örgütlenmiş ve uzmanlaşmış kişiler tarafından yapılmasını anlatmaktadır. Kavramın etimolojik kökeni incelendiğinde ise bürokrasi, Fransızcadaki 'bureau' (büro ya da çalışma masası) ve Grekçedeki 'kratos' (yönetmek, hükmetmek) kelimelerinin bir birleşimi olarak ortaya çıkmış olduğu anlaşılmaktadır (Şahin, 1998: 2). Giddens ise bürokratik örgütlenmelerin Çin İmparatorluğu gibi geleneksel ülkelerde bulunmasına rağmen, sanayi kapitalizminin ortaya çıkışıyla birlikte kavramın tüm toplumsal alanlarda kullanılmaya başlandığını belirtmektedir (Giddens, 2020: 136). Max Weber bürokrasinin bu şekildeki yayılması ve genişlemesinin hem kaçınılmaz olduğunu hem de modernliğin talepleriyle başa çıkabilmek için elzem olduğunu düşünmektedir. Bürokrasiye dair düşüncelerini paylaştığı *Ekonomi ve Toplum* adlı çalışmasının Türkçe'ye çevrilen kısmı *Bürokrasi ve Otorite*'de bürokratik örgütlenmenin diğer örgütlenme biçimlerine göre salt teknik üstünlüğünü dile getirmiştir. Weber bir bürokratik yapılanmanın özelliklerini ise şu şekilde sıralamıştır: İşlerin hassas yürütülmesi, esneklik, çabukluk, şeffaflık, iş bilme, sürekliliği sağlama, gizlilik, birlik, katı bağlılık, anlaşmazlığın, materyallerin ve kişisel giderlerin düşürülmesi. Bütün bunlar sıkı biçimde bürokratik bir

2 Dramaturji kavramı tiyatro sanatında sosyoloji bilimine uyarlanmıştır. Kavrama ilişkin olan fikir ve kaidelerin önemli bölümünü ise 1956 tarihli *Günlük Yaşamda Kendiliğin Sunumu* adlı kitabında Erving Goffman geliştirmiştir. Dramaturjik sosyoloji anlayışında, bireyler arası etkileşimlerin zaman, yer ve izleyici ile ilişkili olduğu görülmektedir.

yönetimde ve yönetimin özellikle monokratik formunda en üst düzeye çıkarılmış durumdadır. Eş sorumluluk, onursal ve meslek dışı yönetim biçimleriyle karşılaştırıldığında eğitilmiş bireyler aracılığıyla yapılan bürokrasi bütün bu noktalarda üstün görünmektedir (Weber, 2017: 51). Bürokrasi kavramına sistematik açıklamalar getiren Max Weber, bürokrasiyi örgütlerin yapı taşı ve ulaşılabilecek en iyi idare biçimi olarak tasvir etmektedir. Bu yönüyle bürokrasinin en bilinen kavramsallaştırılması Alman bilim insanı Weber'inkidir (Waldo, 1955: 53). Kavrama ilişkin negatif tanımlar incelendiğinde; bürokrasinin genellikle kâğıtlar cehennemi, gereksiz idari seremoniler yığını vb. anlamlarla nitelendiği görülmektedir. Bürokrasi kavramının yapısal negatif durumlarının ve yasalarla tanımlanmış olan yetki gücünün kötüye kullanılmasını anlatmakta kullanılan pejoratif bir olgu olarak da değerlendirildiği görülmektedir. Bu açıdan bürokrasi eleştirel olarak: "Verim eksikliği, kurumsal işlerin yavaş yürümesi, kurallara sıkı bağlılık, kırtasiyeciliği önemseme, sorumluluk almak istememe, yöneten ve yönetilen arasındaki gizlilik, yetkilerin devredilmesinde gönülsüzlük gibi olumsuz davranış ve işlemlerdir". Buna benzer tanımlar bürokrasiye ilişkin olumsuz tanımlamalardan biri olan bürokratizm olgusuna işaret etmektedir (Özdoğan, 2018: 598). Bürokratizm ise bürokratik süreçlerin ağır ve hantal işlemesine verilen genel bir isimdir. Bürokrasi kavramına atfedilmiş negatif tanımlar kavrama yönelik eleştirel yaklaşımları da içinde barındırmaktadır. Özellikle sol ideolojilerin ve post-modern kuramların bürokrasi üzerine değerlendirmeleri bu kapsamda ele alınabilir.

Bürokrasinin patolojik bir olguya dönüşmesini anlatan bir kavram olarak büropatoloji ise Oxford Üniversitesi tarafından yayımlanan Şirket ve Yönetim Sözlüğünde abartılı bürokratik davranışların dışavurumu olarak tanımlanmıştır (Law, 2009). Değişime karşı dirençli olma, kurallara ve düzenlemelere takıntılı bir şekilde güvenme ve öngörülemez durumlarda bireysel olarak inisiyatif alamama yetersizliği durumlarını içermektedir. Büropatolojik bir durum esas olarak bir bürokratik organizasyonun politika ve prosedürlerinin bir amaç ulaşabilmek için bir araç olmaktan ziyade kendi içlerinde bir amaç oluşturduğuna dair inanma eğiliminden ileri gelmektedir. Büropatoloji kavramıyla aynı zamanda bireyin kendini katı mevzuatçılık şablonu içerisinde tutmasıyla birlikte; değişmezlik ve biçimi koruma hususu üzerindeki yansımaları görülebilir. Bu noktada çalışmanın ikinci ayağını oluşturan meslek ve uğraşı biçimi olarak memurluk esas olarak bürokratik kültürün tüm anlam yapılarını içerisinde bulundurmaktadır. Gücünü yasalarla belirlenmiş yazılı kurallardan alan memurlardan genel olarak mesleklerini gayrişahsi ilkelere göre ve kamu çıkarını ön planda tutarak yapmaları beklenmektedir. Görevsel çerçevesi ve ilişkileri, görevin tanımlandığı nesnel ve rasyonel bağlam içerisinde oluşmakta

ve düzenlenmektedir. Ancak çerçevesi bu şekilde çizilen memurluk kuralcılığın ya da şekilciliğin idolleştirildiği durumlarda büropatolojik imgenin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede memurluğun kendi doğasından kaynaklı nedenleri dolayısıyla işlevsizliğe dayalı eğilimlere (tutuculuk, formalizm, monotonluk, isteksizlik vb.) kaynaklık etmesi söz konusu olabilmektedir. Memurluk mesleğindeki tekrarlanan ve standartlaşan eylemlerin, hiyerarşik tavırların, kayıt tutma/dosyalama takıntısı nedeniyle işlevselliği aksatıcı patolojilere neden olabilmektedir. Bu ilişki ve eylemler yaratıcı, ilerici, geliştirici ve ufuk açıcı olmaktan ziyade daha çok verili koşulları yeniden üretmesi söz konusu olabilmektedir (Aytaç, 2006: 6). Bürokrasinin mesleki açıdan var olan sorunlarının birikerek belirli ve kendine has kamusal sorunlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Devam eden bölümde ise Türkiye kamu bürokrasisinin kendine has sorunları ele alınacak ve değerlendirilecektir.

Türkiye'nin Kamu Bürokrasisinin Kendine Has Sorunları

Bürokrasinin oluşumu ve yaygınlaşmasının bir ülkenin modernleşmesinde en önemli yere sahip olduğu bilinmektedir. Türkiye de modernleşme sürecinde Tanzimat'tan bu yana yönetimin merkezileşmesi ve bürokratik sınıfın almış olduğu etkinlik aracılığıyla bürokratik yönetim geleneğinin önemli bir güç haline geldiği bir ülkedir. Buradan hareketle bürokrasi Türkiye'de hem memurlar hem de genel toplum üzerinde düzenleyici ve yönlendirici bir güç unsuruna dönüşmüş durumdadır. Akçakaya (2016: 15) da Türk Kamu Yönetimi'nde bürokrasinin Osmanlı idari yapısı bağlamında şekillenmekte olduğunu belirterek nevi şahsına münhasır bazı özellikleri ve problemleri olduğundan bahsetmiştir. Bundan dolayı Türk kamu bürokrasinin Weber'in bürokrasi modeli ile açıklanması konunun mahiyetinin anlaşılmasını sınırlandırmaktadır. Heper (1974: 163) ise Weber'in hukuki-rasyonel bürokrasi modelinin kapitalist gelişmenin kurumlaşmasını olanaklı hale getiren Batılı toplumlara ilişkin sunulan bir açıklama olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında Türkiye'nin yaşamış olduğu modernleşme deneyiminde de bürokrasinin etkisinin ön planda olduğu görülmektedir. Bu durumun arkasında ise Türkiye'deki sınıfsal gelişmenin Batı'dan farklı yapısı ve modernleşmenin yürütücülüğünü bürokrasinin yapması bulunmaktadır. Bürokrasi Türkiye'de adeta hâkim sınıf konumunda bulunan bir yapıdadır (Özer, 2006,: 47). Bürokrasinin ülke içerisindeki hakim sınıf konumunda olma durumu egemenliğin paylaşımında bir güç olarak kendini bulmasıyla neticelenmiştir. Ancak bürokrasinin önemli yönetim tecrübesinin bulunmasına rağmen birtakım sorunlarla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Türk bürokrasinin kendine has sorunları da aslında diğer modern bürokrasi örneklerinden farklı olarak ülke içerisindeki bu hakim konumundan kaynaklanmaktadır.

Türkiye bürokrasisi sorunları, iç yapısı ile ilgili iş bölümü, hiyerarşi ve yasalara dayalı yetkinlik gibi hususları barındırmakta olan yapısal örgütteki işlerin yürütülmesine ilişkin usul ve hususları barındıran işlevsel sorunlar olmak üzere iki yöne sahip durumdadır (Akçakaya, 2016: 16). Bürokrasinin yapısal sorunlarında ilk olarak merkezîyetçilikten bahsedilebilir. Merkezîyetçilik kavramı merkezi yönetimin taşra kuruluşları ve yerel yönetimlere sınırlı bir yetki alanı vermesi ya da çoğu zaman yetki vermemesi olarak nitelendirilmektedir. İkinci olarak örgütsel büyüme ise kamu kurumlarının sayısının artmasına ve yeni açılan kurumlarla birlikte işlevsel belirsizliklerin oluşmasına ve kurumların birbirleriyle olan koordinasyon eksikliğine neden olmaktadır. Yönetimsel gizlilik ve dışa kapalılık kavramları ise gizliliğin sınırlarının kaybolması ise bürokratik yapının iç yapısının hizmet vermekte olduğu halktan kopmasına dışarıya kapalı bir hal alması durumunu söz konusu hale getirmektedir. Bürokratik tutuculuk ve değişime ayak uyduramama kavramları yönetilenlerin yönetim dışında tutulması ve geçmişten gelen alışkanlıkların devamını ortaya koymaktadır. Türkiye bürokrasinin işlevsel sorunlarında ise ilk olarak; aşırı kuralcılık veya inisiyatif almaktan kaçma durumunun söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bürokratik örgütler içerisinde rasyonel durumun gözetilmesi ve gerçekleştirilmesi adına önceden belirlenmiş yazılı kuralların dahilinde iş ve işlem yapılması önemsenmektedir. Ancak düzenin sağlanabilmesi amacıyla kurallara tam anlamıyla uyulma durumu yer yer bazı sorunların yaşanmasını da beraberinde getirmektedir. Zamana ve yeni şartlara uyum gösteremeyen kural ve kanunların esnek olamaması sorunu da yeni kural ve kanunların hazırlanmasına öncelik atfetmeye neden olmaktadır. Bunun yanında bürokratik yönetimin siyasallaşması ise hükümet etme vazifesini yapan siyasal iktidarların kendi amaçlarını uygulayabilmesi amacıyla kendi görüşüne yakın insanları bürokratik kademelere getirmesi durumu olarak görülmektedir. Ülkemizde cumhuriyet tarihi boyunca meydana gelen iktidar değişikliklerinde bürokrasideki alt ve orta kademeleri de içine alacak şekilde üst kademelerde yoğun bir değişikliğin gözlemlenmesi söz konusu olmaktadır. Aracılar yoluyla iş ve işlemlerin yürütülmesi durumu ise; kamu hizmetinden yararlanmakta olan bireylerin bürokratik yapı karşısında kendilerini güçsüz hissetmeleri durumunda işlerin yürütülmesi amaçlı olarak aracılar başvurması durumu söz konusu olduğunda gerçekleşmektedir (Eryılmaz, 2008: 248-255). Türkiye bürokrasinin kendine has sorunlarının ülkenin kendi iç yapısıyla birlikte bürokrasi kavramının mahiyetiyle birlikte ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır. İncelemesini yapmış olduğumuz *Kâğıt* filmi de sinemanın var olan özelliklerinin kullanılmasıyla önemli bir bürokratik eleştiri metnine sahip durumdadır.

Çalışmanın Kapsamı, Sınırlılıkları ve Yöntemi

Sinema yaşamın içinden anları yansıtan önemli bir sanat alanıdır. Sinema filmlerinde var olan teknikler ve araçlar vasıtasıyla sanatçılar sahip oldukları anlatılarını alımlayıcılarıyla buluşturmaktadırlar. Sinema toplumun sahip olduğu iç nirengileri ve olguları aktarmakta etkili bir sanat dalıdır. Bu minvalde sinemanın toplumsal olguları zaman ve mekân bağlamında yansıtmaya yeniden üretme durumu bulunmaktadır. Benjamin sinemanın sağlamış olduğu devinimselliğin zaman parçacıkları vasıtasıyla dünyayı dönüştüren bir mahiyete sahip olduğunu düşünmektedir (Benjamin, 1993: 62). Sinema filmlerinde bulunan karakterler gündelik hayatın birer örneği olarak temsiliyet niteliği açısından önemlidir (Demir, 2014: 23). Görselliğe dayanan yapısına ek olarak ses içeriğine de sahip olması sinemayı bu açıdan önemli bir yere yerleştirmektedir. Sinema filmleri sahip olduğu yapısı sayesinde bireylerin problemlerini keşfetmek için sosyal bilimsel metodlarla çözümlenebilme olanağına sahip durumdadır. Toplum analizi için film anlayışı esasına dayanan bu yaklaşım modern toplumun anlaşılmasında sinema filmlerinin önemini yadsımamaktadır (Diken ve Laustsen, 2007: 22) Sontag'ın da belirtmiş olduğu gibi sanat insanlara bir şeyin bilme biçiminin ya da üslubunun yaşantısını sunmakta olan bir bilme türü olarak ifade edilebilir (Sontag, 1998: 27) Var olan toplumsal düzlemi ve bireyi anlatan sinema sanatı içerisinde çalışmaya değer katabilecek bir örneğin seçilmesi amaçlanmıştır. Soydan (2006: 8), Sinan Çetin'in birey olabilme, devletin sınır alanı ve bürokrasi üçlüsüyle bir arada görmüş olduğu 'özgürlük' düşüncesinin onu *Auteur yönetmen*³ yapan başlıca unsur olduğunu belirtmektedir. Auteur anlayışı gündeme ilk kez Alexandre Astruc tarafından 1948'te "Yeni Bir Avangardın Doğuşu: Kalem-Kamera" isimli yazıyla gelmiştir. Astruc çalışmasında, auteur olan yönetmenin bir yazar gibi kadrajını kalem gibi kullandığından bahsetmektedir. Kalemin ise alegorik olarak filmin alımlayıcısını yansıttığı bilinmektedir. Ona göre auteur yönetmenin kamerayı kalem gibi kullanabilmesi gerekmektedir (Yücel D. D., 2018: 112). Özden (2004: 108), Sinan Çetin filmlerinin içerikleri ve içeriğin diğer filmlerde de yinelenmesi ile onun amacını göstermektedir. Özgürlük konusundaki hassasiyeti, Çetin'in otorite ve onun araçlarına karşı duruşunu belirlemiştir.

Kâğıt filminin analizde kullanılmasının nedenlerinden birisi de filmin Kara Film (Film Noir) olarak ifade edilen filmlerden birisi olması ve kara filmlerin ele almış olduğu konuları işleme tarzında sahip olduğu derinlik ve üslup açısından zenginliğidir. Kara filmlerin bu zenginliğinde esas olarak karakter

3 Auteur yönetmen, sinema araçlarıyla bir yazılı metnin sahnede gösterimini biçimlendirme işini yapmaktadır. Kendine has üslubu aracılığıyla sinema dokümantasyonu bireysel bir biçime büründürmektedir (Gökmen, 2018: 650).

temelli bir yaklaşımla var olmaktan ziyade filmlerdeki genel düzenin temsilini sunmakta ve ilk etapta tamamen anlaşılabilen bazı temel ilkelerin varlığıyla tanımlanmaları önemlidir. Bu tür filmler içerik, unsur renk ve olay örgüsü ve film anlatımı bakımından farklı unsurları bir arada taşımaktadırlar. Bu tür filmlerin ana felsefesinde esas olarak Maniyerist⁴ ve Barok dönem sanatçılarının kullandığı çizgilerde loş ve karanlık temalar, kaotik gölgelendirmelerden etkilenme söz konusudur. 15. yy'de hâkim olan bu akımların neticesinde oluşan renk göndermeleri ve gölgelendirmelerle birlikte 1900'lerin başındaki dışavurumculuğun (ekspresyonizm) sanata etkisi Kara Film temellerini oluşturan etmenlerden biri olarak gösterilmektedir (Covey, 1999). Kara filmde esas olarak karakterlerin farklı bakış açılarıyla değişiklik göstermekte olan farklı gerçekliklerin ortaya çıkması söz konusudur. Bu esas kara filmde gerçekliğin göreceli yapısının önemli olduğunu yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra perspektifin çarpıtılması ve bohem unsurları biçimselleştiren farklı hatlara ek olarak, seyircinin kendisini kargaşada hissetmiş olduğu sahneler, aynalara ek olarak görüntüyü yansıtmada kullanılan bazı araç ve gereçler, Kara Film içerisindeki diğer unsurlarla etkileşme içinde bulunmuştur (Yücel Y. T., 2019: 50).

Yücel (2019), *Türk Sinemasında Kara Film ve Film Öykülerine Etkisi* isimli çalışmasında Kafkaesk tarzın, Gotik ve Grotks kavramlarının ve Dostoyevski'nin roman biçiminin kara filmin türünün inşasında önemli olduğunu belirtmektedir. Araştırmaya konu olan Sinan Çetin'in '*Kâğıt*' filminde karakterlerinden dekorlarına, dekorlarından konusuna kadar her inşeye bir kaos, belirsizlik, öngörülemezlik ve alışık olunmayan bir durum hakim durumdadır. Bu kendine has üsluba sahip olan filmde ekstra bir niteliğe sahip olarak bürokrasi ve bürokratik yapı içerisinde var olan kanıksanmış sorunların özellikleri işlenmektedir. Var olan sorunlar ve yaşanan görünür iletişimsel kopukluklar filmin kahramanlarını tam bir kafkaesk yapıya büründürmektedir. Kara film ubu ile kafkaesk akımın iç içe geçmiş olduğu bir filmle izleyici karşı karşıya gelmektedir.

İnsanların kendilerini ifade etmede ve düşünsel alanın dışına çıkabilme için üretmiş oldukları nesnelere birisi de mizahtır. Mizahın oluşması aslında insanları güldürmekte olan bir şeylerin yaratılması anlamına gelmektedir. Güldürmenin sahip olduğu biçimlerden birisi ise kara film içeriğinde oluşan kara mizah olarak gösterilmektedir. Milan Kundera'ya ait olan *Gülüştün ve Unutuştun Kitabı* eseri incelenerek oluşturulan çalışmada Kutlu (2007: 51)

4 Maniyerizm kavramını, 16. Yüzyılda Giorgio Vasari tarafından Raffaello, Leonardo da Vinci ve Michelangelo'nun sanat anlayışlarına uyum göstermek, benzemeyi istemek, özenti duymak anlamında ele alınmıştır. Türkçe'ye 'yapmacık veya yapmacıklı üslup' olarak geçişi söz konusu olmuştur (Gazan, 2018).

kahkaha, mizah ve unutmama eyleminin bireylerin olayları oldukları gibi almalarına değil, onları farklı bir şeymiş gibi giydirmelerine yardımcı olduğunu keşfetmiştir. Buradan hareketle hayatta arzu etmiş oldukları şekilde kendilerini gerçekleştiremeyen ve yoksunluk duygusu yaşayan bireylerin saçma bir durumla karşılaşmış oldukları zaman yaptıkları en iyi şey kendilerini mizahın kollarına bırakmak olduğu sonucuna erişilmektedir. Bu eylemler, bireylerin gerçeklikle başa çıkmak ve kendi gerçekliklerini ve imajlarını sürdürmek için kullandıkları psikolojik bir stratejidir. Sür-realizm akımıyla kara mizah kendisini en iyi ifade edebildiği alana kavuşmaktadır. Çünkü bu sayede kara mizah gereksinim duyduğu ironi, abartı ve mübalağa sanatına özgürce kullanabilmektedir. Bu tür bir komedi anlayışı alay ve abartı olgularını bulundurmakta ve insanlara kabullenmedikleri veya onlara rahatsızlık veren özelliklerin normalleştirilerek anlatılmasını sağlamaktadır. *Kâğıt* filmi de yer yer bu tür mizah anlayışıyla kendini göstermekte olan sahneleri barındırmaktadır.

Büropatolojik faktörler ve bürokrasinin sorunları kavramları üzerinden yapılan inceleme temel olarak bürokrasinin yazılı kurallarını uygulama konusunda katı bir memur olan Asuman ile onun bu yaklaşımı karşısında yabancılaşma yaşayan genç bir yönetmen olan Emrah'ın hayatını sunmaktadır. Filmde, kanunların ve yazılı kuralların resmî ideolojilerin yararına olacak biçimde resmi olmayan çoğu düşünceyle örülen çelişkili metinler olarak değerlendirilmesinin yapıldığı görülmektedir (Akten, 2011). Filmin ana fenomenini oluşturan 'kâğıt' yönetsel adaletin sağlanmasından ziyade bireylerin yaşamış olduğu sorunları meşrulaştırılmasını mümkün kılan bir araca dönüşmüş durumdadır.

Kâğıt Filminde Bürokrasi Bileşenlerinin İncelenmesi

Resim 1. Filmin Başındaki Kronotopik Mekân

Filmin başlangıcını oluşturmakta olan bu sahnede Emrah üzerlerinde mühür bulunan ve devlet evrağı olduğu anlaşılan kâğıtlarla dolu kronotopik bir odada bir salıncakta ters bir biçimde sallanırken görülmektedir. Devamında bu kâğıtlar Emrah'ın bedeni üzerinde çeşitli kesikler oluşturmaktadır. Bu tür bir mekânın üretilmesi ve kâğıtların insan yaşamını tehlikeye atıcı şekilde betimlenmesi aslında bürokrasinin kapalı ve bireyi sınırlandırıcı mahiyetinin teşekkülünü göstermektedir. Bir başka deyişle bürokrasi yapılarının bireylerin sosyal ufkunu sınırlayan boğucu bir mekân olarak anlatılmasında güçlü bir klostrofobi ve hareketsizlik duygusu içerdiği anlaşılmaktadır.

Kronotopya⁵ kavramından hareketle sinemada mekân, birincil anlamıyla olayların geçtiği yer olarak işlev görmektedir. İkincil anlamında ise, sinema mekânının sahip olduğu aura ile karakterlerin içinde buldukları çevreyi algılayış biçimleri ve bunun getirdiklerini açıklamada izleyiciye bir dizi gizli bilgiyi izleyiciyle paylaşmaktadır. Mekanların işlevi ya doğrusal ya da zıt manaya gelecek şekilde kendini göstermektedir: Doğrusal manada mekân alışlagelmiş işleviyle kullanılmaktadır. Bu işlevin filmde işlenen olaylara katkıda bulunması söz konusudur. Karşıt anlamda ise mekân ile geçen olaylar

5 'Krotonopya' kelimesi Yunan dilindeki 'kronos' (zaman) ve 'topos' (yer) kelimelerinin birlikte kullanılmasıyla oluşmaktadır. Anlatı türlerinde kullanılan teknik biçimler zaman ve yer birlikteliğini metin genelinde kullanma yöntemleri olarak var olmaktadır.

arasındaki kopukluk ve çelişki durumu kendisini gösterir boyuttur. Sinema için tıpkı mekânda olduğu gibi zamanında anlatının sahip olduğu eylemlerin kurgulanma biçimleriyle ilgilenmesi söz konusudur (Sözen, 2009).

Tablo 1 Filmin Başındaki Kronotopik Mekân

Ana Ölçüt 1	Ana Ölçüt 2
<i>Büropatolojik Faktörler</i>	<i>Bürokrasinin Yarattığı Olumsuzluklar</i>
Kapalılık	Sistem dışı bırakılma
Yozlaşma	İtibarsızlaştırılma
Kirtasiyecilik	Kaybolmuşluk
	Yabancılaşma
	Yoksunluk
	Hiçsizleştirilme

Resim 2. Senaryoyu Yazdırmak İçin Gidilen Kurum

Sosyalist bir içeriğe sahip olan filminin çekimlerine başlayan ve filmin yapımcısının isteklerini de yerine getiren genç yönetmen Emrah senaryonun yazdırılıp Ankara'daki film senaryosu onaylama birimine onaylatılması gerektiğini öğrenmiştir. Film bütçesinin karşılanması için gerekli parayı vermek için Emrah'a senaryoyu onaylattırma şartı koyan yapımcının tutumuyla birlikte filmin çekimlerinin devam edebilmesi için bürokratik teamüllere

başvurulması gerekmektedir. Bundan dolayı devamında gidilen senaryo yazdırma biriminde Nadya Hanım, senaryoyu yazarken “bunun bir formalite olduğunu ve kimsenin okmadığını söyleyerek” asıl film içeriğinden farklı bir senaryoyu yazıya geçirmiştir. Yazmış olduğu bu senaryoda klişeleşmiş Yeşilçam filmlerine benzer bir senaryo yazarak aslında sürekli aynı şeyi yazdığı ve yalnızca prosedürü gerçekleştirme amacıyla olduğunu düşündürmüştür.

Tablo 2 Senaryoyu Yazdırmak İçin Gidilen Devlet Kurumu

Ana Ölçüt 1	Ana Ölçüt 2
<i>Büropatolojik Faktörler</i>	<i>Bürokrasinin Yarattığı Olumsuzluklar</i>
İletişimsizlik	Karamsarlık
Kırtasiyecilik	Korku
Pedantokrasi ⁶	Aşırı itaat
Görev bilincinden yoksunluk	Aynılaşma
Belirsiz kurallar	
Bilinemez yönetim	
İrrasyonalite	

6 John Stuart Mill, *Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler* kitabında bürokrasi olgusunun pedantokrasiye yani bilgiçlik taslayanların ve ayrıntıya aşırı derecede takıntılı olanların yönetimine eğilimli olduğundan bahsetmiştir (Mill, 2017).

Şekil 3. Senaryoyu Onaylatmak İçin Gidilen Devlet Kurumu

Emrah Ankara'ya giderek film senaryolarını onaylama görevinde olan Müzeyyen hanımın odasına doğru yol alırken bir başka yönetmenin de elinde dosyalarla odadan çıktığını ve koridorda sinir krizi geçirdiğini görmüştür. Bu manzara karşısında zaten endişeli olduğu gözlemlenen Emrah iyice korku ve karamsarlık hisseder vaziyette olmuştur. Devamında, Müzeyyen Hanım, Emrah'ın yüzüne dahi bakmayarak elindeki örgüsünü öreerek aralarındaki hiyerarşiyi belli etmiş durumdadır. Aralarında geçen diyaloglarda da sert ve mesafeli üslubun bir türlü aşamadığı görülmektedir. Müzeyyen Hanım filmde ünlü bir oyuncu oynadığı haberini dergide görmüştür. Emrah'a film senaryosu yazılı kurallarında önemli bir prosedür olan senaryonun çekimlerden önce onaylatılması hususunu Emrah'a hatırlatmıştır. Bundan dolayı senaryoyu onaylanmamıştır. Bu süreç içerisinde Emrah annesinden yardım alarak babasından gizleyerek filmin çekiminde kullanmak amacıyla ailecek oturmuş oldukları evi ipotek göstermişlerdir. Ancak Ankara'ya 5. gidişten de onayla ilgili bir sonuç alınmamıştır.

Tablo 3: Senaryoyu Onaylatmak İçin Gidilen Devlet Kurumu

Ana Ölçüt 1	Ana Ölçüt 2
<i>Büropatolojik Faktörler</i>	<i>Bürokrasinin Yarattığı</i>
	<i>Olumsuzluklar</i>
İletişimsizlik	Aşğılanma
Kırtasiyecilik	Aynılaşma
Güç zehirlenmesi	Aşırı itaat
Pedantokrasi	Mağduriyet
Mesafeli yönetim	aresizlik
Aşırı rasyonalite	Bürokrasi zehirlenmesi
Elitist davranışlar	

Şekil 4. Müzeyyen Hanıma Gelen Şikâyet Dilekçesi

Tablo 4: Müzeyyen Hanıma Gelen Savcılığa Çağırılma Dilekçesi

Ana Ölçüt 1	Ana Ölçüt 2
<i>BüroPatolojik Faktörler</i>	<i>Bürokrasinin Yarattığı</i>
	<i>Olumsuzluklar</i>
Mesafeli yönetim	Yalnızlaşma
Aşırı rasyonalite	Aşağılanma
Yozlaşma	Haksızlığa uğrama
Pedantokrasi	Aidiyetsizlik
Elitist davranışlar	Değersizlik hissi
Hemşehricilik	Korku
	Küçümseme
	Çaresizlik

Filmin devamında Müzeyyen senaryoyu onaylamakla kalmayarak Emrah'ı izinsiz sosyalist içerikli bir film çektiği için ilgili kurumlara şikâyet etmiştir. Onu götürmeye gelen polislerin geliş anı ise babasının evlerine gelen icra sonucunda intihar etmesi üzerine yapılan cenaze esnasında olmuştur. Tüm bu yaşanan olaylar ve karşı karşıya kalınan süreçte Emrah suçlu olarak memur Müzeyyen'i görmektedir. Bir biçimde Müzeyyen'in kendisine tanımayacağı bir şekilde bürünerek onun bağlı bulunduğu devlet kurumunda çaycı olmuştur. Devam eden süreçte Emrah Müzeyyen'e daha yakın olmak istemiş ve bir bakıma onun açığı aramayı istemiş görünmektedir. Ardından Emrah, Müzeyyen hakkında görevi kötüye kullandığına dair asılsız bir şikâyet dilekçesi yazmıştır. Gelişen süreçte Müzeyyen memuriyetten ihraç kararını da bir kâğıt üzerinde görmüştür. Bu soruşturma tebligatını alırken Emrah'a söylemiş oldukları ise yine onu küçümseyerek "Ne demek kâğıttan bir şey olmaz devlet bu çocuğum devlet, isterse bir kâğıt bir bireyi, bir aileyi, bir toplumu kasıp kavurur. Devletin kağıdının yüzü en keskin kılıçtan daha keskindir" demiştir. Ancak konuşmanın devamında Emrah'la aynı memleketli olduğunu anlayan Müzeyyen samimiyet ve güven duyarak takınmış olduğu tavrı değiştirmiştir. Özellikle Müzeyyen'in devletin bir birimi tarafından gönderilen kağıdın önemi konusunda söylediklerinin yanında hemşehricilik bağı neticesinde Emrah'a öncekinden daha samimi davranması dikkat çekici olmuştur. Bu tür durumların sıkça görülmesi bireylerin işlerini kolayca halletmek için, görevi yapacak olan memurla bir ünsiyet bulma arzusuna sahip olmasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak memur vatandaş etkileşiminde çıkar ve güven endeksine aşırı bağlı ilişkileri gözler önüne sermektedir. Hemşehrilik ilişkisinin ardından Müzeyyen'in güvenini kazanan Emrah onu evine davet etmiştir. Onun davet etmiş olduğu bu yerin de filmin başında görmüş olduğumuz kronotopik mekana benzer olduğunu ve yine kâğıtlarla doldurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonrasında Emrah Müzeyyen'e gerçek kimliğini açıklamış ve ondan intikam almak istediğini aktararak karşılıklı yoğun diyaloglara sahip olan bir son bölüm yaşanmıştır. İntikam olarak ise Emrah yalnızca Müzeyyen'i korutmak istemiş ve onun ölümden kurtulmasına izin vermiştir.

Sonuç

Sinan Çetin filmlerinde ana tema olan bireysel özgürlüklerin önemszenmesi ve devlet gücünün sınırlı ve pragmatik olması gerekliliği düşüncesi Türkiye'de bürokrasi kavramının incelenme alanı olarak bu filmlerin seçilmesini olanaklı hale getirmektedir. 2011 yılında vizyona girmiş olan Kâğıt filminde de belli başlı büropatolojik unsurların ve bürokratik sorunların işlenmiş olduğu görülmektedir. 1970'lerde bir genç yönetmenin filmini yayınlamak için resmi kurumlardan izin alamaması üzerinde durulan Kâğıt filminde yönetmenin kişisel deneyimlerinden süzülen betimlemeler kendini belli etmektedir. Bununla birlikte fimin bürokrasi ile ilgili kurduğu bağlamlar da dikkat çekici görünmektedir. Film geneline bürokrasinin patolojikleşmesi hakimdir. Bireylerin eylem alanlarına bu patolojinin yansıması üzerinde durulduğu da gözlemlenmektedir. Memurların özelliklerinden yola çıkarak patolojik bürokratik örgütlenmenin birey üzerinde olumsuz etkileri olduğu anlaşılmaktadır. Güç sahibi olmanın getirmiş olduğu avantaj ve üstünlük duyguları olan memurların bürokrasi zehirlenmesi yaşamış oldukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bürokrasinin adeta nesnesi haline gelmekle kalmayarak muhatabı olan vatandaş da nesne haline getirme arzusu ortaya çıkmaktadır. Bürokrasinin katı ve değişmez prosedürler dünyasında, memurların inisiyatif alanı düşmektedir. Bu kuralları uygulama alanından farklı bir eylem gösteremeyerek insanlar tarafından üretilen bürokrasi mekanizmasının aksesuarı biçimine gelmektedirler. Filmdeki sahne çözümlemelerinden elde edilen büropatolojik unsurlara göre öncelikle kırtasiyeciliğin ve kâğıt nesnesine aşırı bağlı kalmanın yaratmış olduğu bir patolojik silsile birbirini takip etmektedir. Kapalılık, yozlaşma, pedantokrasi, iletişimsizlik, kırtasiyecilik, görev bilincinden yoksunluk, belirsiz kurallar, bilinemez yönetim, irasyonalite, aşırı rasyonalite, elitist davranışlar, hemşehricilik gibi unsurlardır. Bürokrasinin yaratmış olduğu olumsuzluklar ise sistem dışı bırakılma, itibarsızlaştırılma, kaybolmuşluk yabancılaşma, yoksunluk, hiçsizleştirilme,

karamsarlık, korku, aşırı itaat, aynılaştırma, aşağılanma, aşırı itaat, bürokrasi zehirlenmesi, yalnızlaşma, haksızlığa uğrama, değersizlik hissi, aidiyetsizlik, korku, küçümsenme ve çaresizliktir.

Kaynakça

- Akçakaya, M. (2016). Bürokrasi Kuramları ve Türk Kamu Yönetiminde Bürokratik Sorunlar. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 669-694.
- Akten, S. (2011, Şubat 26). *Devletin kâğıdı kılıçtan keskin*. dünyabizim.com: <https://www.dun-yabizim.com/sinema/devletin-kgidi-kilictan-keskin-h5717.html> adresinden alındı.
- Aytaç, Ö. (2006). Memurluk Zihniyeti ve Memuriyen Toplum: Prens Sabahattin'in Görüşleri Işığında Bir Çözümleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1-26.
- Benjamin, W. (1993). *Pasajlar*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür-Sanat Yayınları.
- Covey, W. (1999). Review: Somewhere in the Night: Film Noir and the American City. *Kitap Değerlendirmesi*. *Film Quarterly*. doi:10.2307/1213837
- Demir, S. T. (2014). The City on Screen: A Methodological Approach on Cinematic City Studies. *Cinej Cinema Journal*, 20-36.
- Diken, B., & Laustsen, C. B. (2007). *Filmlerle Sosyoloji*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2008). *Kamu Yönetimi*. Ankara: Okutman Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2013). *Bürokrasi ve Siyaset, Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Gazan, S. (2018, Ağustos 2). *Maniyerizm (Üslupçuluk) Sanat Akımı ve Sanatçıları*. tarihli-sanat.com: <https://www.tarihli-sanat.com/maniyerizm-sanat-akimi-sanatcilari/> adresinden alındı.
- Giddens, A. (2020). *Sosyolojide Temel Kavramlar*. Ankara: Phoenix.
- Gökmen, E. (2018). Auteur Yönetmen ve Bir Auteur Yönetmen Olarak Ömer Kavur. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 649-668.
- Heper, M. (1974). *Bürokratik Yönetim Geleneği*. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Karakoyunlu, B. K. (2021). Türkiye'de Bürokrasi ve Üç Kuşak Memur Vatandaş Etkileşimi. *Doktora Tezi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kutlu, G. A. (2007). The 'desire' for writing, remembering and laughing is constituted in the minds of human beings who are in a quest for the survival of their souls against the ceaseless. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngiliz Dili ve Edebiyatı.
- Law, J. (2009). *A Dictionary of Business and Management*. Oxford University Press.
- Mill, J. S. (2017). *Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler*. İstanbul: Pinhani Yayıncılık.
- Özden, Z. (2004). *Film Eleştirisi Film Eleştirisinde Temel Yaklaşımlar ve Tür Filmi Eleştirisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özdoğan, M. (2018). Neo-Weberiyen Devlet ve Bürokrasi. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 597-608.
- Özer, N. (2006). *Küreselleşme ve Bürokratik Seçkinler*. Ankara: Lotus Yayınları.

- Russell, B. (1990). *İktidar*. (M. Ergin, ev.) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Sontag, S. (1998). *Sanatçı: Örnek Bir ilekeş*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Soydan, M. (2006). Siyasal Kimlik ve Sinema Dili İlişkisi: Sinan etin Örneği. *Küresel İletişim Dergisi*, 1-18.
- Sözen, M. F. (2009). Bakhtin'in Romanda Kronotop Kavramı ve Sinema. *Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi*, 92-107.
- Şahin, A. (1998). Bürokrasi Kuramı ve Türk Bürokrasisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya.
- Waldo, D. (1955). *The Study of Public Administration*. Doubleday.
- Weber, M. (2017). *Bürokrasi ve Otorite*. Ankara: Adres Yayınları.
- Yücel, D. D. (2018). Ümit Ünal ve "Oda" Filmleri. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 110-127.
- Yücel, Y. T. (2019). Türk Sinemasında Kara Film ve Film Öykülerine Etkisi. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 45-62.

İbadet Boyutunun Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisi

Hüseyin Çavuşoğlu* & Büşra Aslan**

Öz

Demokratik sistemlerde halk, seçimlerle ülkedeki en üstün siyasal iktidarı belirlediğinden dolayı, seçmen tercihi davranışı oldukça önemlidir. Günümüzde yapılan araştırmalar, seçmen tercihini etkileyen birçok faktörün olduğunu göstermektedir. Dindarlığın ibadet boyutu da bu faktörlerden biridir. Çalışmanın amacı, ibadet boyutunun seçmen tercihi üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, ibadet boyutu ile seçmen tercihi arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek amacıyla Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi öğrencileriyle bir anket çalışması yapılmıştır. Elde edilen önemli sonuçlar arasında, ibadet boyutlarını gerçekleştirme düzeyi (namaz kılma sıklığı, oruç tutma sıklığı, hac ibadetine tutumları, zekat vermek sıklığı) ile seçmen tercihinin boyutlarından “oy vermeyi düşündüğü adayın dindar olması” ve “oy vereceği parti ya da adayın dindar söylemi” arasında anlamlı bir ilişki olduğu, kadın öğrencilerin seçmen tercih boyutu ortalamasının, erkeklere göre daha yüksek olduğu, kararlı seçmenlerde ibadet boyutunun siyasal tercihe etkisinin sıra ortalamalarının (%82.35) kararsız seçmenlere göre (%69.62) oldukça yüksek olması bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbadet Boyutu, Seçimler, Din, Dindarlık, Seçmen Tercihi.

The Effect of Worship Dimension on Voter Behavior

Abstract

In democratic systems, voter preference behavior is very important since the people determine the supreme political power in the country through elections. Recent studies show that there are many factors that affect voter preference. The worship dimension of religiosity is one of these factors. The aim of the study is to reveal the effect of worship dimension on elections. In this context, a survey was conducted with the students of Zonguldak Bülent Ecevit University Political Science and Public Administration in order to reveal the relationship between the dimension of worship and voter preference. Among the important results obtained, the level of performing the dimensions of worship (frequency of praying, frequency of fasting, attitudes towards pilgrimage, frequency of giving zakat) and the dimensions of voter preference, ‘the candidate he intends to vote for is religious’ and ‘the party or candidate to vote for is religious’ a significant relationship between having; It is found that the average of the voter preference dimension of female students is higher than that of males, and that the effect of worship dimension on political preference in determined voters is considerably higher (82.35%) than undecided voters (69.62%).

Keywords: Worship Dimension, Elections, Religion, Religiosity, Voter Preference.

*Doç.Dr. | Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İİBF SBKY Bölümü
huseyindp@hotmail.com | ORCID: 0000-0001-7132-3833

**Doktora Öğrencisi | Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi SBE İşletme
busraslan61@hotmail.com | ORCID: 0000-0003-2888-2423

DOI: 10.36484/liberal.1181979

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:110, Bahar 2023, ss.225-246.

Gönderim Tarihi: 29 Eylül 2022 | Kabul Tarihi: 2 Mayıs 2023

Giriş

Din, geçmişten günümüze hem bireylerin hem de toplumların merkezinde olan en önemli örgütlerdendir. İlk insandan günümüze din, bireyin hayatını şekillendiren önemli etmenlerden biridir. Bundan ötürü dinin etkisi, birey ve toplum yaşamında devam etmektedir. Din, insanoğlunun dünyayı kavraması, varoluşunu anlamlandırmasında önemli unsurlardan biridir. Ayrıca din, insanların geleceğine ilişkin aldıkları her türlü kararlar için başvurdukları önemli bir kaynaktır. Temel motivasyon araçlarından biri olan din, bireylerde sürekli ve düzenle bir davranış kalıplarının oluşmasında önemli öğelerden biridir. Bu açıdan bakıldığında din, toplumsal yaşamın temel yapı taşlarından biri olarak değerlendirilebilir. Dinin öneminin anlaşılmasıyla bilim insanları bu alana yönelmiş, dinin hem bireysel hem de toplumsal yaşamdaki etkisini inceleyen araştırmalar artmıştır. Böylece din sosyolojisi, din psikolojisi gibi farklı disiplinler ortaya çıkmıştır. Dindarlık ise din tarafından konulan kurallara bağlı olan bir yaşamı ifade eden bir kavramdır. Dindarlığın ibadet boyutu ibadetlerin, dini duyguların davranışlar şeklinde dışa vurulmasıdır.

Din gibi toplumsal hayatın tümüyle ilişkili bir öge de seçimlerdir. Günümüzdeki demokratik sistemlerde, siyasal otoritenin belirlenmesi için gerçekleştirilen seçimlerde, seçmen tercihi, davranışı önem arz etmektedir. Temsili demokrasilerde halk, seçimlerde kullandığı oy ile temsilcilerini belirlemekte, parlamentoya göndermektedir. Bundan dolayı temsili demokrasilerde seçimler, halk egemenliğini, millet iradesini yansıtan önemli araçlardandır. Seçimler yoluyla bireyler, bir ülkeyi yönetecek siyasal iktidarı, yönetici sınıfı, muhalefeti belirlemektedirler. Bu öneminden ötürü seçimler, demokratik sistemlerin olmazsa olmaz unsurlarındandır. Günümüzde, bu konu ile ilgili yapılan araştırmalar, seçmenin oyunu etkileyen siyasal parti, aday, ekonomi, ideoloji, din gibi birçok faktörün olduğunu ortaya koymaktadır. Dindarlığın ibadet boyutu da bu faktörlerden biridir.

Çalışmanın amacı, seçmen tercihinde etkili olan cinsiyet, seçmen yapısı (kararlı-kararsız seçmen), aylık gelir, siyasal katılma düzeyi gibi demografik etkenlerin yanında, ibadet boyutunu gerçekleştirme düzeyinin seçmen tercihine yansıyor yansımadığını ortaya koymaktır. Literatür incelendiğinde, Eser (2010) ve Gencer'in (2015) çalışmaları dışında, ibadet boyutunun seçmen tercihi üzerindeki etkisini konu alan bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmanın bu nedenden ötürü, literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir. Çalışmanın örneklemini gençler oluşturmaktadır. Ülkemizde genç nüfusun fazla olması, gençlere yönelik seçmen tercihi ile ilgili bilimsel yayınların az olması gibi sebepler göz önünde bulundurularak, örneklem olarak gençler seçilmiştir.

Seçmen Tercihini ile İlgili Kuramsal Yaklaşımlar

Seçmen tercihi ile ilgili sosyolojik, psikolojik ve ekonomik olmak üzere üç temel model bulunmaktadır. Sosyolojik yaklaşımın temelleri Amerika Birleşik Devletleri'nde 1940 yılındaki seçimler üzerinde yapılan araştırmalar neticesinde atılmıştır (Antunes, 2010:146). "Columbia Ekolü" olarak adlandırılan bu model, seçmen tercihinde bireysellik yerine, grup faktörünün, toplumsal bölünmüşlüğü etkili olduğunu iddia etmektedir (Akın, 2012:37-38). Ayrıca bu araştırmada, aile gibi yüz yüze ilişkilerin daha ön planda olduğu grupların, seçmen tercihindeki etkisi vurgulanmış ve seçmen tercihinde büyük bir oranda sosyal etkilerin önemli bir rolü olduğu sonucuna varılmıştır. Bu modelin temelini Lazarsfeld ve arkadaşlarını atmışlardır. Lazarsfeld ve arkadaşlarına göre, seçmen tercihinde, toplumsal bölünmelerin önemli bir payı vardır ve dini, etnik, ekonomik, mesleki, grup nitelikleri, yerleşim yeri farklılıkları gibi etkenlerin oldukça etkisi bulunmaktadır (Lazarsfeld vd.,1968: 137-149). Birincil grupların yanında örgütler ve toplumun deneyimleri de bu yaklaşımda ki etkili öğelerdir. Kurulların olması ve bu kurallara bağlılık, grupların temel niteliklerinden biridir. Bu kurallar, grubu oluşturan üyelerin davranışlarını yönlendirmektedir. Ceza yaptırımlarının varlığı, bireylerin grupla ortak hareket etmesini sağlayabilmektedir. Bireylerin oy kullanırken, grupla ortak davranması, sosyolojik yaklaşımın varsayımlarındandır (Durdu, 2010:38). Bu yaklaşımın varsayımlarından bir diğeri de bireylerin en yakınlarından, çalıştığı, beraber zaman geçirdiği kişilerden etkilenmelerinin oldukça yüksek olduğudur. Sosyolojik yaklaşımın temelinde, bireylerin oy tercihinde, ilişkide olduğu kişilerden etkilenebileceği yatmaktadır (Kılıç, 2012:187-188; Gökçe vd., 2002:7; Kılıç, 2013:51).

Psikolojik yaklaşımın temelleri, 1948'de Campbell ve arkadaşları tarafından atılmıştır (Visser, 1996:24). Bu modelin özünde, bireyin bir siyasal partiye olan bağlılığı yatmaktadır. Campbell ve arkadaşları da yaptıkları araştırmada, partinin kimliği ile bireyin oy tercihi arasında, yüksek bir bağlantı olduğunu ortaya çıkarmışlardır. "Michigan Okulu" olarak da adlandırılan bu biçimde, seçmen davranışında siyaset ile ilgili etmenlerin önemini iddia etmektedir (Fink vd., 2014:9). Modelin bir diğer iddiası, seçmen davranışında "parti kimliğinin" önemli bir etken olduğudur. Bunun sonucunda bu yaklaşım, "parti kimliği" kavramını, bilime katmıştır. Bu kavram, insanların küçük yaşlardan başlayarak çevrenin de etkisiyle herhangi bir siyasal partiye başlayan bağlılığının, yaş ilerledikçe sürdüğü anlamına gelmektedir (Gökçe vd., 2002:8; Yıldırım, 2014:17). Bu modelde, bu kavram dışında konu ve aday yönelimi gibi unsurlarda etkilidir. Bireyin, gündelik meselelerle ilgili

tutumu, konu yönelimini; bireyin siyasi adayların bireysel özellikleriyle ilgili tutumunu açıklamaktadır (Akhter & Sheikh, 2014:106). Bu biçim, sosyolojik model gibi grubu değil bireyi esas almakta ve bireylerin seçmen davranışında, tutumların önemli olduğunu vurgulamaktadır (Akgün, 2007:28).

Ekonomik modelin öncüsü, A. Downs olarak kabul edilmektedir. Bu biçimde, bireyin çıkarları doğrultusunda bir parti ya da adaya, oy vermesi yatmaktadır (Wiese, 2011:8; Çinko, 2006:104). Birey, seçimler öncesinde çıkarlarını gözden geçirir ve daha iyi ekonomik koşullarda kendisini yaşatacağına inandığı parti ya da adaya, oyunu vermektedir (Sarlamanoğlu & Jovanoski, 2014:21). Ekonomik yaklaşım, “Geçmişe Dönük Oy Verme” olarak adlandırılmaktadır. Bu modelde, bireyler oylarını kullanırken, iktidardaki partinin icraatlarını ve ekonomideki başarılarını, kendisinin ve ülkesinin ekonomik durumundaki değişimi göz önüne almaktadır (Akgün, 2000:79; Akgün, 2007:30).

Din ve Dindarlık Kavramı

Sosyal bilimlerde, çok farklı tanımları olan kavramlardan biri de dindir. Bu tanımlar incelendiğinde, dinin farklı yönlerine vurgu yapılmış ve bundan ötürü ortak bir din tanımına ulaşılamamıştır (Er, 1998: 3-4). Bu konuyla çalışanların, dine bakışları, eğilimleri ve dinin karmaşıklığı, çok yönlülüğü, heterojenliliği, evrenselliği gibi nedenlerden dolayı, çok farklı din tanımları ortaya çıkmıştır. Özsel yaklaşım, işlevsel yaklaşım, özsel-işlevsel yaklaşım dikkate alınarak yapılan, din tanımları bulunmaktadır. Özsel din tanımlarında, dinin esas özellikleri dikkate alınarak, din tanımlamaları yapılmaktadır. Özsel yaklaşım, din olgusunun içeriğine, dini olguların gerçekliğine odaklanmaktadır. İşlevsel tanımlar ise dinin bireye veya topluma sağladığı faydaları içerir. Özsel tanımlar dinin ne olduğunu; işlevsel tanımlar da dinin ne yaptığını açıklar (Furseth and Repstad, 2006: 16). İşlevsel yaklaşım, dinin sosyal ve kişisel işlevleriyle ilgilidir. Bu yaklaşım, dinin topluma ve kişiye kazandırdıklarını ortaya koyar ve dinin yerine getirdiği işlevler üzerinde durmaktadır. Hem bireysel hem de sosyal işleve vurgu yapılan bu yaklaşımda, din “Kendimizin ve diğer insanların bir gün öleceğini anlamamız sebebiyle karşı karşıya kaldığımız sorunları çözebilmek için yaptığımız şey” olarak tanımlanmaktadır (Batson and Ventis, 1982: 7). Özsel ve işlevsel yaklaşımların eksikliklerinden doğan açığı kapatılmak için, her iki yaklaşımın temel özelliklerinin kullanılmasıyla özsel-işlevsel yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımda din “*Tecrübe üstü aşkın bir hakikatle bağlantılı olarak, belirli bir toplumda bireysel ve sosyal hayatın yapısal açıdan kararsız karakterine cevap verme kabilinden uyum, kimlik ve kolektif tecrübenin ifadesi gibi çeşitli işlevlerden birini ya da birkaçını gerçekleştiren az ya da çok organize edilmiş inançlar ve ameller toplamıdır*” (Yapıcı, 2013: 15)

Din gibi tanımlanması oldukça zor olan ve ortak bir tanımı olmayan kavramlardan biri de dindarlıktır. Dindarlığın manası, dinden farklı değildir. Dindarlık tanımlarında teolojik, sosyolojik, psikolojik gibi yönler ön planda olduğundan dolayı, ortak bir tanım ortaya çıkamamıştır. Dindarlık “*Mutlak varlık arka planında, kendi eksikliğini tamamlanmışlığını ve göreceliğini tecrübe etme*” (Kolbe’den aktaran Bahadır, 2000: 46); başka bir tanım da “*Bir kişinin mensubu olduğu dinine ait bilgiler, inançlar veya faaliyetlerle meşgul olma düzeyi*” (Himmelfarb, 1975: 606–618) olarak tanımlanmaktadır. Dindarlık tanımları incelendiğinde, yüce varlığın insanları izlemesine, insanların dini kanaatlerinin yaşamına etkisine, insanların ibadetlerle ilgilenme yoğunluğuna, yüce varlık ile insan arasında var olan ilişkinin bireylerin yaşamına olan etkisine vurgu yapılmaktadır (Kurt, 2009: 2; Yapıcı, 2013: 23).

Dindarlık biçimleri temelde dört grupta ele alınabilir. Dinin ibadet boyutunu vurgulayan grupta dindarlık¹, ibadetleri yerine getiren ve yerine getirmeyen biçiminde ayrılabilir. İlk grup, dinin isteklerinin gerçekleşmesi bakımından “sürekli”, “genellikle”, “ara sıra” olmak üzere üçe ayrılabilir. Birinci grup, belli seviyede dini hayatın yaşandığı bir dindarlık biçimidir. İkinci grup, inancın davranışa geçmediği, dinin isteklerinin çok dikkate alınmadığı dindarlıktır. Günay ve Taplamacıoğlu’nun dindarlık tiplerinin bazı alt bölümleri de ibadetlerin yapılmasına göre ayrılmaktadır (Yapıcı, 2012: 7).

Glock ve Stark’dan yola çıkarak, dindarlığın, beş boyutu vardır. Bu boyutları daha da fazlaştıran çalışmalarda bulunmaktadır. İslam dininde iman, ibadet ve ahlak şeklindeki değerlendirmenin daha fonksiyonel ve daha anlamlı olduğu belirtilebilir (Yapıcı, 2012: 5). İnanç boyutu, inançla ilgili olup, inancın gücü, kapsamı, çeşidi gibi unsurları içermektedir. Dinler, çeşitli inançlara dayanmaktadır ve belli kurallara bağlı kalarak bir toplumsal hayat oluşturmaktadırlar. İnanç boyutunun, kutsal bir varlığı kabullenmek, amaç ilkelerini kabullenmek ve kutsal varlığının amacının olması gibi üç temel ilkesi olduğu söylenebilir (Mehmedoğlu, 1999: 29).

İkinci boyut, namaz, oruç gibi uygulamalardan oluşan ibadet boyutudur. İbadet “*Allaha karşı kulluk ve bağlılığı ifade eden sözler ve hareketler, Ona yaklaşmak için yapılan dini davranışlar*” (Taplamacıoğlu, 1975: 61) olarak tanımlanmaktadır. Bu davranışları, her din mensubunun yapması gerekir. İslam dininde farz olan ibadet, Allah’ın rızasını kazanmak için yapılmaktadır. İbadet, dini inanç ve duyguların bu dünyadaki yansımasıdır. İslam’da Allah’ın rızasını kazanabilmek için yapılan her dini davranış, ibadet hükmündedir. Anne-babaya

1 Bu çalışma, ibadet boyutuyla ilgili olduğundan dolayı, yalnızca dindarlığın ibadet boyutu ele alınmıştır.

bakmak, yoksulu, yetimi doyurmak, sadaka vermek, Kuran okumak, sabretmek gibi davranışlar birer ibadettir. Dini hayatın vazgeçilmez unsurlarından biri olan ibadetler, hem insanların inandıklarıyla uyguladıkları arasında bir bütünlük hem de uygulamaların tekrarlanmasıyla inancın daha da güçlenmesini sağlarlar (Altun, 2015: 24). İbadetlerin tekrarlanması, yaradana yakın olma ve yaradandan korunma duygusudur. İnananlar, yalnızca inançla kalmayıp, yaradana kulluğunu, kalplerindeki bağlılığını davranışlarıyla gösterir.

Üçüncü boyut, duygu boyutudur. Bu boyut, insanların korku, sevgi gibi din ile ilgili yaşadıkları, olumlu ya da olumsuz duygulardan oluşur. Bilindiği gibi dini yaşantıya, inançlara, davranışlara bu duygular, yön vermektedir (Hökelekli, 1998: 132). Bu boyut, diğer boyutlarla yakından ilgilidir. Bundan dolayı, diğer boyutlarla duygu boyutunun birlikte dikkate alınması gerekir (Atalay, 2005: 69). Dördüncü boyut, bilgi boyutudur. Bilgi birikimi, bireyden bireye farklılık gösterse de bütün kutsal dinlerde, bireylerin inandıkları dinin temel kurallarını, kutsal kitabını bilmeleri istenmektedir. Çoğunlukla din görevlilerince bu bilgi süreci sağlanmaktadır (Kaya, 1998: 43). Bilgi boyutuyla inanç boyutu arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır. Bir dini inancın kabulü için, dini inançla alakalı bilgi gerekmektedir. Son boyut, etki boyutudur. Din, hemen hemen her alanda bireyin davranışlarını etkileyebilmektedir. Bu boyut, diğer dört boyutun etkilerinden oluşmaktadır (Kayıklık, 2006: 493). Etki boyutu, diğer boyutların bireyin davranışlarındaki görüntüsü ve günlük hayattaki etkisi olarak ifade edilmektedir.

Araştırma ve Yöntem

Araştırmanın Modeli:

Çalışmada, nicel araştırmanın bir modeli olan tarama tekniği kullanıldı. Tarama tekniği, geçmişteki veya günümüzdeki bir olguyu betimlemeyi amaçlayan bir araştırma yöntemidir (Karasar, 2007: 77). ZBEÜ İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 29.04.2022 tarihli 163002 sayılı kararı ile çalışmanın etik açıdan uygun olduğu yönünde karar alınmıştır.

Cevap Aranılan Sorular ve Hipotezler:

Cevap Aranılan Sorular

1. İbadet boyutu ile ZBEÜ SBKY öğrencilerinin seçmen tercihleri arasında bir ilişki var mıdır?
2. Demografik değişkenlerle seçmen tercihi arasındaki ilişki nasıldır?

Hipotezler

Araştırmada yer alan sıfır hipotezleri aşağıda ifade edilmiştir.

H1: Namaz kılma sıklığı ile siyasi tercih boyutu arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H1a: Namaz kılma sıklığı ile destekleyeceği adayın dindar olması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H1b: Namaz kılma sıklığı ile oy vereceği parti ya da adayın dindar söylemi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H1c: Namaz kılma sıklığı ile destekleyeceği partinin program ve tüzüklerinde dini özgürlüklere yönelik söz ve vaatlerin olması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H1d: Namaz kılma sıklığı ile dini öne çıkaran parti ya da adayı desteklemesi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H1e: Namaz kılma sıklığı ile oy vereceği partinin din ve dini değerleri savunması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H2: Oruç tutma sıklığı ile siyasi tercih boyutu arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H2a: Oruç tutma sıklığı ile destekleyeceği adayın dindar olması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H2b: Oruç tutma sıklığı ile oy vereceği parti ya da adayın dindar söylemi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H2c: Oruç tutma sıklığı ile destekleyeceği partinin program ve tüzüklerinde dini özgürlüklere yönelik söz ve vaatlerin olması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H2d: Oruç tutma sıklığı ile dini öne çıkaran parti ya da adayı desteklemesi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H2e: Oruç tutma sıklığı ile oy vereceği partinin din ve dini değerleri savunması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H3: Hac ibadetine tutum ile siyasi tercih boyutu arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H3a: Hac ibadetine tutum ile destekleyeceği adayın dindar olması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H3b: Hac ibadetine tutum ile oy vereceği parti ya da adayın dindar söylemi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H3c: Hac ibadetine tutum ile destekleyeceği partinin program ve tüzüklerinde dini özgürlüklere yönelik söz ve vaatlerin olması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H3d: Hac ibadetine tutum ile dini öne çıkaran parti ya da adayı desteklemesi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H3e: Hac ibadetine tutum ile oy vereceği partinin din ve dini değerleri savunması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H4: Zekât verme sıklığı ile siyasi tercih boyutu arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

- H4a: Zekât verme sıklığı ile destekleyeceği adayın dindar olması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H4b: Zekât verme sıklığı ile oy vereceği parti ya da adayın dindar söylemi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H4c: Zekât verme sıklığı ile destekleyeceği partinin program ve tüzüklerinde dini özgürlüklere yönelik söz ve vaatlerin olması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H4d: Zekât verme sıklığı ile dini öne çıkaran parti ya da adayı desteklemesi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H4e: Zekât verme sıklığı ile oy vereceği partinin din ve dini değerleri savunması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H5: Cinsiyetin seçmen tercihine etkisinin ortalamaları arasında fark yoktur
- H6: Seçmen yapısının seçmen tercihine etkisinin ortalamaları arasında fark yoktur
- H7: Gelir düzeyinin seçmen tercihine etkisinin ortalamaları arasında fark yoktur

Evren ve Örneklem

İbadet boyutu ile seçmen tercihi arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek amacıyla Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi SBKY öğrencilerine bir anket çalışması yapılmıştır. Anket soruları, Gencer'in (2015) çalışması baz alınarak hazırlanmıştır. SBKY bölümünde okuyan 454 öğrenciye anket uygulanmıştır. Bu öğrencilerden 149'u anketi cevaplamıştır. Ankete katılanların % 50.34'ü'ü erkek, %49.66'sı kadındır. Birinci sınıf öğrencilerin katılımı %32.94, ikinci sınıf %9.17, üçüncü sınıf %11.93, dördüncü sınıf %34.86'dır. Birinci öğretimdekilerin oranı %63.95, ikinci öğretimdekilerin oranı %36.05'tir. İl merkezinde yaşayanların oranı %50.3, ilçe merkezinde %40.3, belde %4, köy %5.4'tür. Ankete katılanların ailelerinin aylık ortalama gelirlerine bakıldığında, 0-500 TL (1. Grup), %1.35, 501-2000 TL (2. Grup) %10.14, 2001-4000 TL (3. Grup) %37.16, 4001-6000 TL (4. Grup) %31.76, 6.000TL'den fazla (5. Grup) %19.59'dur. Kararlı seçmen oranı, %42.3, kararsız seçmen oranı ise %57.7'dir. Kararsız seçmen sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Siyasal katılma ile ilgili soru incelendiğinde, öğrencilerin büyük bir bölümü (%81.08) alt düzeyde siyasete katılmaktadır. Öğrencilerin yine büyük bir kısmı (%76.87) "Alınan kararlar toplumu etkilediği için" siyasetle ilgilendiklerini belirtmişlerdir.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışma, teorik ve uygulama şeklinde iki bölümden oluşmaktadır. Teorik bölümde, seçmen tercihi ile ilgili kuramsal yaklaşımlar, din, dindarlık ve dindarlığın boyutları ele alınmıştır. Çalışmanın uygulama bölümünde anket yöntemi kullanılmıştır. Anket, 25 sorudan oluşmakta olup, demografik sorular

(1-10), siyaset (11-13), ibadet boyutu (14-20), seçmen tercihi boyutu (21-25) ile ilgili sorulardır. EK-1'de ankete katılanların demografik bilgileri verilmiştir.

Veri analiz teknikleri

ZBEÜ SBKY öğrencilerine uygulanan ibadetin boyutlarının siyasi tercihler üzerindeki etkisinde ilişkinin var olup olmadığının tespiti için Spearman sıra korelasyonu testi kullanılmıştır. Bununla birlikte demografik değişkenlerin de seçmen tercihi üzerindeki etkisinde iki grup arasındaki farkın tespitinde Mann Whitney U testi ve ikiden fazla grup ortalamaları arasındaki farkın tespiti içinde Kruskal Wallis testinden yararlanılmıştır.

Sınırlılıklar

1. Araştırma, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi SBKY öğrencilerinde uygulandığından, elde edilen sonuçlar ankete katılan öğrencilerle sınırlıdır.
2. Araştırma verileri, 2021-2022 eğitim-öğretim yılı bahar dönemini Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi SBKY lisans öğrencilerinden elde edildiğinden dolayı, bu zaman kesitiyle sınırlıdır.
3. İbadet boyutuyla seçmen tercihi arasında ilişkiyi konu alan araştırmaların az olması, konunun Zonguldak ilinde çalışılmamış olması, sınırlılıklar arasındadır.

İbadet Boyutu ile İlgili Bulgular

Tablo 1: İbadet Boyutu

	Her zaman	Çoğunlukla	Ara Sıra	Nadiren	Hiçbir zaman	Toplam
Namazlarınızı ne sıklıkla kılarıyorsunuz?	25 %17	21 %14,3	47 %32	38 %25,9	16 %10,9	147 %100
Ne sıklıkla ramazan orucu tutarsınız?	102 %69,9	31 %21,2	7 %4,8	3 %2,1	3 %2,1	146 %100
Ne sıklıkla diğer insanlara zekât yardımında bulunuyor sunuz?	33 %22,3	49 %33,1	36 %24,3	18 %12,2	12 %8,1	148 %100
Ne sıklıkla diğer insanlara sadaka yardımında bulunuyor sunuz?	22 %15,2	48 %33,1	49 %33,8	21 %14,5	5 %3,4	145 %100
Ne sıklıkla dua edersiniz?	73 %49,7	59 %40,1	11 %7,5	2 %1,4	2 %1,4	147 %100
	Hacca giderim		Hacca gitmem		Toplam	
Hac ile ilgili durumlardan hangisi size uygundur?	127 %87		19 %13		146 %100	

Öğrencilerin ibadet boyutuna ilişkin görüşleri Tablo 1’de gösterilmektedir. Her zaman ve çoğunlukla seçenekleri birlikte değerlendirildiğinde, öğrencilerin “Ne sıklıkla ramazan orucu tutarsınız? (%91,1), Ne sıklıkla diğer insanlara zekât yardımında bulunuyorsunuz? (%55,4), Ne sıklıkla diğer insanlara sadaka yardımında bulunuyorsunuz? (%48,3), Ne sıklıkla dua edersiniz? (%89,8)”, “Hacca giderim” (%87) ile ankete katılanların büyük bir çoğunluğun katıldığı görülürken; “Namazlarınızı ne sıklıkla kılarsınız? (%31,4) ifadesine en az katılım gerçekleşmiştir. Sonuçlar değerlendirildiğinde, ankete katılan öğrencilerin en çok sırasıyla oruç, dua ve hac ibadetini (giderim); en az ise sırasıyla namaz, sadaka ve zekat ibadetini gerçekleştirdikleri görülmektedir.

Seçmen Tercih Boyutu ile İlgili Bulgular

Tablo 2: Seçmen Tercih Boyutu

	Olumlu etkiler	Etkilemez	Olumsuz etkiler	Toplam
Oy vermeyi düşündüğünüz adayın dindar olması tercihinizi etkiler mi?	32 %21,5	105 %70,5	12 %8,1	149 %100
Oy vermeyi düşündüğünüz siyasi parti ya da adayın dindar bir söyleme sahip olması tercihinizi etkiler mi?	20 %13,5	96 %64,9	32 %21,6	148 %100
Parti programı ve tüzüklerinde dini özgürlüklere yönelik söz ve vaatlerin olması tercihinizi etkiler mi?	67 %45,3	63 %42,6	18 %12,2	148 %100
	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Toplam
Dindar olmanın dini öne çıkaran bir parti ya da adayı desteklemeyi gerektirdiği düşüncesine katılır mısınız?	8 %5,4	22 %14,9	118 %79,7	148 %100
	Önemlidir	Önemli değildir	Fikrim yok	Toplam
Sizin için oy vereceğiniz partinin din ve dini değerleri savunması önemli midir?	55 %37,2	57 %38,5	36 %24,3	148 %100

Öğrencilerin seçmen tercih boyutuna ilişkin görüşleri Tablo 2’de gösterilmektedir. Öğrencilerin oy vermeyi düşündüğü adayın dindar olması (%70,5) ve oy vermeyi düşündüğü siyasi parti ya da adayın dindar bir söyleme sahip olması (%64,9) gibi büyük bir çoğunluğun tercihlerini etkilememektedir. Aday

ve parti bazında, dindar ya da dindar söyleme sahip olma, ankete katılanların oy vermesinde %64.9-%70.5 gibi yüksek bir oranda etkili iken; parti programı ve tüzüklerinde dini özgürlüklere yönelik söz ve vaatlerin olmasına ise katılımın (%45,3) daha düşük olduğu görülmektedir. Dindar olmanın dini öne çıkaran bir parti ya da adayı desteklemeyi gerektirdiği düşüncesine (%79,7) öğrencilerin büyük bir çoğunluğu katılmamaktadır. Öğrencilerin oy vereceği partinin din ve dini değerleri savunması (%38,5) genellikle önemli görülmemiştir.

Tablo 3: Güvenilirlik Katsayıları

	Cronbach's Alpha Katsayısı
İbadet boyutu	0,726
Seçmen tercih boyutu	0,752
Tüm sorular	0,756

Güvenilirlik analizinde tüm sorulara ait Cronbach Alpha katsayısı 0,756 olarak hesaplanmıştır. Buna göre anket sonuçlarının güvenilir olduğu söylenebilir. İbadet ve seçmen tercih boyutuna ait Cronbach Alpha katsayılarının (0,726;0,752) 0,70'in üzerinde olmasıyla değişkenlerin güvenilir olduğu ifade edilebilir.

İbadet Boyutları ile Seçmen Tercih Arasındaki İlişki

İbadet boyutları (namaz, oruç, zekât, hac) ile seçmen tercihi arasındaki ilişki Spearman sıra korelasyonu testiyle analiz edilmiştir.

Tablo 4: Namaz ile Seçmen Tercih Boyutu Arasındaki İlişki

Sıfır Hipotezleri	N	r	P
Öğrencilerin namaz kılma sıklığı ile destekleyeceği adayın dindar olması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.	144	0,287	0,000*
Öğrencilerin namaz kılma sıklığı ile oy vereceği parti ya da adayın dindar söylemi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.	144	0,265	0,001*
Öğrencilerin namaz kılma sıklığı ile destekleyeceği partinin program ve tüzüklerinde dini özgürlüklere yönelik söz ve vaatlerin olması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.	144	0,028	0,740
Öğrencilerin namaz kılma sıklığı ile dini öne çıkaran parti ya da adayı desteklemesi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.	144	0,280	0,001*
Öğrencilerin namaz kılma sıklığı ile oy vereceği partinin din ve dini değerleri savunması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.	144	0,081	0,333

* 0,01 düzeyinde anlamlı

Namaz kılma sıklığı ile destekleyeceği adayın dindar olması (0,000), oy vereceği parti ya da adayın dindar söylemi (0,001) ve dini öne çıkaran parti

ya da adayı desteklemesi (0,001) arasında 0,01 anlamlılık düzeyinde bir ilişki bulunmaktadır. Namaz kılma sıklığı ile destekleyeceği partinin program ve tüzüklerinde dini özgürlüklere yönelik söz ve vaatlerin olması (0,740) ve oy vereceği partinin din ve dini değerleri savunması (0,333) arasında 0,05 anlamlılık düzeyinde bir ilişki bulunmamaktadır.

Tablo 5: Oruç ile Seçmen Tercih Boyutu Arasındaki İlişki

Sıfır Hipotezleri	N	r	P
Öğrencilerin oruç tutma sıklığı ile destekleyeceği adayın dindar olması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.	143	0,276	0,001*
Öğrencilerin oruç tutma sıklığı ile oy vereceği parti ya da adayın dindar söylemi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.	143	0,151	0,071***
Öğrencilerin oruç tutma sıklığı ile destekleyeceği partinin program ve tüzüklerinde dini özgürlüklere yönelik söz ve vaatlerin olması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.	143	0,083	0,322
Öğrencilerin oruç tutma sıklığı ile dini öne çıkaran parti ya da adayı desteklemesi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.	143	0,146	0,081***
Öğrencilerin oruç tutma sıklığı ile oy vereceği partinin din ve dini değerleri savunması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.	143	0,116	0,169

*0,01 düzeyinde anlamlı

***0,10 düzeyinde anlamlı

Oruç tutma sıklığı ile destekleyeceği adayın dindar olması (0,001) arasında 0,01, oy vereceği parti ya da adayın dindar söylemi (0,071) ve dini öne çıkaran parti ya da adayı desteklemesi (0,081) arasında 0,10 anlamlılık düzeyinde bir ilişki bulunmaktadır. Oruç tutma sıklığı ile destekleyeceği partinin program ve tüzüklerinde dini özgürlüklere yönelik söz ve vaatlerin olması (0,322) ve oy vereceği partinin din ve dini değerleri savunması (0,169) arasında 0,05 anlamlılık düzeyinde bir ilişki bulunmamaktadır.

Tablo 6: Hac ile Seçmen Tercih Boyutu Arasındaki İlişki

Sıfır Hipotezleri	N	r	P
Öğrencilerin hac ibadetine tutumları ile destekleyeceği adayın dindar olması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.	143	0,221	0,008*
Öğrencilerin hac ibadetine tutumları ile oy vereceği parti ya da adayın dindar söylemi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.	143	0,207	0,013**
Öğrencilerin hac ibadetine tutumları ile destekleyeceği partinin program ve tüzüklerinde dini özgürlüklere yönelik söz ve vaatlerin olması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.	143	0,123	0,143

Öğrencilerin hac ibadetine tutumları ile dini öne çıkaran parti ya da aday desteklemesi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.	143	0,081	0,338
Öğrencilerin hac ibadetine tutumları ile oy vereceği partinin din ve dini değerleri savunması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.	143	0,118	0,161

* 0,01 düzeyinde anlamlı

** 0,05 düzeyinde anlamlı

Hac ibadeti ile destekleyeceği adayın dindar olması (0,008) arasında 0,01 ve oy vereceği parti ya da adayın dindar söylemi (0,013) arasında 0,05 anlamlılık düzeyinde bir ilişki bulunmaktadır. Hac ibadeti ile destekleyeceği partinin program ve tüzüklerinde dini özgürlüklere yönelik söz ve vaatlerin olması (0,143), dini öne çıkaran parti ya da aday desteklemesi (0,338) ve oy vereceği partinin din ve dini değerleri savunması (0,161) arasında 0,05 anlamlılık düzeyinde bir ilişki bulunmamaktadır.

Tablo 7: Zekât ile Siyasi Tercih Boyutu Arasındaki İlişki

Sıfır Hipotezleri	N	r	p
Öğrencilerin zekât verme sıklığı ile destekleyeceği adayın dindar olması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.	145	0,264	0,001*
Öğrencilerin zekât verme sıklığı ile oy vereceği parti ya da adayın dindar söylemi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.	145	0,221	0,007*
Öğrencilerin zekât verme sıklığı ile destekleyeceği partinin program ve tüzüklerinde dini özgürlüklere yönelik söz ve vaatlerin olması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.	145	0,100	0,233
Öğrencilerin zekât verme sıklığı ile dini öne çıkaran parti ya da aday desteklemesi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.	145	0,085	0,312
Öğrencilerin zekât verme sıklığı ile oy vereceği partinin din ve dini değerleri savunması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.	145	0,233	0,005*

* 0,01 düzeyinde anlamlı

Zekât verme sıklığı ile destekleyeceği adayın dindar olması (0,001), oy vereceği parti ya da adayın dindar söylemi (0,007) ve oy vereceği partinin din ve dini değerleri savunması (0,005) arasında 0,01 anlamlılık düzeyinde bir ilişki bulunmaktadır. Zekât verme sıklığı ile destekleyeceği partinin program ve tüzüklerinde dini özgürlüklere yönelik söz ve vaatlerin olması (0,233) ve dini öne çıkaran parti ya da aday desteklemesi (0,312) ve arasında 0,05 anlamlılık düzeyinde bir ilişki bulunmamaktadır.

Demografik Değişkenlerle Seçmen Tercihi Arasındaki İlişki

İbadet boyutunun seçmen tercihe etkisi ile cinsiyet (kadın-erkek) ve seçmen yapısı (kararlı-kararsız) değişkenlerinin grup ortalamaları arasındaki farkın

tespiti için Mann Whitney U testi yapılmıştır. Dindarlığın seçmen tercihe etkisi ile aylık gelir düzeyi değişkenlerinin grup ortalamaları arasındaki farkın tespiti için de Kruskal Wallis testinden yararlanılmıştır.

Tablo 8: Cinsiyete Göre Seçmen Tercih Boyutunun Test Sonuçları

Sıfır Hipotezi	N	Sıra Ortalamaları		z	p
		Kadın	Erkek		
Cinsiyetin seçmen tercihine etkisinin ortalamaları arasında fark yoktur	147	76,40	71,64	-0,689	0,491

İbadet boyutunun siyasal tercihe etkisinin sıra ortalamaları kadınlarda 76,40 ve erkeklerde ise 71,64 olarak hesaplanmıştır. Test sonucuna göre “Cinsiyete göre dindarlığın siyasal tercihe etkisinin ortalamaları ($p=0,491$) arasında fark yoktur” ($p>0,05$) hipotezi reddedilemez. Buna göre dindarlığın siyasal tercihe etkisinin ortalamaları kadın ve erkekler arasında farklılık göstermemektedir. Kadınların %74’ü, erkeklerin ise %67,6’sı oy vermeyi düşündüğü adayın dindar olmasının tercihlerini etkilemediğini belirtmişlerdir. Kadınların %65,3’ünün, erkeklerin ise %63,5’inin oy vermeyi düşündüğü siyasi parti ya da adayın dindar bir söyleme sahip olması tercihlerini etkilememektedir. Kadınların %42,5’inin, erkeklerin ise %46,6’sının parti programı ve tüzüklerinde dini özgürlüklere yönelik söz ve vaatlerin olması tercihlerini etkilemektedir. Kadınların %84,7’si, erkeklerin ise %74,3’ü dindar olmanın dini öne çıkaran bir parti ya da adayı desteklemeyi gerektirdiği düşüncesine katılmamaktadır. Kadınların ve erkeklerin %38,4’ü oy vereceği partinin din ve dini değerleri savunmasını önemli görmemektedir.

Tablo 9: Kararlı-Kararsız Seçmen Yapısına Göre Seçmen Tercih Boyutunun Test Sonuçları

Sıfır Hipotezi	N	Sıra Ortalamaları		z	p
		Kararlı seçmen	Kararsız seçmen		
Seçmen yapısının seçmen tercihine etkisinin ortalamaları arasında fark yoktur.	149	82,35	69,62	-1,806	0,071***

***0, 10 düzeyinde anlamlı

Kararlı seçmen ifadesi ile seçimlerde hangi siyasi partiye oy vereceği belli olanlar, kararsız seçmenle de kararını vermemiş olan seçmenler kastedilmektedir. Ankete katılanlardan “Bir siyasi partiye oy verme kararınız ne zaman belli olur?” sorusuna oy vereceği parti ya da adayın önceden belli olduğunu belirtenler, kararlı seçmenler; diğerleri de kararsız seçmenler olarak kabul edilmişlerdir. İbadet boyutunun siyasal tercihe etkisinin sıra ortalamaları kararlı

seçmenlerde 82,35 ve kararsız seçmenlerde ise 69,62 olarak hesaplanmıştır. Test sonucuna göre “Seçmen yapısına göre dindarlığın siyasal tercihe etkisinin ortalamaları ($p=0,071$) arasında fark yoktur” ($p<0,10$) hipotezi reddedilir. Buna göre dindarlığın siyasal tercihe etkisinin ortalamaları kararlı ve kararsız seçmenler arasında farklılık göstermektedir. Kararlı seçmenlerin %69,8’i, kararsız seçmenlerin ise %70,9’u oy vermeyi düşündüğü adayın dindar olmasının tercihlerini etkilemediğini belirtmişlerdir. Kararlı seçmenlerin %63,5’inin, kararsız seçmenlerin ise %65,9’unun oy vermeyi düşündüğü siyasi parti ya da adayın dindar bir söyleme sahip olması tercihlerini etkilememektedir. Kararsız seçmenlerin %50’sinin parti programı ve tüzüklerinde dini özgürlüklere yönelik söz ve vaatlerin olması tercihlerini etkilemekte iken kararlı seçmenlerin %48,4’ünün tercihlerini etkilememektedir. Kararlı seçmenlerin %85,7’si, kararsız seçmenlerin ise %75,3’ü dindar olmanın dini öne çıkararak bir parti ya da adayı desteklemeyi gerektirdiği düşüncesine katılmamaktadır. Kararsız seçmenlerin %40,7’si oy vereceği partinin din ve dini değerleri savunmasını önemli görürken kararlı seçmenlerin %45,2’si önemli görmemektedir.

Tablo 10: Aylık Gelir Düzeyine Göre Seçmen Tercih Boyutunun Test Sonuçları

Sıfır Hipotezi	N	Sıra Ortalamaları				χ^2	P
		0-2000	2001-4000	4001-6000	6000'den fazla		
Gelir düzeyinin seçmen tercihine etkisinin ortalamaları arasında fark yoktur.	148	90,82	64,45	77,94	78,41	6,209	0,102

*** 0, 10 düzeyinde anlamlı

Dindarlığın siyasal tercihe etkisinin sıra ortalamaları 0-2000 aralığında 90,82; 2001-4000 aralığında 64,45; 4001-6000 aralığında 77,94 ve 6000’den fazlada ise 78,41 olarak hesaplanmıştır. Test sonucuna göre “Gelir düzeyine göre dindarlığın siyasal tercihe etkisinin ortalamaları (0,075) arasında fark yoktur” ($p>0,05$) hipotezi reddedilemez. Gelir düzeyi 0-2000 aralığındakilerin %70,6’sı, 2001-4000 aralığındakilerin %56,4’ü, 4001-6000 aralığındakilerin %78,7’si ve 6000’den fazla olanların %82,8’i oy vermeyi düşündüğü adayın dindar olmasının tercihlerini etkilemediğini belirtmişlerdir. Gelir düzeyi 0-2000 aralığındakilerin %56,3’ü, 2001-4000 aralığındakilerin %61,8’i, 4001-6000 aralığındakilerin %63,8’i ve 6000’den fazla olanların %75,9’u oy vermeyi düşündüğü siyasi parti ya da adayın dindar bir söyleme sahip olması tercihlerini etkilememektedir. Gelir düzeyi 2001-4000 aralığındakilerin %49,1’i, 4001-6000 aralığındakilerin %45,7’si ve 6000’den fazla olanların %51,7’si parti programı ve tüzüklerinde dini özgürlüklere yönelik söz ve vaatlerin olması tercihlerini etkilerken

0-2000 aralığındakilerin %52,9'unun tercihlerini etkilememektedir. Gelir düzeyi 0-2000 aralığındakilerin %88,2'si, 2001-4000 aralığındakilerin %72,7'si, 4001-6000 aralığındakilerin %85,1'i ve 6000'den fazla olanların %82,1'i dindar olmanın dini öne çıkararak bir parti ya da adayı desteklemeyi gerektirdiği düşüncesine katılmamaktadır. Gelir düzeyi 2001-4000 aralığındakilerin %45,5'i oy vereceği partinin din ve dini değerleri savunmasını önemli görürken, 0-2000 aralığındakilerin %41,2'sinin fikri yok ve 4001-6000 aralığındakilerin %43,5'i ile 6000'den fazla olanların %41,4'ü önemli görmemektedir.

Tartışma ve Sonuç

Çalışmanın temel sorusu olan ibadet boyutunun seçmen tercihinde etkisi olup olmadığı teması, 20 hipotez ile ölçülmüş ve bu hipotezlerin 11'i kabul edilirken; 9'u reddedilmiştir. Yapılan analizler neticesinde, ibadet boyutlarının tümü ile seçmen tercihi arasında bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ankete katılan öğrencilerin, ibadet boyutlarını gerçekleştirme düzeyi (namaz kılma sıklığı, oruç tutma sıklığı, hac ibadetine tutumları, zekat vermek sıklığı) ile seçmen tercihinin boyutlarından "oy vermeyi düşündüğü adayın dindar olması" ve "oy vereceği parti ya da adayın dindar söylemi" arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bu sonuç, ibadet boyutlarını gerçekleştirme düzeyi arttıkça, ankete katılanların seçmen tercihinde adayın dindarlığına ve dindar söylemine önem verdiklerini göstermektedir. Anne ve baba, bireylerin çocukluk döneminde en çok etkisinde kaldıkları kişilerdir. Böylece bu etki, ilerleyen dönemlerde psikolojik bir etken olabilir ve siyasi davranışlara yön verebilir. Bireyin hayatında ibadetlerin de temelde böyle bir psikolojik etkisi söz konusudur. İlk öğreticiler olan anne ve babanın, davranışları, ibadetleri, dini tutumları çocuklar tarafından model alınmakta ve bu ortamda büyüyen bireyler, ebeveynlerini örnek alarak, dini davranışları kazanabilmektedir. Bunun sonucunda bireylerin, benzer davranışlara sahip siyasi parti veya aday ile özdeşleşmeleri, yaşamına, inancına ve dini davranışlarına yakın siyasi parti ya da adaya yönelmeleri doğaldır. Allah'a ibadet, kul olmak için yaratıldığına inanan birey, buna uygun olarak kendisiyle özdeşleştirdiği siyasi parti ya da adaya destek verecektir. Çalışmada da bu bağlamda, ibadet davranışları ile seçmen tercihi arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gencer'in çalışmasında da olduğu gibi bireylerin ibadet düzeyi arttıkça, seçmen tercih boyutuna daha fazla önem verilmektedir (Gencer, 2015: 160). Benzer sonuca, dindarlık seviyesi ile seçmen tercihi arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koyan Ergüder (2007: 368-369), Akgün (2007: 78-79), Eser (2012: 128), (Hülür ve Kalender'in (2003: 265-66) çalışmalarında da ulaşılmıştır.

Demografik değişkenlerle seçmen tercihi arasındaki ilişki de ise sadece seçmen yapısı ile seçmen tercihi arasında bir fark ortaya çıkmıştır. Kararlı seçmenlerin sıra ortalamaları %82,35 iken kararsız seçmenlerin sıra ortalamaları ise %69,62'dir. Bu da kararlı seçmenlerin, seçimlerde oy kullanırken, siyasi tercih boyutunu daha fazla dikkate aldıklarını göstermektedir.

Cinsiyet açısından, kadın ve erkek öğrencilerin seçmen tercihleri arasında anlamlı bir fark yoktur. Araştırma sonucunda, ibadet boyutunun seçmen tercihindeki etkisi erkeklerde daha fazladır. Bu da erkelerin kadınlara göre daha pozitif bir tutuma sahip olduklarını gösterir. Gencer'in çalışmasında da benzer sonuca ulaşılmıştır (Gencer, 2015: 145-146). Gelir düzeyi ile seçmen tercihi grup ortalamaları arasındaki fark incelendiğinde, 0-2000 gelir grubunun ortalaması en yüksektir. Bu sonuç, alt gelir grubunun, seçimlerde oy kullanırken, seçmen tercih boyutlarına daha çok önem verdiklerini ortaya koymaktadır. Gencer'in çalışmasında da benzer sonuca ulaşılmıştır (Gencer, 2015: 148). Diğer önemli bir sonuç da 4001-6000 (77.94) ile 6000'den fazla (%78.41) gelir gruplarının, seçmen tercihi ortalamalarının birbirine oldukça yakın olmasıdır. Üst gelir gruplarındaki bu yakınlık, orta ve alt gelir gruplarında söz konusu değildir. Orta ve alt gelir gruplarının seçmen tercihi ortalamaları, birbirinden oldukça uzaktır. Bu da üst gelir gruplarının seçimlerde oy kullanırken seçmen tercihine verdikleri önemin birbirine yakın; orta ve alt gelir gruplarının seçimlerde oy verirken, seçmen tercihine verdikleri önemin birbirinden uzak olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin ibadet boyutu ile seçmen tercihi arasındaki ilişkiyi ele alan ilk araştırmadır. Bundan dolayı ulaşılan bulgular, bundan sonraki araştırmalara veri sağlayacak olmasıyla önemlidir. Sosyolojik açıdan, zaman içinde seçmen davranışının değişimi bir gerçektir.

Bu bulgular ışığında, ibadet boyutunun siyasal hayatın şekillenmesinde önemli etkenlerden biri olduğu, ibadet boyutunu gerçekleştiren bireylerin, seçimlerde oy kullanırken adayın dindarlığını referans aldıkları görülmektedir. Siyasi parti ve adayların bu doğrultuda propaganda yapmaları, seçimlere bu doğrultuda hazırlanmaları gerekmektedir. Çalışmada görüldüğü gibi ibadet boyutu, bireylerin siyasal davranışlarının oluşmasında temel unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilim insanlarının, Türk toplumunun seçmen tercihi, siyasal karar alma süreçlerini işleyen araştırmalarında, dindarlığın ibadet boyutunu ayrıntılı bir biçimde ele almaları gerekmektedir. Bu durum, Türk seçmen tercihinin tespit etme açısından önemlidir. Özellikle siyaset bilimi, din sosyolojisi gibi bilim dallarındaki bilim insanlarının, çalışmanın konusuyla ilgili daha çok ampirik çalışma yapmalarına gereksinim vardır.

Kaynakça

- Akgün, Birol (2000). Türkiye’de Seçmen Davranışı: Partizan Tutumlar, İdeoloji ve Ekonomik Faktörlerin Oy Verme Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri MYO Dergisi*, ss. 75-92.
- Akgün, Birol (2007). *Türkiye’de Seçmen Davranışı Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*. Ankara: Nobel Yayın.
- Akhter, Zahida ve Sheikh, Younis Ahmad (2014). “Determinants of Voting Behaviour in India: Theoretical Perspective”, *Public Policy and Administration Research*, 8, ss. 104-109.
- Akın, Nisa (2012). *Yerel Seçimlerde Aday İmajının Seçmen Tercihlerine Etkisi: İzmir İli İçin Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altun, Rıza (2015). *Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Narsisizm İlişkisi: Sinop Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Antunes, Rui (2010) Theoretical Models of Voting Behavior. *Exedra*, ss. 145-170.
- Atalay, Talip (2005). İlköğretim ve Liselerde Dindarlık Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma *Diyarbakır Örneği*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Batson, Danial ve Ventis, Larry (1982). *The Religious Experience: A Social-Psychological Perspective*. Oxford University Press.
- Çinko, Levent (2006). Seçmen Davranışları ile Ekonomik Performans Arasındaki İlişkilerin Teorik Temelleri ve Türkiye Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, s. 1, ss. 103-116.
- Durdu, Erkan (2010). *Yerel Seçimlerde Siyasal İletişim Stratejileri 29 Mart 2009 Antalya ve Trabzon Seçimlerinde AK PARTİ-CHP Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.
- Er, İzzet (1998). *Din Sosyolojisi*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Ergüder, Üstün. (2007). Türkiye’de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, (der), *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, İstanbul: Alfa-Aktüel Yayınları,
- Eser, Hamza Bahadır (2010). *Dinin Siyasal Davranışlar Üzerindeki Etkisi Antalya Örnek Olay Araştırması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eser, Hamza Bahadır (2012). Dinin Siyasal Davranışlar Üzerindeki Etkisi: Antalya Örnek Olay Araştırması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), ss. 97-136
- Fink, Mitja Hafner; Lipicer, Simona Kustec; Hafner, Danica Fink ve Cehovin, Gregor (2014), “Determinants Of Voter Behaviour At Presidential Elections İn A Post-Socialist Context: The Case Of Slovenia”, *Družboslovne Razprave*, s. 75, ss. 7-27.
- Furseth, Inger ve Repstad, Pal (2006). *An Introduction to the Sociology of Religion, Classical and Contemporary Perspectives*, England: Ashgate Publishing.
- Gencer, Nevzat (2015). *Dindarlığın İbadet Boyutunun Seçmen Tercihi Üzerindeki Etkisi - Çorum Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökçe, Orhan, Akgün, Birol ve Karaçor, Süleyman (2002), 3 Kasım Seçimlerinin Anatomisi: Türk Siyasetinde Süreklilik ve Değişim. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, s. 4, ss. 1-44.

- Himmelfarb, Harold (1975). Measuring Religious involvement. *Social Forces*, 53(4), 606-618.
- Hökelekli, Hayati (1998). *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Hülür, Himmet ve Kalender, Ahmet (2003). *Sosyo-Politik Tutumlar ve Din Konya Araştırması*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Karasar, Niyazi (1991). *Bilimsel Araştırma Yönetimi*. Sanem: Ankara.
- Karslı, Necmi (2011). Öfke Kontrolü ve Dindarlık İlişkisi (Erzurum Örneği), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, Mevlüt (1998). *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Kayıklık, Hasan (2006). Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 3: 491-499.
- Kılıç, Esra Aydın (2012). Seçmenlerin Oy Verme Davranışlarında Etkili Olan Siyasal Faktörlere İlişkin Bir Araştırma: Ankara örneği. 21. *Yüzyılda Sosyal Bilimler*, ss. 179-221.
- Kılıç, Esra Aydın (2013). Seçmen Tercihinde İmaj Faktörü: Siyasal Parti Ve Aday İmajı Karşılaştırmasına Yönelik Bir Alan Araştırması. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Ankara, ss. 46-73.
- Kurt, Abdurrahman (2009), Dindarlığı Etkileyen Faktörler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 18, Bursa, ss. 1-26.
- Lazarsfeld, Paul, Berelson, Bernard, Gaudet, Hazel (1968). *The People Choice: How The Voter Makes up His Mind in a Presidential Campaign*, New York: Columbia University Press, <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.276929/page/n159/mode/2up>
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi (1999). *Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma İstanbul Örneği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarlamanov, Kire and Jovanoski, Aleksandar (2014). Models of Voting. *International Refereed Research Journal*, s.1, ss. 16-24.
- Taplamacıoğlu, Mehmet. (1975). *Din Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniv. İ.F.Y.
- Tokat, Okan (2012). *Ortaöğretim Öğrencilerinde Kaygı ve Dindarlık İlişkisinin İncelenmesi (Denizli Örneği)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Visser, Max (1996). Voting: A Behavioral Analysis. *Behavior and Social Issues*, s. 1, ss. 23-34.
- Wiese, Catharina Elizabeth (2011), An Exploration of The Voting Behaviour of South African University Youth: A Study Of A Select Group of University Students, MA Theses, South Africa: University of Pretoria.
- Yapıcı, Asım (2012). Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması: Bir Meta-Analiz Denemesi. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2): 1-34.
- Yapıcı, Asım (2013). *Ruh Sağlığı ve Din*, Adana: Karahan Kitabevi.
- Yıldırım, Mutlu (2014). Parti Aday Tercihlerinin Seçmen Davranışına Etkisi 2009 Yerel Seçimleri Uşak İli Örneği. *Pamukkale Üniversitesi SBE Dergisi*, 17: 15-38.

Ek-1 Öğrencilerin Demografik Özellikleri

Sınıf	Frekans	Yüzde
1	37	33,94
2	10	9,17
3	13	11,93
4	38	34,86
5	11	10,09
Toplam	109	100

Ailenin yaşadığı yer	Frekans	Yüzde
İl merkezi	75	50,3
İlçe merkezi	60	40,3
Belde	6	4
Köy	8	5,4
Toplam	149	100

Öğrenim Türü	Frekans	Yüzde
Birinci öğretim	94	63,95
İkinci öğretim	53	36,05
Toplam	147	100

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kadın	73	49,66
Erkek	74	50,34
Toplam	147	100

Baba mesleği	Frekans	Yüzde
Esnaf	23	15,75
İşçi	35	23,97
Memur	11	7,53
Özel sektör	17	11,64
Emekli	37	25,34
Sanayici-tüccar	3	2,05
İşsiz	5	3,42
Serbest meslek	6	4,11
Diğer	9	6,16
Toplam	146	100

Anne mesleği	Frekans	Yüzde
Esnaf	3	2
İşçi	10	6,7
Memur	3	2
Özel sektör	13	8,7
Emekli	6	4
Sanayici-tüccar	1	0,7
İşsiz	3	2
Ev hanımı	104	69,8
Serbest meslek	6	4
Toplam	149	100

Babanın eğitimi	Frekans	Yüzde
Okuryazar	3	2,03
İlkokul	46	31,08
Ortaokul	31	20,95
Lise	46	31,08
Yüksekokul-Üniversite	22	14,86
Toplam	148	100

Annenin eğitimi	Frekans	Yüzde
Okuryazar değil	4	2,7
Okuryazar	7	4,7
İlkokul	65	43,6
Ortaokul	30	20,1
Lise	32	21,5
Yüksekokul-Üniversite	11	7,4
Toplam	149	100

İbadet Boyutunun Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisi | 245

Yaş	Frekans	Yüzde
18	5	5,32
19	13	13,83
20	18	19,15
21	10	10,64
22	18	19,15
23	18	19,15
24	7	7,45
25	1	1,06
26	2	2,13
27	1	1,06
32	1	1,06
Toplam	94	100

Aylık gelir düzeyi	Frekans	Yüzde
0-2000	17	11,5
2001-4000	55	37,16
4001-6000	47	31,76
6000'den fazla	29	19,59
Toplam	148	100

Kararlı-Kararsız seçmen	Frekans	Yüzde
Kararlı seçmen -Oy vereceğim parti çok önceden zaten bellidir. - Hiç oy kullanmam.	63	42,3
Kararsız seçmen- Adaylar belirlendikten sonra. - Seçim kampanyalarını takip ettikten sonra - Seçimlerden birkaç gün önce. - Sandık başında.	86	57,7
Toplam	149	100

Siyasete olan ilgi	Frekans	Yüzde
Siy. İlgilenmiyorum	1	0,68
Sadece oy veririm	8	5,41
Alt düzey siy. katılım	120	81,08
Orta düzey siy. katılım	13	8,78
Üst düzey siy. katılım	6	4,05
Toplam	148	100

Siyasete ilgi nedeni	Frekans	Yüzde
Ülke sorunlarının çözümünde etkili	27	18,37
Bireysel menfaatlerimi korumak	1	0,68
Alınan kararlar toplumu etkilediği için	113	76,87
Desteklediğim siy. görüşlerin iktidara gelmesi	2	1,36
Desteklemediğim siy. görüşlerin iktidara gelmesini önlemek	2	1,36
Diğer	2	1,36
Toplam	147	100

EK-2

İbadet (14-20) ve Seçmen tercihi boyutu (21-25)

14. Namazlarınızı ne sıklıkla kılarırsınız?

Her zaman Çoğunlukla Ara sıra Nadiren Hiçbir zaman

15. Hac ile ilgili aşağıdaki durumlardan hangisi size uygundur?

Hacca giderim/gittim Hacca gitmem

16. Ne sıklıkla ramazan orucu tutarsınız?

Her zaman Çoğunlukla Ara sıra Nadiren Hiçbir zaman

17. Ne sıklıkla diğer insanlara zekât yardımda bulunuyorsunuz/bulunacaksınız?

Her zaman Çoğunlukla Ara sıra Nadiren Hiçbir zaman

18. Ne sıklıkla Allah'ı hatırlar ve anarsınız?

Her zaman Çoğunlukla Ara sıra Nadiren Hiçbir zaman

19. Ne sıklıkla diğer insanlara sadaka yardımda bulunuyorsunuz?

Her zaman Çoğunlukla Ara sıra Nadiren Hiçbir zaman

20. Ne sıklıkla dua edersiniz?

Her zaman Çoğunlukla Ara sıra Nadiren Hiçbir zaman

Seçmen Tercih boyutu 21-25

21. Oy vermeyi düşündüğünüz adayın dindar olması tercihinizi etkiler mi?

Olumlu etkiler Etkilemez Olumsuz etkiler

22. Oy vermeyi düşündüğünüz siyasi parti ya da adayın dindar bir söyleme sahip olması tercihinizi etkiler mi?

Olumlu etkiler Etkilemez Olumsuz etkiler

23. Parti programı ve tüzüklerinde dini özgürlüklere yönelik söz ve vaatlerin olması tercihinizi etkiler mi?

Olumlu etkiler Etkilemez Olumsuz etkiler

24. Dindar olmanın dini öne çıkaran bir parti ya da adayı desteklemeyi gerektirdiği düşüncesine katılır mısınız?

Katılıyorum Kararsızım Katılmıyorum

25. Sizin için oy vereceğiniz partinin din ve dini değerleri savunması önemli midir?

Önemlidir Önemli değildir Fikrim yok

liberal düşünce Dergisi Yayın ve Yazım İlkeleri*

Liberal Düşünce Dergisi, yılda dört defa yayınlanan TR DİZİN'de (ULAKBİM) taranan akademik ve bilimsel hakemli bir dergidir.

Liberal Düşünce Dergisi'nin amacı ve kapsamı, etik kuralları yayın ilkeleri ve yazım kuralları aşağıda belirtilen şekilde düzenlenmiştir.

Dergide telif, çeviri (yazarından ve yayıncı kuruluştan izin almak koşuluyla), sadeleştirme, edisyon kritik, kitap-sempozyum değerlendirmeleri vb. çalışmalar yayınlanır.

I. Derginin Amacı ve Kapsamı

Liberal Düşünce Dergisi, sosyal ve beşeri bilimlerin teorik konularını ve güncel olaylarını liberal ilke ve değerler çerçevesinde ele alan akademik ve yarı akademik çalışmalar yayımlar.

Dergi, kapsam olarak liberalizm ve piyasa ekonomisi ile ilgili tarihi ve güncel meseleleri farklı yöntemlerle, farklı açılardan ele alan çalışmalara öncelik verir.

Liberal Düşünce Dergisi Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanır; yayım dili Türkçe veya İngilizcedir. Dergiye gönderilen yazıların daha önce yayımlanmamış olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun dipnotta belirtilmesi şartıyla değerlendirmeye alınır.

Yayımlandığı tarihten itibaren 25 yıl geçmiş; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, Yayın Kurulu'nun uygun bulması halinde tekrar yayımlanabilir. Ayrıca dergide kitap tanıtımı ve değerlendirmesi de yayımlanır.

II. Etik Kurallar

Yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlara aittir.

Dergiye gönderilen çalışmalarda bilimsel atıf kurallarına özen gösterilmesi gerekmektedir; makalenin yazar/lar tarafından yazılmış özgün bir çalışma olması gerekmektedir. Tüm yazarların makaleyi okumuş, onaylamış ve dergiye yayımlanması için gönderildiğinden haberdar olması gerekir.

Gönderilen makalenin bir kısmı ya da tamamı başka bir yerde yayınlanmamış ve yayınlanmak üzere başka bir yere yollanmamış olması gerekir.

Dergiye gönderilen çeviri makale çalışmalarında orijinal makalenin yazarından ve yayıncı kuruluşundan izin alındığını gösteren belgenin sunulması gerekmektedir.

Yazar/lar makalenin telif hakkını, makalenin *Liberal Düşünce* Dergisi'nde yayınlanmasına karar verildiğinden itibaren dergiye devretmiş sayılır. Yazar/lar derginin yazı işlerinden izin almadan makaleyi başka bir platformda (dergi, editoryal kitap, internet sitesi, blog vb.) yayımlayamaz.

Dergiye gönderilen çalışmalarda, etik kurul kararı gerektiren klinik ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olması, bu onayın makalede belirtilmesi ve belgelendirilmesi gerekir.

III. Yazıların Değerlendirilmesi

Yazıların <https://dergipark.org.tr/tr/pub/liberal> adresine yüklenmesi gerekmektedir. Dergiye ulaşan makaleler editörler kurulu tarafından ilk olarak şekil ve içerik incelemesine tabi tutulur. Bu incelemenin uygun olması halinde makale iki ayrı hakeme gönderilir; uygun olmaması halinde ise yazara gerekçesiyle birlikte iade edilir.

Hakem inceleme sürecine geçen makaleler, "kör hakem" yöntemiyle değerlendirilir. İki hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; iki hakemin görüşünün olumsuz olması halinde makale yayım sürecinden çıkartılır. Hakem görüşlerinden sadece birisinin olumsuz olması halinde üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulur. Üçüncü hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; olumsuz olması halinde ise makale yayım sürecinden çıkartılır.

* 102. Sayıdan itibaren geçerlidir.

Hakem değerlendirme süreci sonrasında yazara konuyla ilgili gerekli bilgilendirmeler yapılır ve hakem raporları doğrultusunda düzeltme yapılması gerekiyorsa editörler kurulu tarafından belirlenen süre içerisinde düzeltmelerin gerçekleştirilerek makalenin dergiye gönderilmesi istenir.

IV. Yazım Kuralları

Yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Türkçe makalelerin yazımında, noktalamasında ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumu internet sitesindeki Güncel Sözlük ve Yazım Kuralları esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.

Makalelerde Türkçe ve İngilizce başlık, öz ve abstract, anahtar kelimeler ve keywords; metin içinde bölüm başlıkları ve kaynakçanın yer alması gerekmektedir. Makale yukarıda sayılan tüm unsurları ile birlikte 4.000 ile 10.000 kelime arasında olmalıdır.

Makalelerde yer alan Türkçe ve İngilizce öz ve abstract'ın her birinin 100-150 kelime, anahtar kelime ve keywords'ün 3-7 kelime aralığında olması gerekmektedir.

Yazar adı, makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; yazarın unvanı, ORCID numarası, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde veya sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.

Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, açıklamalara ilişkin dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.

Kitap incelemelerinde aşağıdaki hususlara ayrıca dikkat edilmelidir;

Kitap inceleme metinleri 1.000 ile 3.000 kelime arasında olmalıdır. Değerlendirilen kitabın niteliğine göre yayın kurulu 3.000'den fazla kelime içeren bazı inceleme metinlerinin yayımlanmasına izin verebilir. Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir, yayınevi, yayım yılı ve ISBN numarası yazılmalıdır.

Kitap tanıtımı ve değerlendirmesi yapan yazarın adı, makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir.

Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir, kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Ayrıca tanıtımı yapan yazarın, kitapla ilgili düşüncelerini açık bir şekilde ifade etmesi gerekir.

Kitap tanıtımı ve değerlendirmesi, bir kitapta ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmalıdır. Bu süreç giriş, kitabın önemi, özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir.

V. Sayfa Düzeni

Paragraf arası, ilk satır 1.25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı bir buçuk olmalıdır. Makalelerde giriş ve sonuç kısımlarıyla birlikte tek düzeyli alt başlık kullanılmalıdır. Giriş, Alt Başlıklar, Sonuç ve Kaynakça başlıkları koyu puntuyla yazılmalıdır. Sayfa numaraları alt sağda verilmelidir.

VI. Atıf ve Kaynakça Yazımı

Atıf

Atıf ve kaynakça APA (American Psychological Association) 6.0 sistemine göre düzenlenmelidir. APA 6.0 kuralları hakkında detaylı bilgiye http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf adresinden ulaşılabilir. Atıflar makalede kullanılan punto ile yazılır. Bu yöntemde, metin içinde alıntı sonrasında (Yazarın Soyadı, Basım Yılı: Sayfa Numarası) parantez içinde verilir. Tablo ve şekiller de APA 6.0'a göre düzenlenmelidir. Bir konuya ilişkin açıklama yapılması istendiğinde sayfa altına dipnot verilebilir. Ancak kaynakça gösterimi sayfa altında dipnot ya da son not şeklinde yapılamaz.

Bir konuya ilişkin açıklama yapılması istendiğinde sayfa altına dipnot verilebilir. Ancak kaynakça gösterimi sayfa altında dipnot ya da son not şeklinde yapılamaz.

Bir eserden veya mülakattan doğrudan alıntı yapılması durumunda alıntı 3 satırdan az ise cümle içerisinde kullanılır; 3 satır ve daha fazla ise ayrı bir paragrafta belirtilir. Bu paragraf tek aralıklı, 11 punto ve her iki taraftan 1.25 cm içeriden hizalı yazılır.

Atıf Örnekleri

Tek Yazar	(Yayla, 2017: 109).
İki Yazarlı	(Balaam ve Dillman, 2015: 545).
İkiden Fazla Yazar	(Dursun, Tekiner ve Tekin, 2016: 89) veya (Dursun ve diğerleri, 2016: 89).
Yazar Olarak Bir Kurum	(Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu [TÜBİTAK], 2013) İkinci ve sonraki göndermeler; (TÜBİTAK, 2013)
Editörlü Kitaptan Bölüm (Bölüm Yazarı dikkate alınır)	(Beriş, 2017: 113).
Yazarsız Çalışma	(Bilimsel Makaleler Hazırlama, 2000: 45).
Standartlar	(TS-40561, 1985: 6).
Yazarı Olmayan İnternet Dokümanı	(www.hurfikirler.com., 2017).
Aynı Yazarın Farklı Yıl Birden Çok Çalışması	(Yayla, 2015: 220; 2017: 130).
Aynı Soyadlı İki Yazar	(A. Aslan, 2000: 6; B. Aslan, 2010: 71).
Birden Fazla Kaynaktan Yararlanma	(Aytekin, 2004: 71; Küçük, 2008: 87).
Aynı Yazarın Aynı Yıla Ait Birden fazla Eseri	(Yayla, 2017a: 165) ve (Yayla, 2017b: 140).
Orijinal kaynağa ulaşılamaması durumunda	(Metin içinde bahsedilirse) İnalıcık'a göre (aktaran Hanioğlu, 2012: 40). (Metin içinde bahsedilmezse) (İnalıcık'tan aktaran Hanioğlu, 2006: 40).

Kaynakça

Kaynak künyesinde yazar(lar)ın önce soyadı sonra adının baş harfi yer alır. İki yazarlı bir kaynakta yazarlar arasına "ve" bağlacı konur. İkiden fazla yazarlı eserlerde ise yazarların arasına virgül (,) konulup son yazardan önce "ve" bağlacı konur.

Kaynakça yazarların soy ismine göre alfabetik olarak sıralanır. Yazarların soyadlarının baş harfi ve adlarının ilk harfi büyük yazılır. İnternet kaynakları kaynakça içerisinde alfabetik sıraya göre yer almalıdır.

Kullanılan kaynağın künye bilgileri açık olmalıdır. Çok basımlı kitaplarda baskı sayısı yazılır. Yabancı kaynaklarda, künye bilgilerinin tamamı kaynağın yazım dili ile yazılır, Türkçeleştirme yapılmaz.

Kaynakça Örnekleri

Tek Yazarlı Kitap	Yayla, A. (2017). <i>Liberalizm</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
İki Yazarlı Kitap	Williamson, J. ve Mahar, M. (2012). <i>Finansal liberalizasyon üzerine bir inceleme</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
İkiden Fazla Yazarlı Kitap	Stroup, R., Gwartney, J. D. ve Ferrarini, T. (2016). <i>Temel ekonomi</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
Yazar Adı Olarak Kurum	Liberal Düşünce Topluluğu (2014) <i>Türkiye'nin eğitim sorunu ve özgür toplum için reform önerisi: imkânlar, zorluklar ve ara çözümler</i> . Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, Yayın No. 47.
Yazar Adı Yok	International Tourism Report (1997), <i>Travel and tourism intelligence</i> . No. 2.
Çeviri	Martin, G. (2017). <i>Terörizm: kavramlar ve kuramlar</i> . (çev. İhsan Çapcıoğlu ve Bahadır Metin). Ankara: Adres Yayınları.
Hazırlayan	Yılmaz, Ö. (Yay.Haz.) (2018). <i>Hür fikirler</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
Editörlü Kitap	Büyükakıncı, E. (Ed.). (2015). <i>Savaş kuramları: temel düşünürler ve yaklaşımlar</i> . Ankara: Adres Yayınları. Kalkan, B. ve Başdemir, H. (Ed.). (2017). <i>Siyasi ideolojiler</i> . Ankara: Adres Yayınları. Özkol, A. O., Delici, M. ve Özhan, S. (Ed.). (2009). <i>ABD dış politikası</i> . İstanbul: Küre Yayınları.

Editörlü Kitapta Bölüm	Şahin, Y. (2017). Çevre sorunları ve liberalizm. Orçun İmga ve Hakan Olgun (Ed.). <i>Yeşil ve siyaset</i> içinde (s. 219-235). Ankara: Liberte Yayınları.
Tek Yazarlı Makale	Haklı, S. Z. (2016). Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal liberal bir akademisyen: Prof. Dr. Ethem Menemencioglu. <i>Liberal Düşünce Dergisi</i> , 82, Bahar, 55-77.
Çok Yazarlı Makale	Yılmaz, A. ve Yazıcı, S. (2017). Sosyal bilimler felsefesinde temel sorunlar ve yaklaşımlar. <i>Liberal Düşünce</i> , 88, Güz, 57-68.
Yazarsız Süreli	<i>The Economist</i> . (2011). Trade and Wages, s. 341, Londra, 74-75.
Sempozyum ve Kongrede Sunulan Yayınlar	Yayla, A. (2018, Aralık). Beşeri ilerlemenin kaldıracağı ihtiyaçlar ve fikirler. <i>Fikir tarihimizde Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti sempozyum tebliğleri</i> (s. 17-30) içinde. Ankara: Liberte Yayınları.
Raporlar	Çetin, Ü. (2017). Türkiye'nin 2002 sonrası büyük moderasyonu. <i>Liberal Düşünce Topluluğu</i> . Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/790376 .
Yazarsız Raporlar	Uluslararası Terörizm ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi. (2016). <i>Türkiye'de güvenlik sektörünün dönüşümü: polisliğin yeniden yapılandırılması</i> . Ankara.
Seminerler	Yayla, A. (2017). Ekim devriminin 100. Yılında sosyalizm, <i>Liberal Düşünce Topluluğu semineri</i> , 25 Ekim 2017, Ankara.
Standartlar	TS-40561. (1985). <i>Çelik yapıların plastik teoriye göre hesap kuralları</i> . Ankara: Türk Standartları Enstitüsü.
Broşür	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2006). <i>Enflasyon hedeflemesi</i> [Broşür].
Gazete (Yazarlı)	Göka, E. (2017, 24 Ağustos). <i>Bilgi, Yeni Şafak</i> , s. 6.
Gazete (Yazarsız)	<i>Milliyet</i> . (2021, 24 Mart). Dünya Bankası'ndan yoksullukla mücadele açıklaması.
Gazete (Yazarsız ve Başlıksız)	Sabah (2019, 1 Ocak). s. 3.
Sözlük	Siyaset. (t.y). <i>Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük</i> içinde. Erişim adresi: https://sozluk.gov.tr/
Ansiklopedi	Birinci, A. (1998). Hürriyet ve ihtilaf fırkası. <i>İslam ansiklopedisi</i> , c. 18. Ankara: TDV Yayınları.
Devlet Dokümanları	Genelkurmay Ateşe Başkanlığı. (2000). <i>57. Piyade alayının tarihçesi</i> (Yayın No. 19175). Ankara: Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü.
Kutsal Kitaplar	<i>Kur'an</i> . Bakara Süresi. Ayet 25. (Mealde Basımevi ve meal yazarı belirtilir).
Yayınlanmamış Tezler	Yılmaz, M. (1991). <i>Ahmet Ağaoğlu'nda liberalizm ve milliyetçilik</i> (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
Mahkeme Kararları	Yargıtay H.G.K. 19 Mayıs 1963. E. 4-39, K.59 (<i>Adalet Dergisi</i> , Mart-Nisan 1964), 3-4.
İnternette Yayımlanan Gazete Makalesi	Küçük, A. (2018, 29 Ocak). Siyasi ittifaklar zemininde Türkiye için yeni seçim sistemi önerisi. <i>Hür Fikirler</i> . Erişim adresi: http://www.hurfikirler.com/siyasi-ittifaklar-zemininde-turkiye-icin-yeni-secim-sistemi-onerisi/
Elektronik Posta	Anderson, B. (kişisel iletişim, 6 Kasım 2019).
Film ya da Video	Valdes, D. (Yapımcı) ve Darabont, F. (Yönetmen). (1999). <i>Green mile</i> [Sinema Filmi], ABD: Warner Bros Pictures.
Televizyon Programı	Özdemir, C. (Yapımcı). (2012, 27 Haziran). <i>5NİK</i> [Televizyon Programı]. İstanbul: CNN TÜRK.
Ses Kaydı	Selçuk, M. (1999). <i>Aziz İstanbul</i> [CD]. İstanbul: YKY Müzik.
Video Kayıtları	Son darbe: 28 Şubat (2012). 2. Bölüm, 65 dak. Türkiye: CNN TÜRK.